BALTHASARIS Castilionis Comitis de Curiali siue Aulico,

Libri quatuor, ex Italico sermone in Latinum conuersi.

BARTHOLOMÆO CLERKE Anglo Cantabrigiensi Interprete.

Nouissimè editi.

LONDINI,
Impensis Georgij Bishop.
1603.

ILLVSTRISSIMÆ SERENISSIMÆQVE ANGLORVM PRINCIPI ELIZAbethæ, Dei gratia Angliæ, Franciæ, & Hiberniæ *Reginæ, fidei defensori, &c.* summa salus cum perpetua *fœlicitate.*

* *
*

EGit mecum non ita pridem (illustrissima Princeps) heros nobilissimus Dominus Buckhurstius, vt de Aula Regia tua, &, quod multò difficilius est, de tua Maiestate historiolam scriberem. Cui ego etsi tantum debeam quantum hominem homini fas est tribuere, tamen cùm incredibiles tuas tum animi, tum corporis virtutes perspicerem, cùm diuinum illud ingenij lumen recordarer, cùm te supra hunc sexum, supra istam mortalitatem sapere meminissem: denique cùm nulla vox, nullum, vt audio, verbum, ita casu tibi possit excidere, quin sem-

piternis literis monumentísque decorandum videatur: timebam vehementer, ne, dum tuæ excellentiæ inseruire, clariſſimo viro & de me optimè merito ſatisfacere deſiderarem, onus Ætna grauius temerè & inconſultò ſubirem. Atque hîc (quod in prouerbio eſt) lupum auribus tenebam. Nam, & nimium diffidere, inſulſi timidíque putabam eſſe: & plus æquo in tam magnis rebus audere, hominis parum conſiderati. Iſta me tam ſeria deliberatio, cùm per aliquantum temporis ſpatium, anxium & ſollicitum tenuiſſet, tandem mihi venit in mentem, Italum quendam Caſtilionem, perſimili in re egregiam nauaſſe operam. Quæ ſi à me in Latinum ſermonem non inconcinnè transferri poſſet, & ſtylo meo tanquam coticulam aliquam fore putaui, & ex ea indicia atque argumenta certiſſima poſſe deſumi, num tantis conatibus quoquo modo poſſem ſatisfacere? Nam, ſi ego minùs Latinè quàm ille Italicè ſcripſerim (quod valdè metuo ne fiat) inanis omnis noſter labor, ſtultumquè ſtudium eſt futurum, cùm nec Anglorum Aula Vrbinatium vlla in re inferior fuerit, & tua ſerenitas omnibus Æmilijs & Gonzagis multis gradibus antecellat. Atque hîc viciſſim in labyrinthum neſcio quem incidi. E quo vt me honeſtiùs expediam, iſtuc qualecunque opuſculum, diuinæ indoli tuæ, acutiſſimóque iudicio ſubieci, vt vel ſatis in me neruorum ad tantam hiſtoriam non dubites, vel contrà (ſi libet) decernas. Quid enim cuiuſque cenſuram vel magis metuam, vel magis expectem, quàm illius principis, qua ne Athenas quidem ipſas magis credo fuiſſe Atticas? Quid eſt, quod cuiuſque ſententiam vel de mea ieiu-

nitate,

nitate, vel de tua præſtantia certiorem quàm tuam exiſtimem? Nullum meherculè firmius eſt quàm ipſius virtutis de ſe ipſa teſtimonium. Quocirca ſi tuæ maieſtati (quo es candore & clementia) facultas noſtra tantis inceptis non indigna videatur (quæ mihi quidem multò indigniſſima videri ſolet) & ego me illis addicam laboribus qui omnium ſunt difficillimi, & tua amplitudo, vtcunquè res ceciderit, ſui ſemper ſimilima erit. Quæ cùm ab Apelle ſolo pingi debuerit, Zeuxim aut Protogenem, vel aliquem vtroquè longè inferiorem non dedignatur. Iſtæc ſanè qualiacunquè ſunt, ſi læta fronte aſpexeris, faciléque & in optimam partem interpreteris: non dubito quin languentes iam diu & elingues literulas noſtras, ipſo vultus tui ſplendore mirificè recreaueris. Quibus ne nimiùm diffidere videaris, illud auſim polliceri, multò pleniorem puriorémque orationem Latinam deinceps fore, cùm meam ipſe Mineruam verbis aptis & conuenientibus inſequar, quàm nunc, cùm alienis inuentis meas ſententias accommodem: iſtis præſertim in rebus, quæ nobis ferè inuſitatæ, Latinis temporibus prorſus ignotæ fuerunt: vt ſunt illæ in rebus amatorijs facetiæ & ſales, tripudia noua, ludicra inaudita, propoſitiones auriculares, circulares quæſtiunculæ & imperata: in re verò militari, iocoſæ Pugilum concertationes, ars inſultoria, equorum per incerta ſpatia excurſus, eorundem in gyrum reductio, ludus Arundineus, denique pompæ, ſpectacula, triumphi, & eius generis alia infinita, quæ in hoc libro nuſquam non occurrunt. Ea antiquis ſcrip-

toribus insueta aut potiùs peregrina, si à me aptè (aut saltem non ineptè) exprimantur, non dubito quin hæc celsitudo tua approbet: de reliquis bene, aut certè mediocriter confidat. Deus interim optimus maximus nostram te nobis Phœnicem quàm diutissimè seruet incolumem.

Maiestati tuæ humilimus

Bartholomæus Clerke.

Amplis-

Amplissimo viro D. THOMÆ Sackuillo Equiti aurato, Domino de Buckhurst.

COnuerti aliquando tandem (heros nobilissime) te hortante, quatuor illos Castilionis libros ex Italico sermone in Latinum, & vt interpres, & vt Orator, sententijs eisdem, vocibus ad nostram consuetudinem accommodatis. In quibus non verbum verbo reddidi, sed genus verborum vimque reseruaui. Hæc etsi Idibus Nouembris inceperam, tamen & ea legatione qua tu in Gallijs honorificentissimè functus es, & parliamento nostro (in quo Ascriptitius eram) auocatus, istæc omnia intra sex menses, non tam voluntate mea quàm necessitate impulsus exegi. Quæ quò minori spatio sunt conclusa, eò maiore mihi opus est vel authoritate tua, vel gratia, vel patrocinio. Multa enim hîc vel celeritate obortiua esse possunt, vel incuria prætermissa. Sed ita sit necne, à multis hominibus (sed ijsdem fortasse non prudentissimis) maledicti mihi conuitijq; periculum imminet. Nam etsi doctorum semper prudentiumq; iudicium candidum atque amicum sit: Alij tamen morosi & difficiles (vt alis-

quid scire videantur) hæc inquiunt olent Senecam, illa Cæsarem, ista Liuium, cùm interim nec Senecam vnquam viderint, nec Cæsarem aut Liuium primis labris degustauerint: alij iuueniles & temerarij cum suis Nizolijs occurrent, & quicquid in illis non repererint, minimè Ciceronianum dicent, cum ipse Cicero si nunc viueret, & Castilionis libros transferendos susciperet, nouam verborum sententiarúmque vim adhiberet, quod ipse de se ingenuè confitetur, cùm Demosthenis atque Æschinis orationes conuerteret. Malè igitur & perinique faciunt qui regula Lesbia Ciceronem Nizolij statêris semper librant, cùm Ciceronis imitatio non tam in verborum aucupio, quàm iusto quodam sententiarum pondere atque numero consistat. Nec ego illum Ciceronianum existimo, qui ad Nizolium quotidiè tanquam indicem recurrat, sed qui sua Minerua eundem reficere posset, si illius liber omninò exustus esset. Neque tamen Nizolium non approbare videri me velim (nusquàm enim reycio quem nondum scio) sed cum illius librum suo melle multos fucos alere videam, non tam ipsi Nizolio (cuius industriam & memoriam reuereor) quàm Nizolistis inuideo. Ipsi interim Ciceroni (cui aliquid fortasse debere videor) tantum meo iudicio non attribuam, vt aut illum solum aut illum semper imitandum putem. Nam aut ita tragica narratio incidere aliquando potest, vt illius verbum languidiùs appareat, aut ita humili genere ludicra describantur, vt illius oratio grauior, & voces grandiores videantur. In altero ita que (quod ille quoque præcipit) historicos consector, in altero Comicos. Huius sanè sum sententiæ: Cæsarem amo, Liuium admiror, pro Cicerone (si nunc spiritum duceret) emori possem: horum tamen nemini ita obligatus esse

esse volo, vt aliquid Senecæ aliquando non attribuam. Concisas illius scio & præfractiores sententias esse, sensus tamen inest longè omnium acutissimus, qui si ab homine sciente Ciceronis viribus, & lacertis torqueatur, diuinum in se aliquid habere videbitur. Iniuriam itaque faciet, & penè mihi Lorarius erit, quisquis me Ciceroni relegauerit, cùm ego relegatus esse nolim, iis præcipuè in rebus, quæ perinde Ciceroni ac mihi sunt peregrinæ: quarum in istis libris permagna copia est. Vides (hic amplissime vir) quàm multa de veterum scriptorum imitatione adiecerim, quod eò feci, facilius vt intelligeres, quàm in me iniurioſi essent, qui nihil hîc nisi Ciceronis verba expectarent. Qui si in me liberius maledictis & conuitijs insultent, ego non honorificum solum patrocinium, sed opem etiam subsidiariam à te efflagitabo. Quæ si mihi præstiteris (quod vehementer spero cùm ad istos me labores impuleris) & de me vt soles honorificè promereberis, & tute tibi nonnihil proderis, dum eas literas quas olim in Academiæ vmbraculis imbibisti, commentando, scribendóque renouaueris.

Vale, & Deus te omni in re fœlicem quàm diutissimè beatum esse velit. Londini ex ædibus tuis Sackuillensibus 12. Calend. Octobris. An. Salutis. 1571.

Honori tuo deuinctissimus

Bartholomæus Clerke.

Thomas Sackuillus D. Buckhurst. Bartholomæo Clerke.

NVLLA causa est (optime Clerke) cur vel hominum difficilium inscitiam, vel iuuenilium temeritatem vereare: quod si te fortè conuitijs insectentur, verba dum sint, sibi ipsis magis quàm tibi nocebunt. Sin verba ad rem peruenerint, oratione tua satis vapulabunt. Illis si meum iudicium (quod sentio quàm nihil sit) præiudicium esse possit, facilè intelligent, me non illa solùm admirari quæ tantillo tempore diuinissimè scripseris, sed omnibus etiam neruis pro tenui facultate mea defensurum. Sed quid est quod tu vel meis subsidijs indigeas, vel aliorum impetus metuas? Tu ne literarios homunculos maledicere audere putas, cùm illustrissima princeps, summo iudicio, summa literarum scientia, primum illum librum quem ego eius Maiestati, mense Ianuario detuleram, tam apertis testimonijs approbauerit? hîc tu securus esto, nam & in illius patrocinio acquiesces, qua sol nihil vnquam clarius, aut excellentius vidit: & tute æternam gloriam consequere, qui opus tam egregium & facundum, Principi tam augustæ & literatæ dicaueris. Vale, & me vt soles ama. E domo mea Lewisensi. 3. Calend. Octobris.

Tui amantissimus
Tho. Buckhurstius.

Iohannes Caius Bartholomæo Clerke.

VM te ſæpenumerò (optime Clerke) Cantabrigiæ nunc diſſerentem philoſophicè, nunc de iure ciuili diſputantem, nunc legentem rhetoricè audirem, ſuaui pronuntiatione, actione decenti, dignitate propè ſingulari, venit mihi in mẽtem quod de Antonio dici ſolet, qui meliùs locutus quàm ſcripſiſſe putabatur. Non enim (quod memini) vel apud exteras nationes, vel apud noſtros homines quenquam audiui, qui ſine præmeditatione vel tam ſolidè & neruosè diceret, vel alios diſſerentes tam numeroſa oratione ex tempore refutaret. Iam verò cùm Caſtilionis libros quatuor viderim, quos tu ex Italico ſermone in Latinum tranſtuliſti, vtrunque, & eloquentiam, & ſtylum ſingularem, in te egregium & excellentem eſſe obſeruauerim. Ex qua re tanta admiratione commoueor, vt diuinum illud ingenium tuum, & incredibilem facultatem tam diù latuiſſe, & in communem Reipub. lucem antea non prodiſſe, vehementer doleam. Quod ſi apud exteras nationes natus fuiſſes, nos te ſuſpiceremus, multis ſcriptoribus anteponeremus, conferremus cum optimis. Nunc verò quoniam noſtras es, vel te negligimus, vel iuſto præmio, iuſtáque laude priuamus: verè vt dici poſſit, Nemo propheta in patria ſua. Quanquam in eo doctorum apud nos hominum nonnulla eſt reprehenſio, qui adeò rarè ſcribere ſolent, vt reliqui eiſdem etiam optimè ſcribentibus præiudicio quodã obeſſe ſoleant. Vtrunque in vitio eſt, & illorum incuria, & horum temeritas. Ab vtraque tu liber es, & propter gloriam

iam pridem virtute partam apud nos, & quia Academiæ Parisiensis viri primarij cùm in Gallijs esses tuam (vt audio) eloquentiam valdè sunt admirati. Ita famæ in Academia totius orbis concursu celeberrimæ propagatæ nemo reclamare audebit, exclusus & hominum præstantissimorum iudicio, & rei ipsius veritate: imò augebit potius. Quid enim difficilius, quàm librum aliquem ex aliena lingua pari vi & gratia transferre? quid laudabilius, quàm illud ipsum ornatè & eleganter facere? quid verò amabilius, quàm hominem disertissima lingua, id est Italica scribentem sic interpretari, vt vita luménque nunc demum illi accessisse videatur? Castilio verò tuus (mihi crede) si viueret, ingentes tibi gratias ageret, qui etsi antea Italicis præclarè, nunc tamen Latinis suauissimè loquitur: quod ego herculè non facilè putarem fore, nisi factum iam vidissem. Etenim cùm in illius libro infinita sint quæ Latinis hominibus inusitata sunt, eadem tamen non Latinè solùm, sed eloquentissimè expressa reperis. Qua de re & tibi gaudeo, & Angliæ nostræ gratulor, in qua ille natus est, quem in ipsa Romana lingua & eloquentia pauciſſimis Romanis scriptoribus non temerè postponerem.

Vale.

Londini, pridiè Calend. Octobris.
An. à Christo incarnato, 1571.

Edouardus

Edouardus Verus, Comes Oxoniæ, Vicecomes Bulbecke, Dominus de *Scales & Badliſmer, D. Magnus Angliæ Camerarius: Lectori. S. D.*

CAſtilionis Itali conuerſionem, à Clerke meo iampridem ſuſceptam: ornarémne ſcriptis, & literis meis: an grato tantùm animi ſtudio proſequerer: cùm ſæpe diúque deliberaſſem, in ancipites cogitationes diſtrahebar. Alterum enim facultatis, & artificij maioris videbatur: voluntatis alterum, & ſtudij non minoris, vtrunque autem, cum exquiſitæ induſtriæ, tum beneuolentiæ ſingularis Feci tandem, & feci certè non inuitus: vt ad id ſtudium, quo librum hunc complexus ſum, laureolam hanc noſtram qualemcúnque adiungerem: ne aut voluntas noſtra, quæ ſumma fuit, ſine literis obſcura fuiſſet: aut facultas illa, quæ exigua eſt, lucem oculóſque hominum formidare videretur. Ac in iſtam quidem Aulici deſcriptionem multiplices mihi diſſeminandæ laudes ſunt. Nam & Authorem; & Interpretem; & tanti, ac potius tantam operis patronam, cuius nomine ipſo auguſtum planè atque honorificum opus apparet: vt ſummis maximiſque laudibus exornem, dignum planè, ac propè etiam neceſſarium videtur. Quid enim primum difficilius quiſquam, quid præclarius in ſe ſuſcepit aliquando: quàm artifex ille Caſtilio: qui eam Aulici formam effigiémque expreſſit; cui nihil addi poſſit, in quo nihil redundet, quem ſummum hominem & perfectiſſimum iudicemus? Atque ita, vbi natura ipſa nihil omni ex parte perfectum expoliuit: hominum autē mores eam, quam tribuit natura, dignitatem peruertunt: & ſeipſum Caſtilio vicit, qui reliquos vincit: & naturam ſuperauit, quæ à nemine vnquam ſuperata eſt. Huc accedit, quàm accurata res ſit, quemadmodum

in tanta Aulæ magnificentia, tanto ſplendore hominum, tanto exterorum concurſu, in ipſis etiam oculis vultúque principis viuendum ſit, præcepta dare. Quibus plura etiam, atque maiora Caſtilio expreſſit. Quis enim de principibus viris maiori grauitate? Quis de illuſtribus fœminis dignitate ampliori? Quis de re militari ornatius, de equorum concurſionibus aptius, de conſerendis in præcinctu manibus præclarius aut admirabilius? Non ſcribam, in ſummis perſonis, quanta cum concinnitate & præſtantia, virtutum ornamenta depinxerit: nec in ijs, qui Aulici eſſe non poſſunt, quemadmodum aut vitium aliquod inſigne, aut ridiculum ingenium, aut mores agreſtes & inurbanos, aut ſpeciem deformem delinearit. Quicquid eſt in ſermonibus hominum, in congreſſu & ſocietate ciuili, aut decorum, atque ingenuum: aut deforme, & turpe: id eo habitu illuſtrauit, vt etiam oculis cerni poſſe videatur.

Huic tantarum rerum Authori, oratori etiam non indiſerto, nouum lumen orationis acceſſit. Latinus enim iam Aulicus, tanquàm ex veteri illa vrbe Romana, in qua eloquentiæ ſtudia viguerunt; in curiam noſtram vultum retulit, egregio habitu, ſummo apparatu, admiranda dignitate. Idque factum eſt Clerki mei, cùm incredibili ingenio, tùm eloquentia ſingulari: poſtquam ſopitam illam ſuam excitaret dicendi ſuauitatem: & ornamenta ac lumina, quæ ſepoſuit, ad res digniſsimas reuocaret. Ergo maiori laude afficiendus cumulandúſque eſt: qui rebus tantis, cùm eſſent magnæ: vt maiores eſſent, maxima lumina & ornamenta adiecit. Ecquis enim aut verborum vim plenius expreſsit? aut ſententiarum dignitatem illuſtrauit ornatius? aut rerum varietatem artificioſius ſubſequitur? Ecquis rem grauem, cùm in ſermonem incidit, verbis amplioribus & grauioribus explicat: ſi familiaris & facета, feſtiuis magis atque argutis? Cum igitur & verbis purè atque ornatè, & prudenter dilucideque ſententijs, & toto elocutionis genere cum dignitate ſcribat: egregium quoddam ex his opus profluat atque promanet, neceſſe eſt. Mihi quidem tale videtur, vt, Aulicum hunc Latinum cùm lego, Craſſum, & Anthonium, atque Hortenſium audire videar ijſdem de rebus diſſerentes. Atque hæc tanta cùm ſint, fecit tamen homo non imprudens, vt conuerſionem ſuam vno omnium maximo ornamento illuſtraret. Quid enim potuit aut ad ſubſidium firmius, aut ad gloriam illuſtrius, aut ad fructum fieri vberius: quàm quòd Aulicum ſuum illuſtriſsimæ Ampliſsimæque Principi dicauerit: in quam non modò Aulicæ omnes virtutes transfuſæ ſunt, ſed diuiniores quædam & planè cœleſtes

cœleſtes infuſæ. Sed huius præſtantiam ſi oratione complecti me poſſe exiſtimarem, imprudens eſſem. Nulla eſt enim tanta ſcribendi vis, tantáque copia, nullum tam apparatum orationis genus, quod illius virtus non ſuperet. Perſapienter igitur interpres iſte talem quæſiuit operis patronam, virtute præſtantiſsimam, ingenio ſapientiſsimam, Religione optimam; doctrina vero cùm ipſam exculiſsimam, tùm in alijs etiam literarum ſtudia exornantem. Quæ ſi ſapientiſsimorum principum clariſsima inſignia, ſi florentis reip. certiſsima præſidia, ſi optimorum ciuium ornamenta maxima, & ſuo merito, & omnium iudicio, ſemper ſunt habita: ea & autoritate tueri, & præmijs amplificare, & nominis ſui titulo inſignire: res profectò, cùm omni Principe digna, tùm noſtra videtur Principe digniſsima, cui omnis omnium Muſarum laus, & literarum gloria tribuenda eſt.

Dat. ex Aula regia tertio
Nonas Ianuarij. 1571.

BARTHOLOMÆVS CLERKE Lectori S. D.

DAbis mihi veniam (erudite lector) si verbis vtar nunc planè ficlitijs: idem tute faceres, si de istis scriberes: idem Marcus Cicero faciendum putaret, si nunc viueret. Nouis siquidem rebus noua nomina sunt imponenda. Quid enim appellem id quod Angli **Courtiership**, Itali Cortegianiam nominant? Aulicalitatem dicere non placet, & quia vox inaudita est, & absona. Curialitatem cogor appellare: quod verbum etsi minus purè Latinum sit, latinitati tamen propius accedit. Virum etiam Aulicum sæpius Curialem appello, & quia apud Ciceronem reperio eodem prope sensu, & quia vocis concinnitas auribus valdè placet, & quia in tertio istius opusculi libro, adeò frequens incidit viri Curialis atque Aulicæ fœminæ comparatio, vt Aulicum & Aulicam toties eisdem sententijs repetere, absurdè cuiusdam Kacophonias esset. Idem de illis iocis dicendum, quos Angli **merie prankes**, Itali Burlas vocant. Eos ego ludica appello, & quia ludo quodam consistunt, & quia vocabulum aptius non occurrit. Quæ cùm principibus viris Latinæ linguæ, aut inusitata fuerunt, aut prorsus incognita, ignoscè mihi spero, si eadem vtcunque expressero. Doctorum hominum iudicium nihil metuo, scriptorum præsertim, qui satis sciunt Interpretes in quantas angustias sæpenumero detrudantur. Noli itaque illam tibi ipsi iniuriam facere (lector optime) aut id aliquando committere, vt Zoili nomine à quoquam despiceris. Latinè scribere perfacile esse scio, & id si tu non diceres, ego tamen concederem. Verùm ea concinnè literis mandare quæ optimis Latinæ linguæ authoribus peregrina viderentur, difficilius est quam facilè credideris. Sic est natura nostra, vt infecta plerunque admiremur, facta pro nihilo putemus: & cùm ipsi inuenire fortassè non possimus, inuentis statim alienis tanquam tritis & vulgaribus acquiescimus. Quod si nullius momenti iste labor videatur, sepositis nostris, quid in eo tute possis, periculum facito, & si probè quicquam apteque feceris (quod tamen cuiusuis non est) planè persenties, orationem puram non esse Delphicum gladium, melliúsque cum alieno sensu cohærere. Quod cùm ita sit, ego te amicum, tu me amicissimum reperies.

Vale.

De

De Curiali siue Aulico

Liber primus.

IN ancipitem cogitandi curam, iam pridem incidi (Alfonse chariſſime) è duobus vtrum eſſet difficilius: aut tibi negare quod à me vehementer contendiſti, aut id quod nollem tandem aliquando ſuſcipere. Nam honeſta in re tibi quicquam non concedere, cui tantum deberem, & à quo me plurimi fieri ſemper intellexi, durum planè videbatur: & id tamen inconſultiùs aggredi, quod exequi, & ad extremum perficere non poſſem, indecorum putaui: illi præſertim, qui iuſtæ reprehenſiones quanti momenti eſſent non ignoraret. Hæc poſteaquam apud me vltrò citróque diù egiſſem: omninò decreui pertentare, quantum adiumenti hoc tam graue alijs ſatisfaciendi deſiderium, diligentię meæ poſsit adijcere. Ferè enim alijs in rebus labores hominum atque ſtudia non mediocriter excitare ſolet. Tu igitur à me valdè contendis vt ſcribam quæ ſit hominum Curialium in Aulis Regijs agentium præcipua viuendi ratio atque forma, qua freti & Regibus poſsint tanquam ex præſcripto ritu inſeruire, & aliorum omnium beneuolentiam, laudes, atque amicitias faciliùs conciliare: denique qui vir ſiet, quem ita abſolutè Curialem appellari volumus, nihil vt deſit illi ad tantum nominis titulum, tantámque verbi dignitatem. Huic tam arduæ petitioni tuæ hoc vnum dico: niſi mihi grauius videretur, à te frigidæ cuiuſdam & propè languentis amicitiæ inſimulari quàm ab alijs mediocris aut potiùs exilis ſcientiæ, excuteretur iam pridem è manibus meis iſte labor, & anceps ſtudium, ne temeritatis cuiuſdam me reum faciant omnes, qui quàm lubricum & difficile ſit ſatis ſciunt, inter tam varias Aularum Chriſtianarum conſuetudines, perfectiſsimam viam atque methodum, & tanquam florem quendam Curialitatis elicere atque exprimere. Ea enim conſuetudinis vis eſt, vt eaſdem res nobis nunc iucundas, nunc exoſas faciat: adeò vt mores hominum, ritus, veſtimenta, habitus, quæ paulò anteà magni pretij fuerunt, non ita multò poſt abiecta & contempta iaceant: quæ verò nullius ponderis videbantur, ea contrà magnas amoris ſui faces animis noſtris repentè

Magna vis conſuetudinis in vtrãque partem.

commoueant. Luce itaque clarius exiſtit, vſum quàm rationem maioris eſſe momenti,vel ad res nouas aggrediendas,vel ad veteres antiquandas : cuius ſi quis exquiſitam & perfectam rationem indagare velit,facilè profectò fuerit,labi,errare, decipi. Quæ cùm mihi valdè difficilia circà rem propoſitã vndique occurrere videã, excuſatione quadam vti cogor,& iſtum apertè errorem (ſi tamen error dici debeat) vtriſque nobis communem profiteri : vt ſi ego culpæ alicuius nota atque labe reſperſus videar,tute ab eadem minimè liber aut immunis videare. Non enim minori tibi vitio vertetur,quòd onere grauiore amicum depreſſeris,quàm mihi quòd viribus meis rem planè imparem & iniquam ſuſceperim. Veniamus igitur aliquando tandem ad propoſitam metam, & adeò expreſſam Curialis viri effigiem formemus,vt Princeps, quicúnque dignus fuerit, cui iſte noſter inſeruiat, licèt alioqui non ita magni nominis ſit, huius tamen gratia magnificus atque illuſtris habeatur. Neque tamen in his libris,certis quibuſdam & deſtinatis præceptis curioſè innitemur, quæ plerumque in huiuſmodi re inſtituenda obſeruari ſolent:ſed ſenum more, grata quadam recordatione vtemur earum rerum,quæ ab hominibus tali in re peritis,vltrò, citróque agitatæ ſunt. Quibus etſi tum non interfuerim(forte fortuna profectus in Angliam)eadem tamen ſumma fide,ſummáque veritate, familiaris mihi meus recitauit. Ea ego viciſſim omnia (quantum mea memoria patietur)referam,faciliùs vt intelligatur, quid magnæ authoritatis & iudicij homines hac ipſa de re ſtatuerint. Neque illud à propoſito alienum erit (ſic enim quò omnia tendant apertiùs videbimus) ſi cauſas diſceptationum inſequentium primùm expoſuerimus.

Vrbini deſcriptio.

Vrbinatium parua ciuitas (vt omnes ferè norũt) in Apennini latere tanquam in medio Italiæ, verſus mare Adriaticum ſita eſt. Quæ, etſi montium vicinitate minùs amœna videri poſſit, ſi um alijs conferatur, adeò tamen propitia cœlum atque elementa ſemper habuit,vt præter admirandam aëris temperiem,fertiliores agros,& fructus humanis vſibus magis neceſſarios,vix vſquam reperias. Ea vt in iſtis rebus fœlix,ſic,nulla in re fœlicior,quàm quòd Principes iam diù optimos habuerit; niſi tum fortaſſe ijſdem orbata fuerit, cùm tota Italia communi quadam bellorum calamitate deflagraret. Huius rei teſtimonia ne longiùs petantur,nobiliſſimi Ducis Frederici recentiſſima memoria ſufficiet,cuius ſapientiæ, humanitatis, iuſtitiæ, liberalitatis, denique ſtratagematum,& rerum egregiè geſtarum etiamnũm trophæa luce clariora exiſtunt. Quarum rerum argumento eſſe poſſunt, variæ illius in locis

Frederici Ducis laus.

cis propè inexpugnabilibus victoriæ, expedita in prælijs ineundis industria, in conficiendis audacia: Ipse semper paucissimis vincere assuetus, nunquam à multis vinci, aut superari potuit: adeò vt inter primos antiquorum temporum heroes iure optimo reponi, & dinumerari possit. Inter reliqua nonnulla ab eo præclarè acta, vnum illud singularis fuit industriæ, an scientiæ, dicam nescio, quòd in arduo & præcipiti Vrbini situ, palatium adeò magnificum ædificauerit, vt vrbis potiùs amplissimæ speciem, quàm Regiæ præ se ferre videretur. Non solùm enim argenteus atque aureus omnis intùs foríſque apparatus fuit, tapetes serici, stragula textilia, marmorea torreumata, picturæ & imagines eximiæ, verumetiam omnis generis instrumenta musica, libri Græci, Latini, Hebraici, quæ ille præcipua totius supellectilis ornamenta putauit. Vnam illi immortalitatem negasse deos crederes. Nam cùm quintum & sexagesimum annum ætatis honorificè egisset, summa cum laude aut potiùs gloria, extremum diem clausit, vnicum post se sine matre filium decem annorum, nomine Guidubaldum relinquens. Is non tam hæreditati aut patrimonio, quàm paternis virtutibus succedens, tantam omnibus quàm citissimè ingenij & indolis spem atque opinionem attulit, quantam humanæ naturæ angustiæ haud ferè capiunt: nunquam verò facinus magis egregium facere Dux Fredericus visus fuerit, quàm tum, cùm prolem adeò omni ex parte nobilem procreauerit. Verùm Fortuna (quæ magnis in rebus inuidiam plerunque suam perfundit) tam augustis principijs tanta virulentia restitit, vt Guidubaldus, cùm vicesimum ætatis annum vix dum attigisset, in podagram adeò vehementem inciderit, vt membris morbi crudelitate vndique rigescentibus, neque manus neque pedes satis officium suum facerent. Ita eximia forma, & præclaro ingenio iuuenis, virente adhuc ætate, in extremum discrimen, aut summas potiùs miserias adductus. Neque hîc tamen fortuna acerbitatis suæ virus euomere destitit. Nam in eo etsi sapientissima consilia, inuictúsque animus esset, si quid tamen in rebus vel bellicis vel domesticis suscepisset, ea semper teterrimè cecidêrunt, quæ erant cogitata & acta diligentissimè. Quod etsi exitus calamitosus rerum ab eo gestarum nimiùm verè ostenderit, tanta tamen animi magnitudine perpessus est omnia, vt virtus in eo nusquam fortunæ concesserit: ea siquidem fortitudine omnes difficultates exorbuit, vt summa cum dignitate totius vitæ curriculum transegerit: in summa inualetudine tanquam omninò sanus, miniméque valetudinarius, in aduersis rebus, tanquam vnus ex fortunatis hominibus, miniméque concussus. Non enim illi tanto

Guidubaldus.

Guidubaldus podagra laborauit.

impedimento corpus malè affectum esse potuit, quin sub Alfonso, & Ferdinando, nobilissimis Neapolitanorum regibus honorificentissimè meruerit: & posteà sub Alexandro Papa illius nominis sexto, cum nonnullis alijs regulis Venitianis & Florentinis. Cùm verò Iulius secundus pontifex inauguratus esset, imperator totius Ecclesiæ summus & primarius designatus est. Quod cùm munus sollicitè obiret, Aulam tamen suam nobilibus viris, strenuisque refertissimam habebat: quibus ille non minore voluptate fretus est, quàm illi eodē vsi sunt iucundissimè. Nam vtráque lingua peritissimus, tanta humanitate, tanto præterea sale & lepore cōditus, tā infinitam diuersarum rerum scientiam cum incredibili animi magnitudine coniunxit, vt cùm per inualetudinem nihil ipse per se nunc denique præstare posset, in alijs tamen, nunc aspiciendo, nunc cohortando, nunc corrigendo, facilè declarauit quanto artificio, quantáque virtute fuerit. In omni verò armorum exercitio, & hastis equo conserendis (de Musicis iocisque vt taceam) obnixè vnusquisque contendebat, vt & tanti viri laudibus, & illo hominum commercio non indignus videretur. Distributus itaque dies in laudabilia tum animi tum corporis oblectamenta. Sed morbo iam indies ingrauescente, & duce idcirco exacta statim cœna quiescente, vnusquisque ad nobilissimam Ducissam ELIZABETHAM Gonzagam, hora assueta tanquam ex compromisso se contulit. Cum ea vnà aderat selectissima fœmina Æmilia Pia, quæ cùm singulari ingenij acumine reliquis præstaret omnibus, reliquorum omnium in istis dulcissimis exercitijs magistra, aut potiùs princeps non immeritò videbatur. Hac duce & his militibus ad placidissimum istud militiæ genus omni ex parte compositis & instructis amœnissimos vndique sermones, sales, & facetias non vulgares aut insulsas audires: denique in vniuscuiusque vultu, & oculorum obtutu, hilaritas ipsa atque adeò suauitas spontanea residebat, nihil vt veriùs appellari posset tam benè ornatum domicilium, quàm lętitiæ & iucunditatis cuiusdam inauditæ diuersorium. Neque vsquam aliàs credo plenè pertentatum & cognitum, quanta & quàm vera esset delectatio societatis & communionis sese adeò inuicem sine fuco & fraude amantis. Nam præterquam quòd vnusquisque nostrūm, in tanti ducis familia atque clientela versari, summo sibi ornamento putauit, in ipso nobilissimæ Ducissæ aspectu, tanquam omnium honestarum voluptatum portu acquieuit. Quæ vtraquè perindè quasi catena aliqua, omnium mentes atque voluntates fraterno quodam amore firmissimè deuinxerunt. Non multùm huic absimilis per omnium mulierum animos beneuolentiæ

Ducissa Elizabetha Gonzaga. Æmilia Pia.

Curialium Vrbinatium amor.

lentiæ coniunctio peruasit, quibus cùm (vt cuique libuit) liberè conferre, sedere, iocari licuit: is tamen honos clarissimæ Gonzagæ semper est habitus, vt idem plerúnque libertati nostræ quantumcunque liberæ, frænos inijceret. In hanc vnam ita semper propensę omnium voluntates erant, vt eidem placere, magno emolumento, displicere verò summo dispendio haberetur. Vndè multæ honestissimæ consuetudines, cum summa licentia connexæ, multa exercitia non mediocri modestiæ temperata, multi sales & facetię tanta grauitate permista (de vocis gestúsque admirando concentu vt fileam) vt nonnulli, qui ducissam ne de facie quidem priùs cognouissent, dominam continuò omnium longè magnificentissimam iudicarent. Cuius præsentia diuturna, astantium ad se animos ita allexit, vt vnusquisque ad eius nutum & exemplar se metipsum prorsus effingeret & componeret. Verùm incredibilium virtutum (quæ in ea admirandæ semper extiterunt) non est hic narrandi locus, neque opus est si possem, neque si possem, velim, cùm vbiuis gentium ipsæ per se luce clariores existant. Et si quid in illa fuerit, quod casu aliquo celari potuerat, id fortuna (quasi re tanta & tam inaudita admiraretur) aduersis ictibus & procellis consultò propalauit: in promptu vt sit, tantum venustatis, sapientiæ, fortitudinis, in vna aliquando muliercula delituisse, quantum in hominibus ipsis perraro, aut certè non sæpè deprehenditur.

Sed istis paulùm omissis, ad generosam virorum cohortem, in illa Aula degentium redeamus: quibus in more positum fuerat, exacta cœna, confestim coram Ducissa tanquam iudice conuenire. Vbi inter musicæ tripudia, reliquáque animi relaxationes, subtiles nonnunquam quæstiones, & alia ingenij certamina proposita erant: quorum prætextu, alij alijs (vt cuique videbatur) occultas persæpè cogitationes, & rationis suæ consilia clanculùm (ne dicam callidè) communicabant. Non ita multò post, in serias disputationes sublapsi, mox ad apophthegmata, & non inciuile iocandi genus redeunt. Nec hic consistunt, quin statim Iaconicas propositiones in aurem insusurrent: quæ eo maiore omnes voluptate offuderunt, quia acutissimis ingenijs totum vndique palatium refertissimum fuerat. Inter quos (vti nosti) primi fuerant Octauianus Fregosus, & eius frater Fredericus, Iulianus de me dices, Cęsar Gonzaga, Ludouicus Canossa, Gaspraus Pallauicinus, Ludouicus Pius, Morellus Ortonensis, Petrus Neapolitanus, & Robertus Barrensis, quibus multos alios Regulos & equites (nisi longum esset) liceret adijcere. Nonnulli præterea etsi ibi non habitarent, maximum tamen anni spacium eo loci conficiebant: quorũ primi fuerunt, Bernardus Bibiena,

Nomina eorum qui disputationi interfuerunt

Vnicus Aretinus, Ioannes Christophorus Romanus, Petrus Montanus, Therpander, Nicolaus Phrisius: quibus accesserunt Poetæ, Musici, & totius Italiæ in vnaquaque arte & scientia peritissimi & primarij viri.

Iulius pontifex.

Cum verò Iulius Papa illius nominis secundus, Gallorum ope Boloniam ad Apostolicæ sedis imperium reduxisset, anno salutis M.D.vj.cùm Romam reuerteretur,per Vrbinum iter arripuit: vbi tam ingenti rerum omnium apparatu,hospitio exceptus est,vt cæteras Italiæ ciuitates, vix tantæ magnificentiæ sufficere putares. In quo quidem non ipsi solùm pontifici, & Cardinalibus, reliquisque eorum satellitibus abundè satisfactum erat, verumetiam quibusdam tanta subitò inceſſit admiratio,vt totum quod superfuit ætatis curriculum,eò loci conficerent, vbi & vsitatis iam anteà voluptatibus fruebantur, & aliquid etiam incrementi eisdem vtendo fruendóque adiecerunt. Quod dum noctes diésque facerent,illud diligenter obseruatum est, vt tota in circulum & procinctum multitudine redacta,fœminis viri singulis singuli commiscerentur,nisi fortè virorum (quod sæpè contigerat) maior numerus exstitisset. Horum omnium conatibus, & ingeniosissimis inuentis, Ducissa semper pro arbitrio moderari consueuit, nisi sicubi Æmiliæ sagacissimæ illud muneris delegaret.

Cùm igitur Papa Iulius Vrbino discessisset, omnibus in locum assuetum coactis, imperauit Æmiliæ Gonzaga, vt illius noctis iocis & delicijs, non grauatè principium daret. Quod illa cùm aliquandiu recusasset,tandem, cùm tibi (inquit) selectissima Princeps in votis fuerit, vt ego his nostris iucundissimis studijs, quasi classicum canam:quoniam tibi mos gerendus est,illud equidem libentissimè propositum & excogitatum velim, quod hactenus inauditum: parum in se reprehensionis, minus laboris habeat: tu itaque Gaspare Pallauicine(qui nosti optimè)istuc in te negotij susscipito. Quibus ille:tibi(inquit)primùm incumbit,vt tute hoc te onere expedias. Illa,iam pridem hoc ab ea factitatum affirmans, Ducissam exorat, vt suas imperandi partes interponeret. Quod quia facilè facere non solebat, subridens, Æmiliam sibi substituit, & ius suum in illam vniuersum transtulit. Magna meherculè res (inquit Pallauicinus) aut magnum potiùs priuilegium, mulieribus in eo concessum,quòd adeò semper à laboribus immunes sunt: & istius rei quæ tandem ratio est? Sed ego ne & exemplo peccem, & non obtemperando,illud aggrediar quod nunc in manibus est.Animus certè humanus(vt ego conijcere soleo)vti in reliquis rebus,ita etiam in amore varius est & multiplex: adeò vt quod vni gratum & iucundum,

Æmilia illius noctis iocis præficitur.

iucundum, id alteri inuisum & exosum sit: in eo tamen summa consentio est, quod vnusquisque id quod amat, charum & longè acceptissimum habeat. Vnde vehementiores amantium affectus, tantas nebulas eorum mentibus solent offundere, vt quoscunque beneuolentia atque amore complectantur, in illis omnes virtutes conspirasse, nihil vitij, nihil deformitatis inesse existiment. Sed cùm hanc tam perfectam fabricam humana natura non admittat, nemóque omnium sit in quo aliquid aut non desit, aut non redundet: fieri non potest, quin amantium animi, tanquam cęcutientium oculi conniuęant & decipiantur. In eo igitur, si me audiatis, istius noctis deliciæ & festiuitates erunt positæ, vt eas quisque animi dotes recenseat, quas in eo esse desiderat, quem valdè & ante alios amat. Et quoniam nemo homo est, cui aliqua turpitudinis nota, aut manifestiùs non imprimatur, aut occultè non insideat, illud etiam disputetur, quod tandem vitium (quoniam ita est propè fatale & necessarium) omnium maximè ferendum & tolerabile vel admittat, vel in eo grauiter non incusset. Hæc vbi primùm Gasparus præfatus esset, Æmilia Constantiæ Fregosæ (cuius vices proximæ erant) pro imperio, præfandi signum dedit. Quod cùm illa vicissim exequi instituisset, præripuit orationis cursum Ducissa, & quoniam (inquit) Æmilia nihil ioci, aut facetiæ (cùm optimè possit) excogitare voluerit, sed omnem hanc industriam abiecerit, cur non cęteręę etiam Dominæ istius quoque commodi participes sint, tot præsertim astantibus ingeniosissimis viris, quibus nullum iocandi genus, nisi de industria refugientibus, deesse potest? Placet herclè sententia (inquit Æmilia) & tibi Constantiæ, isto tempore silentium imperamus, tibi verò Cæsar, qui proximus es, vt quicquid velis liberè eloquare. Tum ille, Actiones (inquit) humanas si quis diligenti trutina librabit, nihil non mancum & imperfectum reperiet: illis enim non minus, aut multò etiam magis quàm in cæteris rebus, discors & varia naturæ vis est. Vni enim vna in re lumen ipsum rationis & perspicientiæ attribuit, alij verò in altera: vndè persæpe fit, vt cùm sciat quispiam quod alius nesciat, id tamen ignoret quod alius probè teneat, alterius è vestigio errorem non suum deprehendat: & id quod omnium deterrimum est, in eo nos sapere aliquando putamus, in quo fortasse gnauiter desipimus. Huius rei testes sunt parietes isti, intra quos nonnullos ipsi vidimus, qui primo congressu videbantur aliqui, non ita multò post, sese prodiderunt, quàm essent nulli. Sed harum rerum diligentia nostra præcipua indagatrix esse solet, & quemadmodum in Pulia si quem Tarrantula inmorderit, fidibus & vario Musicæ sono, morbi atque adeò

Prima disputatio ioco-ſa à Gaſparo excogitata.

Cæſaris inuentum.

In noſtris talpæ, in alienis linces ſumus.

Tarrantula muſicæ genus

humoris harmoniam & quasi sympathiam exquirunt, nec omnino desistunt, donec agitatio & frequens motus ægritudinem dispulerit: ita cùm aliquod insipientiæ vestigium in aliquo suspicamur, adeò argutè & subtiliter omnes illius venas tenemus, vt quò tendat facilè conijciamus: postquàm verò humorem ipsum cognitum & perfectum habeamus, eundem nunquam commouere languentem desistimus, donec ex stulto prorsus insanum faciamus. Quæ tam latè patet insciti a, vt in carminibus, in musicis, in tripudijs, in mimicis, in amore, in equitando, in re gladiatoria, denique in vnoquoque nostrûm (vt est animo in rem aliquam maximè propenso) manifestissimè se explicet: adeò vt nobis risum iocúmque (vt nostis) valdè nonnunquam commoueat: & (vt semel dicam) in vnoquoque nostrûm stultitiæ seminarium aliquod existimo, quod si aliquando excitetur, in infinitum facilè excrescit. Optarem itaque eam esse istius noctis, non seriam, sed iucundam disceptationem, liberum cuique vt sit de me sententiam ferre (quoniam libet insanire) qua potissimùm in re ipse desipere & delirare soleam: & ipsas insaniæ nostræ flammas ex quotidianis eiusdem scintillis dijudicet. Idē etiam in reliquis obseruari vellem: ita tamē, vt certa argumenta & signa vnusquisque ostendat coniecturæ atque opinionis suæ: vnde ex iocosa contentione, seriò quiuis hoc capiet cōmodi, vt quo criminis genere potissimùm deliret, & tanquam fascinetur, minimo negocio intelligat: deinde si voler, facilius hoc ipsum caueat & declinet. Quòd si in illum stultitiæ riuulum fortè inciderimus, cuius fontes exhaurire difficile videatur, quantum in nobis erit, feremus opem, & (vt Marrianus frater solitus est dicere) animam Deo lucrifaciemus, qui quæstus omnium est multò vberrimus. Hic arrisum est vehementer, neque quisquam diutiùs continere poterat, quin se diceret, vel affectando, vel oculorum obtutu, vel amando, vel alia in re aliqua ineptias suas quotidiè expressisse.

Varia stultitiæ genera.

Seraphini fratris inuentio.

Tum frater Seraphinus, more suo subridens nimis (inquit) prolixum hoc esset: quin potius (quoniam facetum & elegans est) liceat omnibus nobis ominari: quid tandem causæ sit, cur omnes mulieres vt plurimùm sorices detestantur, serpentes verò plurimi faciant. Quod dum promiscuè fecerimus, planè perspicietis, neminem ad viuum rem ipsam resecare posse, præter me vnum, qui istuc mysterij mirifica quadam ratione intellexit. Plura in hanc futilem de lana caprina quæstionem dicturus erat, nisi illi verborum flumen Æmylia præcidisset, & vnicum Aretinum ad dicendum inuitasset. Ego (inquit ille) iudicem me & magistratum esse optarem, vt exquisito aliquo supplicij genere ingratæ mulieris

Aretini locus.

fallacias

fallacias extorquerem, aut potiùs plectèrem, quę oculis instar Deæ submissis, & viperino tamen corde nunquam id loquitur, quod tacitè apud se cogitat: sed adumbrata quadam misericordia nihil tam sollicitè molitur, quàm vt cordis humani conuulsione, miseras eiusdem Anatomias faciat: neque verò in tota Libia Vipera adeò virulenta reperiri potest, humani cruoris tam valdè sitiens, quàm istud fallax & astutum animal: cuius non tantum vocis suauitas, & verborum lenocinia, sed frons etiam, oculi, vultus gestúsque tanquam Sirenes mouent & alliciunt. Proinde etsi mihi non liceat (vt vellem) catenas, funes & flammas injcere, quibus ista quæ cupio intelligam: optarem tamen vt istius noctis ludus iocúsque hæc nobis commentando exprimant. Pulchrum huius rei principium dabitur, si omnes seorsum excutiant, quid sibi velit istud stigma atque effigies literę S, quod in ducissæ nobilissimæ fronte imprimitur. Nam etsi humaniorem fortasse interpretationem recipere possit, facilius vt decipiat, longè tamen alius idémque occultus & nondum in lucem prolatus sensus esse potest. Quis enim nostrûm est qui certò sciat, num fortuna humanæ infœlicitatis tandem miserta, hanc exiguam illi notam inusserit, quò (velit nolit) in publicum proferat intestinum animi desiderium: nimirum quàm vehementer cupiat, eos aut occidere, aut viuos calamitatibus sepelire, qui eam omnibus honoribus prosequuntur? Arrisit verecundè Gonzaga, & cùm excusatione aliqua tam seueræ interpretationis vti vellet, quin tacendum clarissima (inquit Aretinus) nondum tibi hoc negotij incumbit.

Tum Æmilia ad Vnicum conuersa, in hæc verba effata dicitur. Nemo certè quidem est nostrûm Aretine, qui tibi omni in re non cedat, præsertim in affectionibus illustrissimæ Gonzagæ discernendis: Quam quidem vt tu diuino fretus ingenio præter cæteros nouisti optimè, ita plus cæteris (nisi fallor) eandem amas intimè. Reliquorum igitur oculi tanquam volucrum aduerso sole cæcutiunt, tuum vnius iudicium istuc expedire & potest optimè, & sufficiet.

Ille postquam paululùm respirasset instabant omnes, vt quid illius literæ character significaret explicare non abnueret: tandem metrum quoddam amatorium ad rem præsentem appositè accommodatum protulit, aut potiùs recitauit. Multi extemporè inuentum, & excogitatum putabant, sed quia argutius atque elegantius fuerat, quàm illæ temporis angustiæ patiebantur, plurimis iam antè à præmeditatum videbatur. Vtcunque fuit, omnes in eo omnia summis laudibus efferebant: quod vbi promiscuè fecissent,

Octauiani inuentum.

Octauianus Fregosus qui proximus erat, subridens, in hunc modum est exorsus: Si ego me amatorium Cupidinis telum vnquam sensisse negem (viri nobilissimi) Gonzaga atque Æmilia etsi non crederent, credidisse tamen (sat scio) simularent, huiusque rei hanc causam dicerent, quòd ego scilicet modestus ille & verecundus omnino diffiderem, fœminam me posse aliquam ad amandum allicere, & persuadere. Cuius equidem adhuc non ita seriò periculum feci, vt desperandum mihi existimem, si forte pertentarem. Neque sanè id non feci, quia tanti me facio, nullam vt putem mulierem dignam esse, cui ego amando inseruiam: sed consultò potius abstineo, perpetuis amantium lamentis, squallore, & lethali facie attonitus: in quorũ oculis ipsius miseriæ effigies depingitur. Quòd si aliquando colloquantur (quod raro euenit) nihil nisi de lachrimis & luctibus fabulantur, tótque suspirijs & mœroribus permista sunt omnia, vt mortem, quam nunquam non exoptant, in limine & foribus esse putares. Propterea vbi primùm vel minutissima amoris scintilla animus incalescere occeperit, ego eandem omni vi restinguere & suffocare soleo: non quòd mulieres odi (quod istę Dominæ suspicãtur) sed quia mihi charissima salus mea esse debeat. Huic hominum generi (de quo modò diximus,) aliud est omninò contrarium & repugnans. Quidam enim non tantùm aspectu miti & affabili, dulcissimis vocibus, gestu suaui earum quas amant, sese satisfaciunt, valdéque in eo se venditant: sed omnem iracundiæ, & doloris etiam iusti acerbitatem, in iucunditatem voluptatémque conuertunt. Isti mihi plusquam fœlices videri solent, nam cùm illi in amoris indignitate & contemptu, tantum dulcedinis percipiant (quod alijs morte acerbius videtur) in vero amore qui sine fuco est, ea credo fœlicitatẽ fruerentur, quæ nescio an cuiquam mortalium in hac vita contigerit. Optarem itaque istius noctis iucundissimas contentiones hanc nobis controuersiam dirimere: quænam istius fastidij & indignitatis causa sit: quoniam id ferè fit, vt nos aspernentur illæ præcipuè mulieres, quas nos multò plus quàm cæteras omnes diligimus. Nam si quis iam adsit, qui istas tam dulces muliercularum contumelias degustârit, rationem credo tantæ suauitatis etiam atque etiam desideret. Quæ si ostendi possit, ego fortasse longiores in amando progressus faciam, vt tantum mellis inueniam, quantum alij fellis repererunt: ne ferreum in amando & pectus inconcussum, istæ posthac Dominæ mihi obijciant. Arrisit omnibus facetum hoc inuentum, & huc vnusquisque animum aduertit, cùm in hunc modum Petrus Bembus præfari cœperat: Ludus iocúsque nobis ab Octauiano propositus, animum mihi varijs

Miseras amantium vitæ.

iudicijs

iudicijs labantem in contrarias partes trahit: nam contemptus & fastidia, quæ in amore sunt, etsi propè infinita sint, mihi tamen semper amarissima sunt visa, neque vllo condimento dulcescere posse auguror: minùs tamen magisue acerba existimo, pro modo & pro portione illius causæ vndè initio orta sunt. Memini enim probè, cùm illa in quam commotus sum, subiratsi mihi cœpisset (vel quia fides mea in dubium illi veniret, vel quia leues sunt in amore suspitiones) permagnos me doloris aculeos persensisse: qui eò maiores videbantur, quoniam non tam meo merito, quàm illius remissa & propè nulla in me beneuolentia atque amore hæc omnia contigerant. Cum verò per insciciam, aut incuriam meam, iustas eidè irarum faces admouissem, anteriores dolorum cruciatus præ illis posterioribus, parui aut prorsus nihili faciebam. Quid enim, nō dico iniucundiùs, sed omnino funestiùs esse potest, quàm illis stomachum atque bilem commouere, quos malis quàm omnia benè in te affectos & placatos esse? Hoc itaque (si me audiatis) istius noctis studium, hæc animorum exercitatio erit, quiuis vt disputet, num fastidia (quoniam ita sunt in amore communia) à seipso ne oriri velit, an ab ea, à qua se amari desiderat. Vnde facilè perspicietur, inhumaniùsne sit amatas contemnere, an ab ijsdem contemni & fastidiri. *Bembi inuentum.*

Hæc cùm dixisset, expectabant omnes quid istis Æmilia attexeret. At illa Bembi orationi supersedens, Frederico Fregoso annuit: qui isto modo exorsus est. Vellem hercle nobilissima Domina, si mihi liceret (quod sæpe fieri solet) in aliorum sententijs acquiescere: satis mihi placent, satisque auditu digna sunt, quæ iam pridem dicta sunt. Ego tamen ne receptam consuetudinem meæ voluntati postposuisse videar, istuc pronunciare non dubito, operæ pretium facturum, quisquis fuerit, qui Aulæ istius nostræ iustissimas laudes describserit: vt nihil interim de serenissimæ Gonzagæ virtutibus adijciat, cuius diuinum animi lumen obtusi crassíque hominis ingenium, supra ipsum cœlum leuare atque efferre posset. Nam sepositâ omni assentandi suspicione, vix adducor vt credam, adeò multos in tota Italia nobiles viros inuenire posse, qui præter militaris scientiæ laudem (quæ summa est) in reliquis facultatibus & exercitijs tantum præstent & emineant. Quocirca si vsquam gentium homines verè Curiales existant, verisimile mihi videtur, hic demum eosdem esse. Proinde vt quibusdam insulsis frænos injciamus, qui sola audacia Curialitatis nomen aucupantur, (cùm tamen sint ridiculi) optarem vnum è nobis aliquem, hominem verè Curialem verbis adeò aptis & conuenientibus depingere, *Frederici inuentum.*

nihil vt desit illi, qui tam magnificam appellationem suo quasi iure vendicare posset. Sin verò aliquid inciderit quod huic minùs necessariò attributum appareat, liceat vnicuique (tanquam in scholis Philosophorum) totis viribus contradicere.

Plura in hanc causam dicturus erat Fredericus, nisi obstitisset Æmilia, quæ in sententiam pedibus ibat, sitidem Ducissæ lectissimæ videretur. Illa huic negocio assensa est libentissimè, idem reliqui omnes factitabant, vel tacitis susurris, vel apertis suffragijs, Æmiliam obnixè orantes, vt huic operi quempiam quàm citissimè præficeret. Quæ in Gonzagam conuersa, tu (inquit) clarissima Ducissa pro imperio iube atque impera: meæ conditionis aut modestiæ non erit, dum quenquam huic labori addicam, eundem meo iudicio cæteris omnibus peritiorem statuere. Immò verò (inquit Gonzaga) penès te istæc erit electio, tute videris, ne non obtemperando pernicioſum reliquis exemplum relinquas. Æmilia ne tempus se velociùs subduceret, tu (inquit) Ludouice Canossa, istuc in te oneris primũ suscipies, quod Fredericus proposuit: non quòd ipse ita exactè Aulicus sis, vt omnia illius officia atq; munera perfectissimè teneas, quia illa præposterè & crassa Minerua recensendo, tu nos faciliùs delectabis, nos tibi meliùs respondebimus. Qua in re, si artifex fortasse aliquis se interponeret, nihil contra opponi posset tam vera dicenti, nostra interim disputatio omni ex parte frigesceret. Ad hæc Comes ex improuiso respondit: Nunquam dubitaui fore, vt vera loquenti non contradiceretur, dum tu hìc adesses. Arrisum est vehementer. Deinde Lùdouicus pergit dicere. Vellem profectò hoc me labore expedire, quod viribus meis quàm sit impar non ignoro, neque verò illud à veritate alienum est quod tu in me iocosè dixeras, nihil me scilicet eorum sapere quæ sunt hominis verè Curialis propria. Facile fides fit, vbi quicquam tam apertum est: nam cùm nihil eorum facere soleam, probabile est, me nihil intelligere: quod ego minore rei reprehensione dignum existimo. Peius enim illud est, non fecisse benè, quàm quomodo facias non intelligere. Cùm tamen vobis ita placuerit, me tam grauem personam sustinere, neque possim, neque libet recusare, ne vestris iudicijs obsistam, quæ meo longè soleo anteponere. His Cæsar se interposuit, & quoniam (ait) in multam noctem sermonem protraximus, & alia hìc nos oblectamenta præstolantur, oportunius fortasse fuerit, in crastinum differre: vt commentandi, ruminandique idoneum tempus Comes habeat. Nam in re tam seria, sine præmeditatione dicere, difficile meherculè atque operosum est. Tum Ludouicus, nollem (inquit) magna de me

Ludouico Comiti imperatur, vt is primùm de Curiali disserat.

expectari

expectari, quemadmodum de eo, qui cùm omnibus se vestimentis exuisset, minùs saltando profecit, quàm cum esset indutus: immò benè cecidisse videtur, quod temporis angustiæ breuitatem efflagitent: vt etiamsi quicquid in buccam venerit repentè effutiam, iusta excusatione carere non possim. Sed ne isto officij onere diutiùs premi videar, hoc ausim vobis confirmare, adeò varium & multiplex esse hominum iudicium, difficile aut potius impossibile vt sit, perfectam alicuius rei rationem inuestigando perungere. Nonnulli enim sunt, qui eum admirantur, qui inani verborum sonitu, & linguæ volubilitate vtitur, eumque facetum & elegantem non dubitant appellare: alij modesta quadam taciturnitate delectantur: quidam agiles & factiosos desiderant: plurimi quietos, & omni in re consideratos: denique laudè & vituperium vnusquisque ex animi affectionibus metiri solet, vitia omnia virtutum proximarum nominibus designat, virtutes verò vitiorum coloribus inficit. Nam & impudentes, audaces: & verecundos, ieiunos: & insulsos, honestos: & præcipites, prudentes nominamus. Neque tamen istius sententiæ sum, vt omni in re perfecti aliquid inesse non existimem, quod ab hominibus in illo genere peritis, ratiocinando, disputandóque erui & demonstrari non possit. Veritatis verò natura, cum eiusmodi sit, vt sæpius lateat, neque mihi in hoc tempore familiaris sit, eos tantummodo viros Aulicos & Curiales vobis proponere possum, qui mihi præ cæteris hactenus maximè placuerunt. Cui ego vos opinioni (nisi vobis pariter videbitur) addictos atque religatos esse non optarem. Neque fanè ipse meæ consecratus eo sententiæ, non enim vobiscum tantùm, sed mecum fortasse ipse nonnunquam dissidere potero.

Recondita veritatis natura.

Curialem itaque hunc nostrum, nobili aut saltem honesto loco natum volumus. Multò enim minoris notæ est, in terræ filio, quàm in generoso, de virtutis actionibus atque officijs desciscere. Hic enim sicubi maiorum dissimilis fuerit, familiæ labes, atque dedecus fit: nec tantùm eorum partæ iam pridem gloriæ quicquam non adijcit, sed multum etiam eidem detrahit. Verè igitur quicunque dixit generis nobilitatem tanquam lumen & speculum esse aliquod, tum boni, tum etiam mali, quæ ad virtutis studia solet incitare, cùm vituperij & dedecoris metu, tum honoris quoque spe atque desiderio. Iste nobilitatis splendor, cùm in ignobili stemmate nunquam eluceat, nec ad virtutem valdè instigantur, nec à turpitudine magnoperè deterrentur: satis supérque existimant, si in obscuris parentum vestigijs insistant: cùm nobilibus nihil prius aut potius sit, quàm maiorum laudes superare, aut sal-

Familiæ splendor in Curiali primum.

tem rebus præclarè gestis exæquare. Vnde illud plerúnque euenit,vt & rebus bellicis,& alijs quibuscúnque siue corporis,siue animi contentionibus, generosi reliquorum facilè principes existant. Inseuit enim rebus omnibus occultam natura potentiam, & quasi seminarium aliquod: cuius ea vis est, vt omnia ab eo prouenientia principijs suis efficiat quàm similima. Id non tantùm in equis, reliquísque brutis animalibus licet videre, sed etiam in plantis & arboribus,quarum surculi semper truncorũ similes fiunt,nisi cultoris incuria aut ignorantia peccetur. Idem in hominibus iudicare licet, qui si bene nutriti atque educati fuerint, eorum mores imitantur, qui eos procrearunt,aut sæpè etiam meliores:sin minus,feroces vt plurimum & præcipites, nunquam maturi aut sapientes euadunt. Illud sanè sæpenumerò animaduerti (quod vtrum cœli & astrorum clementia fiat ignoro) quosdam omnibus bonis adeò cumulatos esse, vt non tam nati, quàm ab aliquo Deo efficti videantur: alios vero ita ineptos, hebetes, & incompositos, vt natura indignante ad ludum iocúmque factos iurato fas sit dicere. Quos vti solertissima diligentia nunquam poteris meliores effingere, sic illi alteri minimo negotio, aut potius labore nullo, summa omnia consequuntur. Proponite vobis ante oculos Hippolitum Estensim, Cardinalem Ferrariæ, qui adeò fœlici sydere natus est, vt corporis habitudine, vultus suauitate,verborum concentu,gestus moderatione, cum admiranda ingenij maturitate conspirantibus,grauissimis ecclesiæ patribus (cum tamen iuuenis sit) videatur conferendus. Eodem accedit,cum omni virorum & fœminarum genere dulcis quidam in omni sermone lepos, nunquam vt illum non amet, quisquis cum illo aliquando congressus fuerit.

Natura alijs mater, alijs nouerca.

Hippolitus Estensis Cardinalis.

Sed vt eò reuertamur vndè digressi sumus, illud affirmare non dubito, inter illam tam excellentem fabricam, & istam naturalem impotentiam, & (vt ita dicam) ineptitudinem, medium aliquid inueniri, & quos Minerua minùs vndique ornauerit, diligentia atque industria perfectiores reddunt, vt si naturâ tales non sint, sedulitate esse cogantur. Aulicum itaque & Curialem nostrum, præter familiæ & stirpis honorem, non solùm acuto ingenio, & apta membrorum compositione, reliquis præstare volumus: sed ea etiam oris figura atque dignitate, vt quicunque in eum oculos coniecerint, bene erga se affectos (non dicam amantes) dimittat. Hoc tam singulari ornamento omnes suas actiones illustrabit, vt ex ipsa fronte (quæ animi index est) maximorum hominum societate, & fauore, non indignus existimetur.

Honesta facies Curiali necessaria.

Hic

Hic illi orationis seriem amputauit Gasparus Pallauicinus, & præscriptam illius iocosæ disceptationis formam religiosè obseruans: ne (inquit) authoritatem in contradicendo concessam nihili pendere videamur, sic tibi in hoc occurrere liceat. Minimè mihi necessarium videtur Curiali nostro generis nobilitatem tam curiosè attribuere. Id si ego cuiquam vestrûm, nouum aut inauditum putarem, nonnullos recensendo enumerare possem, qui clarissimis orti familijs, in omnium vitiorum cœno volutarunt: multi verò ex paruis & igobilibus initijs, ad summum dignitatis fastigium euecti, laudis & gloriæ titulum hæreditarium posteris reliquerunt. Quòd si verum sit illud quod à te positum est, nimirum in omni rerum semine primario eam virtutem inesse, omnium hercle nostrûm vnus idémque status fuisset: nam ijsdem orti principijs, quî tandem alius alio præstantior & excellentior est? Sed in hac tanta humanæ conditionis varietate, infinita ferè alia consideranda sunt, vtpote fortuna, quæ nostrarum actionum omnium Princeps atque Domina non immeritò appellatur: quippe quæ (perinde quasi ad ludibrium istius vitæ) & eos erigit, in quibus nihil dignum apparet, & eos pellundat, qui omnibus honoribus dignissimi videbantur. De illis hominibus qui ab ipsis incunabulis omnibus tum animi tum corporis dotibus excellunt, iuxta tecum sentio (sunt illi quidem cum primis fortunati) sed hæc perinde in obscura, ac in clara familia eueniunt: de istis non nouit natura tam subtili ratione distinguere, immò infima nonnunquã stirpe, summa naturæ dona & præcipua liberalitatis indicia perspiciuntur. Quandoquidem igitur splendor iste natalitius, neque ingenio, neque vi, neque arte acquiritur, nec tam nostra, quàm maiorum in eo laus sit, iniquè mihi videtur comparatum, vt in Curiali nostro, parentum ignobilitas, illius virtutibus tenebras & caliginem offundat, adeo vt neque indoles eximia, neque honesta facies, neque corporis habitudo singularis, neque cætera quæcunque à te modò recitata, illi ad istam quam quærimus perfectionem suffragari possint. His Ludouicus sic contrà nititur. Negare sanè non possum, quin in humillimæ sortis viro, eædem pleræque virtutes esse possint, quæ generosis insunt: sed ne illa vicissim omnia cum fastidio repetantur, quæ à te allata sunt, quæque ad nobilitatis encomium adduci poterunt (quæ proinde præcipuè laudari solet, quia bona bonis prognata sunt) quoniam huiusmodi virum describere constituerim, cui nihil vlla ex parte desit, generosam illi propaginem detrahere non potui, & propter rationes superiùs enumeratas, & propter communem omnium opinionem, quæ ferè est ad nobilitatem

Fortuna humanæ vitæ domina.

propensior. Quòd si duo fortè adolescentuli in vna aliqua familia per annos aliquot commorati fuerint, qui nullius adhuc neque boni neque mali specimen præbuerunt, vbi primùm de vnius generosa prosapia, de alterius ignobilitate constiterit, multò hic minoris erit quàm ille. Magno enim interuallo posteriori huic oriundus erit, priùsquam in hominum animos possit influere: quod alteri facillimũ erit hoc vno nomine quòd generosus existat. Quæ quidẽ opinio, aut potiùs mentis impressio, quanti momenti sit, quiuis expereundo facilè iudicabit. Et vt propiùs ad nos veniamus, in hoc ipso quo nunc cõsistimus loco, nonnullos ipsi vidimus, qui etiamsi hebetes & insulsi essent, per omnẽ tamẽ Italiã Curiales atq; Aulici insignes habebantur. Quos etsi dies (quod aiunt) detexit, diu tamen delituerunt, & eam in animis nostris opinionem confirmarunt, quam primo congressu impressã repererunt, nullo tamen freti artificio aut versutia. Alios verò animaduertimus, qui cùm initio nullo numero apud nos essent, tandem effecerunt, vt aliquo loco haberentur. Huius erroris causæ sunt propè innumerabiles, sed imprimis peruersus, & depraua tus Principum animus: qui vt altum sapere videantur, & illis sæpenumerò fauent, quos potius odisse debent, & ipsi se plerunque credendo decipiunt. Quoniam multos alunt parasitos, vbiuis gentium eorum fama peruagatur, quos illi magni faciunt, adeò vt in illos populare iudicium sit procliuius. Tamen si deinde in ijs aliquid reperiatur communi opinioni contrarium, hærent, timéntque ne circumueniantur: nunquam non occultum aliquid expectantes, quia censuram tam vulgi rem veritate aliqua & ratione niti arbitrantur. Sunt sanè mentes nostræ ad amorem atque odium mirificè procliues, vt in Monomachia, reliquisque spectaculis & contentionibus facilè deprehenditur. Nam erga vnum è duobus sine aliqua iusta causa benè nos animatos persentiscimus, huic victoriam, illi verò repulsam serio exoptantes. Eadem est in moribus hominum dijudicandis opinionis nostræ ratio. Nam quæcunque primùm siue boni siue mali fama ad aures nostras perc rebuit, ad eandem ita nos componimus, vt aut eum odio, aut cum amore prorsus decernamus. Videtis igitur quanti momenti sit, qui equid mentes nostras primùm perculerit: quantique illius interest primę existimationis fuæ fundamenta bene posita esse apud Principum animos, quicunque verè se Aulicum præstare desiderat.

Principes quàm facilimè fallantur.

Prima opinio quanti momenti.

Arma in Curiali præcipua sunt.

Verùm (vt ad particularia tandem aliquando descendamus) primæ & præcipuæ Curialitatis partes (vt ego existimo) in armis & rebus præclarè gestis consistunt, & in summa erga Principem fide,

fide, in quibus talem se virum ostendat, vt omnes illius fortitudinem, omni in loco, atque omni etiam tempore admirentur. Nam cedere aliquando aut labascere, sine magna ignominia non potest. Quemadmodum enim in mulieribus si semel verecundiæ limites adeò transilierint, vt labe aliqua notentur, ad anteriorem existimationem nulla reditio est: ita si quando Auleus opprobrium aut repulsam patiatur, aut id commiserit, vt in timiditatis suspicionem veniat, pristinam virtutis opinionem haud facilè recuperabit. Quanto igitur in istis rebus excellentior, tanto meo iudicio fuerit laudabilior. Quod tamen ita non loquor, quasi eum summis belli ducibus æquatum vellem (nimis hoc curiosum esset) satis erit, si integritatem, fidem, inuictum animum, vbicunque ferret occasio, viriliter præstiterit. Magnus siquidem animus in paruis sæpè rebus facilius quàm in magnis deprehenditur. Nam in procinctu, corona, & spectaculis, in quibus multorum defixi sunt oculi, etiam si graue periculum sit, ignaui, & vecordes, vel infamiæ metu, vel circumstantium fiducia, præcipites cæciq; prorumpunt: in alijs verò rebus, si doloris aculeos sentiant, teteque è medio sine manifesta nota clanculùm possunt subducere, remittunt spiritus, sese comprimunt, & sibi loco cauent. At vbi neque videri se quisquam, neq; cognosci, neque notari putat, & fortis viri nihilo secius munus & officium exequitur, nihilque prætermittit, quod ipsi laborem & negotium facessere possit, eam habet magnanimitatem quam ego in Curiali nostro vehementer requiro. Eã tamen cum Thrasonico verborum strepitu coniunctam non desidero, vt in illo qui arma in vxorem se duxisse gloriari solet, & ad vocis inanem ostentationem, vultus etiam austeritatem, & minaces oculorum obtutus adiunxit, vt Bertus ille noster familiaris. Istis certè hominibus id concinnè potest dici, quòd à nobili quadam fœmina cuidam glorioso militi (quem prudens prætereo) responsum fertur. Qui cum ab ea perhumaniter ad saltationem, & choream inuitatus esset, ille tripudia renuere, musicam aspernari, cætera humanitatis officia nihili pendere, denique, ludicra hæc non esse indolis aut facultatis suæ affirmat. Rogatus igitur quid tandem (si Dijs placet) profiteretur à proteruo vultu, pugnare (inquit) & hostem ferire. Tum illa quoniam (inquit) nunc nemo classicum cecinit, nec pugnandi occasio datur, tergi te atque vngi cum armis reliquisque bellicis instrumentis optarem, deindè in repositorium aliquod stipendi donec ministerio tuo opus sit, ne te etiam rubigo inficiat. Ille continuò cum magna audientium irrisione secessit. Noster idcircò Curialis, vbi cum hoste congredien-

Magnifica magnis viris non occulta petuntur.

Glorioso militi argutè responsum.

dum est, cum primis ferox & acerbus erit, vbiuis prætereà mitis, modestus, lagax, inanem sui ipsius laudem & ostentationem tanquam pestem teterrimam fugiens: quæ adeò plerunque insuauis est, vt etiam eos qui nos amant, odisse faciat. Ad hæc Gasparus: perpaucos equidem (inquit) in re aliqua eximios & præstantes cognoui, quin ista Philautia laborarent. Et hoc meo iudicio in illis tolerabile: nam cùm aliquis in arte aliqua excellens ab inscijs & imperitis artificium suum ignorari videt, non mirum si ægrè ferat latêre suam & quasi sepeliri scientiam, quam cùm tanta caligine vindicare conatur, aliqua saltem ratione in publicum proferat necesse est, ne iustissimam virtuti mercedem detrahere videatur. Proinde apud antiquissimos scriptores, qui reliquorum omnium facilè princeps est, perrarò se continet, quin se ipse laudet: sin verò ejusmodi quispiam fuerit, qui cùm parum in se ingenij, minus virtutis habeat, & profusè tamen de se prædicet; omninò mihi non ferendus videtur: sed istiusmodi virum Curialem nostrum minimè constituimus. Minimè sanè (inquit Comes) & si me probè intellexeris, eos ridiculos asserui, & reprehensione dignos, qui nullo merito, nulla ratione freti, impudenter gloriari consueuerunt. Humaniùs enim & in optimam partem interpretari debemus, si prudens aliquis moderatè se laudet: certius enim suum est de se ipso, quàm alterius testimonium. Facilè equidem assentior non delirare aut desipere eum, qui ingenuè se laudando, nec in errorem incidit, nec audientibus fastidiosus fit: quod quia arduum est & difficile, præter eam quam ipse sibi attribuit, aliorum etiam commendationem promeretur. Hic Gasparus: à te (inquit) de eo planiùs instruendi sumus. Tum Comes: Inter veteres scriptores non defuerunt qui de istis præcepta traderent. Sed istuc omni meo iudicio in hoc potissimùm consistit, nimirum si eo modo obiter res agatur, vt ad alium finem tota tendat oratio, quasi de laudibus omninò silentium esset, si aliter veritas cerni & ostendi posset. Non vt illi homines grandiloqui, quibus in more positum est, quicquid in buccam venerit temerè, sine cura, sine sensu effutire: vti ex nostris vnus non ita pridem, cui cùm telo femur Pisæ traiectum esset, musicæ alicuius morsum se sensisse dicebat. Alius verò non multùm huic absimilis, speculum se intueri non ausum esse affirmabat, ne horrendo ac terribili aspectu, ipse sibi terrori esset Ridebant promiscuè omnes dũ Cæsar sic præfari cœpisset: Quid est quod ridetur? An non accepistis magnum Alexandrum ingentem lachrimarum vim profudisse, cùm illi

Philo-

Philosophus quidam infinitos esse mundos affirmaret? roganti cur id faceret, respondisse fertur, quia ne vnus quidem adhuc mihi subditus est, quasi omnes subigere in animum induxisset: nonne hoc muscarum morsu glorioſius atque maius? Et Alexander (inquit Comes) illo Thrasone maior. Sed homines in quacunque re præstantes excusandi sunt, cùm magna suscipiant: audaci enim & confidenti opus est animo, non timido, non imbecillo, verbis etiam pauciſſimis, quasi minus quàm res est, moliantur; ita tamen vt conatus egregius in temeritatem non recidat. *Magnifica vox Alexandri.*

Cùm paulùm Comes respiraret, facetè Barnardus Bibiena, memini (inquit) in Curiali nostro egregiam te formam & aptam membrorum compositionem, cum gestu quodam & actione singulari desideraſſe: formæ quidem dignitatem in me esse non diffido (quid enim causæ rear quòd tot me mulieres amant?) de corporis verò habitudine dubitare mihi videor, nam de tibijs malè persuasum est. Quocirca ad particularem magis istarum rerum demonstrationem descende, vt ego nihil posthac hæsitans, mihi de me ipso abundè satisfaciam. Postquam arrisum esset: sanè quidem (inquit Comes) injuriam faciemus, nisi tibi vultus dignitatem concedamus, & commodè me herclè se obtulit ad istius de quo agitur explicationem. Nam etsi iucundus gratúsque aspectus tuus sit, partes tamen seorsim consideratæ, adeò delicatam in se fabricam non habent: virilis tamen obtutus & satis approbata harmonia est. Quod vti in multis animaduerti potest, ita prorsus Curiali nostro inesse volumus, non vt in quibusdam, qui non solum molliter & effœminatè, comis crispatis, compositis supercilijs, leuissimarum mulierculārum delicias superant, verùm etiam stantes, incedentes, accubantes, gestu adeò meretricio vtuntur, vt dissolutos articulos, & membrorum compagines putares: in verbis etiam ita curiosi, aut potius ita lugubres & tragici sunt, vt iamiam extremum halitum atque diem adesse dubitares: & quo maiores hi sunt, quibuscum illis res est, eo in istis ineptijs frequentiores & magis ridiculi sunt. Isti homunciones quandoquidem (quod illi vehementer expetunt) in fœminas degenerare natura non possunt, ne honestarum quidem mulierum loco æstimandi sunt: sed tanquam meretrices impuræ, non tantùm ex aulis principum, sed ex omni generosorum hominum commercio exterminandi. Verùm vt ad illius de quo agitur membrorum cōpositionem redeamus, bene cum illo agi existimo, si neque in imo gradu humilis, neque in summo procērus sit: horum enim vtrunq; cum contemptu *Humiles proceris to lerabiliores.*

omnes tanquam portentum admirari ſolent. Quod ſi in alterutro peccare ſit neceſſe, minus in exiguo quàm in magno malum eſt.

Vaſtis corporibus obtuſum ingenium.

Nam præterquam quòd vaſtis corporibus obtuſum plerúnq; ingenium ineſt, in nullo prorſus exercitio prompta atque agilia ſunt: quod noſtro Aulico vitium nuſquam permittimus. In eo enim & illa corporis habitudo atque forma erit, quæ ad fortia & robuſtiſſima certamina valeat, & quæ celeris, agilis, prompta, atque viuida appareat: quibus accedere debet exacta quædam eorum omnium notitia, quæ in milite ſtrenuo & bellicoſo viro requiruntur. Quarum rerum hoc meo iudicio primum ac præcipuum eſt, ſi omnibus armamentis vti aptè & artificioſè poterit, quæ equiti peditiq; neceſſaria ducuntur: ijs præſertim quæ generoſis hominibus indies in manibus atque vſu ſunt. Nam præterquam quòd in præliis iuuare poterunt (in quibus tamen minimum eſt artificium) opus præterea tum fortè ijs erit, cùm domeſticæ contentiones inciderint, è quibus Monomachia oriri poſſit: quod etiamſi non contigerit, proderit tamen in ijs armis non eſſe imperitos, quæ quotidiè geſtamus. Neque illius ſum iudicij, omnem nobis peritiam gladiatoriam tum ex animo excuti, cùm ad pugnam peruentum fuerit: nam quiſquis tum præ ſtupore inſcius ſit, omnem priùs fortitudinem neceſſe eſt exuiſſe. Huic etiam accedit luctandi & ſupplantandi notitia, quia cùm armis pedeſtribus ferè ſemper concurrit: & quod omnium longè maximum eſt; diligens cautio & ſibi & ſuis adhibenda eſt, ne aut inanes controuerſias ſuſcipiat, aut hoſtes eius conſilia præripiant, denique & ſe fortem virum præbeat & ſapientem. Neque verò temerè manus cum aliquo conſerat, niſi aut incolumitas illi, aut honos in diſcrimen vocetur. Nam præterquam quòd pugnæ exitus, & fortuna ſemper anceps & incerta eſt, magnopere reprehendendus videtur, qui præceps & inconſideratus ad pugnam irruit, etiamſi inſanis conatibus cæca & inſana fortuna aliquando faueat. Si tamen eò progreſſum ſit, vt receptui canere ſine ſumma ignominia non poſſit, & ante contentionem, & in ipſo actu eum ſe præſtet virum, vt ſpiritus non minùs præſentes, quàm altos gerere videatur. Non vt illi qui verbis & altercationibus tranſiguntur: quibus cùm armorum electio proponitur, ea ſortiuntur, quibus neque cuſpis neque acies eſt, ipſi interim omnibus non minùs armati quàm ſi pila plumbea, æneo tormento emiſſa ferenda eſſet. Quibus hominibus cùm non eſſe victos, inſtar victoriæ ſit: vel ſe tantùm defendunt, vel turpiter cedunt. Ex quo & ſuam timiditatem produnt, & ipſis pueris ludibrio nonnunquam fiunt. Vt illi

duo

duo qui nuper in Ancona propè Perugiam eò vsque ignauiter depugnarunt, dum omnibus risum vehementer commouerent. Qui isti obsecro fuerunt (inquit Gasparus?) Duos fuisse consobrinos respondit Cæsar. Immò verò duo fratres in illa pugna videbantur, ait Comes. Verùm ad rem redeamus. Armorum etiam in pace aliquis vsus est, vtpote in pompis, triumphis, & ludis, spectante populo, fœminis illustribus, & ipso etiam nonnunquam principe. Omnium itaque horarum hominem, Curialem nostrum oportet esse, adeò vt non solùm in armis, equis, & quibuscunque eodem spectantibus exquisitam quandam scientiam præ se ferat, sed in reliquis præterea rebus plus vulgo sapere atque intelligere videatur. Qua in re Alcibiadem illum imitabitur, qui quascunque regiones peragrauit (vt est memoriæ proditum) vnicuique in sua facultate longè præluxit. Sic ille noster vbicunque spiritum duxerit, vnoquoque in suo artificio præstantior & excellentior erit. Et quoniam Italorum hæc ferè propria & peculiaris laus est, hastis ad circulum decurrere, easdem conserere, equos ferociores mansuefacere, peritè equitare, inter primos Italiæ duces annumeretur: & quia lanceis & gladiis equo concurrere, stadia artificiosè tenere, cestibus & ferro cominùs contundere, Gallorum ferè proprium est, inter Galliæ principes reponatur. In ludo verò Arundineo seu ioco de Canna, in tauro spiculis vel ensibus transfigendo, in telis tragulisque eminùs iaciendis inter primos Hispanos erit. Quæ quidem vniuersa tam conueniente motu, & actione decente exequetur, & perficiet, vt omnium oculos atque beneuolentiam alliciat. Nonnulla præterea sunt oblectamenta, quæ etiamsi cum armis vt plurimùm nihil commercij habeant, magnoperè tamen cum viro forti atque strenuo conueniunt: quorum primas partes venandi consuetudo & feras insectandi iure suo vendicare potest: quæ vt aliquam cum bello similitudinem habet, ita magnis clarisque viris non indigna mihi videri solet: antiquitati certè vix dici potest quàm valdè placuerit. Huc accedat natandi, prosiliendi, currendi, saxi etiam proijciendi facilitas, quæ & in rebus bellicis persæpe prosunt, & in summa tranquillitate popularem applausum habent: cui nos sæpenumero oportet accommodare. Neque verò pila palmaria scitè ludere indecorum est homini in aulis principum agenti, in eo enim & mira membrorum agilitas exercetur, & totius corporis dispositio non minùs in eo quàm in cæteris quibuscunque exercitijs perspicitur. De arte verò in equum insultoria, idem existimare licebit, quæ etsi operosa & difficilis fuerit, leuiores tamen plerúnque nos &

Alcibiadis in omni re peritia.

Italorum laus.

Gallorum laus.

Hispanorum laus.

Venatio belli similima.

Populares venæ sæpius tenendæ.

agiliores reddit, quàm cæteræ omnes: cui ſi actio non indecora acceſſerit, præter vtilitatem admirandam, voluptatem etiam in ſpectando affert ſingularem. In iſtis igitur exercitijs ſi Curialis iſte noſter pluſquam mediocriter inſtructus fuerit, volutandi, & per funes decurrendi ludicra, & his ſimilia (quæ præſtigiantis & circulatoris artem ſapiunt) prorſus abijciet, & exterminabit. Sed quoniam tam arduis & laborioſis rebus omnibus horis ſupereſſe non poſſumus, & omnium præterea rerum ſatietas eſt (quæ admirationem imminuere ſolet) optimum ſanè erit pro rerum diuerſitate, vitæ quoque noſtræ ſtudia variare, & ad faciliora nonnunquam deſcendere. Nam ad inuidiæ tela declinanda plurimùm valet, ſi omni hominum generi & conſuetudini facetè & iucundè ſe accommodet: dum tamen rationis & modeſtiæ fines non tranſeat, ne cùm facetus eſſe velit, ridiculus appareat. Riſum itaque, ludum, iocúmque illi permittimus iſtis conditionibus, vt in verbis acutus & ingenioſus, in rebus aptus & decorus habeatur. Tum Cæſar: Iſtius orationis curſus etſi interpellatione aliqua impediendus non erat, tamen nec tacere libet, propter conceſſam loquendi poteſtatem, & loqui iuuat, quia ſummo vnius rei pernoſcendæ deſiderio teneor. In quo, ſi interrogare aliquid iniuriosè videar, cùm obijcere debuerim, eam mihi veniam concedi optarem, quæ Bernardo Bibienæ modò conceſſa eſt. Qui cum nimium contenderet vt formoſus haberetur, in noſtras leges vehementer deliquit, quæſtionibus potius quàm argumentis vſus. Videte (inquit Duciſſa) aliud ex alio malum: vno inconueniente dato multa ſequuntur. Quiſquis igitur vt Bibiena noſter deliquerit, & erroris & (quod maius eſt) exempli nomine puniendus erit. Tum Cæſar: proinde (inquit) Bernardus & ſuæ culpæ, & meæ quoque pœnas luet, mihi verò nihil ferendum ſupplicij. Immò verò (inquit Gonzaga) vtrique geminum malum imminet: illi, & quia ipſe peccauit, & tibi peccandi anſam dedit: tibi viciſſim, & quia tute deliqueris, & quia tam citò delinquendi occaſiones arripueris. Salua adhuc res eſt (inquit Cæſar) nihil dum à me commiſſum criminis, quod ne deinceps fiat, & vt ſolus Bibiena plectatur, ego prorſus ſilebo. His Æmilia ingenuè occurrens, dicito (inquit) quoad voles: nam (pace clariſſimæ Duciſſæ quod ſit) ego huic ignoſco errori, reliquiſque omnibus ſi qui iſtius generis poſthac fuerint. Caue (ait Gonzaga) ne tute te decipias, plus laudis miſericordiæ quàm iuſtitiæ attribuendo: nam ſontibus nimis ignoſcendo, inſontibus fit iniuria.

Inuidia declinanda.

Periculoſa miſericordia.

Neque

Neque tamen seueritatem in accusando meam tuæ clementiæ tantum detrahere velim, vt Cæsar prorsus non audiatur, nec de eius quæstiuncula quicquam dijudicetur. Vbi primum igitur Duciſſæ cum Æmilia, conueniſſet, Cæſari vtrinque ſignum præfandi datur. Tum ille, ſæpius Ludouice (niſi malè memini) illud à te nobis inculcatum eſt, omnes viri Curialis mores, omnes geſtus, omnes denique motus, nutuſque, ea actionis dignitate fingi & componi, vt ſine ea reliqua omnia tanquam ſine iuſto condimento atque ſale nullius momenti aut ponderis exiſtant. Facilis meherculè ad perſuadendum oratio: nam ea vis & *enargia* verbi eſt, vt qui dignitatem habeat, is omni in re dignus & decorus videatur. *Apta Ciceronis imitatio.* Cùm tamen eam fœlicitatem aliàs naturæ, aliàs cœli beneficio dicas contingere, ſtudióque & induſtria noſtra excoli & abſolui, ſicubi inchoata fuerit: mihi quidem fruſtra alios magiſtros atque auxiliaria videtur implorare, quiſquis tanto & tam inſperato bono fati aſtrorúmque ope fruitur, quæ (velit nolit) eundem faciunt omnibus gratum & acceptum, nonnullis verò admirabilem. De iſto nihil nunc dicam (quoniam poteſtatis aut voluntatis noſtræ illius fortuna non eſt) de illis loquor, quibus cùm tantulum natura dedit, vt prorſus inepti aut indociles non ſint, id quæro, quibus tandem rationibus, quo artificio, quàue diligentia hanc tam optatam beatitudinem conſequi poterunt, non tantùm in corporis exercitijs, verùm etiam in ijs omnibus quæ aut faciunt, aut loquuntur? In hac tantopere collaudanda, cùm tantam ſitim, tantúmque cognoſcendi deſiderium, Æmiliæ iuſſu, nobis omnibus attuleris, in eodem ſedando & reſtinguendo, neceſſe eſt aliquid operæ & laboris impendas. Immo verò minimè neceſſarium (inquit Comes) me eam vobis præſtantiam dicendo exprimere: ſatis erit ſi qualis iſte Curialis eſſe debet, vtcunque expoſuero. Neque exactam quandam cuiuſque rei demonſtrationem à me expectabitis: nam in eo cùm luctandi artem & in equum inſultandi requiſierim, quomodo ego vos in eo erudiam, cùm (vt omnes ſcitis) ipſe non didicerim? Militem (niſi fallor) borum dicimus qui fabro armario animi ſenſum probè poſſit exponere, qua forma, quo etiam temperamento arma deſideret, licèt operam, & malleos non addat: ſic ego de Curiali abſoluto differere fortaſſe poſſum, & tamen quo pacto tales ſitis docere non poſſum. *Actionis formæque dignitas doceri non poteſt.* Nihilominus vt vobis quoad potero, ſatisfaciam, etſi tritum ferè ſit ſermone prouerbium, Dignitatem doceri non poſſe; id tamen confirmare auſim, citò illi & maturè, boniſque præceptoribus ediſcenda eſſe

principia sua, quisquis ea in re præstare desiderat, nisi forte inuita (quod aiunt) Minerua insudauerit. Quæ res quanti momenti sit,

Philippus Aristotelem Alexandro præfecit in ipsis elementis literarij.

Philippus Macedonum rex argumento esse potest: qui filium Alexandrum prima literarum elementa ab Aristotele maximo omnium Philosopho doceri atque institui curauit. Et vt ad recentioris memoriæ viros deueniamus, ponite vobis ante oculos

Galeatius equorum magister.

Galeatium Sanseuerinum Gallici Regis equorum magistrum: videte quàm eum deceant, quæ facit omnia: cuius rei nulla alia ratio est, nisi quod ad eximiam corporis constitutionem, huc semper animum aduortit, vt ex hominibus peritissimis quasi flores quosdam in vnaquaque scientia optimos seligeret, & excerperet. Nam vt in palæstra, in arte insultoria, in gladiatoria Petrum Montanum nostrum peritum in omni artificio magistrum

Petri Montani laus.

habuit: ita in equitando, in hastis conserendis, & id genus contentionibus, totius Europæ viri primarij semper illi ante oculos versabantur. Quisquis igitur discipuli probi officio fungi velit, is non solùm omnes suas cogitationes huc referre debet, vt præceptoris similis fiat: verumetiam vt in eundem (si fieri possit) penitus transmutetur. Cùm verò aliquos progressus fecerit, permagni intererit, nonnullos eiusdem facultatis sciolos, & pragmaticos intueri: è quibus duce ratione & iudicio quod in vnoquoque optimum & præstantissimum est, assumere atque deliberare poterit: non secus ac apes solertissimæ, quæ cùm per omnia prata agrósque peruolitarint, selectissimos flosculos deligunt & exquirunt. Non vt familiaris quidam noster (qui nemini vestrùm est ignotus) qui cùm Ferdinando minori Aragoniæ Regi

Ridicula vitiorum imitatio.

similis esse vellet, nulla re alia imitatus est, nisi quòd capite altiùs prominente, os sibi aliquantulùm distorqueret, in quam Rex inuitè consuetudinem inualetudine aliqua sublapsus dicitur. Huius generis alij nonnulli sunt, qui viros magnos quacunque in re imitari operæ precium existimant: id tamen plerunque arripiunt quod in illis teterrimum putabatur. Ego verò sæpius apud me agens, planèque disputans, vnde hæc tanta dignitas acquiri ac deriuari possit (de ea non loquor quæ virgula quasi diuina tribuitur) huius hanc vnam rationem ac normam reperio, nimirum vt tanquam saxa & scopulos curiosam affectationem diligenter euitemus: vtpote si nouum forte vocabulum aliquod se nobis offerat, negligenter & (vt vulgò dicitur) dissolutè proferatur: denique in omni tum dicto, tum facto artem (quoad fieri poterit) occultare, nihil vt sollicitè, nihil præmeditatè facere videamur. Ex ista tam diligenti animaduersione, conuenientem

hanc

hanc actionem & (vt aiunt) dexteritatem profluere existimo. Nam difficillimis in rebus fœlix & facilis effectus, admirationem (nec iniuria) commouere solet: & contrà, vim adhibere, & tanquam capillis violenter quicquam pertrahere, vniuscuiusque rei (quantulacunque sit) maiestatem violat & imminuit. Illud itaque artis præcipuum est, dissimulare artificium: & nescio an in re quauis occultanda, diligentia maior ponenda sit, quàm in ea, quæ si pateat, nonnihil existimationis & laudis amittit. Memini equidem de summis me oratoribus legisse, qui in eo multum operæ solebant imponere, populo vt persuaderent, nihil sese literarum degustasse, orationes suas simplice veritate niti, nihil artis, nihil scientiæ inesse: tantum habere, quantum natura & suus cuique genius præstare possit. Quod nisi fecissent sapienter, plebs (vt est in summa insciti suspiciosa) circumuentri se & decipi credidisset. Vnde illud existit, profusam artificij ostentationem, & contentionem intensam, multum nostræ præstantiæ detrahere. Quis vestrûm est qui risum contineat, cùm Petropaulus noster suo more tripudiat, nunc saltubus plusquam mimicis, nunc summis pedibus, nunc erecto supra modum capite, denique quasi totus ligneus, ita nimium ad eam rem attentus est, vt motus omnes & gressus enumerando, in digitos distribuere videatur? Quis adeò occæcatus esse potest, vt istæ curiosæ inertiæ quantum dedeceant non animaduertat? in alijs verò qui hîc interfunt hominibus quàm concinnum & decorum sit, istam agilitatis & artificiosi motus venustatem dissimulare, vel interloquendo, vel subridendo, vel gestu aliquo alio, minimè vt facere putentur quod solertissimè faciunt, opinionem astantibus vt afferant, perperàm se facere non posse? Hîc se Bibiena immiscuit: & benè (inquit) res cessit quòd Robertus noster, saltem aliquem reperit, qui suam in saltando consuetudinem approbet, eum reliqui tamen omnes nihili pendant: nam si lentitudini, & negligentiæ, tantum tribuatur, paucos ille æquales habet, superiorem verò neminem. Quod vt in eo quisque perspiciat, vestes sæpenumero de humeris decidunt, nonnunquam sandalia de pedibus: progreditur tamen, nihil istorum recipiens. & (si libet credere) de istis nihil cogitans. Tum Comes: Quoniam de hisce perorare me vultis, de vitijs etiam nostris pauca adijciam. Nempè quod tu in Roberto nostro negligentiam appellas, valdè curiosum est. Nam cùm ille vehementer se componat vt nolle videatur, magnoperè velle putandus est: & quoniam mediocritatis limitibus egreditur, illius incuria rectiùs Curiositas nominari potest: nam

Artis est artem dissimulare.

Affectata incuria curiositas vitanda.

tur.

dum insipienter artis præcepta inuolucris obtegit, inertiam suam aperte prodit. Verùm vt ista sint per se laudabilia, & affectare quantum decet, & cum mediocritate negligere: tamen si vel ita crassa sit negligentia, vt vestimentis nos exui non intelligamus: vel ita curiosa affectatio, vel elato capite, crinibus plusquam muliebriter compositis incedamus, vel in imo Bereti speculum, vel in manica pectinem circumferamus, vel mancipijs præcipiamus, vt spongijs, verriculo, & terforijs, nobis semper à tergo sint: vtrumque meherculè in extremo est, & illi dignitati contrarium, quæ sine fuco est, quæque adeò iucundè in animos nostros solet influere. Reuocate in memorias vestras, quàm malè Equitem deceat, qui consultò erectiùs quàm par est, equo sedere solet, præsertim si cum eo conferatur, qui tale nihil cogitans, ea facilitate sellæ insidet, qua pedibus iter faceret. Eadem planè inter armatos milites differentia est: multò enim plus in eo voluptatis perspicitur, qui modestiùs est, miniméque se venditat, quàm in eo, qui cùm pugnas narrat, & cicatrices suas ostentat, dijs hominibúsque minitari videtur. Istuc quid aliud est, quàm affectare vt ficarius gloriosus habeatur? Idem in reliquis rebus ferè omnibus contingit, quæ aut dici aut fieri solent. Ad hæc Magnificus in Musicis (inquit) eadem ratio est, in quibus duos immediatè concentus combinare, & vitium est non mediocre, & sensus nostros minùs suauiter afficit, qui secundo aut septimo tono magis delectantur, etsi in ijs (ex se ipsis) summa dissonantia sit. Cuius ista ratio esse potest, quòd cùm alia ex alia crebriùs consentio repetatur, fastidium nobis ingenerat, & harmoniam nimis exquisitam & delicatam significat, cui si tonus imperfectior insertus esset, arrectis auribus auidi & suspensi consisteremus, dum ad perfectiora peruentum esset: imperfectis tamen veluti minùs elaboratis suam delectationis vicissitudinem concedentes. Pulchrè meherculè dictum & sapienter (inquit Comes.) Nam ista in re, non minùs quàm cæteris mirum in modum affectando peccatur: antiquitùs enim in prouerbio fuisse dicitur, Nimiam diligentiam in vitio esse. Vnde

Apelles Protogenis curiositatem reprehendit.

Apelles Protogeni crimini vertebat, quòd manum de tabula continere non posset. Tum Cæsar: eadem inquit in fratre Seraphino culpa est, qui (dum est quod comedat) manum de mensa nunquà leuare solet. Hic cùm Comes paulùm arrisisset, pergit dicere.

Incuria nunc primũ virtus.

Apelles cùm Protogenem taxaret, illud innuere videbatur, quòd cùm bene res esset, desistere non posset. In quo nimis accuratam illius sedulitatem reprehendit. Incuria itaque illa (quæ affectationi contraria, nunc primũ virtutis nomine honestanda est)

non

non ſolùm omnis dignitatis fons & origo eſt: ſed alijs etiam ornamentis actiones noſtras illuſtrat: quantulumcunque enim eſt quod facimus (etiamſi exiguum ſit) tamen & maiora ſperari facit, & id quod fit, multò pluris æſtimari. Nam ea veſtigia in animis intuentium relinquit, facilè vt exiſtiment, qui difficillima quæque tam nullo labore agit, eundem multò grauiora poſſe facere, ſi eadem aliquando acceſſerit induſtria. Nam vt eiſdem exemplis etiam atque etiam vtamur, intuemini illos, qui aptè & decorè, quaſi naturæ potius inſtinctu, quàm conſilio aliquo ſeſe componunt in gladijs vibrandis, in telis alijſque armis manu contrectandis: qui etſi nihil aliud agant, omnibus tamen opinionem confeſtim afferunt, in illis ſe exercitijs eſſe quàm peritiſſimos. In ſaltatione itidem & tripudijs, qui vel vnicum tantum numerum aut motum decorè expreſſerit, totam in eo facultatem ineſſe demonſtrat. In muſicis, ſi vnam ſolummodò vocem ſuauiter quis decantarit, ita vt [illegible]remulum & dupli[illegible]catum tonum deſinat, idque caſu aliquo potiùs quàm de induſtria fiat, vnuſquiſq; maiorem ei quàm re ipſa ineſt peritiam ſuo iudicio aſcribit. In picturis, vna linea minimè elaborata, eam nobis admirationem excitat, vt pictoris manum ſine arte, ſine ſtudio, propoſitam metam pertingere exiſtimemus: adeò vt ex illis minutijs illius præſtantiam cenſuris noſtris confirmemus. Similis profectò & eadem ratio eſt reliquorum omnium. Curialem itaque noſtrum cæterorum facilè principem exiſtimari volumus cuius hæc prima lex erit, dignitatem omni in re conſeruare, affectandi vitium religioſè propellere, præſertim in ſermone & colloquijs, in quibus non raro offenditur: præſertim verò à Longobardis, qui poſtquam vnum aut alterũ annum peregrinati fuerint, nunc Romana lingua, nunc Gallica, nunc Hiſpania garrire occipiunt, dum nimium ſapere videri volunt, quo nihil tetrius, nihil odioſius eſſe poteſt. Quod ſi ego in hoc tempore antiquas, & obſoletas Hetruſcorum voces huic ſermoni interſererem, & magnum mihi negotium faceſſerem, & vobis riſum cõmouerem. Tum Fredericus: In hoc tibi aſſentior (inquit) diſſonum, & planè ineptum eſſe, ſi in loquendo iſtuc facias, nam vt dicis tibi iniucundæ, nobis vel odioſæ vel non intellectæ eſſent: ſin verò in ſcribendo eas prætermiſeris, errorem non leuem exiſtimo: quoniam authoritatem orationi & maieſtatem multò grauiorem afferunt. Ad hæc Comes: ego meherculè non video, quid ſcriptis noſtris illa verba dignitatis poſſunt attribuere, quæ non tantùm in hoc quo nunc vtimur ſermone vitanda ſunt (quod tute fateris) ſed in alio etiam quocunque dicendi genere. Quod ſi viro cuiquam

Ex vnguibus leonem.

Vocũ antiquarũ vſus.

sapienti, in Senatu Florentino, tanquam ipso Hetruriæ capite habenda esset oratio, aut si priuatim de rebus serijs cum magistratu aliquo contrahat, aut cum amico iucundè colloquatur, aut cum fœminis de amore, de facetijs, de ludis, epulis, & horum similibus differat, accuratè (sat scio) verba Hetruscorum inueterata declinaret. Mirum proinde esset, si illis vocibus tanquam bonis vteremur & approbatis, quas in omni rationis genere quasi vitiosas repudiamus, & quod in omni sermone absurdum est, id in scribendo congruum & aptum statuere: cùm tamen (sententia nostra) scriptum nihil aliud sit, quàm quædam sermonis species, quæ etiam tum remanet, cùm nos loqui desistimus, tanquam expressa effigies & verissima verborum nostrorum vita. Et quoniam emissa semel voce, sonus confestim euanescit, multa in sermone tollerabilia esse possunt, in scriptis non item. Hæc enim tanquam in repositorio aliquo vocabula nostra seueriſſimis hominum iudicijs subijciunt, & omni posteritati subtiliùs discutienda reseruant: & propterea maiorem in illis perpoliendis industriam collocari rationi valdè consentaneum videtur, non ita tamen, vt scripta sermoni vsitato sint longè dissimilia: sed vt in his maximè appositа & approbata vocabula vsurpentur. Quòd si in scribendo id liceret, quod in loquendo non conceditur, malè profectò comparatum videretur, vt in quo maxima diligentia requiritur, in eo licentia summa vteremur: ex quo illud sequeretur, maiori damno, quàm emolumento, studia nostra pensitari. Certum itaque illud est, in sermone, hoc totum licere, quod in scribendo decorum est, eóque melio-

Scriptum sermonis vita.

rem esse orationem pronunciatam, quò propiùs ad scriptam accesserit. Immò verò planior & apertior meo iudicio in scribendo verborum contextus, & significatio requiritur: quia scriptores semper ferè absunt, loquentes & perorantes propiùs & ante oculos consistunt. Hunc itaque virum spectatu dignum arbitror, qui omissis Hetruriæ obsoletis vocibus, vsitatis illius & hodiernis verbis vtatur: in quibus pronunciandis suus splendor & maiestas inest: alias si quis sibi leges imposuerit, haud facilè illius affectationis reprehensionem vitauerit, quam paulò ante tantopere vitandam duximus. Tum Fredericus: Negare sanè non possum orationem scriptam, formam quandam illius pronunciatæ esse: id tamen interesse video, vt inter loquendum si verbum fortè obscurius emanarit, mentem sensúmq; audientis minimè feriat, quin potiùs in nihilum recidat: idem in scribendo non opinor contingere: nam si voces aliquid tum in se habeant (non dico difficile) sed subtile & reconditum, authoritatem præ se ferunt non mediocrem: lectorem

Oratio pronunciata cò melior, quò scriptæ similior.

rem verò ipsum respirare faciunt, & grauioris iudicij trutina librare vniuersa. Quod cùm fecerit diligenter, post aliquantum laboris voluptatem percipit multò vberiorem: planéque illud intelligit, Difficilia quæ pulchra. Quòd si ea fuerit legentis ignorantia, vt abstrusam subtilitatem eruere non possit, propterea neque authoris culpa aliqua est, neque ea lingua minùs approbata, quia minùs est cuiuis obuia. Ego itaque istius me esse sententiæ facilè patior, antiquum Hetruscorum idioma, in scribendo & solum esse, & maximè necessarium: non tantùm quod idem vsus iampridem confirmauerit, verùmetiam, quia illam in se maiestatem & pondus habeat, quę temporis diuturnitas, non verbis solùm, sed æd. ficijs, imaginibus, picturis & alijs rebus infinitis solet attribuere. Tanto enim splendore sententias alioqui ieiunas plerúnque illustrat, vt res subiecta etiamsi exigua sit, hæc tamen elegantia perpolita, non indigna videatur, quæ in publicum prodeat. Illa verò lex aut potius consuetudo à te modò recitata, & iniqua est, & periculo vacare non potest. Nam si in dicendo vitium fortasse aliquod imperitorum hominum inscitia longiùs propagetur, absurdum planè esset, eidem tanquam normæ aut regulæ nimium religiosè adhærescere. Ad hæc infinitæ hominum consuetudines sunt, neque vrbem aliquam in Italia claram existimo, quæ loquendi formulam non habeat propriam & suam. Quam obrem nisi illud etiam decernas, quæ omnium optima fuerit, non minùs in Bargamascum quàm Florentinum incidere possimus, & (si tibi credamus) parum in eo erroris esset. Mihi quidem certè, illis qui hærere aut ambigere nolunt necessarium videtur, certis quibusdam initiatos & deuotos esse, qui omnium consensu approbatæ authoritatis sint: quos cùm duces semper insequantur, ipsdem tanquam clypeo, contra omnes Zoilos, vti poterunt. Horum facilè Principes in lingua vsitatissima Petrarcham & Boccacium existimo, à quibus si latum vnguem discedamus, tanquam caligine obsitos, necesse est toto cœlo errare. Sed ei nunc demùm audaciæ peruentum est, vt imitationem, quæ magni ponderis iam olim fuit, nos nihili prorsus æstimemus, cùm tamen sine illa, oratio scripta sine succò & sanguine inanem verborum volubilitatem in se contineat. Testis hac in re Virgilio nemo locupletior est, qui etiamsi diuino ingenio id effecerit, vt eius incredibile iudicium posteri laudare magis quàm imitari possint, eundem tamen Homeri æmulum fuisse luce clarius existit. Tum Gasparus: non indigna mehercule de scribendi artificio disputatio, tamen ad propositam metam aptius mihi videtur, si quo pacto aptè & elegan-

Magna vetustatis maiestas.

Petrarcha & Boccacius de lingua vsitata optimè meriti.

Virgilius Homeri imitator.

ter loqui possit Curialem nostrum instituerís: eo enim sæpius frui poterit. Hic Iulianus: dubitari non potest (inquit) quin Aulico tam egregio & exquisito vtraque expediant, quæ si abfuerint, reliquæ fortasse illius facultates obscuriores erunt. Proinde si honestè Comes isto se munere exonerare velit, non loqui solùm, sed etiam scribere Curialem instituet. Dabitis mihi veniam (inquit Comes) non enim in me suscipiam id docere, quod ipse nunquam didici. In quo si fortè aliquis essem, non video quomodo istas ferat verborum angustias, quod post tantas lucubrationes hominibus eruditis vix conceditur: quorum libris ego nostrum nunc Aulicum religarem, si mihi necessitate aliqua instituendus esset, quomodo loquendum scribendúmque foret. Tum Cæsar de vulgari oratione sensisse Iulianum opinor, non autem de Latina, & proinde magnorum virorum authoritate non erit opus. Tu tamen si quantum ipse intelligis nobis explicueris, de reliquis excusatione iusta vteris. Iamdudum id actum est (inquit Comes) quanquam de Tuscana lingua differentibus Iuliani inprimis sententia expectanda erat. Hic Iulianus: huic contra dicere neque possum, neque debeo, qui linguam Hetruscam reliquis omnibus multò clariorem existimat: & verum tamen est, multas esse voces obsoletas apud Petrarcham & Boccacium, quas mihi nec scribenti, nedum peroranti vsu venire velim: quippe quæ illis ipsis (si nunc viuerent) valdè fortasse familiares non essent. His Fredericus sic occurrit: Non dubito quin illi si viuerent, etiâmnum libentissimè vterentur. Vnde mirari magnoperè soleo, cur vos Hetruscorum Reguli, vestram linguam cum primis insignem, sensim deficere & corrumpi sinatis, verè vt liceat dicere, minus iam cognitionis Florentiæ quàm in reliqua Italia esse. Istis Bibiena se interposuit: & inueterata (inquit) Florentinorum vocabula inter rusticos & agrestiores adhuc persistunt, & tanquã temporis longinquitate antiquata ab hominibus illustrioribus repudiantur. Istos non tulit excursus clarissima Ducissa: quin tu (inquit) Ludouice Curialem nostrum & in dicendo & in scribendo institue, siue Hetrusco more, sine alio quocunque, modò scitè & ingenuè fiat. Tum Comes: Ego (lectissima Gonzaga) quicquid poteram iampridem exposui, & de vtrísque eadem præcepta sufficere opinor: sed tu quoniam imperas, ego non abnuo. Frederico tamen, quod primùm probabilitate aliqua animum meum perculerit, respondendo cùm alieno prorsus sim ab eo iudicio, obscurius fortasse id à me fiet: quoniam ex improuisò dicendum est. Sed satis erit quicquid fuerit, aut si minus sit, id erit quod ego præstare possum. Primum itaq;

itaque id dico, linguam hanc noſtram quam vulgarem appellamus, etſi vſu iampridem confirmata ſit, nouam tamen eſſe & quaſi pullulantem. Cùm enim Italia tota Barbarorum non tantùm ſpolijs & rapinis expoſita fuerit, ſed ijſdem quaſi patria & commorandi iam pridem locus, pura latinorum phraſis illorum hominum commercio, in corruptum & impurum ſermonem indies degenerauit: ex eáque communi impuritate & corruptela, aliæ atque aliæ linguæ quaſi nouitiæ exortæ ſunt. Et quemadmodum flumen quod Apennini vertice deſcendit, hàc atque illàc in varias pelagi partes diſtribuitur, ita linguarum noſtrarũ alia, latino idiomate paulùm intermiſta, per alias regiones peragrauit: quæ verò Barbarie quadam præ cæteris inficitur, ea certam in Italia ſedem retinuit: Eadem iam diu apud nos varia & incompoſita reſtitit, quia eandem nemo, neque verborum lumine, neque alio quocunque ſplendore illuſtrauit. In Hetruria verò eidem paulatim reficiendæ, magis quàm in cæteris Italiæ partibus diligentia eſt adhibita: proinde in ea regione illius florem ex illis temporibus remanſiſſe veriſimile eſt: nam & vocum accentus ſuauior, & grammatices obſeruatio multò diligentior. Quę quidem vtraque trium authorum ſingulari induſtria, & in phraſis ſuauitate, & in verborum apta & genuina diſpoſitione, magnum incrementum habuerunt: quorum facilè primum (in rebus præſertim amatorijs) Petrarcham exiſtimare ſoleo. Progrediente deinde tempore, cùm iam non in Hetruria ſolùm, ſed totius Italiæ finibus, nobiles promiſcuè & plebei elegantioris orationis ſtudio incenderentur, reſtincta iam tandem nuperrimæ calamitatis flamma, pro rerum humanarum varietate, voces quoque & in Florentia & in reliqua Italia immutatæ: quam ego fatalem viciſſitudinem non noſtræ linguæ propriam, ſed cæteris omnibus communem exiſtimo. Quòd ſi ad noſtram vſque memoriam antiquiſſimorum ſcriptorum monumenta reſtitiſſent, planè perſpiceremus, alio modo Turnum & Euandrum, & illius ætatis latinos loqui ſolitos, alio verò vltimos Reges primóſque Conſules. Videmus enim Saliorum verſiculos, à poſteris vix aut ne vix quidem fuiſſe intellectos. Sed quoniam primis ita videbatur authoribus, is honos religioni eſt habitus, nihil prorſus vt ſit innouatum aut imminutum. De Poetis & Oratoribus idem affirmari poterit, qui multas voces antiquarunt à maioribus vſitatas: nam Anthonius, Craſſus, Hortenſius, Cicero, multa Catonis verba repudiarunt, & idem de Ennio Virgilius factitauit. Antiquitatem ſiquidem etiamſi plurimi facerent, eidé tamen ita ſe conſtrictos eſſe noluerunt, quomodo ti

Barbarorum in Italiam incurſus latinam linguam in Italicam mutauit.

Saliorum verſus.

nos esse desideras. Immo verò in eandem nonnunquam acerbiùs inuehi consueuerunt, vt Horatius qui & Plautum sine iusta aliqua ratione à maioribus laudatum asserit, & nobis etiam nouarum vocum effingendarum potestatem suo iudicio attribuit. Idem in Cicerone varijs in locis animaduerti potest, qui cùm Galbam seueriùs reprehendere molitur, inueteratam illius antiquitate orationem esse dicit: & Ennium quoque ea in re à maioribus desciscere consueuisse: proinde si vetustati nimium consecrati fuerimus, istos omninò non imitabimur virqs præstantissimos. Virgilium verò illum, quem Homeri fuisse imitatorem fingis, illius in lingua esse æmulum non concedo. Quocirca antiquatas istas voces quoad possem euitarem, nisi fortè lectissimis quibusdam in locis, idque perrarò aut certè non sæpè. Nam ijsdem nimis sollicitè addici, non minus in se erroris habet, quàm si quis (vt antiquorum similis videretur) in magna frumenti copia, glandibus vesci desideret. Cùm verò verborum vetustatem, rei subiectæ, pondus atq; maiestatem dicas attribuere: ego non antiqua solùm & inueterata, sed alia etiam quantumcunque appositа & approbata tam nihili facio, vt sine sententiarum succo & sensu quodam solido, inutilem verborum sonitum existimem. Sententias enim à verbis diuidere, nihil aliud est quàm animum à corpore seiungere: quorum quidem neutrum sine totius interitu potest fieri. Illud itaque quod Aulico nostro, & ad loquendum, & ad scribendum maximum momentum habet, cognitio & scientia est. Nam qui ijsdem vacauerit, nec in se habet, quod intellectu dignum dijudicetur: mirum non erit, si hic nec dicere poterit, nec literarum beneficio vti. Sin verò sapiat, primùm iusto aptóque ordine scitè collocanda sunt omnia, deinde verbis ad rem appositis exprimenda quę (nisi fallor) selecta, aperta, conuenientérque dispositа esse debent: & (quod omnium maximum est) populo nota atque familiaria. Nam in eo splendor & maiestas orationis potissimùm consistunt, si is qui eadem vtitur, tantum iudicio valeat, vt vocem vnamquamque iuxta propriam & genuinam significationem disponere, & tanquā ceram quoquò volet, effingere possit, idq; ita argutè & perspicuè, vt vbi primùm circumstantium aures perculerint, non minùs ex illis splendorē & apparatū sermonis omnes percipere possint, quàm in tabulis pictis expressas subtiliter imagines, cùm in lucem clarissimā deferantur. Idem in scribendo dici potest: sed & in loquendo permulta præterea necessaria, vtpote vocis moderatio nec nimiū mollis & effœminata, nec nimiū horrida aut rustica, sed dulcis, sonora, clara, pronuntiatione facili temperata, gestu actionéque

Sententiarum non minor quàm verborum apparatus esse debet.

que decenti. Quæ vniuersi corporis non curioso motu, sed apto & accommodato perficitur: cui accedant vultus, oculi, supercilia, ea conuenientia, atque modo dispositа, vt ipsa actio si fieri possit loquentis affectionem exprimat. Verùm nullius hæc omnia ponderis erunt, nisi sententiæ ex ipsis verbis compositæ, pulchræ, elegantes, argutæ, & (si ita res ferat) graues & seueræ sunt. Hic Morellus non dubito (inquit) quin noster Curialis, si adeò grandis, ponderosus, & exquisitus fuerit, minimè à nobis intellectus aliquando discedat. Immò facilis intellectus erit (respondit Comes) nam facilitatem nusquam impediet aut excludet elegantia: neque istam illi semper tam grauem personam imponimus: sale enim & lepore sæpenumero si tempus patietur conditus erit, acutè tamen & cum aliqua vrbanitatis varietate expeditè, non pueriliter, non insulsè. Cùm verò in rem aliquam obscuram & reconditam casu inciderit: verbis, sententijs, punctis, interuallis respirationibus, tam lucidè ad viuum resecabit omnia, vt nihil dubij, nihil molesti sit, omnia aperta, clara, perspicua fiant. Sicubi verò cum dignitate & vehementia dicendum fuerit, si affectus nostri commouendi sint, si excitandi adeóque inflammandi fuerint animi: tanto candore, tantáque orationis dulcedine demulcere oportet, vt suas ipsa natura partes agere, & mentes nostras suauitate quadam inebriare videatur: tanta nihilo seciùs facilitate, vt qui audiat, idem se posse putet dicendo consequi. cũ verò pertentauerit, multis se gradibus ab eo abesse intelligat. Hic aulici nostri scribendi loquendiq; modus esto, nõ solùm vt verborum sonantium & splendidorum, per omnẽ Italiam delectum habeat, sed Gallicas etiam & Hispanicas rerum appellationes amplectetur, si quas patria nostra vsu & consuetudine approbauerit, ita tamen semper vt perspicuè intelligantur. Quod si aliquando vsu veniat, vt extra suum & proprium sensum, quicquam sumendum sit, quàm fieri potest aptissimè ad præsentem causam accommodetur, & tanquam sarmentum fœliciori arbori interseratum, pulchriùs semper & vberiùs res agatur, vt audientes videntesq; non oculis solùm intueri, sed manibus etiam contrectare videantur. Neque verò nouis et fingendis non aliquam nauabit operam, nouisque eadem figuris ornabit, & eo iure eadem à latinis hominibus mutuabitur, quo illi à Græcis antiquissimis. Quòd si homines literati & ingenioſi (qui indies apud nos frequentissimi sunt) ad istam scribendi formulam curas suas cogitationésque conuerterent, adeò copiosam & florentem linguam haberemus, vt cum alia quacunque iure comparari posset: & licèt omni ex parte cum antiquissima Tuscana eadem non esset, Italica

Grauis. Facetus. Florens.

Nouas voces licebit effingere.

tamen esset, communis, varia, peruagata, & tanquam hortulus delicioſus, florum & fructuum vbertate refertiſsimus. Neque verò nouum iſtuc aut inauditum eſt, nam è quadruplici idiomate, Græci vnam linguam efformarunt, quam communem appellabant: & non ita multò poſt vniuerſas quæ numero quinq; fuerint Græci ſermonis appellatione complectabantur: & quanquam reliquarum omnium Athenienſis maximè pura & facunda fuerat: tamen ſcriptores approbati, qui alijs regionibus nati erant, Atticam ita vehementer non affectabant, quin ex ipſo ſtylo præſagire & ſubodorari poſſes, quibus oriundi eſſent: neque id illis vitio datum eſt, ſed alijs potius qui nimium Attici eſſe voluerunt. Inter Latinos permagni precij erant nonnulli Hiſtorici, qui Romani ciues non fuerant, nec purè loquerentur: quod illis perrarò contingit qui aliunde prognati ſunt. Neque verò Titus Liuius apud ſeculum prius proinde minoris fuerat, quia eundem merè Patauinum quidam aſſeruit, nec Vergilius quia totus in ſermone Romanus non videbatur: Immò multi oratione rudes, natione Barbari Romæ legebantur. Nos verò multò ſcilicet quàm illi ſeueriores, inauditas nobis ipſis leges imponimus, & verum tramitem ante oculos poſitum habentes, diuorticula & angiportus quærimus. Nam cùm noſtræ linguæ plus quam cæterarum omnium munus & officium ſit, animi ſenſum lucidè claréque exprimere, obſcuritate neſcio qua delectamur, eámque linguam vulgarem appellamus, quæ nec vulgo hominum, nec ipſis literatis & nobilibus, ſatis cognita & perſpecta eſt: omnino immemores à grauiſſimis quibuſque authoribus, obſoletas voces iam olim repudiatas, & exploſas eſſe. In quo tu mihi valde hallucinari & ipſe tecum diſſentire videris: nam & conſuetudinem imperitorum inſcitia initam & confirmatam, nullius ponderis exiſtimas, & ſæpius tamen pro Capitolio *Campidolio*, pro Hieronimo *Girolamo*, pro Patrono *Padrone*, vtendum affirmaſti, quia nunc in Hetruria ille loquendi mos eſt, cùm certo certius ſit, ab ignorante aliquo & inſipiente Hetruſco ita corruptè & inſcienter chartis mandata eſſe. Optimam itaque loquendi formulam ab hominibus ingenioſis, quiq; vſu & literis inſtructiſsimi ſunt, propagari exiſtimo: quorum iudicio & conſenſu (perinde quaſi inſtinctu quodam naturali) ſelectiſsima vocabula excernuntur, non regula aliqua, aut artificio. An neſcis dictionis figuras, quæ ſermoni tantum ornatum ſolent adferre, nihil eſſe aliud quàm grammatices abuſum, vſu tamen cõfirmatas eſſe, quia aliam earum rationem nemo reddere poſsit, niſi quod auribus noſtris voluptate & delectatione quadam circumſonare

Communis Græcorum lingua è quadruplici Idiomatè.

Liuio Patauinitas attributa.

sonare solent? Et istam ego quidem consuetudinem omnium maximè laudabilem censeo, cuius Romani, Neapolitani, Longobardi non minùs capaces sunt, quàm ipsi Hetrusci. In omni sanè lingua quædam sunt omnium iudicio valdè approbata, nimirum facilitas, apta elocutio, sententiæ numerosæ, iusta dispositio: affectatio verò & his contraria in vitio sunt. Verborum itidem quædam sunt, quæ per aliquantum temporis spacium, pulchra, atque vsitata sunt, non ita multò post deformia, & inueterata fiunt, quædam verò paulatim in vsum veniunt, quæ nullius antea precij fuerunt. Et quemadmodum annus in diuersas partes distributus, nunc fructibus & flosculis terram vbiuis spoliat, nunc nouis eandem vicissim exornat: ita tempus rerum omnium edax, iam voces vsitatas antiquare solet, iam alias recentiores earum loco sufficere & substituere, donec easdem vicissim tempus corruperit, iuxta illud Poëtæ, Indies morimur nos, nostraquè morti debentur omnia. Intuemini linguam Oscam, cuius nullum hodie vestigium existit. Prouincialem etiam, quæ etiamsi clarissimorum virorum testimonio recentissimè & quasi postridiè, celebretur: ab incolis tamen iam nunc minimè intelligitur. Vnde illud mihi cum primis probabile videtur, quod à Iuliano dictum est: Petrarcham & Boccacium si nunc spiritum ducerent, permultis verbis non vsuros, quæ illorum scriptis commendantur, & proinde in illis insœlix est & ridicula eorum imitatio. Qui verò laudabilia suis studijs insectantur, laude dignos esse assentior: & tamen in hac nostra lingua, sine aliqua imitatione, vel ipsam consuetudinem sufficere existimo: quod de latino sermone dictum nolim. Hic Fredericus. cur (inquit) maioris momenti in vulgari oratione consuetudo est, quàm in latina, aut quid hîc paradoxi latet? Immò consuetudinem (inquit Comes) in vtraque magistram esse volo, sed quoniam in rerum natura illi homines non existunt, quibus peræque familiaris latinus sermo fuit, atque noster nobis est, id nos ex illorum scriptis imitando haurire oportet, quod illi vsu atque exercitatione didicerunt: neque verò oratio antiqua aliud quicquam significat, nisi antiquam loquendi consuetudinem: quam quidem curiosè appetere, potius vt illorum hominum more loquaris, quàm eorum qui nunc viuunt, omninò futile & inane videtur. Tum Fredericus: Num igitur antiqui illi antiquiores non sunt imitati? Multos credo imitatos (inquit Comes) sed non omni in re. Nam si Virgilius Hesiodum ijsdem passibus nimium religiosè insecutus esset, aut Cicero Crassum, aut Ennius suos maiores, ijsdem nunquam præstitissent. Homerum animaduertite, qui heroicorum poetarum &

Verba suam ætatem habent & iuuentutem.

tempore & excellentia primus putatur: quem tandem illum imitatum fuisse creditis? Alium quempiam (inquit Fredericus) eo priorem, cuius fama propter nimiam vetustatem ad aures nostras non pervenit. Quos igitur Petrarcham & Boccacium imitatos opinaris (inquit Comes) qui quasi solo triduo à nobis abfuisse videntur? Exactè non scio (ait Fredericus) sed verisimile est aliquibus addictos & deuotos fuisse, etsi eos digito demonstrare non possimus. Tum Comes, si par est (inquit) credere primæuos illos authores, suis æmulis & sequacibus fuisse meliores: mirum certè est, adeo citò eorum gloriam penitus deletam & extinctam fuisse. Sed ego ingenij potius acumen horum magistrum reor extitisse, & naturæ instinctu atque beneficio tam singulare iudicium eisdem esse concessum. Quod eo minùs admirari debemus, quoniam ad illud omne quod in suo genere perfectum & excellens est, liberalis & benefica natura, multas eásdémque non difficiles vias rationésque fundauit. Præterea, nihil ferè est, quod in se non habeat permultas res, genere easdem, specie diuersas, omnes tamen vnum eandémque laudis mercedem promerentur. In Musicis (vti videtis) multiplex harmonia est: nam alia grauis & tarda, alia concitata & velox, vtraque tamen delectat propter diuersam omnino rationem. Bidonem nostrum si quis cantantem audierit, eum adeo artificiosum, promptum, vehementem, celerem, & varium in cantu percipiet, vt omnino illi spiritus atque animos non modò commouere & incendere crediderit, sed ad cœlum etiam efferre. Neque minus voluptatis in illa cantandi forma inest, qua vtitur Marchetus Cara, licèt multò facilioris soni sit: nam mitiori quodam modo & quasi lugubri suauitate mentes nostras penetrando, iucundissimas nobis affectiones excitat. Diuersæ præterea res oculis nostris ex æquo placere solent difficile vt sit decernere, qua potissimùm delecteris. In pingendi artificio Leonardus Vincius, Mantegna, Raphael, Michael Angelo, Georgius Castelfrancus, omnes peræquè excellentes sunt, non sine aliquo in operando discrimine: ita tamen vt horum nemini quicquam deesse putes, cùm vnusquisque perfectissimus habeatur. In arte Poetica permulti tum Græci tum Latini præstantes sunt, quorum etsi in scribendo magna dissimilitudo erat, eadem tamen laus est attributa vniuersis. Oratorum etiam tam diuersa semper fuit in perorando flamma, atque facultas, vt vnaquæque ferè ætas suos proprios & peculiares habuerit: non solùm vt maioribus posteriores, sed ipsi etiam inter se contemporanei & æquales dissiderent: id quod apud Græcos de Isocrate, Lisia, Æschine scribitur,

Bidonis Musica vehemens.

Marcheti Caræ Musica lenior.

scribitur, multíſque alijs, qui ſui tantùm ſimiles fuerunt, præterea nullius. Eadem latinorum ratio fuit, nam Carbo, Lælius, Scipio Affricanus, Galba, Sulpitius, Cotta, Gracchus, Marcus Antonius, Craſſius, & innumerabiles alij, omnes gloria pares, facultate diuerſi: adeo vt qui omnes in arte oratoria excellentes à primis rerum initijs enumerare poſſet, totidem orationis genera quot oratores egregios reperiret. Illud (niſi male memini) apud Ciceronem Antonius Sulpitio obijcit, pleróſque eſſe qui cùm nullius ſequaces eſſent, tamen ad magnæ cuiuſdam excellentiæ faſtigium euecti fuerunt: quoſdam verò nouam quandam dicendi formulam, & à nemine in illo ſeculo vſitatam adinueniſſe: quo in genere nullum niſi ſuum indolem ducem ſequebantur: & proinde præceptoris probi officium eſſe, diſcipulorum ingenium plenè pertentare, vt quò natura vnumquemque vocat, eò omne ſuum ſtudium & induſtriam conferat. Propter hanc ego rationem (mi Frederice) exiſtimo, perperàm illum & iniquè facere, qui adoleſcentem aliquem ad cuiuſquam authoris imitationem adigat, niſi ita natura comparatus ſit, vt eò propendere videatur. Inſtinctus enim in eo naturalis impeditur, & quaſi ſuffocatur, cum violenter ex ſuo curſu detrudatur: in quo ſi perſtitiſſet, nonnihil (vt par eſt credere) proficere potuiſſet. Quocirca videre nequeo, quomodo ex eo lingua noſtra locuples fiat, quomodóue maieſtatis quicquam & ornamenti habeat: quin illud potiùs planè perſpicio, inopem, exilem, humilem, obſcuram fore, ſi illis nos angustijs circumſcribamus vt ſolis Petrarchæ & Boccacio nos ipſos addicamus, omnémque fidem & authoritatem Laurentio de Medicis, Franciſco Diaceto, & alijs nonnullis detrahamus, qui Tuſcani etiam ſunt, illis fortaſſe hominibus nulla in re inferiores. Miſerum herculè foret in primis ſcriptorum initijs ſemper conſiſtere, planéque ſine argumento aliquo diffidere, inter præclariſſima multorum ingenia, vnam tantummodo loquendi formulam inueniri poſſe, in ea etiam lingua, quæ eorum propria & naturalis eſt. Verùm hodie nonnulli ſunt, qui quaſi religione quadam & Tuſcanæ linguæ myſterijs hominum mentes ſic imbuunt, ex eóque tantum illis terrorem inferunt, vt etiam diſerti & homines periti effari vix audeant, tidiculè concedentes, in eo ſe eſſe ſermone imperitos, quem à cunabulis & nutricibus didicerunt. Sed hac de re plus ſatis dixiſſe mihi videor, ad Curialem commodè reuertamur. Tum Frederiçus: hoc primùm vnicum liceat adijcere: nunquam herculè negaui varia eſſe hominum ingenia & diſſidentes inter ſeſe opiniones, neque vnquam decorum pu-

Ciceronem imitatur.

Tuſcanæ linguæ abuſus.

taui, vt qui natura præceps & concitatus est, res graues & seueras tractet, neque qui austerus & tardus esse solet, in subtiles & acutas facetias incidat. Nam in eo necesse est genium quisque suum (quantum potest) obnixè insequatur: atque id quidem est quod innuere nobis Marcus Cicero videbatur, cùm magistris præciperet vt discipulorum naturam cognitam & perlustratam haberent, ne tanquam agricolæ imperiti, illi solo fruges committerent, quod inserendis vineis tantummodo aptum & ferax esset. Neque mihi facilè persuaderi potest, eam linguam quæ vnius regionis propria est, quæque ita latè patêre non solet, vti historiæ, sales, facetiæ, & alia eius generis nonnulla, sed certis potiùs limitibus & terminis circumscribitur, optimam imitandi formulam, magis quàm fortuitam in loquendo rationem non admittere. Et vt apud Latinos Virgilium & Ciceronem vsitatiùs quàm Silium, & Cornelium Tacitum imitari solemus, ita in sermone vulgari cur Petrarcham & Boccacium inprimis sequi non liceat, omnino non video: quorum adiumenta, cùm suis quisque inuentis adhibuerit, tum quocunque propria Minerua incitauerit (vt ait Cicero) eodem animo atque industria propendeat: eóque modo discrepantia inter oratores à te modò constituta, non in verbis sed in sensu apparebit. Tum Comes: etsi verear (inquit) ne in immensum aliquod verborum flumen & tanquam pelagus prolabamur, & institutam de viro Curiali orationem prorsus relinquamus, id tamen à te scire nimium vellem, qua potissimum in re istius linguæ præstantia consistit. In illis diligenter obseruandis (inquit Fredericus) quæ illius sunt maximè propria: nam nec latum vnguem de stylo vsitato discedere debemus, nec aliam quampiam verborum significationem effingere & extorquere, quàm quicunque in eadem scripserunt exactissimè. Id igitur scisciari libet (ait Comes) num stylus ille iustúsque numerus ex verbis an è sententijs oriatur? ex verbis respondit Fredericus. Num igitur (inquit Comes) Silij & Cornelij Taciti vocabula cum Virgilij & Ciceronis eadem non esse existimas? prorsus eadem (ait Fredericus) sed quædam malè obseruata, quædam futilissimè exposita. Tum Comes: quòd si quis ex Cornelij & Silij libris omnia curiosè vocabula seligeret, & extricaret, quæ alio modo quàm à Virgilio & Cicerone vsurpantur (quorum exilis numerus est) tu ne Cornelium cum Cicerone, Silium cum Virgilio conferendum putares? Hîc Æmilia, Istius (inquit) disputationis seriem nimis mihi protraxisse videmini: satis hoc cum nostro fastidio saxum iam voluistis: in aliud tempus ista differantur. Pluribus Fredericus respõsurus erat, nisi ei oratio-

Silius & Tacitus in quo à Virgilio & Ciceronе differant.

orationis curriculum iterum atque iterum Æmilia amputasset. Tandem Comes, Multi (inquit) de stylo, de numero, de imitatione fabulantur, sed in quo ista præcipuè consistant, nunquam ex illis edisscere potui: nec quamobrem illa quæ ex Homero, aut quouis alio desumpta & delibata sunt, adeò scitè & artificiosè apud Virgilium sunt disposita, vt ille augere potiùs & illustrare quàm eadem imitari videatur: cuius rationem ego ipse fortasse cognitam & perspectam non habeo. Sed quoniam illud maximo cuiq; indicio & argumento est, nos tum demùm quicquam probè intelligere, cùm docere hoc ipsum & alijs demonstrare possimus: vereor ne ipsi qui ista inculcant, omninò non intelligant: sed propterea Virgilium & Ciceronem laudẽt, quia ab alijs laudatos animaduertunt, non quia aliquid inter eos cæteroſq; discriminis possunt statuere: quod in vno atque altero verbo non consistit, ne in decem quidem vocabulis, alio modò in his, alio verò apud illos vsitatis. In Salustio, Cæsare, Varrone, & alijs probatissimis authoribus, phrases aliquot fortasse sunt, alia ratione apud Ciceronem applicatæ & dispositæ, & bene tamen cum vniuersis conueniunt. Proinde in re tam friuola & inani, pura atq; elegans oratio non consistit: vti Æschini ingenuè respondit Demosthenes. Qui cùm voces quasdam nimis antiquas proferret, reprehendit eum Æschines, quænam isthæc monstra & portenta essent scisscitatus: cui ille non sine risu respondit, non esse in eo positas Græciæ fortunas. Ita Ego Tuscanum aliquem vobis deridendum proponerem, qui me idcò reprehenderet, quòd pro satisfacio *sodisfacio*, pro honoreuole *honreuole*, pro causa *cagione*, pro populo *popolo*, & horum similibus vterer. Insurgit hîc animosè Fredericus, omnésque valde precatur, vt eum non grauatè audiant, dum pauca adijciat. Verùm subridens Æmilia de hoc negocio, vltrà quicquam disserere, non huic solùm sed omnibus etiam interdixit: hortando vt in aliam noctem differrent. Et tu (inquit) Comes de tuo Curiali perge quoad voles dicere, memoriæ tuæ periculum faciemus. Nam vbi postremò interrupisti, si telam possis retexere virum te præstiteris. Præfractum vt ais (inquit Comes) orationis filum est: tamen nisi fallor affectionis turpitudinem, malè cum dignitate cohærere nouissimè dixeram: incuriam verò simplicem illam, & minimè spontaneam, homini libero & ingenuo dignam & conuenientem esse. De quibus vtrisque etsi multò plura dici possunt, vnum tantùm adjiciam.

Multi aliorum iudicio frusti laudant atque vituperant.

Mulieribus promiscuè omnibus, hoc intimè in vsitu est, formosæ vt sint: aut si reipsa non fuerint, videantur tamen esse: & si qua parte natura defuerit, artis suppetias & auxilium adjungunt.

Curiosus mulierum ornatus.

Vnde, illæ tam crebræ faciei vnctiones, tantum frontis depingendæ studium, nonnunquam fortasse dolor & cruciatus, tanta in capillis & supercilijs ordinandis sollicitudo, denique tot vnguenta, pharmaca, pigmenta, vt cùm illis graue fastidium semper adsit, horum tamen omnium notitiam & suspicionem ab hominibus longè abesse sperant. Arrisit hîc Constantia Fregosa, & humaniter (inquit) Ludouice feceris, si institutam de viro Curiali eiusque dignitate disputationem diligentiùs insequaris: nec à proposita meta temerè excurras, dum mulierc ularum errores nimium curiosè patefacias. Immò ad præsentem causam (inquit Comes) commodè vestra sese vitia offerunt: nam istam vobis venustatem omninò præripiunt & imminuunt: nam dum nimium accuratam formæ datis operam, vnicuiq; palam facitis, quàm præter modum formosas vos esse desideretis. An non planè animaduertitis, quàm deceat fœminam ita modestè ornatam esse, vt ornetur, nec ne, facilè non intelligatur? alij vicissim quàm indecorum sit, tot vnguentis, oleis, & emplastris oblitam esse, vt tegumento aliquo faciem obuelatam putares? quæ ridere non audet, ne sulcus in vultu appareat, mutare colorem non potest, nisi ipsa noua mulier videri velit, mouere dubitat quia statuæ similis est, diem vt glis odit, noctem & tedarum lucem (vt adulterini mercatorum panni) quàm omnia mauult. Quanto quæso magis ijs delectamur, quæ cùm non sint deformes, nulla re tamen faciem oblinire solent? ipsæ interim nec valdè rubicundæ nec albæ, sed naturali colore aliquantum pallidæ, verecundia accedente ingenuo quodam rubore nonnunquam perfusæ: capillis negligenter incompositis, simplice & naturali gestu, nunquam cultui, nunquam formæ deseruientes. Hæc est illa pura & syncera incuria quæ oculis atque animis hominum maximè placet: qui semper timere solent, ne subtili aliqua fallacia circumueniantur. Dentium (vti nostis) albedo fœminas magnopere decet, quia cùm illi oculis nostris minùs quàm facies obijciantur, veresimile est, minus in illis perpoliendis, quàm in facie laboratu; quisquis tamen idcirco vehementiùs rideret, vt eosdem ostenderet, & occultatum artificium propalaret, & omnium iudicio indecorè vultuosus esset, vt Egnatius ille Catullianus. Idem de manibus dici potest, quæ cum pulchræ & delicatæ sint, si oblata occasione, non consulto, demonstrétur, magnum sui desiderium in nobis relinquunt, etiam tum cùm Chirothecis coopertæ fuerint. Dum enim verecundè occultantur, illud apparet, nec de industria ostentatas esse, & natura potius tales, quam artificio aliquo fuisse. Quod si fœminæ cuiquam contigerit, tantum vestimenti sui eleuare,

Fucatus mulierum color suspectus & exosus.

Catullianus vultuosus.

uare, vt pedum, aut tibiarum pars aliqua fortè conſpiciatur, dum vel templum, vel alium quemcunque locum adierit, vel ludis iociſque ſe immiſcuerit: ſi (inquam) fortuitò id fecerit, nonne pulchrum valdéque decorum putatis? Eóque magis ſi ad muliebrem modeſtiam & munditiem ſingularem, calceamentorum & caligarum ornatus acceſſerit? mihi quidem certè valde arridet, & vobis credo omnibus. Eam ſiquidem tam exquiſitam venuſtatem in loco tam recondito & ab omnium oculis remoto, vnuſquiſque naturalem potiùs quàm elaboratam exiſtimat: nimirum ex qua nihil laudis ſperari poterit. Iſta omnino ratione affectatio vitanda eſt, quæ facilè perſpicitur quantùm diſtat, quantúmque detrahit, tum corporis tum etiam animi dignitati: de qua etiam ſi adhuc pauca dixerim, omittenda tamen non eſt: nam vt corpore mens noſtra multis gradibus excellentior eſt, ita cumulatiùs ornata & perfecta eſſe debet. Quod in Curiali noſtro quomodo fiat (vt de Philoſophis taceam qui de virtutibus animi præcepta tradunt, ſubtilitérque diſſerunt) pauciſſimis abſoluam. Satis enim eſt (quod vulgo dicitur) honeſtum virum & omni in re bene affectum eſſe: in iſtis enim prudentia, integritas, fortitudo, temperantia, & reliqua tam honorato conuenientia comprehenduntur. Morali ſanè Philoſopho ſufficere exiſtimo bene velle: neque alijs præter Voluntatem præceptis opus eſt. Præclarè itaq; Socrates, qui ſe multum eruditionis profeciſſe putabat ſi cuiuſquam voluntatem ad virtutis cognitionem impellere potuiſſet. Nam qui eo cupiditatis & deſiderij perducuntur, nihil vt malint quàm ſe eſſe bonos, eorúm omnium quæ eò deducunt ſcientiam facilimè conſequuntur. Et de eo propterea nihil vltra adijciemus. Proximum honeſtati in vnoquoq; locum meo iudicio habent literæ: tametſi armorum ſplendor apud Gallos tanti æſtimetur, non modò vt literis nihil tetrius exiſtiment ſed literatorum etiam nomen inuiſum & exoſum ſit. Verè tu quidem prædicas (inquit Iulianus) per omnes Galliæ oras iſte iam pridem error peruaſit: verùm ſi Regulus Engoliſmi (vti omnes ſperant) fœliciter in regno ſucceſſerit, non erit armorum maior, quàm literarum gloria. Cùm enim non ita pridem in Gallia peregrinatus, iſtum in aula principem viderem, præter eximiam vultus corporiſque habitudinem, tanta in eo magnificentia eminuit, vt Gallicum imperium vix tantæ ſpei atque expectationi ſufficere putarem. Ex alijs deinde tum Gallis, tum Italis, de illius nobili ingenio, de magnanimitate, liberalitate, certior factus ſum, & (quod omnium primum eſt) de ſummo illius in bonas literas omnéſque literatos

Socrates præter voluntatem nihil pene deſiderabat.

Monſigneur de Angueſme, id eſt, Franciſcus primus.

candore & clementia: quibus tantum inter cæteros eminuit, vt ipsos Gallos sæpenumero increparet, quòd tam alieno essent animo à Musis & scientijs, cùm adeò propinquam haberent Parisiorum Academiam, omnium gentium concursu nobilissimam. Mira narras (inquit Comes) in tam tenera & iuuenili ætate, solius naturæ beneficio, contra communem illius regionis consuetudinem tam præclaram exortam esse indolem. Et quoniam principis exemplo populus plerunque in vtramque partem flexilis est, fieri potest, vt literis Galli tantum breui tribuant, quantum eisdem iure optimo debetur. Quod quidem in promptu erit si illis persuaderi possit, homini libero nihil esse cognitione melius, nihil vtilius. Quòd si quisque non agnoscat implicita meherculè cum imprudentia, insciția erit. De eo si mihi cum illis conuenire & colloqui liceret, aut cum alio quouis qui alterius sententiæ est, darem operam, ex me vt intelligerent, literæ quàm essent humanæ vitæ necessariæ, quas à Dijs immortalibus hominum generi tributas esse æquum est existimare. Neque mihi peruetera clarissimorum imperatorum exempla deessent, qui ad bellicam virtutem literarum etiam subsidia adiunxerunt. Nam apud Alexandrum tanta semper Homeri veneratio fuit, vt dormientis capiti illius perpetuò Iliades subiacerent: philosophiæ verò tanto studio idem incendebatur, vt Aristotelem acutissimum aliquando legentem, nonnunquam disputantem audierit. Alcibiades etiam aliarum virtutum opinionem & literarum incremento, & Socratis præceptis adauxit.

Cæsaris scripta egregia.

Cæsar verò quanto earundem desiderio exarserit, vel ex eo colligitur, quòd ea quæ interdiu gessit, noctu diuinissimè scripserat.

Scipioni, Xenophontis libri familiares.

Scipio denique Africanus illos Xenophontis libros semper in manibus habuisse dicitur, in quibus Cyri appellatione atque nomine perfectissimum Regis munus & officium describit. Possem equidem Lucullum, Syllam, Pompeium, Brutum, multósq; alios Romanos, & Græcos vobis commemorare, verùm vno Hannibale erimus contenti. Qui etsi truci animo, labili fide, natura feroci, perfido Dijs hominibúsque ingenio esset, tamen vt dux belli egregius fieret literarum Græcæque linguæ imperitus esse noluit: adeò vt librum (nisi fallor) sua manu Græcis characteribus conscriptum,

Hannibal græcè scripsit.

post se moriens reliquerit. Verùm in re minimè dubia testibus vtor non necessarijs. Nemo enim vestrûm opinor est qui non intelligat, quàm valde in eo Galli cœcutiant, si literarum cognitionem armorum nobilitati obesse putent. In rebus magnis & scientia militari verum virtutis calcar & stimulus (vt probè nostis) gloria solet existere. Nam qui lucri cupiditate aut cuiusuis præterea

terea rei prætextu, ad ealdem impellitur: is nec quicquam laude dignum efficiet, nec eum virum fortem & ſtrenuum, ſed mercatorem ſubturpem dicere ſolemus. Quod quàm ſit verum illi præcipuè dijudicare poſſunt, qui in literarum cognitione, tanquam in ſummo rerum omnium theſauro acquieſcunt, à quo illi ſunt alieniſſimi, qui inſœliciter nati, in ſummis inſcitiæ vmbraculis educati, tam incredibilem iucunditatem nunquam deguſtarunt. Quis animus adeò demiſſus, humilis, abiectus, vt cùm Alexandri, Cæſaris, Scipionis, Hannibalis res geſtas legerit, eorum ſimiles fore vehementiſſimè non deſideret, eamque immortalitatem huic vitæ (quæ toto fortaſſe triduo vix permanebit) longè non anteponat, præſertim cum nec morte deleri poſsit, & multò poſt interitum clarior exiſtat? Verùm qui admirabilem literarum voluptatem nunquam perſenſit, laudis & gloriæ magnitudinem, quæ illarum ope atque miniſterio conſeruatur, cognoſcere non poteſt. Illam ſiquidem vnius atque alterius hominis ætate metiri ſolet, quia hebeten atque obtuſam mentis aciem vlteriùs intendere non poteſt. Neque proinde momentaneo iſto & adumbrato encomio tantum delectabitur quantum iuſtiſſimo illo delectaretur, ſi tanta caligine ingenium illi non eſſet offuſum: neq; illis ſe periculis inſciens obijciet, quæ ſciens, prudé nſque aliquis nihili æſtimat. Nollem equidem propoſiti defenſorem quempiam in hoc mihi occurrere, qui contrariam ſententiam quò probabiliùs defenderet, nimis verum Italorum exemplum proferat, qui per aliquantulum iam temporis, ſepoſitis armorum negotijs, literarum otio vehementer incubuerunt. Paucorum ſanè hic potiùs error quam omnium fuit, qui reliquos non minori damno quàm ignominia affecerunt. Nam eorum deſidia, ſpreta & neglecta virtus in animis noſtris aut prorſus interijt, aut propè exceſſit. Verùm id publicè confiteri maiori nobis dedecori futurum eſt, quàm Gallicis hominibus literas neſcire proinde tacere magis iuuat quàm cùm dolore eloqui. Iſtis itaque intermiſſis in quæ inuitus incidi, ad Curialem noſtrum reuertamur, quę plus quàm mediocriter literis inſtructũ eſſe vo'umus: in illis ſaltem ſcientijs quas humaniores appellamus, non latinè ſolum, ſed etiam græcè, propter illarum rerũ excellentiã quæ in vtriſq; illis præclariſſimè ſcripta reperiuntur. Oratores legat, poetas euoluat, hiſtoricos percurrat, deniq; carminibus & oratione proſa (præſertim in lingua vulgari) multũ ſe exerceat. Nam præterquã quòd ipſe ſibi mirum in modum ſatisfaciet, cùm mulieribus etiã (quæ iſtarum rerum voluptate capiuntur) iucundiſſimè verſabitur. Quòd ſi vel ita magnis negotijs implicatus

Itali tantũ literis dediti vt armorum ſint obliti.

Literæ Curiali neceſſariæ.

fuerit, vel ita parum ſtudendo profecerit, vt perfectam quandam & abſolutam in ſcribendo rationem aſſequi non poſſit, prudentiam ſaltem in ſcriptis occultandis adhibeat, ne eiſdem propalandis, alijs ludibrio fiat. Soli amico tali in re credendum eſt, eique cum primis fidelis: ex quo hoc capiet commodi, vt de rebus alienis exactius dijudicare poſsit. Rarò n. euenire ſolet (etiamſi probè literatus quis fuerit) vt ſine ſumma ſcribendi exercitatione, vel ſcriptorum labores & lucubrationes cognoſcat, vel ſtyli ſuauitatem perſentiat, vel ſubtiliſſimas antiquorum obſeruationes diſcernat. Hæc enim illa ſunt, quæ copioſum & luculentum faciunt, & (vt Tyranno Ariſtippus reſpondebat) de quouis themate, cum quocunque aduerſario, in diſputando promptum & audacem. Vnum tamen hoc præceptum Curiali noſtro altè mente repoſtum eſſe optamus: omni in re diligenter vt caueat, ne id quod neſcit ſcire videatur: in eo enim timere præſtat quàm confidere: quoniam natura laudis auidiores ſumus quàm par eſt, & in illis aures noſtræ pluſquam muſico concentu delectantur: facilè vt ſit, earum lenocinijs immergi, niſi contra eas, tanquam contra Sirenum voces, aures vndique obturatas habuerimus. Quod cùm antiquis ſcriptoribus obſcurum & incognitum non eſſet, libris quibuſdam ea de re compoſitis inſtituerunt, quomodo ab aſſentatore verus amicus diſcerni poſsit? Verùm quid illi iſta profuerint? cùm tam multi immo infiniti ſint, qui cùm auribus eorum aliquid dari manifeſtè intelligant, tamen & eos amant qui craſsè adulantur, & eos oderunt, qui ſimplicis veritatis cultores ſunt, & eos parcè prædicare putant, qui illos moderatè laudant, & aliorum laudibus tanta nonnunquam de ſe accumulant, vt impudentiſsimum paraſitum ſuæ in aſſentando parſimoniæ ſæpenumero pœniteat? Occœcatos iſtos ſtupidóſque cùm ſuis tenebricoſiſsimis erroribus, omittamus, eóque iudicio & perſpicientia Curialem noſtrum confirmemus, vt nec pro rebus albis nigra aliquando intelligat, nec quicquam certò affirmet, quod exploratum non habeat: illis præſertim in rebus quæ modò à Cæſare (ſi forte memineritis) in ſuo inuento argutè & ſubtiliter recitatæ ſunt: quibus vſque ad inſaniam quorundam ſtultitia abuti ſolemus.

Suauis laudum noſtrarum ſonus.

O ſingularē philautiæ diſcriptionem!

Ab iſto erroris genere faciliùs liber & immunis vt ſit, vel iuſtiſſimis laudibus apertè non conſentiat, nec eas non contradicendo agnoſcat, quin potiùs moderatione quadam adhibita prorſus inficietur. Arma verò vbicunque fuerit pluſquam omnia profiteatur, reliqua tanquam horum ornamenta excolat, præſertim inter milites vtroſque ſtrennos; nec eorum ſimilis eſſe velit, qui inter literatos

literatos bellicosi, inter bellicosos literari esse volunt. Istarum rerum si diligentem rationem curámque adhibuerit, & affectationem illam curiosam summa industria declinauerit: quæ in eo mediocria existunt, videbuntur esse maxima. Hic Petrus Bembus, non video (inquit) Ludouice, quomodo Curialis tuus literis cæterisque virtutibus ita instructus sit, vt arma potiùs literis ornamento non sint, quàm armis literæ: quæ sine aliarum rerum ope atque adminiculo tantum armis præstant, quantum mens corpori: huius enim sunt arma, illius verò scientiæ. Immò verò (ait Comes) arma tum ad corpus tum etiam ad animum spectant: sed ego te Bembe, iudicem hac in causa non admitto, nam in alterutram partem iniquè sat scio propenderes: & quoniam apud viros sapientes agitata iam pridem hæc quæstio est, eadem nobis de integro repetenda non erit. Verùm pro armis stare meliores affirmare non dubito, eiusque sententiæ nostrum Aulicum (quoniam arbitrio nostro fingendus est) omnino volumus existere. Quòd si tu diuerso iudicio fueris, illam expectato disceptationem in qua armis arma æquè defendere liceat, atque in scientiarum controuersiis literas literis propugnare erit licitum. Hem, nón ita pridem est (inquit Bembus) ex quo Gallis valde vitio verteris, quòd bonas literas tam nihili facerent: eásque verum gloriæ lumen, verum immortalitatis trophæum nominaueris: & adeò nunc subito immutatæ voluntatis argumenta ostendis? Nonne illud Petrarchæ tibi venit in mentem?

Cum prope relliquias immitis staret Achillis
Magnus Alexander, suspirans talia fatur:
Fœlix ô tanto fœlix celebrate Poeta.

Quòd si Alexander non tam virtutis nomine Achilli inuideret, quàm etiam fortunæ, quæ Homerum illi luculentissimum rerum ab eo gestarum commentatorem præstitisset: in promptu illud est, pluris illum Homeri literas, quàm Achillis arma æstimasse. Quem quæso alium iudicem, quamue aliam sententiam expectatis præter illam, quæ à summo omnium imperatore, de vtrisq; & armis & literis æquabiliter lata est. Respondit Comes: Tantum absum ab eo, vt Gallos vehementer non reprehendam, qui scientias virtuti militari inimicas existiment, vt nulli hominum magis putem necessarias quam militi: quæ vtraque quoniam vnita meliora sunt, Curiali nostro simul inesse desideramus. Neque propterea de sententia discedere videri velim (nam de earum comparatione, & præstantia disputare non instituí) satis est, quòd docti & eruditi homines nunquam non egregios viros, & fortia eorum

facta, suis monumentis decorandos existiment, quæ sua quisque vi laude esse dignissima confitetur. Hæc nisi ita essent, nec tanta foret scriptorum gloria, nec tam perpetua historiarum series, nec tanta cum voluptate atque desiderio legerentur: quippe quæ nihil solidi in se haberent, nullo fundamento, nulla subiecta materia atque pondere niterentur. Quòd si æmulatione aliqua proindè commotus est Alexander, quòd ab illo potissimùm homine laudatus est Achilles, proindè non sequetur bellicam virtutem literis eundem postposuisse. In quo si ille tantum ab Achille abfuisset, quantum reliqui omnes ab Homero qui de eo scripturi erant: non dubito quin ipse præclarè facere maluisset, quàm alios benè loqui. Verùm in eo sui ipsius tacita laus inerat, & occultum eius rei desiderium quam ipse non videtur habuisse (nimirum admirandæ in scribendo excellentiæ) non autem illius qua se iam pridem abundè præditum persensit (id est virtutis militaris) in qua Achilli nusquam se putauit imparem aut inæqualem. Fœlicem itaq; appellauit, quòd cùm antea subobscura illius gloria fuisset, diuino poetæ ingenio, multò clarissima est effecta. In quo non tantum suis meritis, quantum fortunæ bonitati tribuisse videtur: quæ illius famæ tam sonoram tubam insperatò adinuenisset. Fieri etiam potest, vt præclarissima hominum ingenia ad scribendum in eo excitare conatus fuerit, clanculum illis verbis significans, quàm omnino gratum & acceptum esset (pro suo in bonas literas candore) si quis rerum à se gestarum historiam sempiternæ memoriæ commendaret. Verùm de istis satis: imò satis superq; (inquit Ludouicus Pius) nam in toto terrarum orbe vas aliquod tantæ magnitudinis non esse auguror, vt omnia in tuo Curiali posita atque inhærentia capiat & contineat. Expecta paululum ait Comes: nam etiam adhuc alia nonnulla restant. Hoc si ita sit (inquit Petrus Neapolitanus) tum Crassus de medicis de Petro Bembo valde triumphare poterit. Arrisum est non mediocriter, dum Comes quasi de integro repetitis altiùs initijs, Audite (inquit) audite viri optimi Curialem nostrum perplacere mihi non posse, nisi etiam musicus fuerit, & præter literatam musices artem, fidibus etiam, alijsque instrumentis sciat. Nam nec vlla molestiarum & perturbati animi relaxatio melior, aut honestior: nec vlla in aulis Principum exercitatio magis necessaria. Nam præterquàm quod vulneratæ & exulceratæ mentis refrigerium & fastidiorum medicina est: mulieribus generosis mirum in modum satisfacit: quarum molles & tenerrimæ affectiones, vel harmoniæ impetu hùc illùc impelluntur, vel eius suauitate iucundissimè saturantur. Quo minùs admiror, & hodiè,

Musica Curiali necessaria.

hodiè,& apud ſeculum prius tantam illius ſcientiæ venerationem fuiſſe. cùm planè videam animorũ noſtrorum tanquam pabulum aliquod & fomentum eſſe Hic Gaſparus,credo (inquit) per deos, Muſicam cum alijs inaniſſimis exercitijs mulierculis congruam eſſe & conuenientem, alijſque nonnullis qui facie tantùm non re ipſa viri ſunt: qui iſtis delicijs animos nimium effœminatos ita emollire & eneruare non debent, vt ex ijs mortem aliquando extimeſcant. Caue dicas reſpondit Comes, nam mihi in iſtius artis laudes ampliſſimas, tanquam in Oceanum aliquem deſcendendum eſt, ſi quomodo antiquitùs, tanquam ſacrum & diuinum aliquid celebratum fuerit, fuſiùs commemorem. Ipſi ſanè Philoſophi, ſeueriſsimi rerum æſtimatores,totius mundi fabricam muſica proportione putant conſiſtere, cœlorum motus concentum efficere,animam noſtram harmoniam eſſe, & proinde ſeſe erigere & vim ſuam recognoſcere, quoties muſicam tanquam naturam ſui ſimilem perſenſerit. Et proinde memoriæ proditum eſt Alexandrum iſtius ſcientiæ vehementia perculſum, & quaſi œſtris percitum,è medijs epulis ad arma nonnunquam proruiſſe: non ita multò poſt, molliori ſono, & mitiori cithararum ictu delinitum, ab armis ad epulas reuertiſſe. Socratem etiam cùm in ſumma ſeueritate conſeneſceret,lyræ ediſcendæ nauaſſe operam. Ab Ariſtotele & Platone (vti memini) præcipitur, vt vnuſquiſque liberaliter educatus Muſicam ab ipſa pueritia addiſcat: cui ſententiæ infinitas prope rationes adiungunt. Nam præter momentaneam quam ex ea percipiunt voluptatem,habitus etiam eorũ animis ſenſim ad virtutes & fœlicitatem tendentes inſeruntur:non multò ſecus quàm in corporis exercitijs fit: quæ non modò ciuilibus actionibus rebúſque bellicis non officiunt,ſed multò nos in ijs meliores & paratiores reddunt Lycurgus inter multa ab eo ſeueriſſimè decreta & ſancita, Muſices vſum approbauit. Lacedæmonij & Cretenſes viri cùm primis bellicoſi citharas atque alia inſtrumenta mitioris ſoni ſuis pugnis immiſcuerunt. Idem factitarunt nonnulli imperatores clariſſimi, vt Epaminondas, multíque alij: qui verò fidibus vti neſciebant (vt Themiſtocles) indoctiores & multò minoris momenti videbantur. An non illud de Chirone ſene legiſtis, qui Achillem cùm erudiendum in tenera ætate accepiſſet, muſicis eum ante omnia inſtruendum curauit? Voluit magiſter diſertus, eas manus quæ Troiano ſanguine multoties imbuendæ erant, citharas pulſando nonnunquam detineri. Num igitur miles quiſpiam eſt (de reliquis belli ducibus illuſtriſſimis vt taceam)quem Achillem imitari pigeat?Nolite igitur ea Curialem

Alexander & muſica incenſus & placatus

Muſica Lycurgi legibus approbata.

Epaminondas muſicam adamauit.

Chiro Achilli muſicam permiſit.

noſtrum arte & peritia ſpoliare, quæ non ſolùm homines, ſed ferißimas etiam belluas ſolet manſuefacere. Huius qui nullum habet ſenſum, aut guſtum, eundem vel inſenſatum eſſe, vel ſpiritus diſcordes, & inuicem repugnantes habere licebit affirmare. O incredibilem Muſicæ ſuauitatem, quæ piſcem natura ferum, ſenſu ſtupidum, & propè ſurdum eò pellexit, vt hominem ſibi tanquam equo inſidentem, per mare turbulentum euexerit! In templis præterea & delubris dijs honorem illius concentu tribuimus, quòd & illis gratum eſſe, & nobis ad laborum ſolatium concedi, non iniquum eſt exiſtimare. Nam (vt ad minora accedamus) agricolæ rudes & calloſi, æſtiuo ſole intolerabiles alioqui labores agreſtiſſimis cantibus tranſigunt: & anus ruſtica (quæ antelucanis temporibus nere, & lanas terere non deſinit) omnia cantillando iucundiora efficit. Hæc poſt imbres & turbulentiſſimas tempeſtates, miſerrimis nautis tanquam portus eſt, peregrinantibus & laſſatis quaſi viarum finis atque meta, vinctis & carceribus incluſis inſtar cuiuſdam libertatis. Verùm quanta & quàm incredibilis Muſicæ etiam minùs artificioſæ delectatio ſit, vel ex eo colligi poteſt, quòd illius vſum in pueris educandis ipſa natura nutricibus infuderit. Quæ (quoties in vagitum & clamorem infantes inciderint) ſilentium eiſdem atque ſomnum cantando (tanquam Caduceo Mercuriali) inducunt: eiſque lachrymis finem imponunt, quæ nobis in illa ætate tanquam ad certum totius vitæ præſagium à natura tribuuntur. Reſpirauit hîc paulùm Comes. Tum Iulianus non ſum (inquit) eâdem cum Gaſparo ſententia, quin potius iuxta tecum ſentio, Muſicámque credo cuiuis Aulico non ſolùm ornamento, ſed etiam adiumento eſſe, quo tamen modo, qua ratione, quo etiam tempore, & illa & alijs virtutibus vti debeat, libenter ex te audirem: multa enim quæ per ſe laudabilia ſunt, cùm intempeſtiua ſint, iure vituperantur. Quæ verò nullius momenti ducimus, ſi appoſitè & ſapienter vtamur, permagni pretij nonnunquam videri poſſunt.

Muſices vſus omnibus iucundus.

Priuſquam iſtuc ingrediamur (inquit Comes) de alio quodam pauca adijciemus: quod quoniam alicuius ponderis eſt, Curiali noſtro minimè deeſſe volumus: idque (ne diutiùs expectes) Pingendi artificium eſt. Neque tibi valdè mirum videri debet, me eam illi artem attribuere, quæ hodiè inter Mechanicas & obſcuriores enumeratur. Memini enim iam pridem legiſſe me, apud maiores noſtros, Græcos præſertim, adoleſcentes nobiliores eandem accuratè didiciſſe, tanquam rem honeſtam & imprimis neceſſariam. Quæ vt aliquantò illuſtrior eſſet, in primum libe-

Pictura Curiali neceſſaria.

ralium

ralium artium gradum cooptata est, non ita multò post seruis & mancipijs interdicta. Apud Romanos etiam summa illius veneratio fuit: cuius præstantia antiquissimæ Fabiorum familiæ cognomentum addidit: primus enim Fabius pictor appellatus est. Cuius ea in pingendo peritia fuit, vt cùm Salutis templum artificiosè depinxisset, nomen suum propria manu inscripsit: & quanquam tam clara prosapia prognatus esset, tot Consulatus titulis, tot triumphis, & honoribus decorata, ipse etiam adeò doctus prudénsque vt nunc Orator, nunc Iureconsultus haberetur: omnia tamen clariora fore putauit, si istis facultatibus tam exquisitum picturæ trophæum accessisset. Nonnullæ præterea familiæ fuerunt, in ista arte præstantissimæ; quæ præter insitam quandam excellentiam, incredibilem habet in rebus bellicis vtilitatem. Nam regionum situs, flumina, pontes, rupes, planitiem, arces, etsi quis memoria tenere possit (quod est difficile) alteri tamen sine hac quasi ad oculum demonstrare non potest. Et vt multum in pauca conferam, quisquis istius scientiæ amicus non est, à ratione valdè alienus est. Quid enim aliud totius mundi & vniuersitatis huius machina est? quid cœlum tot stellis atque syderibus rutilans? quid in horum medio terra, mari vndique circumsepta, mirificéque in partes distributa, montibus, fluuijs, vallibus, arboribus, herbis, floribus, ornata? quid (inquam) hæc alia sunt, quàm immensa aliqua & nobilis pictura, vel naturæ, vel Dei alicuius manu efformata? Ad quam quò quisque propius imitando accedit, eò mihi laude dignior videri solet: propè verò accedere non potest, sine summa aliarum rerum cognitione; vti illi norunt optimè, qui ea in re periculum aliquando fecerunt. Atque id reor esse causæ, quòd tanti iam olim & artem & artifices æstimarint, vti ad summum dignitatis fastigium tandem peruenerint. Huic rei argumento esse possunt statuæ marmoreæ, & ænea torcumata in hunc vsque diem conspicienda. Et quamuis Sculptura, id est fingendi celandique artificium, aliquantulum à pingendo differat, tamen ex eodem fonte vtrunque profluit, nimirum ex apta quadam descriptione. Et quemadmodum ipsæ antiquæ statuæ diuinum in se aliquid habere videntur: ita procul dubio Pictura diuina est, eóque magis id verum est, quò illa est magis artificiosa. Hîc Æmilia in Ioannem Christophorum Romanum conuersa, qui vnà cum cæteris assidebat, quid tibi (inquit) ista videtur sententia? tune pingendi maius quàm celandi sculpendique artificium arbitraris? Tum Romanus: quin potius in arte statuaria plus laboris, plus scientiæ, plus dignitatis quàm in pictura sit excellentior.

Fabius cognomento pictor.

Statuaria an pictura sit excellentior.

pictura, ego quidem existimare soleo. His comes: quoniam (inquit) statuæ permanentiores sunt, maioris fortasse pretij videri possunt. Cùm enim ad memoriæ diuturnitatem vtræque fiant, in eò finem propositum statuaria magis pertingit. Verùm præter æternitatem cùm ad ornatum etiam fiant picturæ, statuis multò sunt in eo superiores: & quantum temporis diuturnitate cedunt, tantum splendore & pulchritudine excellunt. Tum Romanus, aliud credo tibi in oratione ista, aliud in animo esse: & hæc omnia in gratiam Raphaelis tui, cuius eam fortasse præstantiam esse putas, vt marmoream Sculpturam nullo modo cum ea sentias conferendam. Verùm meminisse debes, istam non artis illius, sed artificis potius esse laudem: mihi quidem certè vtraque artificiosa naturæ imitatio videtur. Neque verò satis perspicere possum, qua ratione id dicas, naturæ proprium verúmque opificium, marmorea aut ænea materia minus exprimi (in qua membrorum rotunditas, longitudo, crassities, exilitas, omnes denique dimensiones sunt) quàm tabula picta, in qua tantummodò superficies, lineamenta, & subtilis colorum fucus atque fallacia inest: nisi fortè id dicas, apparere, quàm esse, propius ad ipsam veritatem accedere. Deinde statuariam multò esse difficiliorem quiuis propterea iudicare solet, quoniam in ea si fortè erratum sit, reuocari aut corrigi non potest: refarciri enim & conglutinari haud facilè insculpta consueuerunt, sed omnia de integro reficienda sunt. Quod in picturis non contingit, quæ plus millies addendo, detrahendo, illinendo, tingendo, innouari, & in melius commutari possunt. Subridens hîc Comes, in gratiam (inquit) Raphaelis mei non loquor, neque me tam insciam & ignarum existimare debes: vt Michaelis Angeli, vt ipsius tui, vt aliorum in fingendo, cælandóque præstantiam non norim: verùm de arte, non autem de artifice loquor: & in eo tu quidem probè, cùm vtránque naturæ æmulam & imitatricem dixeris: id tamen omnino non concedo, scilicet esse statuariam, videri Picturam. Nam statuæ etiamsi rei viuentis effigiem, in hoc præ se ferant, quòd rotundiores sint, Picturæ verò tantùm superficiariæ appareant: in illis tamen permulta desunt, quę in istis insunt. Nã lumen, vmbras, serenum, spissum, rarum dentúmq; Pictor magis minúsque (prout res feret) naturaliter exprimit: quod statuario non conceditur. Et quanquam rotundæ figuræ Pictura capax non sit, musculos tamen atque membra adeò curiosè circunducit, vt cùm reliquis partibus quas non videmus mirum in modum consentiant, pictorem in illis rebus valdè peritum iudicare liceat. Et vt maiore artificio

Raphael pictor eximius.

Michael Angelus statuarius egregius.

artificio membra vel magis concisa, vel iusta proportione aliquantò longiora, cùm velit efficiat. alia quadam eáque grauiore scientia opus erit, nimirum Prospectiua: quæ lineis, mensuris, luminibus, vmbraculis, vel erectissimi muri planam superficiem, distantiam, altitudinem, verissimè ostendit. Num parui negotij putas colorem viuidum, carnem, pannum, vestem, cæteráque omnia colorata ad viuum exprimere, & distinguere? Id statuarius facere non potest: neque enim aspectum gratiosum, nec oculos nigros nec cœruleos cum amabili quodam splendore, & radijs scintillantibus poterit effingere: non flauos rubeósue capillos, non armorum nitorem, non obscuram noctem, non tempestatem marinam, non lampades aereas, aut cœlestes sagittas, non ciuitatis incendium, non roseam aut purpuream auroræ lucem, non denique cœlum, mare, tellurem, montes, syluas, flumina, hortos, prata, domos, tuguria: quæ omnia cùm Pictori videantur facillima, illius ego scientiam nobiliorem esse, & plura suo ambitu comprehendere existimo. Cuius sententiæ antiquos fuisse credo, idq; ex reliquijs quibusdam subterraneis Romæ deprehendi potest, præcipuè verò veterum authorum scriptis & annalibus, in quibus tam frequens, támq; honorifica & artis & artificum mētio incidit, vt quanti apud omnes gentes momenti fuerint, latissimè cuique pateat. Vnde illud memoriæ proditum est, apud Alexandrum magnum, Apellem Ephesium tanto in honore fuisse, vt cùm mulierculæ cuiusdam vehementer ab eo amatæ effigiem depinxisset, ipséque Pictor eandem non ita multò post, perditè amare occiperet, postquam eum Alexander deperire vidisset, eandem illi liberalissimè concessit. Digna mehercle tanto viro munificentia: qui non solùm diuitias & dignitates, sed suum etiam Suauium & capitulum lepidissimum alij donauerit. In quo quanta charitate beneuolentiáque Apellem complexus fuerit, liquidò sanè constat cùm illi magis placere desiderauerit, quàm dilectæ iam diu fœminæ, quæ Regis delicias cum Pictoris squallore (procul dubio) nunquam commutasset. Nonnulla præterea illius in Apellem amoris certissima indicia recensere possem, verùm hoc vnum satis erit, quod publico edicto vetuerit, ne illius effigiem quisquam nisi Apelles pingendo exprimeret. Liceret etiam insignes Pictorum contentiones repetere, quas totus ferè terrarum orbis in hodiernum vsque diem summa admiratione summísque laudibus prosequitur. Quibus multorum imperatorum triumphos adijcere possumus, picturis vndique propterea refertissimos, vt ex illis & solenniores essent, & multò etiam magnificentiores. Quid,

Prospectiua picturæ pedissequa.

Alexander Apelli amicam concessit.

Pictura res inæstimabilis.

Protogenis tabulæ Demetrius pepercit.

Metrodorus L. Paulo missus.

quod nonnullorum Pictorum ea fuerit animi magnitudo, vt perinde opificium suum gratis semper donare consueuerint, quasi nullas pecunias, nullum præmium, tantæ excellentiæ sufficere putarent: Protogenis tabula tanti precij fuisse dicitur, vt cùm Rhodum Demetrius obsideret, eámque iamiam in potestatem redacturus videretur, si ferrum flammámque eo loci admouisset, vbi posita hæc tabula fuerat: vincendæ potius ciuitatis occasionem amittebat, quàm opus tam egregium inuitus incenderet. Metrodorus Philosophus, idémque Pictor eximius, ab Athenienſibus Lucio Paulo ad filios illius erudiendos & triumphos exornandos magnificè fertur emissus: & vt multum paucis perstringam, omnes omnium libri istius artis laudibus plenissimi sunt. Sed hæc hactenus. Satis est Curialem nostrum proinde ad pingendum animum adijcere, quoniam illis temporibus permagni ars ista fuerat, cùm multò maioris virtutis (quàm nunc sunt) homines fuerunt. Cuius si nulla alia vtilitas atque voluptas esset, tamen de imagi-nibus antiquis & hodiernis, de vasis, de ædificijs, de nummorum vetustate, de cælatis, & huiusmodi rebus infinitis, iudicijs nostris opitulatur: & (quod multò maius est) de corporibus viuis & spirantibus, de vultus venustate, de membrorum compositione, tam in hominibus ipsis quàm reliquis animantibus, melius cum ratione facit decernere. Cumulus hîc mehercule voluptatum est: quod illi norunt optimè, quos eousq; fœminæ cuiuspiam formam contempleri iuuat, vt pari cum Dijs fœlicitate se frui credant. Qui si id quod tam seriò atque auidè intuentur pingendo quoque efformare possent, geminata voluptas esset. Facilius enim perspicerent, quid illud tandem esset, quod tantas eorum animis flammas atque faces inferret. Arrisit hîc Cæsar: & quamuis pingere (inquit) non possim fœminam, tamen in quam commotus sum, tanta delectatione nonnunquam conspicio, quanta ipse (sat scio) non posset peritissimus Apelles, si nunc spiritum duceret. Voluptas hæc tua (inquit Comes) non tam ex forma fortasse mulieris, quàm ex tua in mulierem affectione profluit: et si vera fateri libeat, cùm primùm in eam oculos conieceras, vix vllam (ausim dicere) illius iucunditatis partem sensisti, quam postea recognita, & perspecta fide, percœpisti. Vnde in tuo ipsius animo plus voluptatis inesse, quàm illius venustate, facillimè licet colligere. Illud equidem non nego (respondit Cæsar) verùm quemadmodum ex affectionibus voluptas oritur, ita prorsus ex forma affectio: vnde ipsum fontem primámque causam soli formæ æquum est ascribere. Tum Comes: Multa præterea sunt, etiamsi

etiamsi pulchritudo absit, quæ mirum in modum animos ad se nostros solent allicere, morum nimirum probitas, in gestu moderatio, in congressu verecundia, in sermone prudentia, & alia nonnulla (quæ quodammodo forsan cum venustate coincidunt) & quod omnium maximum est, si nos amari persuasum habeamus: nam sine forma nonnunquam vehementer amare contingit. Illi tamen amores, qui ex pulchritudine quadam & quasi delicata vultus superficie oriuntur, multò maiore sine dubio voluptate eos afficere solent, qui exactiore iudicio decernunt, quàm eos, qui cùm minùs artificiosi sint, facilius delirant & cæcutiunt. Quam quidem ob causam Apellem credo multò maiore cum voluptate Campaspem intueri solitum, quàm Alexandrum. Vtriusque credo amorem à forma dimanasse: Alexandrum tamen Pictori (suo quasi merito) propterea eandem concessisse, quòd illam melius atque exactius & (quod aiunt) intus & in cute, ille cognoscere videbatur. Nonne de quinque illis Crotonis filiabus legistis, quas cùm vna omnes imagine Zeuxes pingendas delegisset, adeò cuiuis formosæ videbantur, vt à poetis & alijs egregijs formarum spectatoribus omni æternitate dignæ dijudicatæ sint? Hic Cæsar, quasi sibi abundè satisfactum non esset, negauit cuiquam mortalium eam posse voluptatem contingere, quam ille mulierculæ cuiusdam aspectu solebat persentiscere: atque in hanc sententiam refutantis more plura dicturus videbatur: cùm ecce, subitò multarum vocum atque pedum strepitus totam compleret domum. Vnde omnes retrò in ostium atque limen conuersi, ingentem tedarum lucem conspiciunt, cui Præfectus à pontifice maximo cum magna hominum multitudine reuersus, successit. Qui cùm humaniter quid ageret Ducissa nobilissima, percontaretur: omnia illius noctis oblectamenta repetita sunt, præcipuè verò, quomodo Ludouico Comiti imperatum erat, vt hominis aulici, atque ipsius adeò curialitatis formam atque effigiem exprimeret. Huius rei ille confestim tanto desiderio exarsit, vt properanti illi omnis mora longa videretur. Cùm primùm igitur Ducissam saluasset, ipse cum primarijs Comitatus sui viris, reliquisq; qui paulò antè sese impedes erexerunt, in procinctu consedit. Inter eos erant Marchio Phœbus, & illius frater Girardinus Ceua, Hector Romanus, Vincentius Calmeta, Horatius Floridus, & alij nonnulli, qui cùm aliquandiu conticuissent, Præfectus in hunc modum præfari cœpit. Magnum mehercule malum pulcherrimę huic societati aduentu meo attulisse mihi videbor (viri nobilissimi) si illi sermoni qui modò vobis intercessit, impedimẽto

Amor sæpe sine forma.

Præfectus ingreditur.

essem. Quare nolitè & mihi, & vobis eam facere iniuriam, vt quod ego vehementer desidero, eo nos promiscuè omnes careamus. Credo equidem, inquit Comes (illustrissime vir) tacere quàm loqui, multò vniuersis acceptius atque optabilius fore. Nam cùm mihi id muneris hac nocte casu delegatum sit, ego sanè loquendo mihi molestus fui, illi audiendo sunt defessi. Cùm enim oratio nostra nec isto hominum consortio, nec ipsius rei dignitati respondeat, cæteris me non satisfeciſſe valde dubito: mihi quidem minimè satisfeci. Tibi proinde bene res cessit, quòd exactare redieris, aut si quid restat, optimè feceris, si tanto oneri alium quempiam substitueris, qui multò meliùs quod reliquum est pertexet, quàm ego, qui exantlatis vix laboribus fessus & fatigatus, iam pridem anhelo. Non ita me patiar (inquit Iulianus) promissis tuis circumueniri, neque dubito, quin Præfecto clarissimo, incœpta controuersia satis placuerit. Quænam istæc si diis placet, promissa sunt (inquit Comes?) Pollicitus tu quidē es (ait Iulianus) Curialem nostrum perfectè instituere, quibus potissimum modis ijs virtutibus & scientijs vti debeat, quibus est à te modò cumulatè instructus, Præfectus, etsi ætate iuuenis esset, sapere tamen non mediocriter videbatur, & in omni illius actione ingenij acumen cum incredibili animi magnitudine coniunctum, tanquam verissimum virtutis & honoris argumentum ostendit. Quocirca in hæc verba irrupit. Quòd si ista adhuc dicenda superfint, satis mihi citò venisse videor: nam si illud intelligam, qua ratione aulico viro virtutis officia exercenda sunt, quænam illæ virtutes sint, facillimè assequar: ita illud omne quod iam anteà dictum erat, cogitatione comprehendam. Quocirca noli (honorate Comes) quod reliquum est æris alieni grauatè præstare, cùm tantum iamdudum humanissimè præstiteris. Tantum profectò oberratus non essem (inquit Comes) si ex æquo negotium istud distributum esset, verùm iste error Dominæ cuiusdam est, quæ in me Iudex iniqua fuit. Hæc cùm diceret, subridens, oculos in Æmiliam contorsit. Illa continuò: Nihil est (inquit) cur me iniquam appelles: sed quoniam nulla ratione fretus, id facis, iste honos, quem tu onus appellas, in alterum aliquem transferetur. Tu itaque Frederice Fregose, quoniam istam de viro Curiali facetam disceptationem primus proposuisti, personam in ea aliquam te sustinere consentaneum videtur: quod optimè tu quidem feceris, si Iuliani quæstiunculis satisfacies: nimirum si qua ratione, quóue tempore officium suum Curialis præstare debeat, nos edocueris. Tum Fredericus: Si tempus, locum, occasiones, modum, ab illius virtutibus actionibúsque seiungas, id conaris distrahere quod diuelli

Frederico de circumstantijs dicendi.

diuelli non poterit : hæc enim ſunt quæ ſuum nomen atque eſſentiam virtuti tribuunt. Proinde cum tanta tam bene iampridem Comes diſſeruerit, de circumſtantijs etiam aliquantum adiecerit, & ad reliqua mentem compoſuerit, æquum eſt eundem ad extremum abſoluere, quod eſt ingreſſus liberè & ingenuè. Ad hæc Æmilia, Finge (inquit) te eſſe Comitem, & quæcunque voles, tanquam Comes dicere. Nos multum tibi debebimus, tu nobis ſatisfacies. Tum Calmeta, quoniam (inquit) viri optimi, in multam noctem ſermonem protraxiſtis, metuendum eſt, *Calmeta.* ne ea excuſationis oportunitate Fredericus vtatur. Rectius itaque meo iudicio fuerit, ſine omni ambage, quod reliquum eſt temporis, alij cuiquam ludo impartire. Huic ſententiæ, cùm à nemine reclamatum eſſet, Margaretam & Conſtantiam Fregoſam dominas lectiſſimas ad muſicam ſaltationem Duciſſa hortabatur. Quo facto, Barletta quidam, egregius muſicus, idémque ſaltator peritus *Barletta muſicus.* (qui omnium in illa Regia iamdiù animos delectauerat) inſtrumenta muſica ſuauiter pulſare cœpit : multíque iunctis ſimul manibus decenti numero paſſíque non ſine magna aſtantium voluptate, ſaltabant. Quod cùm ſolenniter exegiſſent, quia iam intempeſta nox erat, erexit ſe Duciſſa, cui cùm omnes honorificè, vale dixiſſent, quieti ſeſe ſine mora dederunt.

De Curiali ſiue Aulico,
Liber ſecundus.

NON ſine ſumma admiratione altiùs apud me agere ſoleo, vnde hæc tam craſſa Senum hallucinatio: quæ quoniam per omium animos ingraueſcente tam ætate propagatur : propria & illorum hominum ferè nauralis videri poteſt. Nam cùm illis vbi primùm ſermonem inieris, elapſa iam olim tempora ſummis laudibus proſequuntur, præſentia verò omnibus diris deuouent. Nihil noſtrarum actionum aut morum, nihil quod ipſi iuuenes non egerint, alicuius momenti æſtimant: denique omnes omnium conſuetudines, omnes viuendi rationes, nunc demum inclinare, & in deterius vergere. Res mehercule non indigna admiratione, proiectam iam ætatem, quæ reliquis in rebus vſu atque experientia animi *Senum erroves de praeteritis temporibus.*

Experientia iudicij mater.

iudicium confirmare ſolet, hac vna in re adeò ſibi ludificari, planè vt non perſpiciat, in peius homines quotidiè necne labantur. Quòd ſi ea nunc eſſet rerum conditio, ſi patres filijs meliores ſemper extitiſſent, adeò in extremo iam tandem res ſita eſſet, vt deterius ne cogitari quidem poſſet. Verùm hoc quaſi peculiare quoddam in ſenio vitium, non noſtra ſolum ætas, ſed antiquiſſimi etiam autores apud ſæculum prius deprehenderunt: Comici præſertim illi, qui humanam vitam cæteris omnibus aptiùs & acutiùs expreſſerunt. Iſtius igitur tam inanis ſententiæ, hanc ego cauſam exiſtimo: Annos nimirum ſenſim, & pedetentim labentes vitales ſecum ſpiritus, & naturalem ſanguinis calorem veriſimile eſt ſubducere: quod cùm vniuerſam corporis conſtitutionem paulatim immutauerit, arteriæ, nerui, reliquaque animi organa, atque inſtrumenta, fatali hoc morbo languent atque delibitantur. Vnde in illis demum temporibus ſuauiſſimi delitiarum noſtrarum floſculi haud aliter quàm arboribus autumno folia decidunt: & dulciſſimarum cogitationum vice, frontis rugæ, ac nubeculæ, mentis triſtitia, ac mœrores, vitæ calamitates, & miſeriæ ſubeunt: adeò vt non corpus ſolùm, verùm etiam animus (qui ferè ſequitur diſpoſitionem corporis) malè ac moleſtè ſe habeat: nec quicquam præteritarum voluptatum retinet, præter vnam, eámque tenacem iuuentutis memoriam. Quæ quàm diu ſuperfuit, cœleſtia terrenáque omnia iuuenilibus oculis arridere videbantur, iucundiſſimæ quæque affectiones ex animis noſtris, tanquam ex hortulo amœniſſimo verè iam tum exiſtente indies excreuerunt. Quocirca cùm vitæ noſtræ ſol atque lumen verſus occaſum voluere occœperit, operæ precium fortaſſe fuerit, nihil eorum quæ præterita ſunt, reminiſci: quin potius (vt inquit Themiſtocles) oblinionis artem ediſcere. Ita enim ſenſus noſtri fallaces ſunt, vt animi quoque iudicium nonnunquam fallant. Senes itaque illis hominibus perſimiles mihi videri ſolent, qui cùm è portu in altum ſoluerint, retrò in terram oculos contorquent: quam dum ſeriò intuentur, littus illis ſecedere, nauis verò conſiſtere videtur: cum re ipſa, nec portus, nec terra, nedum anteriores noſtræ voluptates aut deliciæ moueantur, ſed nos huic mortalitatis puppi inſidentes, alij alios per mare turbulentum eoúſque inſequimur, dum vel ſcopulis ijſdem illiſi naufragium patiamur, vel vndarum gurgitibus oppreſſi, ad portum denuò redire fruſtrà & incaſſum contendamus. Animus proinde ſenilis, cùm nulla ſubiecti proportione, nulla apta harmonia voluptates haurire ac percipere

Themiſtoclis ars.

Similitudo aptiſſima.

cipere poſſit, febricitantium ſimilis ſit, quibus cùm palatum, guſtandique organa, craſſiſſimis vaporibus obſtipentur: ſuauiſſima quęque acerba, atque inſipida exiſtimare ſolent. Ita hominibus ſenio confectis, cùm voluptatum deſiderio aliquò teneantur, ad eaſdem tamen male diſpoſiti & penitus inepti ſint, omnes iucunditates ſuperiorum temporum delicijs pejores multò & frigidiores putant: cùm iſtæ tamen eædem ſint, ipſi verò à ſeipſis longè alieniſſimi. Quibus oblectamentis, cùm iam ſeſe orbatos intelligant: præſentia tempora tanquam omnium iniquiſſima deteſtantur, nullam in ſeipſis rerum viciſſitudinem agnoſcentes. Cùm verò præteritas iam pridem voluptates in memoriam reuocent, illius quoque ætatis meminerunt, in qua illæ contigerant: eámque propterea ſummis laudibus afficiunt, quia illarum delectationum quaſi quendam odorem illius recordatio vnà adferre ſolet. Denique ſic ſunt affectiones noſtræ, vt illa omnia quæ dolores noſtros comitantur, cum odio quodam repetamus: quæ verò ſimul cum voluptatibus noſtris communicata ſunt, eadem ſumma benevolentia complectamur. Vnde illud euenire ſolet vt amantiũ oculis feneſtra ſæpenumero aliqua (etiamſi occluſa fuerit) mirum in modum grata ſit, quoniam in illa amatam mulierculam iam antea conſpexerint. Nonnunquam etiam annulum, epiſtolam, hortos, cæteróſque locos, tanquam amœniſſimarum delectationum conſcios amplexamur. Contrà verò cubiculum omnibus ornamentis refertiſſimum, exoſum ſemper eſſe ſolet, ſicubi in eo vel vincti & religati fuerimus, vel cuiuſuis præterea doloris acerbitatem perpeſſi. Noſtra certè memoria, nonnullos ipſi vidimus, qui non ſolùm ab ijs ſcyphis, ſed eorum etiam ſimilibus abhorrebant, in quibus ægroti medicamentum imbiberant. Quemadmodum enim ſuperioribus illis feneſtra, annulus, atque literæ, grata quadam recordatione in voluptatis parte habebantur: ita omnino iſtis poſterioribus cubiculum altera cuſtodia, cyathus verò nouus morbus videbatur. Idem eſt in hominibus ætate prouectis, dum elapſa vel laudant, vel inſtantia vituperant. Et quemadmodum de reliquis ferè rebus, ita etiam de Principum Aulis fabulantur. Quaſcunque enim illi meminiſſe poterunt, eas, hodiernis, multis gradibus anteponunt, & propter loci amplitudinem, & propter hominum in ijs agentium ſingularem in omni re præſtantiam. In eo ſermone ſi fortè longius expatientur, ducis Philippi aut Borſi Regias (pluſquam credibile eſt) efferunt. Nicholai Piccini apophthegmata, & arguté dicta commemorant: eam illorum temporum virtutem fuiſſe

Senes ægrotantium ſimiles.

Philippi & Borſi Regiæ.

Nicholai Piccini apophthegmata.

venditant, vt nec aperta pugna, nec occultum homicidium, non dolus, non insidiæ; sed apud omnes summa fides, summa æquitas, summa beneuolentia, vbiuis extiterint: denique eam fuisse vniuersorum integritatem, vt Curiales singuli, tanquam viri religiosi haberentur: neminem alteri sine summo discrimine detrahere, nulli mulieri vocem inhonestam, nulli impuræ libidinis signum dare, ausum aliquando fuisse. Nostris contrà temporibus, omnia sic esse conuersa, non solùm vt amor ille fraternus funditus deperiret, omnésque bene viuendi consuetudines: sed eorum loco inuidiam, dissimulationem, scommata, scurrilitatem, libidinosam vitam, vitia prope incredibilia successisse: postremò fœminas audacia inuerecundas, viros turpitudine effœminatos. De vestibus quoque omnino non silent, quas nouitias, inhonestas, molles, meretricias appellant: & vt vno verbo dicam, in nobis infinita reprehendunt, quæ re ipsa reprehensione dignissima videntur. Negari enim non potest quin homines inter nos scelerati & flagitiosi existant, quin ætas nostra multò plures vitiorum sentinas habeat, quàm ea, quam illi tantopere admirantur. Iniquè tamen & futiliter istius dissimilitudinis rationem rimantur & exquirunt: in eóque grauiter delirant, quod nihil mali in toto terrarum orbe (quod fieri non potest) extitisse fateantur. Cùm enim bonum malo ex aduerso repugnet, necessùm est ex ista oppositione, & contrarietatis statêra atque libramento, alterum alteri quodammodo adsit atque suffragetur, vt vno vel difficiente, vel exuperante, alterum continuò iusta proportione deficiat aut redundet, iuxta illud Dialecticorum axioma: Posito vno contrariorum, ponitur & alterum. Quis ab omni ratione adeò est alienus, vt illud non intelligat, iustitiam esse non posse, nisi etiam esset iniuria? quę vero fortitudo nisi foret ignauia & timiditas? quæ continentia nisi plurimi incontinentes & intemperati? quæ salus sine ægritudine? quæ veritas sine vanitate? quæ denique fœlicitas sine infortunio & miserijs? Socrates itaque apud Platonem (nec iniuria) videtur admirari Æsopum fabulam non finxisse aliquam in qua Deus siue natura (quoniam vnire & commiscere non potuit) contrarietates extremis saltem punctis atque terminis non colligarit: ex qua illud manifestè ostendisset, vnius corruptionem, generationem esse alterius. Vix enim voluptas aliqua nostris sensibus iucunda videri solet, nisi dolor aut ægritudo aliqua præcesserit. Cui enim nostrûm quies grata est, nisi tædium & defatigationem iam antea senserit? Quis esculentis, poculentis, aut somno delectaretur, nisi inediam, sitim atque vigilias perpessus esset? Credo equidem

Vestitum scenes hodiernũ reprehẽdunt

Vnius contrarij corruptio alterius generatio.

animi

animi passiones & impotentias hominum generi à natura tributas, non in eum finem vt ijs omnino tanquam furijs excruciaretur (iniquè enim comparatum esset vt omnis bonitatis parens, in hoc vno nouerca esset) quin potius, cùm illius beneficio sanitas, valetudo, voluptas, cæteráque bona omnia concedantur, ægritudines, morbi, calamitates, videntur quoque permissa, vt ijs quandoque interuenientibus, alia illa clariora existerent. Cum itaque virtutes omnes naturæ liberalitate atque beneficentia contingant, ſicubi eadem minùs benefica fuerit, necesse est continuò vitia tanquam catena aliqua connexa succedant. Ita alterum alterius siue incrementum, siue diminutionem fataliter insequitur. Quoties itaque senes superiorum temporum Aulas proinde laudant, quod in illis homines adeò improbi & flagitiosi non fuerint, vti nostro sæculo sunt: illud interim obliuiscuntur, viros adeò probos & in omnire præstantes iam tum non fuisse, vti nunc sunt. Nihil enim tam in extremo malum est, quàm id quod ex corrupto atque putrescente bonitatis semine exoritur. Quocirca cum ingenia multò hodie quàm olim acutiora natura procreauerit: & illi qui dulcissimos virtutum fontes insectantur, vberiùs eosdem imbibunt, & illi, qui sese vitijs tradunt, in illorum voraginem procliuiùs irruunt. Neque verò propterea laudem aliquam promerentur maiores nostri, quòd malum non fecerint cùm id nescirent: nam etsi minus egerint fortasse quàm nos, id tamen commiserunt quod illis teterrimum videbatur. Eorum verò ingenia nostrorum hominum acumine longè inferiora fuisse, ex literis, picturis, statuis, ædificijs, reliquísque eorum monumentis facillimè perspicitur. Multa præterea in nobis senes reprehendunt, quæ in seipsis nec bona sunt nec mala, nulla alia ratione freti, nisi quòd illi eadem ipsa in more non habuerint. Iuuenis (inquiunt illi) per vrbem non equitato: mulos in plateis non ascendito, pellibus non induitor: togis talaribus longísue in hyeme non vtitor, pileum ceu galerum (donec annum vicesimum octauum attigerit) capite non gestato. Denique alias leges innumeras istis non dissimiles nobis imponunt, in quibus valde profectò hallucinantur. Nam præterquam quod isti ritus atque habitus magnam in se vtilitatem habeant, consuetudine etiam, & communi quadam delectione confirmantur. Non secus ac in illis temporibus more approbatum fuit, cum iter facerent, tunicis concisis & manicatis, cùm domi essent, crepidis patulis & fibulis coriaceis vti: & (vt magis delicati viderentur) Nisum compresso pugno nulli vsui deseruientem indies gestare. Quoties verò vnà cum fœminis saltarent,

Senum regula.

earum manus contingere piaculum putabant. Quæ quidem omnia vti noſtris temporibus inueterata atque abſurda, ita in illa ætate præclara videbantur. Nobis itaque pari ratione noſtræ memoriæ conſuetudines ſequi liceat, eorúmque hominum calumnias prorſus contemnamus, qui dum ſe laudare moliuntur, ad viceſimum vſque ætatis annum cum matre & ſororibus ſe concubuiſſe venditant, nec multis poſt annis fœminarum vſum & congreſſus muliebres pertentatos habuiſſe. Nunc verò pueros ab ouo vix dum emerſos, plus ſceleris & flagitij cognoſcere, quàm olim confirmatæ ætatis viros. Quod dum illi incautè confitentur, illud non meminerunt, plus eos noſtris infantibus ingenij, quàm illorum ſenibus attribuere. Deſinant igitur aliquando tandem in noſtra tempora ita acerbè inuehi, tanquam vitiorum omnium fœce & colluuie contaminata, quæ ſi è medio ſuſtulerint (quod fieri non poteſt) virtutum etiam riuulos neceſſe eſt exhaurire. Meminerint etiam inter antiquos illos Heroës (quorum virtutes atque ingenia pluſquam humana fuerunt) infandos quoſdam & ſceleratiſſimos homunciones fuiſſe. Qui ſi etiamnum viuere potuiſſent, tantum iſtius ætatis homines impuriſſimos flagitijs anteuerterent, quantum illi alij bonos huius ſæculi viros probitate præſtarent: quod omnium ferè hiſtoricorum teſtimonio probari exiſtimo. Verùm hominibus ſenio confectis ſatis ſuperque reſponſum opinor. Huic itaque ſermoni finem imponam, qui etſi longior videri poſſit, à propoſito tamen alienus non eſt. Nam cùm aulas hodiè noſtras non minore gloria atque æſtimatione dignas, quàm antiquas illas oſtenderim, & aptè ad propoſitam de viro Curiali diſputationem reuertemur, & qualis Vrbinatium aula fuerit, facilè colligetur: & quàm eximia princeps illa extiterit, quæ tot indies præclariſſimis ingenijs circumſtipata erat: poſtremò quàm verè fœlix fauſtúmque illorum hominum commercium & ſocietas appellari poſſet.

Cùm igitur viri fœminæque nobiliores inſequente die conueniſſent, permulta de ſuperioris noctis diſputatione vltrò citróque agitata ſunt. Iſtas commentandi & quaſi ruminandi occaſiones Præfectus dabat: qui dum auidè ab omnibus ſciſcitaretur, eidem ſumma varietate (vti tali in re fieri ſolet) reſponſum erat. Nam homines (vt ſunt multiplici ingenio) alij alia magnoperè laudabant, iámque eò ratiocinando peruentum erat, vt quid ipſe Comes ſentiret, valde dubitaretur. Alios intellectus, alios memoria fefellit: totus itaque in eo ferè dies conſumptus eſt. Cùm verò

verò aduesperasceret, Præfectus generosis comitatus, ociùs adferri, & mensæ imponi dapes iussit: exacta cœna, ne tempus intercideret, Ducissam adijt, quæ cùm tantam cohortem citiùs quàm fieri solet, aduenisse videret: magnum (inquit) onus, vt mihi videtur (Frederice) humeris tuis impendet, grauis tibi aduersaria constituta est, scilicet expectatio. Hìc subitò Aretinus: Quodnam (inquit) istud onus est? An quenquam existimas adeò hebetem & insulsum esse, vt cùm optimè possit, differre id malit, quàm oportunè & maturè facere? Tum Fredericus in Aretinum conuersus: Numnon iniquo me pondere grauatum existimas, cùm mihi modus, ratio, tempus Curiali nostro præscribenda sint, quibus omnia iam anteà eidem attributa quodammodo condire atque temperare debeat? Hæccine parua sunt? Non sunt herculè magna (inquit Aretinus:) nam ad ista vniuersa (vt heri Comes ingenuè) satis est rationis & iudicij statêram adhibuisse: quod si tempestiuè & decorè fecerit, alijs præceptis no erit opus. Quis enim tam mentis expers est, vt cum alij musicis incubuerint, arma ferrúmque capiat? aut per plateas (etiamsi optimè sciat) saltare delectet? aut matri cuipiam filiorum funera & exequias flebiliter obeunti, argutijs & ridiculis obstrepat? Hìc Fredericus nimis (inquit) Aretine in extremis versaris: nam, nec semper ad decorum æquabiliter dispositi sumus, nec quid sit planè perspicimus, nec omnia peccata paria existimo. Fieri sanè potest, vt qui communes errores declinauerit (vt est illud in foro mimicè saltare) vix tamen se contineat, quin ineptè se laudet, & ridiculum aliquod tam imprudenter effutiat, vt cùm minùs oportunum sit, frigere videatur. Ista quasi velo aliquo peritè cooperta esse debent, nusquam vt homines obliuiscantur, quis istorum author fuerit: & quanquam permulta sint, quæ oculis nostris tenebras offundunt, præcipuè tamen ambitionis caligine occœcantur. Nam quod quisque nostrum profiteri solet, in eo se putat esse peritissimum: sed verè nec ne, id cogitet, nihil credit interesse. Probè itaque in istis rebus versari (vtì mihi videtur) in electionis iudicio consistit, id est, si quid magis minúsue deceat, quid tempori, locóque congruum sit animaduertat. Quæ quidem prudentia, etsi Curiali nostro abundè insit, in rerum differentijs inuestigandis meliùs tamen hoc fiet, si destinatis præceptis quibusdam & quasi fundatis principijs innitatur, quàm si generalibus & incertis metis collimauerit. Cùm itaque superiori nocte Comes tam luculentam & copiosam de Curialitate orationem habuerit, magnoperè vereor, ne ego huic nobilissimæ societati,

Quisquis sibi placet in eo quod scit.

in eò quòd mihi impositum est, peræquè non satisfaciam. Tamen vt illius mecum aliqua ex parte laudes communicentur, & vt errori nihil loci relinquatur, nusquam illi occurram aut contradicam. Nam quod ad generis nobilitatem attinet, ad corporis constitutionem, ad indolem eximiam, ad honestam faciem, omnino mihi cum illo conuenit: illud etiam adijcio, eo modo vitam atque actiones omnes componere Curialem oportere, vt siue alij inseruiat, ab eo non immeritò diligatur, siue cum suis viuat, odium atque inuidiam virtute anteuertat. Quod quidem, quàm in se difficile sit, quiuis colligere potest, si quàm pauci eò peruenerint, considerauerit: quia natura sic propensi sumus, potius vt reprehendamus si quid erratum sit, quàm laudemus si quid bene factum videatur. Quorundam verò ea nequitia atque inuidia est, vt etiamsi cùm probè quid fiat ignorare non possint, id tamen sollicitè agunt, vt in nobis vel reprehendant vitiosa, vel aliquid vitiorum simile effingant. Diligens itaque cautio Curiali nostro adhibenda est in omni tum dicto, tum facto, non solùm, vt parte aliqua excellat, verùm etiam vt totius vitæ curriculum huic parti respondeat, ne quando ipse sibi dissidere videatur, sed vna eadémque quasi fabrica, omnium illius consuetudinum sit, omnésque illius actiones (quod Stoici in sapiente requirunt) ab omnium simul virtutum fontibus, deriuentur. In quibus etsi vna fortasse aliqua reliquis præstat & emineat: ita tamen connexæ & vnitæ sunt, vt ad vnum omnino finem tendant & inseruiant. Quocirca in eo diligenter elaborandum est, vt istas corporis animíque dotes disertè cum ratione ostendat, nunc comparatione adhibita, nunc contrariorum adiunctione, id quod à pictoribus peritis fieri solet, qui rerum sublimium vertices lucidiores faciunt, vt valles obscuriores appareant, & ima quæq; loca vmbris spissioribus obducunt, vt altiora magis eluceant: denique & colores contrarios confundunt, & figuras diuersissimas ex aduerso collocant, vt quod sæpiùs variare desiderant faciliùs ex animi sententia conficiant. Hinc in hominibus strenuis & bellicosis mansuetudinem admirari solemus: & in illis vti fortitudo cum morum suauitate coniuncta, illustrior solet existere: ita modestia fortitudinis accessu atque splendore mirificè augetur. Proinde pauca demissè loqui, multa magnificè agere, nusquam de se prædicare, dissimulare prudenter quod suo iure vendicare quis possit, omnes animi virtutes, omnes corporis actiones illustrat. Noster itaque Curialis regulis quibusdam vniuersalibus addictus esto, quæ si à me breuiter pertractentur, huic muneri satisfecisse mihi videbor. Harum prima est

Qui vnam habet virtutem, is omnes habet.

In viro forti mansuetudinem admiramur.

(vti

(vti præclarè Comes hesterno die) vt omni in re curiosam affectationem tanquam saxa & scopulos effugiat. Deinde accuratè viderit, quid sit quod vel dicere vel facere moliatur, quo loco, quo tempore, quibus astantibus, quæ causa, cuius ætatis ipse fuerit, quid profiteatur, quo propendeat, quis finis erit, quæ media, quæ destinata. Quod cùm attentè fecerit, suo hæc omnia ordine, cùm vel dicere, vel facere quid velit, obseruet. Hic cùm paulùm Fredericus consisteret, parum (inquit Morellus Hortanensis) istis tuis regulis profecisse mihi videor, tantundem iam sapere me sentio quantum antea quàm vocem aliquam emiseras: eadem tamen sæpiùs mihi à fratribus religiosis inter confitendum inculcatas memini, quas, nisi fallor circumstantias appellant. Arrisit hic Fredericus, & si bene (inquit) memineris, istam legem superiori vespere Curiali nostro Comes imposuit, vt summam armorum curam haberet. De quibus quoniam est ab eo amplissimè dictum, nihil est cur ego istis valde immorer. Hoc vnum tamen non tam diserti præceptoris quàm monitoris non improbi præceptum teneat, vt sicubi vel leui certamine, vel aperto prælio cum hoste congrediendum sit, prudenter sibi prospiciat, vt & loco à multitudine disiuncto, & quàm minimo stipatus comitatu, vel coram ipso principe vel spectantibus totius exercitus præcipuis & primarijs ducibus, res magnas aggrediatur. Iniquum enim esset egregia facinora non propalari, & quasi in lucem clarissimam non deferri. Nam & leues auras, & inanes rumusculos consectari futilissimum est: & veram tamen gloriam, tanquam iustissimam virtutis mercedem renuere, longè est iniquissimum. Illud sanè sæpius animaduerti, quosdam cùm fortes robustique essent, adeò quandoque deliraſſe, vt maioribus se periculis obijcerent, dum prædam pecuariam abigerent, quàm cùm vrbis nobilissimæ muros conscenderent. Quod noster Aulicus nusquam faciet, si propositum bellorum finem ante oculos retineat, nimirum victoriam & immortalitatem. Præterea si publicis spectaculis se immiscuerit, dum vel hastis concurritur, vel gladijs decertetur, vel ludus arundineus exerceatur: meminerit vbinam gentium sit, quibus spectatoribus res agatur, vt eorum oculos armorum splendore, equorum phalaris, ephippijs diuersicoloribus, symbolis vocalibus, tanquam adamas ferrum ad se alliciat. Neque verò cùm istæc aggredienda sunt, inter vltimos in publicum prodierit. Sic enim vulgus, præcipuè mulieres affectæ sunt: vt primis multò magis quàm postremis moueantur. Nam natura hominis nouitatis auida, in rerum initijs, vel minima quæque notare, atque altiùs animo infigere solet, cùm

Symbola vocalia sunt sententiæ inscriptæ.

verò paulò diutiùs in vna re aliqua immorati fuerint, non ſatietate ſolùm, ſed etiam tædio afficiuntur. Vnde egregius apud Romanos iam olim hiſtrio fuit: qui illud curioſè obſeruabat, vt primis ſemper in ſcenam atque theatrum ſe properaret. Quòd ſi igitur noſter Aulicus de armis fortè diſſerierit, eorum vitæ morumque rationem habebit, quibuſcum agit, vt alio modo cum viris, alio cum fœminis colloquatur: & ſi propiæ laudes caſu aliquo ſibi ſe offerant, diſſimulet prudenter, quod valde deſiderat, & (quaſi forte fortuna, & per tranſitum in eum ſermonem inciderit) illam cautionem & ſapientiam adhibeat, quæ à Ludouico Comite heri ingenuè deſcripta eſt. Túne nunc noſtras leges atque normas (optime Morelle) nihil proficere exiſtimas? Num non familiarem illum noſtrum de quo poſtridiè ſermonem habuimus, obſtrum prorſus confitebere, quocum illi res eſſet, & quorſum illa tenderet oratio? Qui vbi cum fœmina quadam ignota gratiam inire vellet, in ipſo congreſſus exordio, & quaſi veſtibulo, pugnas narrauit, quot homines ſua manus occidiſſet, recitat, quàm ſemper impauidus atque audax fuiſſet, fulminat: nec hic deſiſtit, quin eam Rompheis ludere, ſecuribus armatam atque inermem ſe defendere, pugionum ictus declinare (ſi Dijs placet) edocere vellet. Quibus cùm eam obtunderet, ita obſtupefacta eſt, vt ſe libentiſſimè ab eo ſubduceret, ne eam quoque ſicuti ſuperiores illos trucidaret. In iſtos omnino errores facilè illi incident, qui eas circumſtantias diligenter non animaduertunt, quas tu te ab hominibus religioſis audiſſe confiteris. In corporis igitur exercitijs, quædam ad publica tantummodò ſpectacula pertinent, vt haſtis concurrere, gladijs ludere, armindinibus iocari, reliqua omnia armorum propria ſunt: quæ ſicubi inciderint, adeò equis, armamentis, reliquiſque vtenſilibus inſtructum eſſe oportet, nihil vt illi deeſſe, nihil incongruum videatur. Sin verò aliquid in eo inchoatum, aut minùs egregium appareat, prorſus deſiſtere præſtat, quàm ſe turpiter interponere. Nam ſi minùs ſtrenuè quid fecerit, excuſari non poteſt, cùm hoc illius ſententiæ atque artis fuerit, benè inſtructum eſſe, & res præclaras gerere. Huic proxima deliberatio eſt accuratè vt viderit: non modo in quo procinctu & corona res magnas ſuſpiciat, ſed etiam cum quo hominum genere contendat. Minimè enim conuenit, vt qui generoſo animo eſſe debeat, ruſticis certaminibus, aduerſarijs agreſtibus, ſocijs ſquallidis & pannoſis ſe committat. Tum Gaſparus Pallauicinus, in noſtra (inquit) Longobardorum patria nulla eſt iſtarum rerum cura. Nam adoleſcen-

Nihil in Curiali diſſonũ

ter

tes ferè generosiores profestis diebus rapidissimo sole cum rusticis, vel saltando, vel currendo, vel luctando, vel pessulis & vectibus proijciendis gnauiter contendunt: & in eo quidem minimè mihi reprehendendi videntur. Nam in illis nulla est de nobilitate controuersia, sed fortitudinis cuiusdam & quasi dexteritatis, in quibus nonnunquam vulgaris quispiam nobilissimis viris nusquam est inferior. Atque hæc quidem popularis consuetudo & affabilitas, ingenuam in se quandam & amabilem liberalitatem continet. Isthæc in summa ætate saltatio (inquit Fredericus) minimè mihi arridet, neque satis perspicere possum, quid in se vtilitatis aut emolumenti habeat. Qui verò cum rusticis saltare, concurrere, luctari volet, ea omnino aget, potius vt sui ipsius periculum faciat, & (vt dici solet) humanitatis magis impulsu, quàm contentionis desiderio. Inter quos nisi certam habeat quasi in manu victoriam, nunquam se casus incertitudini committat. Turpe enim valdéque indecorum est, hominem liberè natum, à terræ filio (nescio quo) præsertim luctando superari. Præstat itaque (mea sententia) nihil cum illis contendere, circumfusa præsertim multitudine: nam & parui momenti lucrum est si vicerit (quod est incertum) & magnæ infœlicitatis dispendium, si victus fuerit, quod est fortuitum. Et quoniam pila palmaria spectante populo plerunque luditur, in ea (vti cæteris omnibus) Curialem nostrum scitè & decorè suas partes agere volumus: non ita tamen quasi eam profiteretur, aut quicquam ex ea laudis aucupetur. Nam arma solummodò tanquam facultatis suæ propria eidem permittimus. Forū itaque simlis non erit, qui in nuticæ studio trahuntur, vt sicubi cum aliquo colloquantur, si paulùm respirauerint, statim cantillare incipiunt. Alij cùm in templis, atque plateis sint, nunquam saltare desistunt. Nonnulli si amicis in foro aut vbiuis præterea obuiam dederint, vel ludum gladiatorium simulant, vel palæstram imitantur, vel aliud quippiam apertè ostentant, in quo illi insigniter debacchantur. Tum Cæsar: Multò mehercule melius Cardinalis quidam noster Romæ facere solitus est, qui cùm valdè iuuenis sit, sęque viribus & corpore valere sentiat, si qui ad eum interdiù accesserint, etiamsi antea nunquam eos viderit, in hortum tamen secretiorem deducere solet, & seriò eisdem persuadere, vt exutis vestibus vnà cum eo prosilhendo decertent. Risit hîc Fredericus. Deinde progreditur. Alia quædam exercitia sunt, quibus & publicè & priuatè vti licebit, vt tripudia & choreæ, in quibus Curiali nostro magna animaduersio adhibenda est. Nam si aspiciente populo saltandum fuerit,

Curiali cum terræ filijs nō ist certandū.

Saltatio curiosa Curiali non dect.

dignitatem conseruare meminerit, motu decoro, gestúsque suauitate temperatam. Et quanquam membrorum agilitate præstiterit, tamen in illam pedum velocitatem, numerúmque geminatum nõn incurrat, qui Barlettam nostrum etsi deceat, generoso tamen minimè conueniet, nisi fortè in cubiculo priuatim (vt nos iam sumus) id fecerit, in quo Tlymelicos, mimicos & moriscos saltando imitari licet: in locis publicis non item, nisi personatus fuerit. Tum enim haud magni intererit, etsi omnes, quis ille fuerit, coniecturis consequantur. Neque enim vlla est honestior ratio, qua se ostendat qui vir siet, siue armatus, siue inermis sit. Illud ipsum enim personatum esse, mirificam quandam licentiam vnà secum adferre solet: qua adeò liberè iam tum vti quis poterit, vt eam ipsam personam, quam affectat maximè, facillimè possit induere: reliqua verò quæ minoris momenti sunt, cum contemptu reijcere. Quæ actionis varietas, actus nostros non mediocriter illustrat. Nam & adolescentem senili vestitu ita ornari, vt illius agilitati nihil obstet, & militem strenuum, agresti pastoris habitu sic vestiri vt equo tamen eximio insideat, nescio quid habet in se reconditum & excellens. Nam vbi primùm aspicientium in eos oculi conijciuntur, illud animo concipiunt, quod sensus primùm detulit: cùm verò maiora præstari vident, quàm vestitus pollicebantur, vix dici potest, quàm cumulatam voluptatem persentiant. In istis itaque oblectamentis, in quibus noua oris figura effingitur, Laruatus vnusquisque à seipso dissentiat. Principi enim consentaneum non est, principis personam induere. Nam & spectatores qui nouitatis ea in re auidissimi sunt, nihil noui percipient, & qui tum seriò, tum simulatè, princeps esse intelligitur, earum rerum gerendarum libertatem amittit, quæ Principi minùs conuenientes videbantur. In quibus exercitijs, si fortè armorum exercitatio inciderit, opinionem afferret populo, magis id ab eo fieri, vt aliorum vires effugiat, quàm vt regium se virum præstet: & regalem maiestatem sæpiùs loco ementitus, vix eandem retinebit, cùm seriò res illud ipsum effiagitet. Verùm si ita vsu venerit, vt regia dignitate sepositâ, inferioribus sui copiam faciat, ita se ad tempus tantillo honore exuat, vt maior illi ab vnoquoque suo merito attribuatur, planéque perspiciatur, eundem non tam authoritate, quàm virtute principem esse. Eandem omnino Curiali nostro in publicis armorum exercitijs diligenter obseruanda sunt: ita tamen vt suæ conditionis atque sortis prudenter semper meminerit. Verùm in luctatione, in arte insultoria, in cursu, in prosiliendo, vel plebis aspectum

Sua persona Laruato non est tenenda.

ctum effugiat, vel eidem se rarissimè obijciat. Nihil enim in rerum natura adeò egregium & excellens est, quo vulgus iners citissimè non satietur: eóque minus æstimet, quò sæpius videat. In musicis idem præceptum teneatur, in quibus nostrum Curialem nolumus eorum esse similem, qui vbicunque fuerint (etiam clarissimis viris præsentibus quos anteà nunquam consperexerint) nec ab alijs exorati, nec ipsi valdè periti, quicquid sciunt (aut multò etiam magis) inuerecundè profundunt. Vnde & consultò videntur accessisse vt id faciant, & nihil præterea profiteri existimantur. Ad musicam itaque tanquam inuitus & coactus accedat, magísque vt tempus fallere, quàm peritiam suam ostentare videatur: nec astantibus primarijs viris, nec multitudine circumfusa. Et quanquàm summum in ea illius artificium sit, studium tamen & industriam dissimulet: ita illud ipsum, quod in se nihili pendere videtur, in alijs efficiet egregium atque admirabile. Tum Gasparus Pallauicinus, quoniam musicæ (inquit) multa sunt genera (aliud enim viua voce, aliud instrumentis exprimitur) illud libenter intelligerem, & quod istorum præstantissimum sit, & quæ tempora huic tanquam maximè opportuna inseruiant. Præclarum musicæ genus (inquit Fredericus) mihi videtur, cùm iuxta proportionem notarum libris inscriptarum scitè & eleganter canimus: sed illud meo iudicio longè præstantissimum est, flexiones molliores & falsas voculas vna cum violarum ictu exprimere. Nam & tota suauitatis ratio, in vno aliquo consistit, & sensus nulla diuersarum partium varietate distracti, vberiùs voluptatem percipiunt, errores etiam leuissimi faciliùs & percipiuntur, & nonnunquam etiam euitantur. Verùm omnium multò suauissimum illud est, rithmo aliquo fidibus succinere, illam siquidem vim atque emphasim harmoniæ proportione vnumquodque verbum sortitur, vt mirificas nobis passiones nonnunquam admirationem excitet. Nonnulla præterea Musicæ genera sunt, quæ suam delectationem atque suauitatem habent. Nam & illa instrumenta, quæ neruis fibulisque tanquam repagulis distincta sunt, perfectam in se consonantiam elicere solent, & multiplici facilique dulcedine audientium animos afficiunt. Et ille quadruplex violarum concentus, vix dici potest, quàm iucundam artificiosámque harmoniam in se contineat. Istis omnibus humana vox non adiumento solùm, sed etiam ornamento est. Quo in genere Curiali nostro satis erit mediocriter instructum esse, quò tamen peritior erit, eò melori numero apud omnes fuerit: dum illis tamen instrumentis nimium

Musicæ varietas.

Quadruplex violarum concentus.

Vox humana.

se non immisceat, quæ quoniam à Minerua & Alcibiade repudiata sunt, fastidiosa & indigna homine libero videri debent. Verùm ad istarum relaxationum tempus maximè idoneum veniamus. Quod meo iudicio tum semper peroportunum est, cùm nec quicquam aliud occurrat, quod agi debeat, & domestici nostri atque familiares vndique circumfusi sunt, assidente præsertim muliercularum corona: quarum aspectu, astantium affectiones facilius excitantur, & musicæ voluptate suauius deliniuntur, & ipsi etiam actores, viuidi magis atque animosi fiunt. Multitudini tamen (ignobilium saltem virorum) tanquam monstro aliquo aut piaculo abstinendum est. In quo quemadmodum in reliquis, ratio atque iudicium actionum omnium gubernaculum atque clauum tenere debent. Nam de rebus singulis dari præcepta non possunt. Æquum itaque iudicem in se ipsum Curialem nostrum oportet esse: quod si sapienter præstiterit, & tempori sagaciter inseruiet, & in quam partem astantium animi propendeant, nullo negotio persentiet. In primis verò ætatis suæ rationem habebit. Indecorum enim (ne dicam ridiculum) esset, hominem videre ætate confectum, capillis niueis, dentibus aut putridis, aut omnino nullis, plenum rugis & sulcis, citharam in magna fœminarum frequentia pulsare, fidibus occinere, cantare vsque ad lachrymas, saltare ad insaniam. Immo ne tum quidem ista decerent, si hæc mediocriter facere posset. Nam ista cantandi consuetudo, nescio quid in se amabile habet: cùm amor in illa ætate planè ridiculus existat. Nonnunquam tamen præpostero illi deo operæprecium esse solet, tanquam ad odium & ludibrium senilis ætatis, inuetera-s animos, & corda senum prorsus congelata, suis flammis serò tepefacere. Tum Iulianus. Noli (inquit) miseros senes ista voluptate priuare. Nam mea memoria nonnullos confirmata iam ætate, vocem magis sonoram & digitos agiliores, quàm multos iuuenes habuisse recordor. Nolo (inquit Fredericus) senibus interdicere, sed tibi istisque mulierculis interdicendum censeo, ne istas illorum ineptias derideatis. Sin verò senex quispiam fuerit, qui vel fidicinis desiderio, vel cantandi voluptate capiatur, id cautè faciat & occultè, tum cùm grauibus molestijs, seriisque rebus satisfecerit, quibus vita nostra, animique omnium sunt expositi: in quo eam musicæ suauitatem degustabit, quam Socrates, atque Pythagoras iam olim persenserunt. Verùm etiamsi nihil illi in ea ætate cum musica commercij concedamus, tamen cùm illius animo habitus vsu iam antea confirmatus insideat, vberiorem multò pleniorémque voluptatem

Saltatio & Musica senum non decent.

Id est, Cupidini

tatem percipiet, quàm illi, in quibus nihil cognitionis aut artis ineſt. Quemadmodum enim faber ferrarius alioqui debilis & inualidus, lacertis tamen robuſto homine fortior eſt, quoniam in illis eſt exercitatior: ita muſicorum aures, citiùs atque iucundiùs vel minima ſentiunt, quàm hominum imperitorum, qui in illa ſcientia parum ſunt verſati. Nam nec ſubtilis ſoni varietas, eorum animos penetrat, nec veſtigium aliquod poſt ſe relinquit: ſed præſentem tantummodò voluptatem hauriunt: quod illis cum brutis quibuſdam animantibus commune eſt. Hæc itaque illa ſenum animi relaxatio ſit, quam illi ætati, non tam ad actionem, quàm potius ad contemplationem permittimus. Idem de chorea dicendum opinor. Iſta enim priùs nobis exuenda ſunt oblectamenta, quàm id nobis ætas, & neceſſitas imponat. Hîc penè commotus iracundia Morellus, quin potiùs (inquit) ſenes omnes ex Aulico commercio exterminandos eſſe, & ſolos iuuenes Curiales inſtituendos dicendum erat. Tum ridens Fredericus, vide inquit obſecro diligenter, num non illi, qui iſtis rebus profuſiùs delectantur, iuuenes ſemper videri velint, num capillos adulterino colore non inficiant, num quouis triduo barbas iuueniliter non effingant. In quo quid aliud innuunt, quàm id quod illis tacitè natura ſuadet, iſtam nimirum vultus viuendique rationem ſolis adoleſcentibus eſſe conuenientem? Ridebant hîc liberè mulieres vniuerſæ, quoniam iſthæc mordere clanculùm Morellum putabant, qui iſtis paulùm dicteriis ſubiraſci videbatur. Verùm nihil loci relinquens iracundiæ Fredericus, aliæ (inquit) ſunt nonnullæ ſenum cum fœminis delectationes, illi ætati multò conuenientiores. Et quæ iſtæ ſunt, (ſi dijs placet) inquit Morellus? Num commentitia dicere ænum fabulas aniles fingere? Id ipſum etiam placet (inquit Fredericus.) Verùm vnaquæque ætas (vt ſcitis) ſuas habet proprias & peculiares animi cogitationes, ſuas virtutes, ſua etiam vitia. Et ſenes vti ſunt ſeré inuenibus magis prudentes, temperati, & ſagaces (quod illis dies dedit) ita quoque ſunt magis loquaces, auari, difficiles, moroſi, timidi, intra tecta ſemper rixoſi, extra ſuſpicioſi, liberis duri, conſanguineis auſteri, nemini permittentes, quod ipſi aut non amant, aut non agunt. Adoleſcentes contrà animoſi ſunt, liberales, ingenui, exorabiles, ad diſcordiam fortaſſe præcipites, in amore flexiles, volubiles, inconſtantes, eodem ſpiritu & amant & oderunt, libidinibus profuſi, luxuria defluentes, benè monentibus aſperi, amicis inimiciſſimi. Reliquarum verò ætatum omnium, ſtatus id eſt, ſtatus virilis, id eſt, conſtans & media ætas perfectiſſima eſt: quippe *lege optima.*

Senum cum adoleſcentibus comparatio.

Virilis ætas.

quæ & iuuenili furori præterueĉta eſt, & ſeniles impotentias nondum contigit. Quæ vtraque cùm in extremo ſita ſint, neceſſe ſanè eſt huc curas cogitationéſque conferre, vt eos errores diligentia reuocemus, quos natura vnicuique liberaliùs profudit. Senes itaque omnium diligentiſſimè excubent, ne quando in ſuas laudes incidant, aut aliud quodcunque illius ætatis vitium: tantúmque prudentiæ & cognitioni tribuant, vt eos quicunque conſulent, oracula audire ſe putent, tanta verborum ſententiarúmque grauitate temperata, tam apta cum propoſito cohærentia, vt nec maieſtas humanitatem, nec vultus vociſque ſeueritas vrbanam feſtiuitatem excludat. Quod ſi accuratè fecerint, Curiales probi habebuntur, viris grati, fœminis iucundi, nuſquam intempeſtiui, ſemper acceptiores, quàm ſi vel ſaltent mimicè, vel cantent ridiculè. Illorum enim virtus in rebus magni momenti non in ludicris oſtentanda eſt. In iuuenili equidem ætate iudicij rationem deſidero, non vt ſenum ritus & conſuetudines infœliciter imitentur (adeò enim iſta malè cohærent vt vulgo reprehendi ſolet nimia adoleſcentiæ ſeueritas) ſed vt naturalibus illorum annorum impotentijs gnauiter obſiſtant. Vnde perplacere mihi ſolet iuuenis ille (militaris præſertim vir) qui moderatam quandam cum taciturnitate grauitatem retinet, qui nec geſtus illos glorioſos, nec actionem illam turbulentam, & faſtidioſam habet, quam illa ætas ſolet affectare. Maius enim aliquid (neſcio quo modo) & diuinius reliquis adoleſcentibus ſpirare mihi videri ſolet. Iſta præterea modeſtia occultam quandam & heroicam in ſe magnanimitatem habet, quæ non ira elicitur ſed iudicio, nec appetitum aliquando ſed rationem admittit. Quod vt cuique fortiſſimo viro proprium eſt, ita in brutis animantibus illis, qui reliquis natura nobiliores ſunt, perſpici poteſt, vt in leone atque aquila. Neque ſanè à ratione alienum videri debet. Impetus enim repentinus ille qui ſine vocis aut alterius cuiuſcunque paſſionis argumento, ſubitò tanquam tonitrus aut tormenti ictus erumpit, multò violentior illo eſt, qui ſensim & quaſi gradibus quibuſdam incaleſcit. Hi igitur qui cùm aliquid moliantur, adeò multis verbis vtuntur, adeò ſeorſum deorſum ſaltant, ac reſultant, vt nec conſiſtere poſſint, & in extaſim quandam incidiſſe videantur (vt præclarè Petrus Montanus noſter ſolitus eſt dicere) puerorum ſimiles ſunt, qui dum noctu circumuagantur præ timore vociferare & cantare ſolent, vt vel ille cantus animos addat, vel alij eoſdem animoſos eſſe credant. Quemadmodum itaque modeſta atque matura iuuentutis ratio, in iuuene laudatur, quoniam in ea morum leuitas & ferocia

ferocia (peculiaria illius ætatis vitia) constantia temperantur & corriguntur: ita in sene vegetiores & virentes adhuc artus, permagni æstimare solemus: quoniam illa vis virtúsq; animi videtur, vt frigescenti iam nunc natura corpori, vegetantem quendam & admirabilem vigorem attribuat, in eáque mediocritate vitam conseruet, quæ ab vtrisque extremis disiuncta, omnium longè optima & præstantissima iudicatur. Verùm nihil hæc curiali nostro ad magnatum, generosorum, fœminarúmque nobilium beneuolentiam conciliandam proficient, nisi dulcis illius natura, & amicabiles, humanæquè omnes vitæ consuetudines fuerint. Harum rerum dèfinitas aliquas regulas præscribere operosum esset: cùm & inter se diuersæ & numero infinitæ sint. Vix enim in toto terrarum orbe, duos reperire poteris qui omni in re similiter sunt affecti. Quocirca qui cum tanta hominum varietate vitam acturus est (& quod magis est) qui se vniuscuiusque moribus accommodare solet, singulari & exquisito iudicio esse debet, omnium differentias studiosè exquiret, suas indies actiones pro illorum affectionibus quibuscum versatur, mutabit. De quibus alia de me præcepta non expectabitis, quàm quæ iam pridem tradita sunt: quæque iam olim à puero Morellus noster (dum religiosè confessus esset) didicisse se dicit, Subridens hîc Æmilia, Siccine (inquit) Frederice, putas euadere? Siccine istos iucundissimos labores effugere speraſti? Non fiet, mihi credo: tibi siquidem eoúsque dicendum est, dum somnus oculos nostros, nos ipsos lectulus habeat. Itane verò (inquit Fredericus?) quid si nihil habuero, quod dicam? quid tum demum fiet? Ingenij certè tui (inquit Æmilia) periculum faciemus. Audiui hercule viros adeò ingeniosos fuisse quosdam & eloquentes, iustum volumen de musca vt scriberent, de febris quartanæ encomio, de laude calui tiei, & tibi nihil restat quo vnam noctem de Curialitate dicendo conteras? Iamdudum (inquit Fredericus) tantum à me dictum est, quantum duobus voluminibus opinor sufficere. Sed quoniam excusatione vti non licet, eoúsque differam dum tu nie iudices, si non officium præstitisse, at saltem quantum possum, absoluisse. Illa itaq; viuendi ratio atque communio, cui se potissimùm accommodare debet Curialis noster ad animos omnium conciliandos, eadē ipsa est, quam illi cum suo principe intercedere oportet: quæ quidem communionis appellatio, etsi illam vitæ æqualitatem præ se ferat, quæ Domino cum seruis vix potest contingere: ita tamen in hoc tempore nominare liceat. Curialis itaq; cùm illud fortis magnique animi specimen omnibus horis præbuerit (quod

Curialis cum principe communio.

in eo iam antea necessariò desiderauimus) huc curas denique cogitationésque omnes conuertat, vt principem non minùs amore, quàm honore prosequatur: eiusq; voluntati, moribus, desiderijs vniuersam industriam omnésque spiritus deuoueat. Hîc Petrus Neapolitanus ex improuiso inquit. Istorum hodiè Curialium (vt nouum neminem fingas) satis magna copia est. Egregium enim parasitum verbis quàm paucissimis expressisse mihi videre. Vide ne tute te decipias (inquit Fredericus:) assentatores enim nec dominos amant, nec amicos: id quod ego Curiali nostro præcipuè tribuendum putaui. Placere siquidem principi, eidem obtemperare, omnes illius actiones sedulò obseruare, fieri quidem omnia sine assentatione possunt. Illam enim in eo voluntatem, illas actiones intelligo, quæ cum honestate rationéque conueniunt, aut saltem quæ in se nec bona sunt, nec mala: cuius generis sunt illa exercitia atque oblectamenta, quibus magis quàm cæteris princeps delectari solet. Ijs Curialis noster (etsi natura propensus non sit) sæpe tamen se componet & effinget sic, vt quoties in eum oculos princeps coniecerit, de grata re aliqua atque vtili, sermonem cum eo habiturus videatur. Quod facilè quidem fiet, primùm si ea sagacitate sit, vt subolere & præsagire possit, quo princeps animo propendeat: deinde si eo iudicio, vt ipse eodem se accommodet & insinuet: denique si ea industria atque sollicitudine, vt si quid iniucundius fortè interciderit, illud ipsum arte atque diligentia iucundum possit efficere. Istis principijs mediocriter fundatis, videat ne præsente principe, subtristis aliquando, multò minùs proteruus aut melancholicus appareat: ne eorum similis sit qui eas fronti nubeculas inducunt, vt iurgia rixásq; (quod valdè odiosum est) cum dominis exercere videantur. Neminem linguę virulentia, aut verborũ aculeis configet, in magnates præsertim nusquam contumelios⁹ erit. Illud enim in aulis regum perpetuum & propè fatale malum est, vt quicunque summis beneficijs affectus, ex humillima conditione, ad summum dignitatis fastigium euectus fuerit, idem semper querelis & conuitijs plenissimus sit. Indecora istæc, & exosa seruilis natura est, etiam in illis, qui aliquantò iniurios⁹ius sunt tractati. Non erit igitur Curialis noster, inuerecundè audax, inanes rumusculos in vulgus non effundet, non id inconsultiùs effutiet, quod animos audientium exulcerare possit, cùm eosdem delinire & placare putauerat: non erit in gestu procax, non in verbis contentios⁹us, vt illi homines turbulenti, quibus nihil magis cordi est, quàm apum & œstrorum more, verborum aculeis quoscunq; exagitare. Nec multa loqui desideret: nec mentiri aliquando sine scelere se

Maledicus non erit Curialis.

posse

posse putabit: non erit ostentator impudens, non assentator ineptus, sed modestus, temperatus, rationis limitibus semper circumscriptus, nec priuatè nec publicè illius officij atque humanitatis immemor quę maioribus iure optimo debetur, ne illis hominibus propè accedere videatur, qui si principi fortè aut magnati cuipiam dent obuiam (quicum vix semel iam antea sermonē habuerint) ridiculè illis obganniunt, tāquam cum æqualibus aut potius inferioribus congressuri. Rarissimè verò aliquid à principe rogare aut emendicare meminerit, ne ille iustissimis de causis aut prorsus neget, aut (quod est multò deterius) cū indignitate & odio concedat. Quòd si ipse pro alijs intercesserit, diligentissimam semper temporis rationem habebit: tum vt id quod petitur, sit honestum. Si verò aliquid in eo sit in quo offendi possit, idem ea prudentia anteuertet, vt princeps nunquam non consentiat, aut si non consenserit, minimè irritatus aut commotus videatur. Hoc enim viris illustribus sæpenumerò in more positum est, vt eum qui contentiosè & seriò petierit (si repulsam patiatur) valde offensum & exacerbatum discedere suspicentur. Vnde ipsi quoque in odium paulatim sublapsi, nec aliquando illi in posterum fauent, nec æquis eundem oculis aspiciunt. In locum itaque solitarium quempiam, in quem sese princeps solus recipere consueuit, nusquam se ingerat, etiamsi magnæ authoritatis fuerit: magnis siquidem viris cum seorsim priuati esse velint, libertas quædam in dictis factisq; placere solet: & proinde iam tum nec audiri se, nec videri libenter volunt, ab his præsertim quorum leue iudicium, & inanes opiniones extimescunt. Valdè idcirco errare mihi videntur, qui clarissimis hominibus id vitio vertunt, qui secretiori cubiculo eos tantummodò viros solent ascisc ere, in quibus præter vnum ministerium nihil inest. Cur enim eadem illis animi relaxatio, quæ nobis non conceditur? Sin verò Curialis ille, qui de grauibus seriisque rebus cum principe semper ferè conuenire solet, solus iam tandem cum eo in conclaui interiore fuerit, in quam ille animi causa secedere consueuit: personam è vestigio commutet, serias disceptationes in alium diem differat, fales & facetias eas excogitet, quibus libentissimè princeps auscultet, ne & illum oblectationis cursum interpellat, & eidem fastidiosus fiat. Quòd si beneficium aut honores expectet, eadem potius cum oblata sint, non respuat, quàm sollicitè aucupetur: nec illos imitetur qui adeò auidè ambitioni inhiant, vt non obtinere, ipsa morte aberbius videatur. Hi cùm se vel remissiùs præteritos videant, vel alios sibi prælatos persenserint, in eos animi dolores incidunt, vt inuidiam tumidi dissi-

Sollicita ambitio est, inquit Socrates.

mulare non possint: ex quo & ipsi cum omnium irrisione se produnt. & magnates eò nonnunquam impellunt, vt alios non ita magni momenti homunculos ad eorum ludibrium permagni faciant. Ijdem si forte fortuna in gratiam deinde cum principe redierint, perindè quasi temulenti sic gestiunt, vt quid faciant, quid cogitent, ipsi prorsus ignorent: ita neque manus neque pedes suum officium faciunt, vt parum absit, quin omnes ad se spectandos alliciant: denique istis rebus minùs assueti, sibijpsis admirandi, alijs ridiculi videntur. In istam insaniam Curialem nostrum incidere nolumus, gratiæ quidem atque honoris existimationem illi permittimus, non vt illa ita perditè amet, vt sine eisdem deperire credatur. Quæ si quando consecutus fuerit, nec sibi ipsi alienus, nec alijs nouus videatur: si inexpectatò eueniant, immoderatè non admiretur: si ab alijs oblata sint, insulsè non respuat: quod illi facere solent, qui cùm rustiecè talia repudiauerint, facilè cuiq; persuadent, & esse se, & videri sibi ipsis indignissimos. Præstat tamen in humaniorem partem peccare, nec oblatis dignitatibus nimia facilitate consentire: sed ea vultus modestia renuere, vt & satis magni facere videatur, & eidem semel atque iterum, maiore cum contentione & gloria deferantur. Nam qui isto modo cum prudentia recusat, & maiorem principi de se opinionem affert, & beneficium eò excellentius efficit, quòd & propter magnitudinem antea renuere, & nunc cum illius honore accipere videatur. Hæc est illa vera dignitatis & gratiæ formula, quæ quoniam contentiosè non emendicantur, vnusquisque à virtute profectas arbitratur, eóque magis, quoniam cum modestia sunt coniunctæ. Hic Cæsar, ex sacris (inquit) literis istuc consilium mutuatus aut suffuratus potiùs videris: in quibus præcipitur: vt ad nuptias inuitatus, infimum capessas locum. Quod si facies, cùm ille venerit, qui te inuitauerit, orabit vt altiùs ascendas, quod omnes qui adsunt conuiuæ, magno tibi honori esse putabunt. Arrisit hîc vehementer Fredericus. Et magnum (inquit) sacrilegium esset ex Euangelio sacro quicquam subducere: verùm tu in verbo diuino multò hercule es quàm suspicabar, peritior. Sed ad not quàm primùm vt redeamus, videte obsecro in quàm multa perila prolabuntur, qui minimè desiderati, cum magnis viris vel sermonem ineunt, vel inconsultiùs ratiocinantur. Nam magnates illi aut auerso vultu omninò tacebunt, ad eorum opprobrium; aut cum indignitate respondebunt, ad eorum reprehensionem. Quisquis igitur nobilium virorum beneuolentiam aucupetur, ad eandem nulla ratione facilius accedet, quàm bene

Honores non repudiandi.

benè meritis rebúsque præclarè gestis. Et si in quempiam principis animum aliquantò propensiorem deprehenderit, non erit necesse in eundem quoque ita animatum esse, etiamsi eisdem vestigijs alterum illum insequatur. Omnia enim (vt dici solet) omnibus non conueniunt. Alios enim videmus ad facetias & lepôrem ita procliues esse, vt quoties loqui velint, toties risum commoueant: ferè vt liceat dicere ad iocum & sales, à natura in lucem fuisse æditos. Quos si alius quispiam grauitate naturali imbutus, imitari conetur, etiamsi magno ingenio sit, frigescet illius sine succo & sanguine vrbanitas, audientibus fastidiosa erit, denique ipse Asino simillimus fiet, qui vt Canem imitari videretur, obduris calcibus in herum insultabat. Illud itaque sapientiæ primum est, quod præcepit Apollo Pithius, Te ipsum noscere: quæ conuenientia sunt, omni studio consectari, contraria verò declinare. Priusquam longiùs expatiare (inquit Vincentius Calmeta) nisi me fefellerit memoria, illud modò à te positum est, optimam scilicet gratiæ atque beneuolentiæ ineundæ rationem esse, benè mereri: beneficia verò & honores, non emendicanda esse audaciùs, sed dum offerantur, expectanda. Vereor equidem ne inane hoc præceptum manifesta nimis experientia excludatur. Pauci enim hodie principibus grati aut familiares sunt, nisi ijdem in summa audacia inuerecundi fuerint. Teipsum testem appello, si multos non cognoueris, qui cùm vel mi ni momenti apud proceres fuerint, sola impudentia, per multos honorum gradus conscenderint. Neminem verò comminisci possum cui aliquando suffragata est verecundia: nec tute (credo) aliquem recensere poteris, etiamsi tibi permagnum commentandi spacium tribuerem. Ponito ante oculos Aulam Gallicam totius Christianæ reipub. propè florentissimam: vide num primarij in ea viri longè non absint à modestia: non solùm tum cùm secum vnà versantur (quod esset tolerabilius) sed cum ipso etiam rege. Caue dicas, inquit Fredericus. Nam in Gallijs modesti & humani generosi sunt: nec inficior tamen, quin libera quadam familiaritate sine cæremonijs vtantur: quæ cùm eorum hominum propria fuerit, inuerecundia dici non debet. Nam etsi cum illis liberè iocari, ridere, colludere solent, qui reliquis paulò audaciores sunt, eos tamen maioris faciunt, in quibus coniuncta est cum virtute modestia. Tum Calmeta, Hispanos etiam intuere, qui veræ Curialitatis magistri videri volunt. Quotusquisque ex illis, cum viris fœminísque nobilibus, audaciùs non versatur? In quo Gallis eò peiores sunt, quòd aspectu primo admirabilem præ se ferunt seueri-

Non omnia possumus omnes.

Galli minimè cæremoniales.

tatem. Ne illi tamen in eo ſapiunt, quoniam huius ætatis Dynaſtæ eos ſolos amplectuntur, qui iſta natura atque ingenio ſunt. Tum Fredericus: Ægrè hercule(Vincenti) patior,vt noſtri ſæculi nobilibus iſtam turpitudinis notam inuras. Quoniam etiamnum permulti ſunt, qui ingenua quadam modeſtia delectantur: quam tamen non concedo iſtam ex ſeipſa vim habere,quenquam vt gratum & acceptum faciat: verùm alijs comitata virtutibus, mirificum quendam ſplendorem pulchritudinémque afferre ſolet. Nam illa etiamſi conticuerit, egregiæ tamen animi dotes apertiſſimè loquuntur, multóque maiorem admirationem ſui excitant, quàm ſi cum inuerecundia coniunctæ eſſent. Negare ſanè non poſſum Hiſpanos nonnullos, aliquantò quàm par eſt, audaciores eſſe: eos tamen plurimi fieri ſat ſcio, qui plurimùm habent verecundiæ.

Alij contrà ſunt adeò frigidi ſterilíſque ingenij, vt humanam ſocietatem, plus æquo fugiant: ex quo vel nimis timidi,vel nimis ſuperbi videri ſolent. Ne id quidem laudare licet: non enim adeò ieiuna atque arida modeſtia eſſe debet, vt cum ruſticitate coincidat. Sit itaque Curialis noſter, cùm ita res ferat, facundus atque luculentus, in rerum publicarum monumentis, in diuerſarum nationum ritibus cum primis peritus: denique vbicunque ſpiritum duxerit, omne illi ſolum patria exiſtat. In illis verò rebus,quæ minoris ponderis ſunt, facetus ſit & florens, probabiliter de omni re in omnes partes diſſerat, ita tamen vt honeſtum propoſitum bonus finis conſequatur. Inuidiam tanquam anguſti animi labem declinet: cuiquam maledicere minùs honorificum putet, nihil verſutè ambiat,nihil iniquis rationibus aggrediatur. Tum Calmeta: O difficilem lubricámque Curialitatis rationem! cæteræ omnes longè faciliores ſunt, vnica illa à te laudata ardua & ſcopuloſa eſt: quoniam (vt ante diximus) illi ſoli nobilibus grati ſunt, quos tu modò repudiare videbaris. Noli id dicere(inquit Fredericus.) id enim argumento eſſet omnes noſtræ memoriæ viros primarios vitioſos eſſe: quod eſt à veritate abſonum. Abſit enim quin aliqui boni viri ſint. Verùm ſi ita res cecederit, vt flagitioſo cuipiam Curialis iſte noſter inſeruiat, illam quàm citiſſimè ſeruitutem excutiat, ne illis pœnis excrucietur,quas quiſque probus ſolet perſentiſcere,dum iniquis obtemperet. Immò Deus exorandus eſt (inquit Calmeta) vt bonos nobis principes non grauatè concedat: qui ſi non fuerint,vtcunque ſunt, nobis tolerandi ſunt, adeò vt magis ſeruire pœniteat, quàm liceat deſiſtere. Tota enim iſtius infortunij ratio in ipſis principijs poſita eſt. Sunt enim iſtiuſmodi

istiusmodi Curiales infœlicissimis illis auibus non absimiles, quæ in vallibus parum faustis, & aucupio semper obnoxijs procreatæ sunt. At mihi quidem videtur (inquit Fredericus) boni viri officium (quoscunque casus fortuna inuexerit) maximi momenti esse debere: & proinde si nec Dominos ad iustum bellum profecturos, nec reflante fortuna cosdem quis deserat, nullisue in eo ambitionis, aut vtilitatis illecebris pelliceatur: quid ni illud seruitutis iugum exuat, quod bonorum hominum sententia, plus in se dedecoris & ignominiæ, quàm laudis aut commoditatis habeat? Sic enim vulgò existimari solet, bonos plerunque bonis, malos malis inseruire. Vellem hercle (inquit Ludouicus Pius) hunc vnum mihi ex animo scrupulum eijcias, num scilicet generosus iste principi inhonesta & turpia imperanti obtemperare debeat? In rebus inhonestis (respondit Fredericus) nemini deuincti aut obligati sumus, Quid igitur faciam (inquit Ludouicus) si illi regi inseruiam, cui adeò iam diù charus fuerim, nihil vt illi denegandum putet? Si idem me hominem occidere iusserit, aut quiduis eius generis: num inficias ibo? num fas erit renuere? In honestis & licitis (inquit Fredericus) dominis obtemperandum, non in illis, quæ cum eorum dispendio & turpitudine fiunt. Quòd si tibi præcipiant vt congressus tacitos & coniurationes flagitiosas ineas, non modò non assentiendum, sed totis viribus contrà reluctandum, ne & tute scelere te obstringas, & alienæ libidinis minister existas. Multa profectò sunt, quæ primo aspectu boni speciem præ se ferunt, cùm tamen mala sint: & contrà. Possunt itaque tempora incidere, cùm domino præcipente, non vnum tantummodò virum, sed decem mille licet interficere, & alia nonnulla his similia facere. Quæ si iusta statera examinentur, mala non sunt, cùm esse videantur. Tum Gasparus Palauicinus: Planiùs obsecro, nos hac in re fac erudias: nimirum quomodo ea quæ re ipsa sunt bona, ab his secernamus, quæ facie tantùm atque effigie talia sunt. Dabis mihi veniam (inquit Fredericus) si in eam disputationem non incidero, quæ nimis latè patet, eadem prudentiæ vestræ penitùs relinquenda est. At vnum hoc saltem (inquit Gasparus) ne graueris explicare. Si determinatis quibusdam & certis mandatis, fidei meæ princeps quicquam commiserit, quod ego multò fœliciore ratione me posse putem conficere: num præscriptis ab eo limitibus excedere licebit? num mandati fines relinquere? Hac equidem in re (inquit Fredericus) seueriſsimum illud Manlij Torquati exemplum tibi obijcerem, qui tali in causa (nimia scilicet pietate vius)

Num mandati finibus liceat excedere.

filium occidit, si eum (id quod ego nunquam sensi) magnoperè laudandum putarem. Eundem tamen vix audeo reprehendere ne confirmatæ tot annorum opinioni reclamare viderer. Periculosum enim est, præscriptas à magistratibus formulas relinquere, maioremque in nostris actionibus fiduciam habere, quàm eorum inuentis, quibus est diuino humanóque iure obtemperandum. Nam si mandatarium opinio fefellerit, si consilium (quod ferè ex euentu ponderamus) malè successerit, nec excusatio iusta erit, nec expectatio misericordiæ: sin ex voto atque sententia res cedat, soli fortunæ referenda gratia, nihil sperandum vlteriùs. Eò siquidem alioqui res tandem redit, vt superiorum præcepta nullius momenti haberentur. Illius enim exemplo, qui negotium gnauiter confecit, qui rationis atque fortunæ subsidijs suffultus erat, nonnulli alij non minùs imprudentes, quàm temerarij & præcipites, res magnas & periculosas confidentiùs aggrediuntur, & mandati fines prætergressi, vt sapientia & authoritate insignes videantur, mille pertentant rerum discrimina, varias difficultates exorbent, denique alium ex alio errorem accumulant. Istis profectò hominibus, deliberandum potiùs fuit, & quasi diligenti trutina considerandum, commoda atquè incommoda omnia cuiusmodi sint, quid futurum esset, si res terrimè ceciderit. & si mali euentus maiora momenta fuerint quàm fœlicis & successus boni: præscriptam mandati formulam religiosissimè obseruent. Et contrà, si rebus ex animi nostri sententia compositis, vberiorem Respub. vtilitatem persentiat, quàm detrimentum, si constitutæ à Magistratibus rationi insisteremus, non dubito quin reclamanti iudicio parêre liceat, & stricti iuris frænos paululùm relaxare: vt mercatores illi sagaces, qui parum periclitantur, vt multum lucrentur, nunquàm liberè profundunt, vt exiguus quæstus oriatur. Illud equidem non inficior, singularem quandam illius naturæ atque indolis rationem habendam, cui quisque inseruit. Huic enim totum se effingat & componat. Qui si paulò seuerior sit (vt sunt nonnulli) amicis (si me consulerent) persuaderem, ne latum vnguem ab expresso mandato discederent, ne id illis vsu veniret, quod Athenis cuidam machiparum fabro contigerat. Cùm enim Crassius Mutianus vrbem in Asia quandam oppugnaret, nuntios quosdam ad istum fabrum misit, qui iuberent, vt è duobus malis nauicularibus, quos ille Athenis habebat, maiorem Mutiano mitteret, vt arietem ex eo ad muros deijciendos conficeret. Ille satis peritus artifex qui minorem & illis vsibus melùs deseruire, & faciliùs vehi posse cognouerat

Crassi Mutiani scitia.

cognouerat, eundem Mutiano præmittit. Quod cum is intelligeret, fabrum continuò miserum accersit, rogat cur illi morem non gesserit, denique nec rationes aliquas audit, nec excusationibus commouetur: sed hominem infœlicem, vestibus miserè spoliatum, virgis eoúsque cædit, dum cruciatus acerbitates mortem inferrent. Hoc ille tulit insciti æ præmium, dum consilium potiùs dare, quàm obtemperare maluerit. Ex eo tamen hoc commodi licet capere, vt cum hominibus tam seueri & atrocis ingenij, quàm cautè agenda sint omnia, non ignoremus. Verùm istuc paulùm omittamus cum superioribus commercium: ad eámque societatem accedamus, quæ nobis cum æqualibus, aut inferioribus intercedit: quoniam illius in communi omnium vita vsus est frequentior. Multorum sanè adeò mobile est ingenium, vt etiamsi cum amicis intimis vnà versentur, si quisquam fortè vestitu splendidiore occurrat, eidem protinùs adhæreant: si alius, deinde etiam alius elegantiore cultu appareat, in eundem quoque præcipites ruunt. Sin ipse princeps per forum, per aliquod templum, aut locum quemcunq; publicum præterierit, quemuis obtrudunt, cuique se anteponunt, imprudentérque ingerunt, donec vel ei ad latus sint, vel illius calcibus insistant: & quamuis nihil dignum sit quod dicant, alloquuntur tamen, & dum eundem futilissimis vocibus detinent, ineptè ridét, manus collidunt, capite gestiunt, spectatores vt credant rem esse seriam, & Getam aut Dauum aliquem Agamemnoni in consilijs capiendis tanquam Nestorem esse. Sed isti homunciones, quoniam nisi cum regibus non loquuntur, de illis itidem nihil hic loqui operæprecium est. Tum Iulianus: Quoniam inquit, de eorum contubernio mentio iam incidit, qui vestibus adeò lauti sunt, & delicati, narra obsecro, quis habitus, quodue genus vestimenti Curialem nostrum inprimis deceat. Immensam siquidem in eo varietatem cernimus. Alios enim Gallicè, alios Hispanicè, alios Teutonicè, ornatos videmus: denique sic trahit sua quemque voluptas vt aliquos barbatos, aliquos imberbes, Turcarum ritu delectet incedere. Quocirca in tam diuersis istis tantarum gentium consuetudinibus exquisitam quandam, & perfectissimam formulam excogitare præclarum meherculè foret, & tua prudentia non indignum. De vestibus equidem (inquit Fredericus) normas aliquas curiosas, & præcepta alia tradere non possum, nisi vt maiori hominum multitudini non dissentiant. Et quoniam (vti dicis) adeò variæ & multiplices sunt, quoniam Italos ipsos omnium hominum æmulos videmus: quod cuiq; ea in re libuerit, id per me licebit. Italia enim (nescio quo fato) illam vestitus

Quod genus vestitus curialem deceat.

formam penitus amisit, qua semper inter cæteras nationes insignis iam anteà, satisque cognita eminuit.

Istæ nouitiæ, etiamsi antiquas illas quasi crassiores apparere faciant, illæ tamen libertatis fortasse trophæa extiterunt, istæ suæ seruitutis indicia. Quæ quàm nimis vera diuinatio fuerit, plus satis iam pridem videmur experti. Darius Persarum rex vno aut altero anno priusquàm cum Alexandro confligeret, gladium (quem indies gestabat) Perficum, in Macedonici ensis formam commutauit: quod cùm ad augures relatum esset, illi eos Persiæ rectores fore dicebant, quorum mores Darius in gladio imitatus esset. Eâdem omninò ratione, cùm antiquissimos Italiæ ritus in exterarum nationum consuetudines transtulerimus: ab his omnibus, quorum mores imitati sumus, pestis belli, & commune malum aliquod portendi videtur. Quod quàm certum sit augurium, omnes propè totius orbis nationes testantur, quorum iam pridem spolijs expositi fuimus: & quamuis nihil ferè supersit, quod eis prædæ esse possit, de populari tamen non desistunt. Verùm in hanc funestam & luctuosam orationem non descendemus. Curiali quidem nostro (quod ad vestes cultúmq; attinet) satis erit, si nec obsoleta sint, nec illius conditioni dissidentia, & ipse sibi in illis satisfaciat. Mihi quidem certè, nihil in illis extremum affectare, magnoperè placet. Nam & Galli distentis & copiosioribus vtuntur: Teutones strigosis & exilibus: ab Italis mediocritate quadam vtrumque temperatur. Quòd si grauitatis potiùs speciem, quàm leuitatis præ se ferant, maiores etiam in eo laudes promereri videntur. Vnde nigros ego quidem colores maximi facere soleo, aut saltem fuscos & subobscuros. Sed ista de quotidianis & vsitatis vestibus dicta sint. Armatum enim non dubium est, quin illustriores deceant colores: cùm vestis aut ad voluptatem concissa est, aut ad ostentationem ornata: vt in triumphis, ludis, spectaculis, in quibus expressa quædam alacritas istorum exercitiorum quasi vita quædam & lumen aliquod est. In reliquis verò rebus, eam velim grauitatis speciem ostendant, quæ ferè est Hispanorum propria. Ita enim fit vt rerum externarum comparatione, interiores nonnunquam affectus haud absurdè dijudicemus. Tum Cæsar: In hoc (inquit) magnoperè tibi non dissentio. Dum enim de viri generosi virtute constituerit, vestitus existimationi nec possunt multùm, nec valdè obsunt. Verè tu quidem (inquit Fredericus:) quis tamen nostrûm, si quenquam viderit tunicis discoloribus, fibulis varijs colligatis, serico multiplici contextum, eundem aut stultum, aut scurram non iudicet? Nec morionem (inquit Bembus) nec gnaronem existima-

Darij omen.

Colorum splendor triumphis optior.

rent,

rent, qui in Longobardia paulisper vixissent. Ibi.n. id in more positum est vniuersis. Suauiter hîc subridens Ducissa, si omnium (inquit) ea consuetudo est, non magis id illis vitio erit, quàm Venetianis longas amplásque habere manicas, aut Florentinis Capucijs suis vti. De Longobardis (inquit Fredericus) magis quàm alijs quibuscunque hominibus non loquor. Nam vnaquæq; regio suos & stultos alit, & sapientes. Sed vt de Curialis nostri vestitu planè dicam quod sentio: politum eundem & concinnè ornatum esse volo, curiositatem illi modestam permitto, non leuem tamen aut effœminatam. In vna re aliqua immoderatè exquisitus non sit, in alijs crassus & supinus, vt multi, qui capillis plusquàm muliebrem dant operam: cætera omnia præter modum negligunt. Alij dentibus fricandis insudant, alij barbas molliter disponunt, quosdam cothurni sollicitos tenent, alios galeri, nonnullos fascia ceu peplũ nocturnum. In quibus dum sese nimis exquisitos ostendant, facilè fides fit aliunde mutuata esse: reliqua omnia (quæ viliora sunt) sua esse atque propria. Istas tam absonas & discordes in victu cultúque consuetudines Curialis effugiat, & quicunque vir alijs videri volet, ita vestiendo se comparet, vt talis videatur, etiam illis hominibus, qui eundem nec loquentem audierint, nec quicquam iam anteà factitantem conspexerint. Tum Pallauicinus. Nec honestum decet, nec solet quisquam ingenium cuiusquam ex veste iudicare, non verbis factísque discernere. Facilè enim esset labi & errare, vt illud est tritum sermone prouerbium: Cucullus non facit monachum. Non sùm equidem istius sententiæ (inquit Fredericus) exactum aliquod & determinatum iudicium in vestitu esse, aut potiùs multò certiùs ex rebus gestis, & cuiusque viri oratione non colligi: id dico, non minimum vniuscuiusque animi argumentum ex vestibus deprehendi, quantumuis aliquando leuiùs conijciendo circumleniamur. Nec in hijs solùm coniectura virisimilis est, verùm etiam in gestu, in obtutu, in moribus, & alijs præterea nonnullis. Et quæ tandem sunt illa (inquit Gasparus) si nec dicta sint nec facta? In Sophistam me video incidisse (inquit Fredericus) verùm ne minùs intelligere videaris, reuocato in memoriam, operationes quasdam esse, quæ exacto opere etiamnum persistunt, vt ædificia, scripta, & illius generis infinita: alia cum ipso statim actu intereunt, cuiusmodi sunt illa de quibus iam loquimur. Neque enim gressum, incessum, risum, aspectum operationes appello, & tamen cum exteriùs emineant, illius quod intrà nos est, nonnunquàm sunt indicia. Num tu familiarem illum nostrum (de quo hodie collocuti sumus) leuitatis &

Vestis virũ indicat.

ineptiarum tacitè non insimulasti, cùm eundem videres caput cõtorquere, corpus stultiùs demittere, quasi omnes ad se salutandũ, & pileos exuendos inuitaret? Cùm alios videris in entis oculis tanquam stupidos & insensatos circumspectare, cùm eosdem etiam profusiùs ridere, tanquam Montanos Bergamascos (vt nihil dicant præterea aut faciant:) nonne stultos & ridiculos putabis? Facillimè itaquè perspici potest, habitus illos, mores, actus, consuetudines, (quæ ego in hoc tempore operationes non appellarẽ) permagni interesse, ad cuiusque naturam & ingenium cognoscẽdum. Sed & aliud quiddam est quod Aulici nostri existimationẽ, vel magnoperè augere, vel multùm minuere possit: electio nimirũ amicorũ quibuscum intimè familiariterque versatur. Id enim rationis leges efflagitant, vt qui firmissimis amicitiæ vinculis indiuidua vitæ consuetudine deuinciuntur, eiusdem animi, ingenij, iudicij, denique voluntatis & spiritus existant. Adeò vt qui cum inscijs & improbis viuat, eundem malum & ignorantem existimemus: & contrà qui cum bonis viris & sapientibus versetur, talis ipse quoque habeatur. Ita enim natura comparatum est, vt pares cum paribus facillimè congregentur. Diligens itaque cautio in ipsis amicitiarum initijs adhibenda est. Quisquis enim alterum amicorum cognouerit, alterum continuò ex eodem dijudicat. Tum Petrus Bembus: Exquisita meherculè ratio vt dicis in amicitijs conglutinandis habenda est: non solùm quoniam in eo famæ atque existimationis vis magna posita est, sed quoniam perpauci hodie verè amici nominandi sunt. Neque enim plures Pylades & Orestes, Theseos & Peritheos, Scipiones & Lælios puto superesse. Sed nescio quo malo fato, etiam illi homines, qui per multos annos amicitiam beneuolentiámque inter se sanctissimè coluerunt, tandem aut æmulatione, aut cupiditate, aut leuitate permoti, ad fraudem sese & insidias recipiunt, & quisq; id socio imponit, in quo vterque fortassis, reus existit. Mihi verò cùm id semel atque iterum infœliciter contigerit, vt ab eo circumuenirer quem vnicè diligebam, & à quo me plurimi fieri putabam, in eam sæpenumerò cogitationem incidi, nunquam me totum cuiquam sic tradere, aut omnia mea consilia in cuiusdam sinum sic prorsus effundere, vt illi prædæ loco expositus esse possem: quoniam in animis nostris adeò multi sunt recessus & Meandri, impossibile vt sit, latentes & occultas dissimulationes perspicere. Et proinde vnumquemque credo eo maiore beneuolentia afficiendum, quo maiora illius in nos benemerita existunt. Ex quo illud sequitur amicitiæ *Aulicorum electio Aulico considerãda.* ſpecie, ita nos circumscribi non posse, serò vt peniteat. Certè quidem

dem (inquit Fredericus) multò plus in eo dispendij, quàm lucri esset, si summus ille perfectæ amicitiæ gradus è medio tolleretur, quæ omnes totius humanæ vitæ commoditates mea sententia adterre solet. Ea si abfuerit, sol mihi è mundo videtur cecidisse, & humanum genus reliquis omnibus animantibus multò infœlicius existere. Et quanquam sacro illo amicitiæ nomine nonnulli homines nefarij abutantur, tamen ex animis nostris radicitùs eruenda non est illius opinio, nec sceleratorum impietati tantum tribuendum, vt ea fœlicitate viri quoque boni priuentur. Neque verò dubitare mihi videor, quin etiam hic apud nos plura sint amicorum paria, quorum sine fuco & fraude voluntates adeò certis amoris vinculis colligantur, vt sola morte distrahi aut diuelli possint: nec minori animorum consensione viuant, quàm illi antiquissimæ memoriæ amici, à te modò recitati. Quod tum semper euenit, cùm præter cœlestem illam superiorum corporum inclinationem, similitudo quoque morum amicitias coniungat. De bonis & studiosis hominibus loquor: quoniam iniquorum nulla sancta societas aut fides est. Nec bonis tamen viris, ita laxas eiusdem habenas concedimus, vt plures, aliquàdo quàm duos in istuc tam religiosum fœdus adsciscant. In musicis enim duo facilius, quàm tres aut plures consentiunt. Curialem itaq; nostrum in diligendis amicis cautum & accuratum esse volumus, nullos nisi fideles & sinceros admittat (& si fieri possit) omnino tales habeat, quales à nobis modò sunt descripti. Reliquos omnes vt quisque optimè meritus fuerit, amore atque adeò honore prosequatur. Cum optimis semper versetur, ita tamen vt suam cum infimo hominum genere dignitatem conseruet. Quod facilè quidem fiet, si humanus, liberalis, affabilis, cum æqualibus suauis & iucundus, cum superioribus gratus atque officiosus fuerit, si præsentis absentisque amici vtilitati non defuerit, si illius erroribus, quos natura dedit, humaniter ignoscat, si proprijs vitijs non indulgeat, si nec cæteris se ambitiosè prætulerit, nec eos homines vultus voci que acerbitate imitetur, qui istam quasi vitam exosi, in aliorum mores tanta virulentia inuehuntur, vt minimis in rebus contentiosi, in verbis semper intempestiui, in amicitia querelis atque odio plenissimi videantur.

Ciceronem imitatur.

Vis cœlestis amicitias conglutinat.

Hic cum paulùm respiraret Fredericus, vellem hercule (inquit Gasparus) particularem magis istius societatis rationem à te nobis demonstrari. Nimiùm tu quidem generalibus insistis: & dum obiter multa percurris, nos vix te intelligimus. Num obiter & concisè, tibi videor dicere, inquit Fredericus? Num ipsa me eorum verba

recitare vis? Num minùs sufficere putas quæ iamdudum dixerim? Assentior equidem sufficere(inquit Gasparus:)vehementer tamen cupio ad propiorate, & minùs vniuersalia descendere: nimirum qua quisque humanitate excipiendus, quomodo cum viris fœminisque iucunda familiaritas. Cùm enim in Aulis principum omnes ferè dici partes in ea consumantur, si vniusmodi semper esset hominum excipiendorum ratio, non dubito quin brevi spacio, satietas illius aut potius fastidium foret. Ad hæc Fredericus: Curiali inquit (nisi fallor) tantam diuersarum rerum varietatem iam antea attribuimus, vt pro hominum ingenijs, & studijs, ipse quoque se quàm citissimè effingat, nisi iudicium illi (quod nolumus) defuerit. Nunc enim grauibus seriisque rebus satisfaciet, nunc vicissim ludis iocisque incumbet. Quos quæso illi ludos permittis, inquit Gasparus? A fratre Seraphino(inquit Fredericus) id scisciteмur qui nouitios indies excogitat. At serio inquit Casparus, dicto. Num in Curiali nostro Tesseris, & Chartis pictis ludere vitiosum non existimas? Non existimo (inquit Fredericus) nisi fortè illis tantum temporis atque operæ impendat, vt maiora negligat, aut sordidum ex illis quæstum speret, aut contubernales dolo malo fallat, aut ita pecunias profundat, vt os iracundia distorqueat, & execrationibus periurijsque omnia diris deuoueat. Ex quo facillimè colligitur, eum non tam societate delinitum ludere, quàm auaritia occœcatum, furere & insanire. Quid igitur tibi de Schaechio ludo videtur (inquit Gasparus?) Honesta meherculè (inquit Fredericus) & ingeniosa ludendi ratio est. In qua hoc vnum fugiendum est, ne nimium in ea scire videamur. Quisquis enim in illa reliquis præstare studet, tantum in eadem studij atque temporis necesse est imponere, quantum scientiæ cuiquam eximiæ sufficeret: & cùm omnia curiosè cognouerit, ludere tantummodò didicit. In eo itaque id vsu venit, quod rarissimè perspicitur: nimirum mediocriter scire melius esse, quàm valdè præstare. Tum Gasparus: Permulti certè Hispani sunt & in isto, & in alijs ludis peritissimi: multum tamen in ijs operæ non imponunt, nec grauiora prætermittunt. Noli putare(inquit Fredericus)multum illos temporis istis rebus non tribuere. Peritè enim id faciunt artificiosè dissimulantes. Alios verò ludos quos commemoras, præter Schaechium non video, quem in finem accuratè insectemur(nisi fortè plebi admirationem commoueamus) cùm ijs nulla neq; alia laus, neque præmium aliud debetur, quàm quòd ab Alexandro Magno cuidam tributum est, qui procul confistens, minutissima pila acu filóque transfixit. Verùm fortuna humanæ vitæ domina, vt reliqui

Quibus ludis vti liceat.

Mediocritas optima.

reliquis rebus, ita quoque in opinionibus noſtris, permagni momenti eſt. Hominem ſiquidem liberum & ingenuum ſæpenumerò videmus, omnibus tum animi tum corporis ornamentis perpolitum: principi tamen aut domino nunquam gratum, nunquam acceptum eſſe: nec vllam tamen iſtius rei vel probabilem cauſam reddi poſſe. Quòd ſi igitur nunc primùm in principis aſpectum Curialis prodeat, nec cuiquam nobilium ſe prius inſinuauerit, etſi ingenio acuto, actione decenti, moribus ſuauiſſimis fuerit, denique etſi omnia in eo laudabilia ſint, princeps tamen vel eundem parui pendet, vel cum indignitate intuebitur. Ex quo alij nonnulli, vt principem imitari videantur, eundem contemnendum putabunt, facetias illius, & ſales inſulſas dicent, dicterijs eundem configent, ipſi denique aſſeclæ & ſcutigeruli in eundem intollerabili petulantia ita conſultabunt, vt homini cuique optimo & humaniſſimo pudorem, & penè mentem diſcutiant. Contrà verò ſi aliqua animi permotione princeps in alium propendeat, qui in ſumma ignorantia inuerecundus eſt, qui nihil neque facere neque dicere poteſt, cuius omnes vitæ conſuetudines aut ridendæ, aut miſerandæ ſunt, eaſdem tamen ſumma omnes laude proſequuntur, in hunc ſolum omnium oculi ſunt conjecti, hunc ſuſpiciunt, hunc admirantur vnum. Si loquatur proſuſius, pulchrè dictum aiunt, & ſi illis iocis vtatur, quæ currum potiùs quàm curiam decent, quæque vomitum citiùs quàm riſum moueant, ſummus tamen omnium conſenſus & applauſus erit. Ita ſemper nobilium iudicium, reliquis præiudicum eſſe ſolet. Curialis itaque noſter ſuas virtutes (quantum poterit) arte atque ingenio inuabit: Et ſicubi in locis ignotis peregrinandum fuerit, famam atque opinionem aliquam, tanquam nuntios præmittat, quanti apud viros fœminaſque nobiliores alibi fiat, artificioſè ſignificet. Ea ſiquidem gloria, quæ multorum iudicio nititur, certam quandam, iuſtámque exiſtimationem indicat. Quæ etiamſi in animis hominum iam anteà reſederit, facilè tamen confirmatur atque augetur. Illis enim moleſtijs immunis erit, quibus ego nonnunquam impedior, cùm me obtundant, atque enecent rogando qui ſim, vnde veniam, quo nomine appeller. Non video hercule (inquit Bernardus Bibiena) quid iſtuc proderit. Mihi ſiquidem (& multis credo alijs) id ſæpe vſu venit, vt cùm alijs referentibus de eo quod ipſe nunquam videram, magnum aliquod animo concepiſſem, poſteaquàm forte fortuna in illud ipſum incidiſſem, multum certè de ipſius magnitudine diminutum putarem: méque ipſum mente & cogitatione iam diù lapſum

Apud nobiles inſinuatio.

Quanti intereſt prima opinio.

arbitrarer. Cuius nullam aliam rationem effingere poteram, nisi quòd famæ nimiùm credidissem: quæ cùm tantas animo faces admouisset, res ipsa etsi grandissima fuerat, parua tamen proindè est visa, quia multò maxima fuerat illius iam pridē opinio. Quod ne nostro Curiali contingat, valdè extimesco. Quocirca non video quid tandem profuerit, tantam in animis hominum expectationem cōfinmouere, tantámque famam præmittere, præsertim cùm eo plerunque ingenio simus, vt res nobis rumoribus oblatas, sic cogitatione efformemus, vt easdē adæquare sit planè impossible: vnde plus sæpenumerò dispendij quàm lucri proficiscitur. Tum Fredericus: Res illæ (inquit) quæ & tibi & alijs nonnullis, opinione minores videntur, huiusmodi ferè sunt, quæ oculorum iudicio subijciuntur. Vtpotè si Romæ aut Neapoli nunquam fueris, cùm de eisdem homines inter se disputantes audieris, maior fortasse vtriusque maiestas animo primùm occurret quàm oculis postea discerni possit. Verùm in hominum ingeniis discriminandis idem non interueniet. Minimum enim in vnoquoq; est, quod aspectui obijcitur. Vnde cùm generosum fortè aliquem de re aliqua differentem audieris, etsi primo fortasse congressu conceptæ iamdudum opinioni vix satisfaciat, eundem tamen è vestigio sic non reijcies, quemadmodum illa in quibus oculi iudicium iam primùm sufficiet. Verùm indies potiùs expectandum putabis, dum latens aliqua virtus se proripiat, impressámq; iam antea tot hominum vocibus opinionē mordicùs retinebis. Quā ille cùm ea prudentia sit qua nostrum Curialem esse volumus, sic confirmabit, de rumusculis etiam leuissimis, non modò vt non dubites, verū maiora semper in eo aut speres aut certè suspicēre. Negari herculè non potest, illud permagni momenti esse quod mentes nostras affectione aliqua primùm perculerit: in eóque cautio diligens adhibenda erit. Huius rei quanta vis sit facilùs vt intelligatis, illud vobis confirmare audeo, nobilem me quendam cognouisse, qui etiamsi aspecta dulci, & modesto ingenio esset, armis & scientia militari valeret: in istis tamen haud ita præstitit, multos vt pares non haberet, aut potiùs superiores. Huius ita fortuna ferebat, vt in eundē fœmina quædam illustris vehementer deperiret, eaquè cùm altiùs quotidie affectio in mulierculæ animo radices ageret (quoniam quibuldam quasi mutui consensus indicijs à viro fouebatur) nihil magis in votis habuit, quàm eum eodem colloqui, & conuenire. Cui desiderio cùm omnes aditus interclusos videret, perturbationis magnitudine occæcata, istum tam grauem animi morbum & cruciatum, in alterius fœminæ sinum effudit, aliquam

aliquam ex ea opem sperans, aut saltem opportunitatem. Hæc neque nobilitate alteri, nec forma inferior, cùm & illam orationis vehementiam de iuuene ignoto audiret, eúmque à domina (quam sapienti & singulari iudicio cognouerat) tam vehementer amari intelligeret: eundem protinùs omnium pulcherrimum, sagacissimum, ornatissimum, denique omni amore dignissimum putauit. Neque hîc restitit, quin eundem quem non dum viderat, amare occiperet, omnéque rationes iniret, quibus eo frui aut potiri posset: non tam amicæ gratia cuius erat oblita, quàm sui ipsius causa, cuius nimis meminerat. Minimè sanè difficile negotium suscepit: quippe quæ digna potiùs exoratu videbatur, quàm quæ alij exorando operam daret. Sed rem festiuam & dignam animaduertite. Non ita multò post vsu venit, vt posterior ista hæc muliercula, cùm literas amoris & suauitatis plenissimas adolescenti illi cōscriberet, in tertiæ cuiusdam Dominæ manus literæ incidérent; quæ vti venustate ingenio, prudentia, cum reliquis comparari posset, ita in eo verè mulier, quòd in aliorum omnium (præsertim fœminarum) secretis & consilijs inuestigādis nimiùm curiosa erat. Literas enim aperuit, quas cùm sedulo perlegerit, animaduertit sinceriſſimum amoris affectum, suauissima verborum lenocinia, incredibiles amoris flammas, mirificis animi passionibus coniunctas. Quæ cùm omnia diligenter euoluerat, primùm miserrimæ fœminæ cœpit commiserari; deindè secum etiam atque etiam cogitans, qualem necesse virum esse oporteat, qui tam egregiam mulierem ad amandum allicere posset, ipsi quoque subitò illius amore exarsit; adeò vt maiores illæ hęc ipsa litera faces admouere videretur, quàm si consultò ad eandem conscripta esset. Et vt venenum cibis insidiosè immistum in eum finem, vt magnos viros è medio tollat, cum, qui primò deguttarit plerunque enecat: ita infœlix muliercula, alienarum rerum auida, dum philtrum alij instructum appetentiùs hauriret, nescia & inconsulta deperijt. Quid plura adijciam? vsq; adeo breui cognita & peruagata res est, vt ab nonnullæ mulieres, vel tanquā istarū riuales, vel tanquā istarū imitatrices, omnē hùc industriā cōtulerint, vt isto iuuene potiri possent, nō secus quā pueri, dum cerasis ludunt aperto ore certatim inhiantes. Atque hęc quidem omnia ex prima illa opinione, quæ illius fœminæ animo insedit, quæ illum ab alia tam vehementer laudari audiuerat. Subnendens hîc Gasparus, tu (inquit) vt sententiam nobis tuam ratione confirmes, mulierum actiones & exempla adducis, quæ ab omni ratione sunt longè alienissima: & si vera fateri velles, hunc iuuenem à tam multis amatum mulieribus, stultum aliquem & ineptum

Mulebris in amando facilitas.

credo fuisse : vel quia earum ingenia ad deteriores sunt propensa; vel quia pecudum more aliæ alias in omni re sine sensu insequuntur ; vel quia adeò sunt naturâ inuidiosæ , vt altera alteri beneuolentiam, amorem, atque consilium, præripere desideraret, etiamsi valdè monstrosus homo fuisset. Hîc omnes ferè qui adfuerunt in Gasparum inuehi cœperunt. verùm vniuersis Ducissa silentium imposuit, & subridens in hæc verba fatur : Si istuc tuum in mulieres conuitium non esset adeò à veritate alienum , vt tibi potiùs ipsi, quàm fœminis obesse videretur, facilè tibi responderi paterer: nunc verò ista maledicendi consuetudo tua, non rationibus , sed mala audientium opinione plectetur. Tum Fredericus : Noli Gaspare, grauiùs de mulieribus statuere, quòd aliorum in amando iudicio magis nonnunquam moueantur, quàm suo. Hoc idem magnis sæpenumerò viris sapientibus contigit, & (si verè liceat dicere) tute & nos qui adsumus omnes aliorum magis iudicijs quàm nostris insistimus. Non ita pridem hoc ipso in loco carmina quædam prolata sunt, Sanazari nomine, eáque tam diu præstantissima sunt habita, quàm illius esse putabantur. Posteà verò quàm ab alio composita esse perspectum est, nullius omnino momenti habebantur. Ad hæc coram Ducissa seuerissima Rithmus quidam nuperrimè decantatus est, qui nemini nûquam placuerat, donec à Ioquino Prisio compositus diceb atur . Adeò ne citò oblitus es cùm ipse vnum idémque vini genus sæpiùs ebiberes, & tamen aliàs laudares, aliàs insipidum diceres : quoniam fuco tibi persuasum est, duas vini species fuisse, vnam Genuensem, alteram nostratem? Quî adeò mordicùs sententiam ex alienis verbis tenebas, vt eandem ne comperto quidem errore posteà desereres. Curialis itaque noster in hoc potissimùm incumbat, vt prima existimationis suæ fundamenta benè prudentérque sint posita, valdéque animaduertat, quantum in contrario discriminis atque incommodi existat. Istis præcipuè periculis illi sunt obnoxij, qui se facetos homines, lepidósque profitentur: quique suis facetijs & lepôre id sunt assecuti, vt liberè sine præmeditatione quicquid occurrit, effutire se posse arbitrentur. Facilè enim nonnullis in rebus eò prolabuntur , vt incautè illaqueati, cùm honestè se expedire non possint, rem omnem risu conficere putent : quod adeò indecorè nonnunquam faciunt , vt summo audientium fastidio excluſi , ipsi interim in tota causa frigescere videantur. Alij dum se acutos & florentes esse velint, in magna nobilium fœminarum corona, voces adeò turpes & inhonestas emittunt, quales earum verecundia non potest audire, quantóque illis magis offundunt pudorem verborum obscœnitate,

Opinio quãti momenti.

tate, tanto ſe Curiales meliores eſſe exiſtimant: nec hîc deſiſtunt quin profuſè rideant, valdéque ſe venditent, tanquam perfectum moralis cuiuſquam virtutis habitum conſecuti: eáque omnia huc demum referunt, vt facundi comites & feſtiui habeantur. Vnicum hoc nomen illi nepotes laude dignum arbitrantur: quod vt quoquo modo obtineãt à teterrimis conuitijs & vocibus impuriſſimis nuſquam deſiſtunt. Nunc alius alium de gradu præcipitat, nunc lignis & lapidibus ſe inuicem feriunt, nunc pulueres oculis prætereuntium injiciunt, nunc equos hominéſque vel collibus detrudunt, vel in foueas immittunt. Cùm verò menſæ diſcubuerint, ius, condimenta, dapes, cæteráque omnia alter in alterius faciem conſpicit, iſtáque ineptias profuſo riſu perinde proſequuntur, quaſi optimus ille demùm Curialis ſit, & maximè glorioſus, qui iſta petulantia inuerecundiùs vtatur. Quòd ſi quem fortè nacti fuerint, qui in iſtam illorum inſaniam pariter incidere noluerit, eundem protinus ſapientis nomine & conſiliarij ludificantur. Iſtis tamen aliud hominum genus eſt multò tetrius & dementius. Nonnulli enim ſunt, qui de pretio decertare ſolent, quis eorum magis impuris & fœtidis rebus veſcatur & ab humana natura adeò abhorrentibus, vt ſine ſummo faſtidio, atque nauſea recenſere non liceat. Quæ obſecro, ſunt illa inquit Ludouicus Pius? Reſpondeat Marchio Phœbus (inquit Fredericus.) Ille hæc omnia in Gallijs ſæpenumerò vidit, fortaſſe etiam perſenſit. Nunquam equidem (inquit Phœbus) id in Gallijs fieri perſpexi, quod etiam in Italia non fiat. Immò verò quæcunque apud Italos laudabilia ſunt, ſiue in veſtitu, ſiue epulis, ſiue armis, ſiue alijs quibuſcunque rebus ad Aulicum virum ſpectantibus, eadem à Gallicis hominibus mutuati ſunt omnia. Non nego (inquit Fredericus) humanos modeſtóſque viros apud Gallos reperiri (ipſe certè omni laude dignißimos comperi) multi tamen ſunt parùm ciuiles, & vt planè dicam quod ſentio, Italorum credo mores & ingenia, magis cum Hiſpanis quàm cum Gallis conuenire. Naturalis enim illa grauitas quæ ferè Hiſpanis propria eſt, nobiſcum meliùs coincidere, quàm viuida illa & prompta agilitas, quam in omni corporis motu geſtúque oſtendunt Galli. Neque id tamen in illis diſſonum aut indecorum eſt. Suam enim dignitatem habet: quippe quæ & natura ipſa adiuuatur, & ſine affectatione quacunque vbiuis oſtenditur. Iſtam illorum conſuetudinem, permulti Itali inuita Minerua imitantur. Nam cùm loquuntur, caput ineptiſſimè agitant, & concutiunt: cùm genu demittere conantur, tibiam malè contorquent: cùm in publicum prodeunt, adeò greſſu veloces ſunt, vt ab ipſis

Scurrarum mores.

Ital. Hiſpanis quàm Gallis ſimiliores.

cursoribus anteuerti non possint. Hac tamen infœlici imitatione, peritos se Gallos existimant, eámque libertatem assecutos, quæ raro cuiquam solet contingere, nisi homini ab ipsis primis vagitibus in Gallijs educato. Eadem omninò ratio est, in diuersarum linguarum cognitione, in quibus si Curialis noster fortè excellat, laude dignum arbitramur: in Hispanica præsertim atque Gallica, & propter frequentissimum illarum nationum cum Italis commercium, & quia summa earum cum nostro idiomate consensio est, & quia vtriusque gentis principes pace bellóque potentissimi, aulas semper habent fortissimis viris plenissimas. Qui cùm per vniuersum terrarum orbem longè latéque peruagentur, necesse est cum illis sæpenumerò conuenire & colloqui. Non erit opus hoc in loco ad minora & particularia præcepta descendere. Quid enim attinet edendi, illi, bibendique voluptatem immodicam, tanquàm Helluoni interdicere? quid turpes & impudicas libidines? quid rusticas & agrestes consuetudines, quæ currum & aratrum olent? In quas si quis inciderit, non modò Aulicum egregium aliquando fore desperandum est, sed dignus etiam videtur, qui pecudibus armentísque præficiatur. Verùm vt multum in pauca conferam, Curialem oportet in illis omnibus, quæ talem virum decent, perfectam quandam scientiam retinere: vt & illi facilia videantur, quę cæteris videntur difficillima, & illum omnes valdè suspiciant, ille neminem admiretur. Quod ita tamen intelligi volumus, vt in eo inhumana quædam superbia non insideat: quæ eorum propria est, qui alios admirari non solent, quia melius ipsi se putant rem omnem conficere potuisse: summóque silentio aliorum acta inuoluunt, gestúque fastidioso id innuunt, non modò eorum æqualem quemquam omnium non esse, sed nec suæ cognitionis mysteria quoquo modo intelligi posse. Odiosas istas in vita consuetudines tanquam scopulos Curialis noster effugiat, aliorum res gestas summa humanitate efferat, & quanquam reliquis omnibus multò superior fuerit, ita tamen eundem de seipso iudicare nemo deprehendat. Sed quoniam in rebus humanis vix aut ne vix quidem tam perfecta ratio est, non debet proindè cui aliquid abest, de reliquis diffidere aut desperare de medijs, qui longè desciuit à supremis. Nam in omni arte, laudabilia sunt ea quæ sunt optimis proxima: & ad summum quisquis contenderit, haud ferè fit quin medium præterierit. Curialis itaque noster, præter illam armorum virtutem, si alijs quoque in rebus præstet & excellat, in his laudi atque gloriæ modestè inseruiat, tanta moderatione tantóque iudicio, facilè vt ad se omnium aures atque oculos alliciat in his

Contendendum ad summa cum tamen mediocria sunt laudabilia.

his agendis, in quibus se putat excellere: neque illa tamen consultò ad ostentationem, sed aut fortuitò aut oratus facere videatur. Quoties verò aliquid dicendum agendúmue meminerit, præmeditatione aliqua (si fieri possit) vtatur: ita tamen vt ex tempore dictum factúmque appareat. Quòd si res aliqua occurrat, in qua vix mediocriter instructus fuerit: in ea diutiùs non insistat, sed ita quasi per transitum per eandem discurrat, vt multò plus scire, quàm eloqui videatur: vti Poetæ nonnulli, qui Philosophiæ mysteria subtiliter nonnunquam explicaturi putantur, cùm interim nihil fortasse illorum intelligant. Denique si quicquam fuerit in quo parùm versatus sit, in eo nihil profiteatur, nihil laudis aut existimationis speret: verùm si ita res ferat, inscitiam suam liberè & ingenuè recognoscat. Tum Calmeta: istuc Nicholettus egregius Philosophus nunquam feciſſet: cui cùm magistratus Patauinus, publicam iuris ciuilis lectionem obtuliſſet, etsi leges interpretari magis quàm velare non poterat, nunquam tamen illi ab Academicis hominibus persuaderi potuit, vel cedendum esse cuiquam, vel magistratus de se opinionem quoquo modo imminuendam: immò tantum aberrat à Socratis sententia, vt homini Philosopho indecorum putaret, quicquam se nescire confiteri. Non sum equidem eo animo (inquit Fredericus) vt Curialem velim nemine impellente, sua sponte edicere, se aliquid nescire, nisi hoc ab illo tanquam sciente & professo requiratur. Satis enim ineptum esset, vt se quisquam vel accuset, vel (quod tetrius est) condemnet. Vnde non sine risu illos recordari soleo, qui illas res vltrò commemorare tolent, quæ etiamsi absque illorum vitio euenerint, tamen ignominiam quasi vmbram quandam vnà adferunt: vt eques quidam nemini vestrûm incognitus, qui quoties in rerum contra regem Carolum Parmæ gestarum, mentionem incidiſſet: ita è vestigio sollicitè quomodo ipse profligatus esset, ostendit, vt illius itineris nihil aliud recordari crederetur. Deinde cum de viris quibusdam egregijs meminerat, qui non ita pridem hastis honorificè concurrerunt, illud semper inculcabat, quomodo ipse de equo deiectus erat: nec hîc destitit, quin curioſè demonstraret, quoties vna nocte baculo vapulauit, dum mulierculam quandam conuenire festinaret. Futiles istas & inanes sine ratione orationes, Curialem nostrum aucupari nolumus. Si detur occasio de re ignota disserendi, eandè prudentia declinet. Si necessitas aliqua ad dicendum vrgeat, fateatur potiùs verecundè imperitiam, quàm incurrat temeritatis periculum atque notam. Vnde ab illis malis immunis erit, quibus hodiè multi sunt obnoxij, qui insania nescio qua exagitati, id semper in se suscipiunt

Nicholetti philautia.

Socratis modestia.

scire,quod nesciunt:ea verò postponunt,in quibus aliquo numero putantur esse. De Musico quodam perito iam nunc mihi venit in mentem, qui omissis musicis, totum se carminibus componendis dicauit, in eóque adeò mirificè sibi placuit,vt dum omnibus ludibrio fieret,musicę quoque penitus obliuiscereturIdem de pictore eximio fertur, qui illa tam egregia arte spreta & deposita, infœlicem Philosophiæ nauauit operam:in qua adeò sibi nouas & monstrosas conclusiones effinxit, vt eas toto pingendi artificio exprimere non potuerit, Istius generis alij sunt infiniti. Quidam tamen cùm in vno aliquo se præstare animaduertant,aliud planè profitentur:in quo fortasse sunt etiam aliqui: & cùm itares ceciderit, vt id ostendant,in quo maximè excellant, id adeò exactè & gnauiter faciunt,vt astantes cũ eos viderint tam perfectè id agere,quod nusquàm profitentur,minimè dubitant, quin in eo,quod ex professo suscipiunt, sint longè perfectissimi. Istuc herclè artificium, si cum recto iudicio sit coniunctum, Sapienti displicere non potest. Tum Galparus Pallauicinus: Ista mihi non ars,sed versutia potius videtur, neque hominis probi existimo aliquando dissimulare. Immò verò (inquit Fredericus) non tam fraus istæc, quàm illius quod agitur ornamentum aliquod putandum est. Et si fallacia esset,minimè tamen in hoc genere vituperanda. Nisi fortè eam fallaciam reprehensione dignam dixeris, cùm quis in arte gladiatoria peritiùs ludens, aduersarium sæpiùs feriendo circumueniat:quod artis potiùs quàm fraudis est. Quòd si gemmam quis habeat, quæ priùsquam annulo infixa sit, perpulchra existimetur : eadem ipsa, cùm posteà aurificis opera,pulchrior appareat,num nõ oculis fallacias struxisse gemmarium dices?Et eundem tamẽ laudandum putabis quia recta ratione fretus,nunc ebori,nunc argento, nunc etiam lapidibus, splendorem atque ornamentum addit, dum eisdem aurum artificiosè circunducit. Istam itaque artem aut etiam (si ita vultis)fallaciam minimè reprehendendam ducimus. Non erit itaque à ratione alienum, si is qui se in re aliqua præstare cognouit, iustas occasiones inuestiget,quibus eandem explicet, & ostendat, cæteráque omnia honestè occultet, si quæ minùs laudanda existimentur. Reuocate in memoriam peracutum illud Regis Ferdinandi,qui cùm sibi conscius esset, quàm pulchram corporis fabricam,natura illi tribuisset,non tã sollicitè rationes iniuit,quàm occasiones potiùs arripuit, togæ aut tunicæ sæpenumerò exuendæ, chirothecis verò nusquam propterea carere voluit, quia manus parùm formosas habuit. Quam illius tam diligentem cautionem nemo animaduexerunt. Illud etiam (nisi male memini) iam pri-

Ferdinandi prudentia.

dem

dem legi, Iulium illum Cæsarem laurea de industria capite redimitum fuisse, faciliùs caluitiem vt occultaret. Verùm istis in rebus prudenter versari oportet, ne quando rationis limitibus egrediamur. Ita enim nonnunquam fieri solet, vt dum vnum errorem vitare conemur, in alium incidamus: & dum laudi studiosiùs seruire putemus, in ignominiam cęci prolabamur. Quocirca ea demùm maximè secura viuendi ratio est omni in re mediocritatem conseruare, in qua firmissimum inest præsidium contra inuidiam, quam sapientissimus quisque quantum poterit, declinabit. Quod cùm ita sit, diligenter noster aulicus animaduertat, ne mendacis aut hominis vani nomine designetur: quod etiam illis aliquando contigit, qui tale nihil sunt commeriti. In sermone igitur & congressu accuratè viderit, ne probabilitatis vestigia relinquat. Immò illi nonnunquam veritati consultò parcat, quæ aliquam vanitatis effigiem habet: nec eorum imprudentiam imitetur, qui semper mira narrant, atque prodigiosa: tantámque sibi ipsis authoritatem vendicant, vt omnia etiam incredibilia affirmantes, continuò credi velint. Alij in ipsius amicitiæ initio, & quasi vestibulo, nouitio amiculo iuramentis confirmant, neminem se omnium chariorem habere, vitam sese fortunásque omnes illius causa paratos profundere, multáque præter fidem alia. Cùm verò ab eodem recessuri sint, lachrymas fingunt, & mœrorem metiuntur sic, quasi vocem emittere non possent. Hi dum nimiùm amantes esse volunt, mendaces atque assentatores fiunt. Nimis esset longum, ea omnia commemorare, quæ in vitæ nostræ consuetudine vitiosa existunt. Curiali itaque nostro satis erit, si præter ea quæ iam dicta sunt, illam orationis supellectilem habeat, nunquam vt illi desit quod dicat, quódque sit eorum quibuscum versatur, auribus accommodatum, quos nunc facetiarum suauitate, nunc sententiarum subtilitate adeò deliniet, vt & risum moueat sine scurrilitate, & eosdem delectet sine satietate. Iam tandem Æmiliam lectissimam spero mihi veniam daturam, si hîc orationi finem imposuero: quam si mihi fortè denegauerit, ego meis me verbis turpiter planè dabo, non illum me esse Curialem, de quo sermonem instituerim: non tantùm enim exculta oratio, (quam in me nec esse, nec vnquam fuisse agnosco) sed istæc etiam qualiscunque est, hoc ipsò temporis articulo deficit. Interposuit hîc se Præfectus: Et non patiar (inquit) istum errorem cuiusquam animo altiùs insidere, scilicet non esse te egregium Curialem. Nam vt verè dicam quod sentio, istuc tantum silendi desiderium, non ab aliqua sermonis inopia, sed exiguo potiùs laboris

Ficta cum vanitate amicitiæ

fastidio profluxit. In tanto igitur nobilium virorum atque fœminarum concursu, & in causa tam excellenti, ne quicquam defuisse videatur, noli istuc tam gratum opus subterfugere, quin nos obsecro instituas, quomodo ijs facetijs vti oporteat, quarum non ita pridem commemineris. Illa siquidem ars, quæ istam vrbanitatem suo ambitu complectitur, magnum habere momentum in omni Aulico videtur. Facetiæ profectò atque apophthegmata (vir illustrissime) naturæ potius quàm artis, videri mihi solent, ad eáque ipsa, aliæ gentes sunt alijs longè propensiores : vtpote Hetrusci, quorum ingenij acies est longè subtilissima. Idem de Hispanis licebit affirmare. Verùm & in ista, & in alijs nonnullis regionibus permulti reperiuntur, qui dum nimiùm loquaces esse contendunt, mediocritatem deserunt, prorsúsque inepti & insulsi fiunt: nec enim hominum, nec temporum, nec locoruum, nec grauitatis, nec modestiæ, denique nec sui ipsius rationem habent. Tum Præfectus: In sale & lepôre artem esse vllam negas, & tamen cùm eos reprehendas, qui nullius neque grauitatis, neque modestiæ, neque temporis, neque personæ decorum obseruant, tantundem mihi videris concedere, ac si disciplinam aliquam eisdem attribuisses. Adeò herclè sunt ista vniuersalia & peruagata (inquit Fredericus) vt de quacunque præterea re affirmari possunt. Verùm facetiarum proinde artem non esse confirmaui, quia duobus generibus continentur omnes: vnum genus in oratione continua positum est. Nonnulli enim tanta dignitate, tantáque voluptate rem explicant, ea gestus & vocis consonantia, vt non solùm ante oculos positam videre, sed manibus etiam contrectare videamur: quod festiuitatem aut vrbanitatem licet appellare. Alterum genus breue & concisum in verborum tantummodò acumine, & subtilitate consistit: cuius vsus apud nos frequentissimus est: in quo nihil dignitatis apparet, nisi verbi aculeus, & (vt ita dicã) morsus aliquis accedat. Hæc apud antiquos, dicta; hodiè argutiæ, aut scommota occultiora nominantur. In superiori itaque iocandi genere, quod in iucunda quadam & festiua narratione consistit, nihil opus est arte quoniam ipsa natura orationis suauitatem hominibus ingenerat, vultus præterea, gestus, voces, & vocabula sic conuenientia indidit, vt quicquid velint, nullo negotio effingere possint. In altero verò argutiarum genere, quid profuerit artem aliquam adhibere, cùm verbi aculeo anteà configendus sit aduersarius, quàm tale aliquid cogitasse videamur? Quod nisi fiat, frigidè & inconcinnè nobis cecidisse putabitur. Et proinde totum illud naturæ atque ingenio soleo attribuere. Interposuit hîc se Petrus Bembus. Et non

Hetrusci & Hispani facetissimi.

Cicero dicta, Erasmus dicteria appellat.

negat

negat (inquit) Præfectus quod dicis, primas esse in eo naturæ atque ingenij partes, præsertim in re aliqua excogitanda & inuenienda. Verùm in vniuscuiusque animo quantumcunque perspicax & acutus fuerit, multa simul occurrunt, quæ & bona sunt, & mala, in alijs plura, in alijs pauciora: eadem rectè disponere, limare, corrigere, iudicij atque artis est, quæ meliora seligere, deteriora verò refutare consueuerunt. Illis itaque intermissis, quæ ingenij sunt atque acuminis, id tantùm quod in arte consistit explicato, earum scilicet facetiarum, quæ risum commouere, quæque homini Curiali atque libero non indigna existimantur. Ijsdem etiam quo tempore, qua ratione vti liceat: illud enim est quod Præfectus videtur efflagitare. Subridens hîc Fredericus: Nemo (inquit) vestrûm est, cui ego omni re facillimè non concesserim: præsertim in isto iocandi genere, nisi fortè ineptiæ (quæ risum magis nonnunquam mouent, quàm argutiæ) pro facetijs sumantur. Deinde in Ludouicum Comitem, & Bernardum Bibienam conuersus isti (inquit) istius facultatis magistri sunt: in ea si mihi quicquam dicendum fuerit, ab illis priùs ediscendum erit. Tum Comes: Eam profectò artem exercere mihi videris, in qua adeò te rudem & imperitum dissimulas: dum me & Bibienam istis omnibus deridendos proponas, cùm illi non nesciant, id in te cumulatũ esse, quod tu in nobis per ludibrium laudasti. Quocirca si istius negotij pertæsum fuerit, præstat serenissimam Ducissam apertè exorare, vt te isto dicendi onere in crastinum subleuet, quàm tectè & simulatè munus impositum subterfugere. Cœpit respondere Fredericus: verùm illi orationem interrupit Æmilia. Et fas non est (inquit) in vestris laudibus, id quod restat temporis insumi, satis iam pridem peruagata est fama vestra. Sed quoniam id mihi hesterna nocte te ipsum Ludouice obiecisse memini, non esse ex æquo distributos labores istos, non iniquum fuerit, istam de facetijs differendi prouinciam Bernardo Bibienæ delegare. Quem in isto continuo dicendi genere, non solùm florentem & luculentum cognouimus, sed de eodem etiam scripturum se aliquando promisisse meminimus. In eo nobis facilius satisfaciet, quoniam idem diu multúmque animo euoluerit. Cùm verò de sale & facetijs abundè dictum cuique videbitur, Fredericus ea vicissim omnia prosequetur, quæ de viro Curiali dicenda restiterint. Tum Fred. Nescio equidem lectissima quid reliquum esse possit: Et proindè peregrinantium more fessus & fatigatus, media luce in Bernardi sermone, ipsóque adeò verborum illius sonitu conquiescam tanquam sub arboris alicuius umbraculo, fontis cuiuspiam amœ-

nitate & leui murmure delectatus. Postea verò cùm me recollegero, aliud fortasse quippiam mihi in mentem venire poterit. Ridens hîc Bernardus, si tibi (inquit) arboris nostræ tam exilis, supremas partes ostendero, facilè senties, ex aridis illius foliis, quàm nihil vmbræ sperari poterit. Quod verò de fonticuli præterlabentis suauitate tibi polliceris, id fortasse tibi iuxta mecum poterit contingere. Non enim ita pridem est, ex quo in fontem præcipitatus sum, non ab aliquo deorum de quibus fabulatur antiquitas, sed à fratre Marriano cuius tanta vis erat, vt ex eo tempore, aquæ copia nusquàm mihi defuerit. Ridebant promiscuè omnes quoniam festiua res istęc Romæ gesta, nemini horum incognita, præsentia Galeotti Cardinalis, Sancti Petri ad vincula multò celebrior est effecta. Postquam satis esset arrisum, noli (inquit Æmilia) falsè iocando risum nobis ampliùs commouere, quin potius nos instituc, quo pacto id fieri debeat, vnde ducantur facetiæ: denique ea omnia nobis ante oculos proponito, quæ tali in causa præcipienda putaueris. Et ne tempus se velociùs subducat iam nunc incipito. Vereor meherculè (inquit Bibiena) ne serò incipiam: néue de rebus iucundissimis instituta oratio, proinde fiat iniucunda, quoniam sera est, præstat fortasse in alium diem differre. Respondebant confertim multi, non dum instare illam horam, quæ istiusmodi disputationibus finem imponere consueuit.

Tum Bibiena in Ducissam Æmiliámque conuersus: Non recusabo (inquit) istuc quicquid est laboris, etsi eorum persæpè audaciam admirari soleam, qui astante Iacobo Sansecundo fidibus canere non reformidant. Horum exemplo id à me committendum non erat, vt dum viri doctiores adessent, ego de toto iocandi artificio differere confidentiùs in me susciperem. Tamen ne quisquam istorum nobilium, à me videatur didicisse onus posthàc impositum renuere, dicam quàm potero breuissimè, quicquid occurrerit de illis rebus, quæ risum commouere solent: qui adeò nobis proprius & naturalis videtur, vt cùm hominem describendo velimus exprimere, animal confestim Risibile nuncupemus. Risus enim solius hominis est, qui quotiescunque nobis eruperit, voluptatis cuiusdam reconditæ, animíque tranquilli & quieti argumentum est. Cui ne quando diutiùs iusta relaxatio deesset, ludi, spectacula, & alia eius generis infinita antiquitùs excogitata videntur. Et quoniam eos permagni solemus facere, qui istis voluptatibus animos nostros deliniunt, antiquissimi Romanorum atque Athenienſium reges, multíque alij faciliùs vt populi benę uolentiam conciliarent, theatra ingentia, aliáque ædificia publica extruxerunt.

Theatrorum origo.

extruxerunt, in quibus nunc equis concurrebant, nunc curribus dimicabant, nunc pedibus congrediebantur, nunc belluas inusitatas ostentabant, nunc comœdias tragœdiásque egerunt: denique nec choreis mimicis, nec vlli prætereà voluptati pepercerunt, vt eorum oculos, mentésque delectatione aliqua afficerent. Neque verò adeò fuerunt morosi, & difficiles, grauissimi illius ætatis philosophi, vt istas voluptates refugerent, quin istis potius epulis & spectaculis religatos suauissima contemplatione animos paululum relaxarent. Eadem in omni hominum conditione voluntas inest. Non tantùm enim agricolæ atque nautæ reliquique qui duris asperisque exercitijs sunt deuoti, sed homines etiam religiosi, captiui, & custodia inclusi, qui mortem nunquam non expectant, solatium tamen aliquod tanquàm malorum omnium medicinam exoptant. Quocirca illud omne quod risum mouet, animum etiam recreat, nec illarum calamitatum meminisse patitur, quibus vita nostra omni ex parte est refertissima. Risus igitur (vti videtis) vnicuique gratissimus est, quem vt quisque rectissima ratione atque tempore concitare potest, ita eundem laude dignissimum arbitramur. Quid verò risus sit, quo loco consistat, qua ratione venas, oculos, os, latera occupet, vnde tanta illius vis, vt ventriculum potius diuidere, & perfingere, quàm contineri posse videatur, Democrito alicui discutiendum relinquam, qui si id polliceri velit, minimè tamen fortasse præstiterit. Locus autem & quasi fons ipse ridiculi in turpitudine & deformitate quadam positus videtur. Ea enim ridentur vel sola vel maximè, quæ turpitudinem aliquam designant, non turpiter: alia ratione haud facile erit exprimere. Verùm si altiùs tecum egeris, facillimè deprehendes in eo quod videtur, esse semper aliquid quod benè non conueniat, nec valdè tamen dissonum aut absurdum esse. Quis itaque modus in risu concitando Curiali nostro adhibendus erit, & quatenus id illi liceat, quantum exilis scientia nostra patietur, ostendam. Semper enim ridicula non decent: præsertim si temulentorum, debacchantium Ganeonum, & scurrarum more detur occasio. Et quanquam istis homunculis carere aula non possit, non sunt perinde tamen Aulici: suum quemque nomen, sua existimatio, suum præmium manet. In illis verò iocis, in quibus aculeus aliquis inest, diligens etiam cautio adhibenda est, nimirum qui sit quem taxare volumus. Nam nec viri calamitosi miseria deridenda est, nec impuri hominis flagitium ridiculis satis pensitatur, sed alio

Ciceronis imitatio.

Potentibus charis, miserisque in iocando parcendum.

quodam supplicij genere plectendum videtur. Miseros verò verborum acerbitate vulnerari humanus animus non patitur, nisi in summa infœlicitate procaces & superbi fuerint. Parcendum est etiam illis, qui vel charitate aliqua, vel gratia, vel potentia ciuium præstant: quos si temerè perculeris, periculum est, ne immortales inimicitiæ consequantur. Cum illis itaque hominibus iocari conuenit, qui nec adeo infortunati sunt, vt miserandi videantur, nec adeò scelerati, vt hac luce indigni existimentur, nec adeò potētes & gratiosi, vt ex parua frontis nubecula, tempestas aliquando maxima oriatur. Neque verò est adeò ieiunum istud iocandi genus, vt ex ijsdem locis grauiores sententiæ in laudem & vituperium non deducantur, ijsdem etiam sæpenumerò verbis. Cùm enim virum liberalem, qui suas cum alijs facultates communicet significamus, eum nihil habere proprium, aut suum dicimus. Idem de eo cum conuitio dici potest, qui nihil habet, nisi id quod rapinis & iniurijs congesserit. Mulierem etiam non parui pretij dicimus eam, quam virtutis & sapientiæ nomine laudamus: idem in illam contumelioſè retorquemus, quæ nisi magnis sumptibus ali non potest. Sed in istis ferè fit, vt ijdem loci sæpiùs nobis, quàm eadem vocabula inseruiant. Id quòd nuper forte fortuna tribus nobilibus, ac vni dominæ, dum officio diuino interesse vsu venit. Horum vnus cùm eam valdè amaret, & proinde adeò non esset rei diuinæ intentus, quin sæpiùs in eandem oculos conijceret, inopem quendam casu animaduertit eleemosynam ab eadem seriò emendicantem, & dum multis suspirijs, lamentis præcibúsque obstreperet, illa nec quicquam dat, nec prorsus negat, ne dum capite innuit vt discederet, sed quasi aliud moliretur, in acerrima cogitatione defixa est. Quod cùm ille perspicerit, qui illius amore deflagrauit, videte (inquit) quid mihi de istac mulierecula sperandum sit, cuius ea immanitas est, vt nec miserum inedia propè enectum iuuare velit, nec eidem abeundi veniam concedere: adeò illa aliorum miserijs delectatur, præsertim illorum, qui eam frustra rogant atque implorant. Respondebat è duobus alter: non est herclè immanitas, sed in eo tacitè tibi videtur significare, neminem illi placere posse, qui cum contentione rogauerit. Immo verò (inquit tertius) satis hoc argumenti est, orari illam velle, etiam si exorari nolit. Videte obsecro quomodo ex ista tam exigua causa (scilicet quia mendicum nec subleuauit nec repulit) primò conuitium, deinde modestiæ laus, postremò argutè dictum, aut potiùs salis acerbitas emerserit. Redeamus igitur aliquando tandem, ad eas facetias, quas pertractandas suscepimus,

quæ

quæ mea ſententia tribus generibus continentur: etſi à Frederico in duo tantùmmodò ſunt diſtributæ. Prima eſt vrbana quædam & feſtiua narratio, quæ in vnius rei effectu poſita eſt. Secunda ſubitum eſt, & argutum aliquod inuentum, aut reſponſum in vna tantùm voce conſiſtens. Tertia (nam eam libet apponere) eſt iocoſa quædam demonſtratio, in qua ambages nonnunquam longæ, dicta breuia & conciſa, nonnullæ etiam deſcriptiones & actiones interueniunt. Ea quam narrationem feſtiuam & continuatam appellaui, fabulæ mihi perſimilis videri ſolet, vt eſt illud Anthonij Agnelli Mantuani: qui cum Romæ eſſet moriente Pontifice Alexandro ſexto, & Pio tertio in eius locum inaugurato, in eum ſermonem incidit vnà cum familiaribus, vt de alterius morte multa, de alterius in Papatum electione nonnihil diceret. In quibus cùm aliquantulùm verſatus eſſet, audite (inquit ſubitò) viri optimi: Incipiebant Catulli temporibus, portæ abſque linguis eloqui, & ſine auribus audire, eáque ratione adulteria omnia prodiderunt. Et quanquam homines, multò nunc ſunt obſcuriores, quàm illa ferebat ætas, portæ tamen fortaſsis (præſertim in hac noſtra Roma) antiquiſſimis marmoribus extructæ, priſtinam illam virtutem retinent: neque dubito, quin omnem nobis ſcrupulum (ſi forte ſciſcitemur) ex animo eijciant. Anxij omnes & ſolliciti conſtiterunt, non ſine aliqua admiratione, quorſum iſta tenderet oratio. Antonius interim ſurſum deorſum obambulans, ex improuiſo oculos, in vnius portæ faſtigium eleuat, cúmque paululùm reſpiraſſet, digito ſocijs commonſtrat, nomen Alexandri inſcriptum iuxtáque literas V, & I, quoniam (vt noſtis) illius nominis ſextus fuerat. Quod cùm illi etiam intuerentur, ô rem admirandam (inquit) porta iſtæc affirmat Alexandrum, Papam vi factum: quaſi vi magis profuerit, quàm iure aut ratione. Videamus obſecro num de nouo iſto Pontifice quicquam intelligere poſſimus, ſubitóque in alteram portam conuerſus, notauit iſtas literas, N. P. P. Vid eſt, Nicholaus Papa quintus. Quod ille aliter interpretatus, ô Dij boni (inquit) videte omen triſte. Iſtæc porta dicit, nihil Papa valet. Animaduertite quæſo iſtuc iocandi genus, quàm facetum ſit & elegans, quámque Aulico viro aptum & conueniens; ſiue verum ſit quod narret, ſiue fictitium. Cuique enim in iſtis facetijs licebit, quoad volet fingere, ipſámque veritatem nonnunquam mendaciunculis aſpergere, vt id quod agitur oratione melius illuſtretur. Ipſius verò rei ſplendor atque dignitas in hoc poſſimùm conſiſtit, non ſolùm in verbis facilitatem ſine contentione adhibere, ſed geſtum etiam adeò

Tria iocandi genera.

conuenientem, vt qui audiant, rem non iam narrari, sed fieri putent. in eáque ipsa actione tanta nonnunquam vis est, vt rem alioqui minimè festiuam aut suauem, longè faciat iucundissimam. Et quanquam in illis narratiunculis, viua vox, gestúsque moderatio, vt plurimum requiritur, scriptis tamen nonnunquam haud inconcinnè exprimuntur. Quis nostrûm non arriserit quoties Iohannem Boccacium legerit, octauo GIORNATA centum fabularum facetè describentem, quomodo sacerdos ille Varlongannus omnes neruos intendebat, vt KIRIE, SANCTVSQVE curiosè cantaret, cùm Suauium Bellocoloratam in templo conspexisset. Illæ etiam illius de Calandrino historiolæ facetissimæ sunt & aliæ innumerabiles. Quibus illa non sunt valdè dissimilia, cùm vt risum moueamus, mores alicuius, atque consuetudines imitemur: quo in genere, neminem vnquam vidi, qui cum Roberto Barrensi nostro conferri posset. Non parui momenti laus istæc esset (inquit Barrensis) si vera esset: optimos enim mihi proponerem imitandos, quibus si proximè possem accedere, næ ego me fœlicem existimarem. Sed vereor meherculè ne sola ridicula imitari possim, quæ tute modò in vitio esse posita confirmasti. In vitio certè fateor (inquit Bibiena) minimè tamen vitiosè. Neque verò ista de qua loquimur imitatio, sine ingenio & acumine potest esse. Nam præter vocis gestúsque consonantiam positáque ante oculos audientium actiones, vultus, moréque illius de quo agitur, prudentia etiá singularis accedere debet, nihil vt loco, nihil tempori, nihil hominibus incongruũ effutiat. In quæ vitia cum scurriles istos homunculos semper incurrere videam, te verò prudenter & religiosè eadem declinare, adducor facilè vt credam, in reliquis etiam te esse peritissimum. Nam nec generosum, virúmque nobilem, risu, lachrymísque imitandis vultuosum esse decet, nec voces sonósque inanes emittere, secúmque luctari & contendere, quod facit Bertus; aut vestes rusticas induere, vt Stratcinus; aliáque nonnulla quæ illos fortasse decent, quoniam eadem profitentur. Nobis verò si quando istæc occurrant, clanculum & quasi furtim attingenda sunt, dignitas semper retinenda, non obscœnitas verborum, non actionum turpitudo, non vultus distortus, non gestus indecorus, quoquo modo affectandus: vt quisquis nos audiat, aut intuetur, multò plura mente atque animo concipiat, quàm id quod à nobis exprimitur, ex eóque cum voluptate risum communicet. In ista tam decora imitatione videndum diligenter ne scurrilis nimium iocus exeat, præsertim in vultus aut corporis aliqua deformitate reprehendenda. Nam etsi latissimè pateant ridicula, quæ à coporis oríque prauitate

Vultuosus aut histrio nonerit Curialis.

prauitate desumuntur, in eadem tamen acerbiùs inuehi, non scurrarum tantummodò, aut mimorum videtur, sed inimici etiam infestissimi. Obseruandum itaque diligenter (etiamsi difficile videatur) quod à nostro Barrensi solet fieri: qui etiamsi omnes imitetur, omnésque ea in re vrat, in qua illi peccare solent, nec quisquam tamen illi succenset, nec quamobrem succenseat, facilè inueniri potest. Exemplis hac in re pluribus vti non est opus, cùm plurima in illo quotidiè perspiciamus. Risus præterea non indecorè commouetur (id quod festiuæ quoque narrationis est) cùm vel aliorum vitia commemorentur, nec omnino infanda, nec maioris supplicio digna: vel ineptiæ, ceu omnino simplices, ceu aliquantulum acerbæ, vel curiosum aliquid & affectatum, vel ingenuè fictum & monstrosum mendacium. Cuius generis est illud à Cæsare nostro, non ita pridem commemoratum: qui cùm vnà nuper cum istius vrbis Præfecto fuisset, venit fortè ad eum rusticus quidam, & postquam sæpiùs ingemuisset, Afinam sibi furto ablatã ait, quod etsi eius inopię videbatur importunum, multò tamen ideò intolerabilius, quòd adeò formosus & pulcher Asellus esset vt sarcina onustus, ipsum Tullium præ se ferre videretur. Quidam etiam è nostris homuncio cùm caprarum gregi iret obuiam, & ante reliquas Caprum magnitudine insignem conspiceret, subitò constitit, & quasi rei nouitate perculsus, eccum, hunc Caprum (inquit) diuo Paulo quàm simillimum. De alio quoquè istis non longè absimili Gasparus meminisse solet, qui cum Herculi Ferrariæ Duci iam diu inseruisset, duos eidem filios obtulit, vt illius Asellæ essent: ita tamen res cecidit, vt horum vterque antè moreretur, quàm in illius familiam venirent. Cuius rei cùm Ducem pater certiorem faceret, eorum orbitatem vnà cum eo amicè defleuit, eóque magis, quoniam illi (cùm eos semel vidisset) ingenui & formosi viderentur. Immo (inquit pater) nihil vidit amplitudo vestra, multò nuper pulchriores sunt effecti, cúmque simul essent, tanquam bini accipitres cantabant. Vix aliquot dies elapsi sunt, ex quo doctorum nostrorum vnus, miserum quendam flagellis in foro cæsum conspiciens, misereri illius cœpit, quòd adeo ille multas & sanguinarias plagas acciperet, & tamen ita tardè lentéque incederet, quasi voluptatis causa deambulasset. Quocirca hortatus est, vt eò magis festinaret, quò citiùs tantis cruciatibus liberaretur. Ad hæc respirans paulùm misellus iste constitit, & cùm paulisper quasi attonitus conticuisset, subitò in hæc verba respondit: tu cùm itidem per plateas vergis cædaris, vade vt voles: ego nunc vt mihi videbitur ibo. Non dum vobis (audeo dicere)

Iocus ipsa stultitia ridiculus.

è memoria excidit crassum illud Abbatis cuiusdam duci Frederico responsum. Qui cùm insignis cuiusdam palatij fundamenta locaret, valdè sollicitus videbatur, de rudere reliquisque eiectitijs quid fieret, cui Abbas in promptu esse dixit quid ageret: puteum (inquit) magnum effodias, & in illum hæc omnia injicias. Subridens leuiter Fredericus, quid igitur (inquit) de eo fiet, quod è puteo ejicitur? Adeò magnus fiat (inquit Abbas) vt vtrunque contineat. Et quamuis sæpiùs dux inculcaret, maiorem fore terræ molem, quo maior cauerna esset vnde erueretur, persuadere tamen illi non potuit, quin tantæ magnitudinis esse posset, vt vtrumque contineret: adeò ille frustra sagaci, aut potiùs surdo Abbati canebat. Tum Petrus Bembus: Et quorsum obsecro, de illo imperatore vestro Florentino tantum silentium? Qui cùm intra Castellinam à Calabriæ duce obsideretur, & spicula quædam venenata è campo in vrbem emissa reperissent, summa cum indignitate duci scripsit, ne tanta crudelitate bellum gereret: quod si faceret, se quoque plumbea tormentorum pilas velle inficere, & tum denique videret, cui res deteriùs cederet. Arrisit leuiter Bibiena, & nisi taceas (inquit) aperte pronunciabo, quid ipse oculatus, & auritus testis de Venetianis vestris cognouerim: nec parua (mihi crede) dicam, quoniam illi magni viri sunt præsertim quoties equites periti velint fieri. Noli dicere (inquit Bembus:) nam ego duas alias historiolas, quas de Florentinis audiui in tuam gratiam celabo. Immo verò de Sienensibus (inquit Bibiena) narrantur istæ: nam in eo senatu, cùm literæ non ita pridem legerentur, ne vnum idemq; nomen sæpiùs iteraretur, pro viri cuiusdam nomine, PRAELIBATO, id est, prædictus recitabatur: quod cùm vnus ex Senatoribus audiuisset, respirate quæso (inquit) & in isto mihi satisfacite, PRAELIBATO ille, num est amicus Reipublicæ? Subrisit paulùm hic Bembus, & ego (inquit) de Florentinis, non de Sienensibus loquor. Immo verò libere in eo perstite (inquit Æmilia) nec vereare vicissim dicere. Tum Bembus: Florentini cùm nuper bellum cum Pisanis gererent, omnésque illorum opes propè exhaustas animaduerterent, diù multúmque deliberarunt, qua ratione huic malo occurrerent: tandem vnus reliquis ætate prouectior, excogitaui (inquit) geminum huic malo remedium. Nulla (vt scitis) adeò sunt nobis in promptu vectigalia, quàm ea quæ apud istius ciuitatis portas pensitantur, quas cùm tantùm nunc vndecim habeamus, totidem præterea alias quàm citissimè ædificemus: ita nobis thesauras duplò augebitur. Deinde in PISTOIA, & PRATO æraria faciamus, in quibus dies noctésq; nummi

Prædictus, Italicè Prælibato.

nummi fiant, atque ij omnino ducati aurei. Hanc ego rationem maximè expeditam existimo. Ridebant omnes grandæui ciuis tam subtile consilium. Deinde Æmilia: Túne (inquit) Bibiena Florentinos tuos adeò à Bembo illudi sine vindicta pateris? Arrisit Bibiena. Et illi (inquit) vnam hanc noxam dimitto: nam etsi mihi stomachum commouerit, cùm Florentinis istam notam inureret, tamen in eo valdè mihi placuit, quòd tuæ voluntati sit obsecutus. Quod ego quoque facerem, si ita necesse esset. Tum Cæsar: Rem non minùs lepidam, sed satis tamen crassam & leuidensem à Bresciano quodam audiui: qui cùm Venetijs in Ascensionis celebritate esset, sodalibus quibusdam suis me præsente ostendit, quanta illic & quàm insignia conspexisset, quos illic mercatores, quæ aromata, quantum panni, quid serici aurei, atq; argenteiquanto apparatu Senatum in Triremi vidisset, sponsalia cum Mari- *Signioriam* contrahentem, tanta hominum nobilium corona, tanta fœmina- *in Burentoro* rum multitudine, tam inaudita musicæ suauitate, vt iam illa non *Itali appel-* ciuitas sed cœlum videretur. Rogatus igitur quo musices genere *lant.* potissimùm delectaretur, omnes (inquit) valdè placebant, præcipuè verò tuba quædam noua & inusitata, qua dum Buccinator luderet, adeò sæpè eandem in imam gulam detrusit, vt nihil magis admirer, quàm eum non esse suffocatum. Ridebant omnes vehementer delirantis insciti am, qui eam tubæ partem quæ in seipsam interiùs replicata est, in gulam perflantis detrusam putarit. Pergit deinde Bibiena: Affectationes etiam illæ quæ mediocritatem non excedunt, fastidium nobis quoddam ingenerant: cùm verò in extremo curiosæ sint, valdè ridentur. Vt in hominibus illis, qui de sua virtute, de antiquissima familia de nobilitate loquuntur: in mulieribus etiam quibusdam quæ formam propriam, ingenium, vitam denique delicatam laudant. Sedebat non ita pridem fœmina quædam nobilis inter epulas, vultu adeò tristi, ac demisso, vt omnes illius tristitiam admirarentur. Rogata cur id faceret, respondit, venisse illi in animum rem tanti momenti, vt quoties (inquit) illius meminerim, non possum non sæpiùs ingemiscere. Nimirum cùm omnia corpora mortalia coram tribunale summi iudicis nuda in extremo die peruentura sint, vix possum dicere, quàm mihi doleat, meum quoque corpusculum, nudum iam tum futurum. Huiusmodi affectationes, cùm nullum in se modum habeant, ridiculæ potius quàm fastidiosæ fiunt. Illa verò iocosa mendacia quæ à re proposita minimè aliena sunt, quiuis intelligit, quàm facilè risum concitent. Et ille noster familiaris, qui istis nos fabulis nunquã carere patitur, vix potest dici, quàm mihi lepidum & facetum in-

tra paucos hos dies commemorauerit. Quantumcúnque lepidum & festiuum fuerit (inquit Iulianus) nec acutius nec excellentius esse potest, quàm quod Hetruscus quidam nostrâs, idémque mercator Lucanus mihi quoque nuper recitauit. Id tu nobis (inquit Ducissa) vicissim recitato. Tum Iulianus: Mercator iste cùm in Polonia ageret, pelles quasdam Zibellinas emere constituit, vt ex ijs vberior illi in Italia nundinatio esset: Et quoniam in Moscouiam vbi illæ venales erant, liberè transire non posset (quoniam iam inter regem Polonienſem, & ducem Moscouitam, bellum infestissimis animis gerebatur) ita egit cum quibusdam vtriusque regionis ciuibus, vt mercatores Moscouitæ suas pelliculas ad Poloniæ limites adducerent, tutiùs vtrique vt illic contraherent. Lucanus igitur Polonienſibus quibusdam comitatus, cùm eò versùm contenderet, tandem ad Boristhenis fluuij ripam peruenit, eúmque frigore adeò gelatum reperit, vt marmore duriorem putaret.

Facetum mendacium.

In altera fluminis parte Moscouitas conſpexit, qui exulceratos Polonienſium animos ſuſpicati, propiùs accedere non audebant. Deinde cùm ex indicijs quibusdam vtrinque cogniti essent, cœperunt primùm eloqui, & quantum poterant voce contendere Moscouitæ, quanti pelles venderent indicantes. Verùm tanta & tam incredibilis frigiditatis vis erat, vt intelligi non possent: quoniam verba priusquàm ad alteram ripam penetrarent, vbi Lucanus cum interprete stabat, in medio quaſi curſu concreta erant. Polonienſes quibus satis perſpecta res ista fuerat, ingentem in medio flumine ignem conſtruunt (nam in eo ipso limite atque termino cõsistere voces videbantur) & non ita multò postea, verba quæ per vnius horæ ſpatium in aëre congelata fuerant, reſoluta & liquefacta deſcenderunt, eúmque propè ſonum ædiderunt, quem niues ſolent, cùm mense Maio ſummis montibus decidunt. Ea cùm omnino degelaſſent, facillimè intellecta erant, etiamſi illi iam anteà diſceſſiſſent, qui eadem emiſerunt. Sed quoniam nimiùm pro pellibus efflagitare videbantur, noluit paciſci mercator, ſed re infecta domum redijt. Ridebant promiſcuè omnes. Deinde Bibiena, non tã ſubtile (inquit) & acutum, ſed non minùs fortaſſe iucundum, atq; elegans vobis poponam. Vix aliquot dies elapſi ſunt, ex quo de regione quadam à Luſitanis mercatoribus nuperrimè inuenta, de mirificis quibusdam animalibus, aliiſque rebus infinitis, familiaris quidam noſter permulta commentatus eſt. Idem inter cætera egregia, vnum illud admiratione longè digniſſimum retulit: ni-mirum Simiam ſe vidiſſe inuſitatæ formæ, quæ Scacchium ludum peritiſſimè

Simia Scacchio ludo perita.

peritissimè callebat. Cum ea fortè coram rege Lusitano ludebat generosus quidam, qui eandem eó perduxerat: quem cùm illa semel atque iterum subtilissimè ludẽdo fefellisset, tandem omninò superauit. Quod ille indignè ferens (vt solent omnes qui eo ludo delectantur) Scacchium regem apprehendit, qui apud Lusitanos satis magnus est, & cum eo Simiam capite percussit, illa continuò tanquam iniuriam perpessa, in regem Lusitanum insultat, & supplici gestu ab eo iustitiam implorare videbatur. Non ita multò post, idem generosus, cùm illius ira deferbuisset, eandem rursus ad ludendum prouocat. Quod illa etsi aliquandiù signis quibusdam recusaret, tandem nihilominùs assensa est: & quemadmodum superiori tempore, ita nunc quoquẽ ludendo superior euasit. Cúmque eó peruentum esset, vt aduersarium prorsus euincere posset, excogitauit quomodo id sine periculo faceret: tandem dextra manu furtim puluinar sericum apprehendit, cui generosus innixus erat, cúmque idem capiti suo obduxisset, eodem momento sinistra generoso commonstrat, quo ille loco deliràns ludum amisisset; deinq; coram rege sursum deorsum saltat, quasi victoriam sibi ipsi sine discrimine gratulata. Nónne istam Simiam sagacem, prouidam, prudentem dixeris? Necessum hercule est (inquit Cæsar) hanc ipsam inter reliquas doctorem, & permagnæ authoritatis fuisse. Et (nisi me animus fallit) Indiana Simiarum Respublica, hanc vnam in Lusitaniam emisit, vt apud exteras Nationes, magnam nominis gloriam consequeretur. Ridebant profusè hic omnes non solum mendacij causa quod erat facetum, quàm etiam epilogi, quod erat facetissimum. Pergit deinde Bibiena: Et quoniam (inquit) de facetijs diximus, quæ affectu quodam, & continua oratione sunt positæ, restat, vt de illis pauca adjiciamus, quæ vel vnius sententiæ breuitate, vel vnius verbi acumine consistunt. Et quemadmodum in superioribus illis animaduersio diligens adhibenda est, ne quicquam Scurrarum aut Ganeonum more faciamus, aut eorum qui stultitia risum solent commouere: ita in isto conciso genere Curiali nostro cauendum erit, ne inuidus aut virulentus appareat: neue dum ingeniosè loqui debeat, vim atq; acerbitatem adhibeat. Tales enim dum sola lingua peccant, toto non nunquam corpore plectuntur. Earum itaque facetiarum quæ in dictorum breuitate consistunt, illæ sunt acutissimæ, quæ ambiguitate quadam continentur, etsi ritum semper non commoueant: quippe quæ subtilitatis potiùs & acuminis nomine quàm festiuitatis laudantur. Vt est illud Hannibalis Paleotti nostri. Cui cùm familiaris quidam pædagogum adduceret, vt illius filios in Gram-

matica erudiret, eiúsque doctrinam singulari quadam laude efferret, pro stipendio rogauit, vt præter pecunias annuas cubiculum satis instructum, & lectum etiam concederet, quoniam nihil istorum habebat. Cui subitò respondit Hannibal: & quomodo quæso adeò (vt dicis) doctus esse potest, nisi multa lecta, atque adeò intellecta habeat. Videtis lecti vocabulum vario vtriusque intellectui quàm benè deseruierit. Sed quoniam istæ voces ambiguæ, acutum in se aliquid habent, cùm eas præter communem opinionem atque sensum interpretemur, admirationem magis, quàm risum mouent, nisi quando cum alia quadam vrbanitate coniunguntur. Eorum itaque apophthegmatum, quæ ridiculum continent, tum deniq; præcipua vis est cùm aliud respondeatur, aliud expectetur. In quo si dubium etiam aliquid insit, implicitum cum voluptate acumen videtur. Earum verò rerum quæ ambiguę sunt, multa sunt genera: & proinde in eisdem deligendis summa deliberatio erit, & vt aptis, artificiosísque vtamur, & ea declinemus, quæ ineptæ, & quasi vi quadam contorta videantur. Vt illud familiaris cuiusdam nostri, qui cùm à monoculo quodam vnà cum alijs ad prandium inuitatus esset, cæteriq; eam humanitatem recusassent, ego (inquit) propterea manebo, quia vni alicui sedem rectam video, locum digito commonstrans, in quo alter oculus extiterat. Quid isto sale potuit esse acerbius aut inhumanius, cùm sine causa minimè lacessitus dixerit, nec grauiùs eundem configere poterat, si omnino cœcus esset? Ista cum adeò generalia sint, vt in quemuis retorqueri possint, minimè sanè delectant, quoniam præmeditata putantur.

Quæ vni voce consistunt, ingeniosa magis quàm facetа sunt.

Eiusdem omnino generis fuit illud, quòd Hortensio cuidam cui nasus præcisus erat, dicebatur. Vbi oblectò perspicilla vitrea figes? aut qua tandem parte rosas olfacies? Verùm inter reliqui argutè dicta, nihil est, quod maiorem in sermone venustatem obtinet, quàm eodem sensu, atque eisdem vocibus reseruatis, eosdem aculeos in aduersarium retorquere; quos ille in nos ridiculè contorsit. Vt Iegulcius quidam cùm ab aduersario (iudice pro tribunale sedente) interrogaretur, quorsum latraret: quoniam (inquit) furem video. Huic non omnino dissimile fuit illud Galeotti Narbonensis, qui cùm per Siennam iter faceret, rogauit vbi commodè diuersari posset? Senensis quidam cùm eum obesum & prominentiore ventre conspiceret, alij (inquit) à tergo sarcinas portare solent, hic à fronte, & ante oculos habet. Necesse est (inquit Galeottus) quoties inter latrones peregrinamur. Est & aliud non inciuile iocandi genus ab Italis

Bischizzi

Biſchizzi nominatum, quod in parua quadam litteræ vel ſillabæ immutatione conſiſtit: vt in eo quicunque dixit neceſſarium eſſe te in Latina lingua, quàm in Græca peritiorem eſſe oportere. Et tibi quoque, Æmilia Pia, literas iſto modo inſcriptas meminimus: AMPLISSIMAE DOMINAE ÆMILIAE IMPIAE. Carmina etiam ſæpenumerò & adagia non inſcitè coniunguntur, aut in alium ſenſum diſtrahuntur, nonnunquam verò ſenſu eodem etiam remanente, ſed inuerſo pauhùm vocabulo. Vt ille qui proteruam & ſupercilioſam vxorem habebat, rogatus cuiuſmodi eſſet, Virgiliano illi alluſit: FVRIARVM MAXIMA IVXTA ME CVBAT. Hieronymus etiam Donatus cùm quadrageſimali ieiunio Romanas ſtationes cum aliis generoſis inuiſeret, in magnam nobilium fœminarum turmam fortè incidit, quarum venuſtate, cùm vnus præter cæteros delectaretur, è veſtigio exclamat. QVOT COELVM STELLAS, TOT HABET TVA ROMA PVELLAS. Neque hic reſtitit, quin ſtatim adderet. PASCVA QVOTQVE HAEDOS, TOT HABET TVA ROMA CYNAEDOS: Magnam ſcilicet iuuenum cohortem commonſtrans, quæ ex altera parte conſiſteret. Marci quoq; Antonij Epiſcopo Patauino perſimile reſponſum videbatur. Cùm enim Patauij monacharum cœnobium eſſet, præfectus eſt eo loci religioſus quidam, doctrinæ vitæque præſtantia inſignis. Neque tamen ea fuerat illius integritas, vt quicquam humani ab eo alienum eſſet. Nam cùm eiſdem partim confitendo, partim inſtituendo familiariſſimè vteretur, cùm tantùm decem numero eſſent, earum quinque impregnauit. Quod cùm fama (vt eſt velox & loquax dea) multorum auribus infudiſſet, cœpit religioſus de fuga cogitare. Epiſcopus contrà manus iniecit, & poſt multas quæſtiunculas, atque minas eò redegit, vt rem omnem confiteretur: adeò vt iam ſeuerus Epiſcopus, nihil niſi de ſupplicio & carcere cogitaret. Verùm reus iſte, quoniam homo doctus & perurbanus erat, multos habebat patronos & interceſſores, & inter aliquos Marcum Antonium. Verùm Epiſcopi tanta ſeueritas erat, vt non animum ſolùm auerſum, ſed aures etiam obturatas habere videretur. Illi nihilominùs inſtabant, orantes vt meminerit, quid locus, quid opportunitas, quid imbecillitas humana, denique quid amor muliebris valeret. Tum Epiſcopus: at quid obſecro dicturus ſum, cùm coram ſummo Rege conſiſtens, is mihi dicat: *Redde rationem villicationis tuæ?* Id nimirum reſpondebis (inquit Marcus Antonius) quod docet Euangelium: *Domine quinque talenta tradidiſti mihi,*

Latina pro Latina.

ecce alia quinque Superlucratus sum. Non potuit in summa austeritate risum continere Episcopus: immo multum, & de illius iracundia, & de rei pœna ista vrbanitate diminutum est. Facetum quoque & elegans illud est, cùm nominibus verbisque alluſio aliqua ingeniosa accedit, fictione etiam quandoque adhibita. Quod tùm quidem vsu venerat, cùm Protus Lucanus, homo (vti nostis) facetus, Episcopatum de Calio petijsset: qui cùm paulò vehementior esset, respondit Papa: Satis tu quidem scis Caleo Hispanicè, idem esse quòd taceo, & tu tamen non modò non taces, sed etiam loquax es. Absurdum hercle atque absonum esset, Episcoporum aliquem esse, & tamen episcopatus sui titulum non agnoscere. Posthàc ergo discè quid sit CALIO, id est, tacere. Interposuit hisce Protus responsum, quod etsi omninò huius generis non esset, erat tamen non minùs ridiculum. Ille siquidem, cùm nullius momenti suas petitiones esse videret, nisi alia ratione pontificis animum pertentaret: Reuerende pater (inquit) si mihi episcopatum istum concesseris, senties, in rem tuam fore. Relinquam enim ex eo duo tibi officia. Et quæ tandem officia (inquit Papa?) Vnum (inquit Protus) principale, alterum Beatæ Mariæ. Non poterat hic pontifex risui frœnum injicere, etsi grauissimus pater esset. Illud quoquè Patauiensis cuiusdam (etsi perexiguum sit) obliuisci non possum, qui Calfurnium ex eo appellatum dixit, quia fornaces calidas reddere consueuit. Ego verò cùm nuper à Phedra quærerem, quo pacto illud eueniret, vt cùm die veneris (qui Christi passioni sanctus est) ecclesia mater pro Christianis omnibus, pro Ethnicis etiam, & Iudæis orare non dedignetur, pro Cardinalibus quoque quemadmodum pro Episcopis, reliquisque non oraret: ille mihi continuò respondit, Cardinales omnes in illa oratiuncula contineri, scilicet: *Oremus pro schismaticis & hæreticis.* Ludouicus quoque noster, illud meum ridiculum cõmemorare solet: me nimirum fœminam nobilem reprehendere solitum, quòd latice atq; oleo adeò splendescente vultum oblineret, vt eam quoties aspexissem, faciem in eo meam conspicerẽ: quod ego ferre non possem, cùm adeò informis essem. Huius fere generis erat illud Camilli Paleotti, Anthonio Porcaro: cuius cùm familiaris quidam sacerdoti confiteretur, ieiunia se, reliquaq; diuina officia, ex animo exequi solere, tu (inquit) dũ te accusare debebas, profusè laudas. Immò verò (inquit Camillus) hæc propterea confiteretur, quia eadem flagitiosa existimat. Nónne illud præfecti nobilissimi argutè dictum meministis? Cùm postridiè Galeottus illum admiratus esset, qui ducentos aureos pro equo postularet, cúmque

Taceo Hispanicè Caleo.

Anthonio Porcaro Camillus Galeottus.

cúmque adderet nihil eundem valere, quia armorum neque splendorem, neque strepitum ferre poterat: si ea sit illius natura (inquit Præfectus) mirum ni ille mille aureos petat. Quis enim nocebit equitanti? Ijsdem etiam aliquando verbis non inconcinnè vtimur, sed in alium propè finem quàm vsus communis feret. Vt cùm duci cuidam per fluuium rapidissimum transeundum esset, buccinatori præcepit, vt ille præiret: cui ille nudato capite non sine summa reuerentia respondit: Immò verò non decet, honoris vestri est reliquos omnes præcedere. Illa quoque iocandi formula non iniucunda est, cùm proferentis voces non reijcimus, alieno tamen sensu interpretemur: vt illud Philippi Beroaldi nostri, cui cùm Teuthonicus quidam illius discipulus obuiam daret, Domine (inquit) Deus det tibi bonum serò. Ille vicissim respondit: Et tibi malum citò. Idem Beroaldus cùm diceret, se Boloniam profecturum, ab eodē quæsiuit Sadoletus, quemodo adduci posset, vt Romam relinqueret, vbi tot, tantæque voluptates essent, & eó proficisceretur, vbi nihil nisi fastidium, & defagationem reperiret. Eundum est certè (inquit Beroaldus) *Per tre Conti*: id est, propter tres causas, eásque statim cœpit in digitos distribuere: sed interpellauit eum Sadoletus: & satis (inquit) scio, de quibus sentias, nimirum, *de Conte Ludouico de Sancto Bonifacio, de Conte Hercole Ragonensi, & Conte de Pepoli*. Ridebant iam satis vniuersi, quia tres istos nobiles & iuueniles Comites Beroaldi auditores Bononiæ studuisse cognouerant. Faceta istæc & perurbana iocandi ratio est, quia cùm aliud expectemus, aliud semper respondetur: nostríque nos errores in re tam parui ponderis, & valdè delectant, & ad ridendum sæpenumerò impellunt. Ipsa verò loquendi ratio, ijdem loci atque figuræ quæ grauibus, seriisque rebus inseruire solent, eundem in facetijs vsum, eandémque dignitatem obtinent. Et quemadmodum clausulæ atque vocabula, contraria contrarijs applicata, multum in sermone venustatis habent: ita quoque fit, sicubi, eædem sententiæ, cum eisdem dissidentur. Vt in illo Genuensi qui cùm profusior esset quàm illius opes ferebant, reprehendit eũ fœnerator insignis, rogans quando tandē cessaret facultates suas exhaurire & profundere. Quando tu (inquit alter) cessabis furari aliena. Et quoniam ex eisdem locis ridicula, & grauiores etiam sententię desumuntur, in neutro genere quicquam festiuiùs & ornatiùs fieri potest, quàm ea omnia, quæ prolata sunt, quodammodo confirmare, & eadem tamen ipsa, præter opinionē proferentis interpretari. Vt cùm diuino nuper officio rusticus quidam sacerdos interesset, & ad generalem confessionem gradatim

Bononiam.

Acutè responsum.

peruenisset, vnus omnium nomine cœpit effari peccasse se, cogitando, loquendo, faciendo: deniq; nullum esse tam infandum aut mortale crimen, quo ille non esset contaminatus. Quod cùm illius quædam amicula, & popularis audiret, astantes rogat, vt istius rei testes essent: nam ego (inquit) illum apud episcopum reum faciam. Eadem vrbanitate vsus est Salezza de Pedræda, qui cùm mulierem nobilem vehementer laudaret, tam propter virtutes, quàm etiam formæ venustatem corporisque habitudinem, illa modestè respondit, indignam se istis laudibus esse, cùm adeò ætate prouecta esset. Tum ille, cùm te senio confectam profiteare, quid hoc aliud est, quàm angelis te similem dicere, qui primi omnium sunt, atq; antiquissimi? Non minùs igitur argutè dicta, ad risum iocúmque conferunt, quàm grauiores sententiæ ad laudem & encomium, præsertim si metaphoris consistant aptis & conuenientibus, isque qui respondet, in eadem verborum translatione persistat. Vt Cosmus de medicis non ita pridem argutissimè, cui cùm Palla Strozzius è Florentia exul internuncium misisset, & Cosmo his verbis interminatus esset, nimirum iamiam Gallinam parere: Respondit è vestigio Cosmus: Tu Pallæ meo nomine vicissim dicito, malè Gallinas parere, cùm è nido sint exterminatæ. Illud etiam Camilli Porcari egregium fuit: qui cùm oratione quadam nonnullos Italiæ Heroës, & inter cæteros Marcantonium Colonnam summis laudibus exornasset: Marcantonius ingentes gratias retulit, nihil horum agnouit: quin tu (inquit) Camille, id amicis tuis facis, quod solent mercatores veluti, cùm adulterinum fortè nummum habeant, quo vt se honestiùs expediant, eundem solent optimis quibuscunque pecunijs interponere. Idem tu mihi facere videre, qui dum me viris istis nobilissimis adiungis, fieri casu potest, vt ego quoque eorum similis videar. Tum Camillus: illi certè qui nummos adulterare solent, eosdem auro ita sæpè oblinunt, vt multò splendidiores appareant, quàm illi, quibus nihil fucatum inest. Quòd si igitur aliqui hominum Alcumistæ essent, vt sunt nummorum, ego quoque te fictitium & adulterinum suspicarer, cùm multò reliquis pulchrior & lucidior appareas. Videtis itaque vtrique iocandi formulæ istum locum esse communem, multósque alios, quorum infinita sunt exempla, præsertim in sententiarum grauitate atque pondere. Vt illud egregij cuiusdam belli ducis, qui cùm mensæ, cum tanta hominum caterua discumberet, nihil vt loci relinqueretur, duósque Italos astantes vidisset, qui eidem egregiè in prælio inseruissent: Surgite (inquit) obsecro, & paulùm cedite, finite eos aliquantisper edere, quorum virtute effectum est, vt nos iam nunc

Cosmus de Medicis Pallæ Strozzio.

Camillus Marcantonio Colonnæ.

nunc edamus. Idem Diego Garziæ monenti, vt è loco periculoso secederet, quo tormentorum ictus faciliùs declinaret, fertur sic respondisse: Cùm tibi nihil terroris Deus iniecerit, tu mihi ne inijcias. Ludouico quoque Gallorum regi, cùm primùm diademate insignitus esset, suggessit quidam nunc esse, cùm posset eas vlcisci injurias, quas tum perpessus erat, cùm Aureliæ dux esset: cui ille magnificè respondit, nihil esse cur Gallorum rex, Aurelianensis injurias vlcisceretur. Lepòris quòque acerbitas, nonnunquam in verborum tantummodò grauitate, sine aliqua risus incitatione consistit. Vt Ottomanus magni Turcæ frater, cùm in Roma captiuus esset, Italósque hastis equo concurrentes videret, nugas puériles dicebat esse. Cùmque eidem relatum esset, Regem Ferdinándum iuniorem cum primis agilem, currendo, saltando, insultandóq; præstitisse, respondit isthæc in sua patria seruorum atque mancipiorum fuisse: nobilium verò filios liberalitatem, magnificentiam, reliquásque virtutes à primis annis didicisse. Huius ferè generis (nisi fortè aliquánto facetius videatur) fuit illud Archiepiscopi Florentini, Alexandro Cardinali responsum. Qui cùm nihil habere homines diceret præter fortunas, corpus, atque animum: immo (inquit antistes) omninò nihil habent. Nam de fortunis disponunt rapaces iuris periti, de corpore hallucinántes medici, de animo theologi inconstantes. Huic certè illud potest adiungi, quod solet Nicolettus dicere, nempe iurisconsultos perrarò in iure contendere, medicos rarius medicè viuere, Theologos verè Christianos esse rarissimè. Subsistit hic Bibiena, deinde susceptum iam antea sermonem insequitur. Infinita sunt istius rei exempla, eáque ipsa, à magnis & primarijs viris delibata. Verùm nihil est, quod magis ridetur, quàm apta, & facета comparatio; vt Pistoia noster, quum Seraphino rescriberet: Manticam inquit, tibi remitto, quæ tui ipsius est multò simillima; neque sanè dissimilis erat, si probè Seraphinum meminerimus. Nonnulli sanè sunt quibus illud permagnæ voluptati solet esse, viros fœminásque canibus, equis, auibus, cistulis, scabellis, curriculis, lucernis assimulare: quæ omnia suam aliquando dignitatem habent, nonnunquam verò frigent. Ita in illis omnibus, loci, temporis, personæ, reliquarúmque rerum iusta consideratio est. Tum Gasparus Pallauicinus: cùm non ita pridem Iohannes Gonzaga Alexandrum filium cum magno Alexandro conferret, iucunda mihi videbatur illa comparatio. At illam nos ignoramus, inquit Bibiena. Iohannes Gonzaga, (inquit Gasparus) cùm tesseris luderet (vt ferè solet) magnámque pecuniæ vim profudisset, astitit fortè Alexander

Magnifica Ludouici vox.

Omnia nostra penes alios esse.

Iohannes Gonzaga de Alexandro filio.

filius, qui etiamsi tenera ætate sit, verè tamen in eo patrizat, quòd telleras amet. Is cùm patris infortunium diù contemplatus esset, quasi tantas impensas doleret, grauiter suspirauit. Quod cùm Comes Paniella deprehenderet, Vide (inquit) Gonzaga, pius filius profusi patris iacturas deplorat, valdéque inhiat vt fauente aliquando tibi fortuna, ipse aliquid lucri reportet: isto illum dolore subleuato, & priusquàm omnes aureos ludendo profuderis, vnicum illi altèm tribuito, vt ille quoque cum suis amiculis colludat. Tum Iohannes Gonzaga: Falleris mehercule, si sic sentias: res tam parui momenti non curat Alexander. Verùm non secùs quàm ille Magnus, cùm patrem Philippum audisset ingentem exercitum profligasse, regnúmque amplissimum iam propè deuicisse, quantumuis iam puer esset, in acerbissimos luctus incidit: cúmq; ab eo quæreretur, cur tantam lachrymarũ vim profunderet, respondit vereri se ne ita multas gentes nationésque pater sub iugum mitteret, vt illi nihil restaret, quod superare posset. Ita meus quoque Alexander, in meis proindè iacturis subtristior est, ne ego forsitan adeò multum exhauriam, nihil vt illi relinquam quod possit perdere. Hîc cùm paulùm esset arrisum, superiorem sic orationem prosequitur Bibiena: Videndum præterea diligenter ne impia sit iocandi ratio, neué dum nouo modo ingeniosi videri velimus, diuinam maiestatem conuitijs lædamus. Iniquè sanè comparatum esset, nos ea in re laudem atque gloriam consectari, cuius nomine non tantùm vituperium, sed supplicium etiam commeremur. Quisquis igitur ingenij sui acumine adeò occæcatus est, vt suæ in deum pietatis obliuiscatur, dignus sanè videtur, qui ex ingenua illa & liberali nobilium societate exulet. His affines sunt illi, qui in omni sermone turpes, & obsceni sunt, nulláque in re magis delectantur, quàm verborum turpitudine, fœminis pudorem, atque verecundiam commouere: quod vt liberiùs faciant, impuris argutiísque vocibus inuestigandis mirificam nauant operam. Id quod nuper Ferraræ inter epulas multis audientibus contigit. Vbi cùm Florentinus, & Sienensis fortè conuenissent (qui ferè vt scitis inimici solent esse) Sienensis vt Florentinum vreret, Sienam (inquit) imperatori in vxorem concessimus, & Florentiam eidem in dotem dedimus. Sic enim iam tum fama erat, per magnam pecuniæ vim, à Sienensibus imperatori concessam, vt eorum in se patrocinium susciperet. Quibus commotus Florentinus subitò respondit: Si dos sit Florentia, si vxor Siena, Sienam tamen primò obequitabit imperator (Gallico more locutus, sed verbo vsus Italico) posteà de dote cùm primùm vacauerit litigabimus

Comes Paniella Gonzagæ.

Impia iocandi ratio.

litigabimus. Videtis satis acutè iocatum esse, sed quoniam fœminis præsentibus, turpiter & inuerecundè. Tum Gasparus Pallauicinus: tunc ista voluptate mulieres priuabis, cùm nihil magis quàm illiberalem huiusmodi orationem desiderent? nunquàm equidem reminisci possum, toties me virilis sermonis puduisse, quoties muliebris impudentiæ. Ego verò (inquit Bibiena) de istis tuis mulierculis non loquor, sed de illis quarum ea virtus est, vt eas generosus vnusquisque suspiciat atque admiretur. Æquum hercle esset (inquit Gasparus) signum aliquod, & quasi regulas nobis tradi, quibus eas liceat facilius internoscere: quoniam ita plerunque fit, vt quæ aspectu primo videantur optimæ, eas si intus & in cute cognoueris, putabis esse pessimas. Subridens hîc Bibiena, nisi (inquit) Iulianus adesset fœminarum omnium patronus atque propugnator, ego tibi responderem. Verùm illi tam gratum officium nusquam intercipiam. Arrisit leuiter Æmilia, & mulieribus (inquit) nullo defensore opus est, contra aduersarium tam paruæ, aut tam nullius potiùs authoritatis. Gasparum itaque in sua tam præpostera sententia consenescere patiamur, quam ille propterea mordicùs tenere solet, non quia in fœminis mancum & imperfectum aliquid sit, sed quia inter innumerabiles, vix aliquam reperire possit, quæ illius aspectu delectetur. De facetijs igitur quod reliquum est audiamus. Permultos equidem locos (inquit Bibiena) iam pridem mihi videor commemorasse, è quibus tales & argutiæ sunt eruendæ, quarum omnium dignitas & excellentia in narrationis iucunditate consistit. Alios etiam fortasse aliquos liceret adijcere: vtpotè cùm vt aliquid iucundius explicemus, incredibile quippiam affingamus, cuius generis fuit illud Marij Volaterrani, qui sacerdotem se quendam cognouisse aiebat, qui se adeò procerum putauit, vt quoties diui Petri templum ingrederetur, se consultò demitteret, ne trabes, quæ in fastigio erat, caput illi comminueret. Iulianus etiam noster Golpinum seruum adeò macilentum, atque aridum fuisse dixit, vt cùm manè fasciculis ignem subijceret, gnauitérq; perflaret, vsq; ad camini verticem à fumo eleuatus est, vbi nisi casu transuersè hæsisset, periculum erat, ne in aërem euanuisset. Augustinus quoque Bezzauanus multa facetè de auaro quodam narrare solebat, qui cùm in summa annonæ caritate frumentum vendere recusasset, idémque non ita multò post dimidio minoris esset, desperatione exanimatus laqueo se clanculum in cubiculo suspendit, cúmque doloris magnitudo, singultus aliquos sonósque eliceret, accessit summa celeritate seruus, & licet rei nouitate attonitus esset, funem nihilo-

Marius Volaterranus.

Golpinus.

minùs ociùs præcidit, mortémq; iam in limine atque foribus aduentantem anteuertit. Auarus tanto discrimine liberatus cùm se recolligeret, fremere cœpit & indignari, concissum esse laqueum tam nouitium, & quasi dispendij pœniteret, de pretio cum famulo seriò expostulabat. Istis non multùm dissimile est, illud Laurentij de medicis, qui cùm Mimum quendam frigidè iocantem videret, non riderem (inquit) etiamsi me titillares. Deindè cùm alter quoque insulsus homunculus, eundem in lecto valdè serò reperisset, eique vitio verteret, quòd ille somniaret, dum ipse nouum vetúsq; forum obiret, dum Sancti Galli portam peteret, dum ciuitatis muros circuiret, dum infinita negotia cõficeret: respondit Laurentius, vnicum meum in otio insomnium, omnibus tuis negotijs antecellit. Illud quoque non minùs ingeniosum est, cùm id reprehendamus, quod non erat credibile nos aliquando reprehensuros: vt Marchio Fredericus Mantuanus Ducissæ nostræ pater, qui cùm mensæ vnà cum alijs nobilibus discumberet, vnus ex his cùm ius appositum exorbuisset, pace vestra (inquit) nobilissime Marchio, rursúmq; deglutire cœpit: cui Marchio, quin tu (malùm inquit) porcorum pace dicito, mihi nulla fit iniuria. Nicholaus etiam Leonicus, cùm tyranno cuidam liberalitatem iniustè attributam audiret, videte (inquit) per deos quàm egregiè liberalis sit, qui non sua solùm, sed aliena etiam largiatur. Illa quoque non inciuilis iocandi ratio est, cùm aliud dicimus, aliud dissimulantes cogitamus. De his rebus non loquar quæ in extremo contraria sunt, vt cùm homunculum gigantem, deformem formosum, nigrum denique album appellamus (hæc enim aperiora sunt, & risum tamen aliquando non inconcinnè mouent) sed cùm seueris grauibúsque sententijs, illud lepidè exprimamus, quod tacitè apud nos vix vno verbo dignum ducimus. Vt erat illud Augustini Folietæ: cui cùm generosus quidam insigniter mentitus esset, valdéque desideraret, vt sibi crederetur; supercilioso vultu respondit Folietta: Si vnquam mihi gratum acceptúmque facturus es (vir optime) ne ægre feras, si tibi non crediderim. Cùm verò instaret alter, multísque iuramentis mendacium confirmasset: quoniam ita vis (inquit Folietta) credam in tuam gratiam; nam (vt ingenuè fatear) multò difficiliùs tua causa facturus essem. Eodem ferè modo Iohannes Cardonensis in ciuem quendam locutus dicitur, qui Roma discessurus erat. Nam malè illi persuasum dixit, vt eam vrbem relinqueret, cùm illius vita, adeó omni scelerum genere contaminata esset, vt Cardinalis tandem aliquando fieri posset. Huius quoque generis fuit illud Alphonsi de sancta Croce, qui cùm multas

Auari exemplum, dispendium pluris quàm suspendium prudentis.

Marchio Fredericus, Ducissæ pater.

multas iniurias à Cardinali Pauiensi illatas perpessus esset, obambulans fortè prope Bononiam in loco cruciatibus destinato, miserum conspexit suspendio recentissimè suffocatum, in quem conuersus alta voce clamans, ô te fœlicem (inquit) cui nihil est commercij Cardinali Pauiensi. Illæ verò facetiæ, quæ aliquantulùm sunt ironicę, magnis hominibus sunt accommodatæ. Nam & graues sunt & salsæ, leriisque rebus inseruiunt, & festiuis: & proindè antiquis, ijsdémque summis viris vsitatissimæ, vt Catoni, Scipioni Affricano minori. Verùm inter omnes longè præstantissimus est habitus Socrates Philosophus, & nostris temporibus Alphonsus primus rex Aragoniæ. Ille cùm aliquando manus lauaret annulos magni pretij de digitis exuit, eosdémque ei custodiendos dedit, qui proximus astitit, quasi nihil cogitans cui commisisset. Seruus interim, regem minimè obseruasse existimans, apud quem depositum esset, & quia multi aderant, & quia grauiora cogitabat, tanquam opimam prædam lucratus, valdè triumphauit: eóque magis, quia rex nec repetiturus, nec meminisse videbatur. Cùm itaque dies aliquot, mensésque elapsi essent, & de illa re verbum nullum, omnia tuta atque integra putabat, adeò vt exacto iam ferè illius anni curriculo, cùm iterum rex annulos detraheret, ille se audaciter ingerit, manúmque porrigit recepturus. Quod cùm Alphonsus animaduerteret, tacitè illi in aurem hæc verba insusurrat: *Satis tibi fuerit superiores annulos habuisse, isti alij cuipiam percommodi erunt.* Argutè meherculè dictum & sapienter, & Alexandro aliquo non indignè. Huic Ironiæ persimilis est illa iocandi formula, cùm verbis honestis & concinnis, rem turpem & vitiosam circumscribimus. Cuiusmodi erat illud ducis cuiusdam egregij, qui cùm bellum Cirignolæ maximum strenuè confecisset, omniáque iam secura ac pacata essent, venit fortè illi obuiam iuuenis, qui sub eo meruerat, tanto armorum splendore, tanto apparatu, quasi prælium iam primùm ineundū esset, quem cùm ille seriò intueretur, in Hugonem Cardonensem conuersus: Maris posthac (inquit) tempestatem ne vereare, Sanctus Hermes apparuit. Hic ille honesto vsus vocabulo, alterius segnitiem tacitè notauit. Sanctus enim Hermes (vt Nautæ fabulantur) post summam maris intemperiem solet apparere, & summæ tranquillitatis signum dare. Ita iste quoq; miles egregius confectum iam bellum, & omnia transacta portendebat. Octauianus quoq; Vbaldinus cùm Florentiæ vnà cum nonnullis illius vrbis primarijs ciuibus esset, sermonémque de præstantissimis illius ætatis militibus haberet, sciscitabatur ex illis vnus, num Antonellum Forlium (qui paulò

Bononiam.

Ironici sales.

Hugo Carbonensis.

Vbaldinus.

anteà Florétia ausugerat)cognouisset: respondit Octauianus magnoperè se illum non scire, sed virum manu promptum atq; expeditum esse habitum. Probè meherculè expeditum dixeris (inquit Florentinus:) nam adeò erat in discedendo præceps & expeditus, vt nemini nostrûm (vale) diceret. Illæ quoque argutiæ non iucundæ sunt, cùm alterius orationem ita præpostere inuertimus, vt contra illius voluntatem sensúmque omninò significet: vt erat illud ducis nostri, cùm Præfecto cuidam responderet, qui sanctum Leonem bello amiserat. Ea ciuitas cùm à Papa Alexandro capta esset, & duci Valentino concessa, dux ipse Venetijs forte fortuna fuerat: cui cùm multi, multa de Reipublicæ statu secretissimè referrent, venit tandem Præfectus iste & cùm aduersam fortunam multis verbis incusasset, dixit se non dubitare, quin rationem excogitare atque inire posset, qua sanctum Leonem facilè recuperarent. Cui dux facetè, ne te torqueas (inquit) in ea causa: Iamdudum id à te dictum est: nam tu nisi perdidisses, nulla nobis recuperandæ occasio esse posset. Alia istius generis dicta laudantur, cùm homines ingeniosi & peracuti, ineptum aliquod crassúmque de industria loquuntur: vt Camillus Paleottus de quodam qui repentè vita functus est. Stultum meherculè hominem (inquit)& insulsum, qui simul atque ditescere occeperat, mortuus est. Salsa etiam & perurbana est illa dissimulatio, cùm viri prudentes & sagaces id se fingunt non intelligere, quod satis intelligunt: vt erat illud Frederici Marchionis Mantuani, quem cùm homo loquax (& valdè tamen insulsus) querelis obtunderet, quòd illius vicini columbas pedicis, & tendiculis è columbario furtim surriperent, tacuit diu Fredericus quasi hæsitans, quid in tantis rebus respondendum esset: instat præterea calumniator, ne tantam iniuriam inultam pateretur, & vt vehementiùs persuaderet, columbam ostendit pedibus illaqueatã. Respondit Marchio, tantis se malis velle breui prospicere. Non destitit tamen ille garrulus, quin etiam atq; etiam Columbam ostentaret, eúmq; Marchionem satis incitatum putaret, quid obsecro (inquit) tali in re faciendum putas? Profectò (inquit Fredericus) columba istæc inter ecclesiæ limites sepelienda non est: nam cùm se suspenderit, credibile est, desperatione debilitatam mortem sibi consciuisse. Eiusdem propè generis fuit illud Scipionis Naficæ. Is cùm Ennij domum adijsset, vt eúndem conueniret, eúmque pro foribus astans nomine compellaret, respondit ancilla eum non esse intus, quoniam ita præcepit herus: quod etiamsi planè audiret Scipio, tacitùs tamen discedit. Non ita multò post, cùm Ennius Scipionem domi suæ quæreret, eúmque

Iocosa dissimulatio.

Cic. de Orat. lib. 2.

eúmque pariter in platea consistens euocaret, respondet Scipio: Non sum domi. Tum Ennius: Quid? an ego vocem tuam non agnosco? Deinde Scipio: ô hominem planè inhumanum, ego puellæ tuæ de te postridiè credidi, tu mihi de me non credis? Illud quoque cum primis argutum videtur, cùm ijsdem aculeis quisquam configitur, quos in alium vibrauit: cuiusmodi fuit illud Alonsi Carilli, qui cùm in aula Hispanica ageret, adeò fortè iuueniliter in rebus quibusdam non ita magni ponderis versatus est, vt regio iussu carceri committeretur. In quo cùm per totam noctem restitisset, sequenti die liberatus, in aulam redijt viris fœminisque nobilibus refertissimam: vbi cùm omnes de illius custodia multa hilariter loquerentur, tandem Boadilla: Verebar equidem (inquit) Alonse, idque non mediocriter, ne suspendium patereris. Ego quoque id dubitabam (inquit Alonsus) sed hæc vna me spes recreauit, te in maritum me fuisse emendicaturam. Quid isto sale potuit esse acerbius? cùm in Hispania (quemadmodum etiam alibi) ille mos fuerit, vt cùm crucis supplicio quisquam destinatus sit, si meretrix aliqua triuialis & prostituta, eidem nubere velit, vitæ dispendium minimè patietur. Eadem ferè ratione, Raphael homo facetus, idémque pictor eximius, duobus Cardinalibus (qui eo sunt vsi familiariter) respondit. Illi vt eundem in liberiorem quendam sermonem perducerent, tabulam illius quandam, in qua ille D. Petrum, Paulúmque depinxisset, consultò vituperabant, eósque nimiùm rubicundè depictos affirmabant. Quibus ille, Nolite viri amplissimi istuc admirari, sciens prudénsque feci: Ego Petrum, Paulúmque in cœlo præ pudore non minùs rubicundos quàm hîc sunt, existimo, quum eorum Ecclesiam à talibus viris, quales vos estis, regi gubernaríque videant. In illis itaque argutijs nonnihil salis inest, in quibus subobscura ridendi occasio continetur. Cuius generis illud erat, quod homini cuidam luctuoso responsum fertur: qui cùm miserè lachrymis & squalore confectus esset, quòd illius vxor de ficu se ipsam suspendisset, venit ad eum familiaris, & quasi esset, quod cum eo seriò communicaret, Obsecro (inquit) si me tibi deuinctum velis, vt ex ista arbore habeam quos seram surculos. Aliæ nonnullæ sunt haud istis longè dissimiles, quæ lenitatem in se quandam, & temperatam grauitatem habent, vt illud quod de Catone scribitur, qui cum baiulus arca quam humeris ferebat, inuitè offecisset, posteáque (cum integrum non esset) caue tibi exclamaret, Quid (inquit Cato) an aliquid aliud habes, quo mihi noceas? Ridetur quoque (nec iniuriâ) cùm in errorem loquentes incidimus, cùm-

Alonsi in Boadillam salis acerbitas.

Cic. de Orat.

que ineptiore aliqua ratione consultò corrigimus, nec omnino à proposito deflexi, nec verecundia (quod fere fit) præpediti. In concilio Florentino non ita pridem duo confederunt aduersarij, quorum alter Altouitius erat, alter Alamannius. Altouitius à crapula fortasse recens in somnum incidit. Quod cùm ille satis perspiceret, qui proximus sedit, eundem subito excitauit rogans num audiret quid aduersarius diceret, patres illius iam diù responsum expectasse. Ille se confestim somniculosus erigit, & minimè deliberandum ratus: Ego (inquit) viri grauissimi ea omnia nego, quæ dixit vobis Alamannius. Ille contrà, cùm se nihil dixisse obtestaretur, nego igitur (inquit Altouitius) quæcunque dicturus es. Huius generis fuit illud Seraphini vestri medici Vrbinatis: à quo cùm homo rusticus oculorum medicinam imploraret, cùm oculus illi iam anteà prorsus excussus esset, Seraphinus etsi malum insanabile cognosceret, sperabat tamen aliquas illi non minùs arte pecunias elicere, quàm oculus iam anteà vi effluxisset. Quocirca multa promittit vt aliquid reciperet, & rusticum minimè dubitare iubet, quin intra sex dies, rursus conualesceret. Ille tam insperata audiens & valdè lætatur, & dat quod habet liberè. Verùm cùm status sanitati dies exceßisset, & nihilo sanior esset, medicum incusare cœpit. Seraphinus nihil iam illi nummorum superesse perspiciens, hortatur, ne ægrè ferat oculum sanari non posse, cùm oculum non haberet, quin deum potiùs exoraret, ne altero quoque oculo priuaretur. Quæ cùm rusticus audiret in summos luctus atque mœrores incidit, medicóq; minitari cœpit, duci se quàm primùm significare velle quomodo pecunijs spoliatus, atque expilatus esset. Tum Seraphinus ira commotus, vt se faciliùs purgaret, abi malùm (inquit) impurissime nebulo, tunc duos oculos habiturus es, cùm homines honesti, ijdémque ciues egregij plures non habeant? Hæc ille tanta vocis vultúsque acerbitate fulminauit, vt miser ille tacitus & exanimatus discederet, nonnihil veritus ne potiùs feciße iniuriam, quàm tulisse putaretur. Verùm in toto iocandi artificio, nihil laudabilius est quàm (vtcunque res ceciderit) festiua eiusdem interpretatione vti. Venit non ita pridem in aulam Hispaniarum eques, aspectu horridus, & informis, & cum eo vna illius vxor, fœmina longè venustissima. vterque eo ferici genere amictus, quem Hispanicè Damascum appellant: quos cùm regina curiosè intueretur, Alfonsum rogauit de vtrisque quid illi videretur. Mihi quidem (inquit) optimè videntur cum vestibus conuenire. Nam & illa Dama formosa est, & ille Asetus videtur, id est deformis, turpiculus, monstrosus. Raphael etiam

Altouitij & Alamanny dissentio.

Seraphini medici responsum.

Damascus.

etiam Pazzensis cùm literas videret à Priore Messinæ, amiculæ cuidam suæ isto modo inscriptas: *Istæ literæ dentur illi, quisquis causa est doloris mei*. Procul dubio (inquit) istæ literæ Paulo Tholossensi tradendæ sunt. Quod cùm primùm dixisset, ridebant qui aderant vniuersi, quia Paulum cognouerant decem mille aureos Priori præstitisse: qui quoniam profusior aliquantò fuit, iam tum soluendo non erat. Huic affine est illud, cùm prætextu consilij familiariter quempiam admonemus, nihil minùs interim cogitantes. Quod à Cosmo de Medicis sæpenumerò factitatum audiuimus. Is cùm amicum haberet magis fortunatum quàm sapientem, qui illius ope publicum munus extra Florentiam obtinuisset, Cosmum rogauit, vt illi indicaret quomodo honestè tanto munere defungeretur Cui Cosmus, vestes (inquit) graues induito, demisse & seuerè aspicito, denique multùm sileto. Eadem fere vox Ludouici comitis fuit, à quo cùm homo curiosus percontaretur, qua potissimum ratione per locos quosdam periculosos permeare posset, & quomodo personatus latronum excursus effugeret. Doctoris (inquit) alicuius aut Senatoris vestibus vtere. Ianottus etiam Pazzensis cuidam qui succinctorium diuersissimis coloribus interserere parabat, assumito inquit omnia facta dictáque Cardinalis Patiensis. Ridetur etiam sæpenumerò quoties ea, quæ valdè inter se dissident, tanquam necessariò coniuncta proferuntur: vt illud Antonij Rizzi de Forliuensi quodam. Quid est, (inquit) cur eum stultum dubitetis cùm Bartholomæus nominetur? facetè etiam quicũque dixit: tu equitem quæris cùm equum non habeas, & iste noster nihil nisi fortunis & equis caret. Ea etiam interdum risum commouent, quæ valdè sunt consentanea, vt cùm de familiari quodam nostro non ita pridem dubitaretur, num falsam ecclesiæ aduocationem effinxisset, & alter fortè sacerdos, eodem ferè momẽto in grauem morbum incidisset; Antonius Torellus in hęc verba subitò erupit: Quid (inquit) cessas? cur tabellionem illum tuum non accersis, vt isto quoque sacerdotio fruare? Verùm frequentiùs ea ridemus, quæ non sunt consentanea. Vt nuper cùm Papa Iohannem Lucam de Ponte tremulo, & Dominicum Della Porta (vtrunque vt scitis humeris incuruum) accersiuisset, eósque Rotæ iudices consultò admisisset, dixit se conuexã istam Rotã breui spatio directam facturũ. Quod cùm Latinus Iuuenalis audiret, fallitur (inquit) Sanctissimus Pater, si cum hominibus distortis Rotam aliquando directam se posse putet efficere. Risus etiam non inconcinnè mouetur, cùm ea omnia, quæ recitantur & plura etiam (si opus fiet) concesseris, sed alia tamen ratione consultò intelligas. Vt Pe-

Dissentanea.

Consentanea

Rota locus ecclesiastici iudicij mæ.

raltа egregius belli dux, cùm in procinctum veniret vt Monomachia cum Aldana concertaret, Molartus Aldanæ patronus Peraltam iurare iubet, num præstigium aliquod, aut incantamentum occultè gestaret, quo tutior à vulneribus esset. Iurauit è vestigio Peralta, nec veneficium se, neque characterem, nec reliquias, nec religiosum præterea quicquam habere, in quo confideret. Tum Molartus vt eundem vreret quasi omnino *Marranum, Quid multis inquit vtare, non est opus iuramento, ego te vix ipsi Christo puto confidere. Huic facetiarum formulæ non indecorè metaphoras aliquando connectimus, vt Marcantonius noster, cùm à Bottono quodam Cesenesi verborum multitudine obrueretur, age (inquit) per deos Bottone, verè tu quidem breui Bottonus (id est tunicæ retinaculum) eris, capistrum verò aliquod illius retinaculi foramen erit. Idem Marcantonius cùm comœdiam valdè prolixam scriberet, in qua permulti actus essent, ab eodem Bottono, sic per ludibrium taxatur: Quid paras? quid moliris? vt tuam agas Comœdiam totius Sclauoniæ lignis opus est. Cui Marcantonius, at tu (inquit) vt tuam perficias tragœdiam, tribus tantummodò arboribus indiges. In verbis item quandoque occulta significatio est, à communi omnium sensu longè alienissima. Cuius generis fuit illud præfecti nostri clarissimi, cui cùm nuper quidam multa de infœlici quodam belli duce narraret, qui post multas clades, etsi vnica tandè victoria potitus esset, tamen de illius triumpho, de magnifico apparatu nonnihil addidit, ne illud quidem omisit, quòd cùm in vrbem ingrederetur, vel luto punico amictus esset. Quod cùm præfectus audiret, egregiè meherculè factum (inquit) sed sagum illud punicum necesse est esse valdè nouitium. Ridiculum quoque illud est, cùm ei respondemus, quod dictum non est, aut id factum esse fingimus quod est infectum, fieri tamen oportuit. Vt erat illud Andreæ Cosiæ, qui cùm nobilem quendam viseret, qui spretis humanitatis officijs, eundem diu pedibus stare sineret, cùm ipse interim sederet: gratiam (inquit Cosia) habeo, quoniam ita vis morem geram, deinde ipse vnà consedit. Ridendi quoque nonnunquam occasio datur, cùm se quisquam erroris cuiusquam insimulet: Vt cùm ego non ita pridem ducis Capellano dicerem, me alterum cognouisse Sacerdotem, qui multò quàm ille expeditiùs missam celebraret: fieri non potest, inquit ille, nam ego ne tertiam quidem Secretorum partem soleo recitare. Biaginus quoque Criuellus presbyterum quendam Mediolani occisum audiens, illius à duce Sacerdotium emendicauit. Negauit dux, quoniam in alterum aliquem istuc beneficij conferre decreuerat. Biaginus cùm alia ratione

*Id est, Infidelem.

*Bottoni fibula ceu retinaculum.

one persuadere non posset, quid (inquit) obsecro si ego illius interimendi causa fuerim, an non est æquum me illius frui sacerdotio, quod alioqui non vacaret? Illud etiam non paruam habet in oratione venustatem cùm ea optemus, quæ obtinere non possumus. Cuius generis erat illud generosi cuiusdam nostratis, qui cùm multos gladiatores vnà de victoria decertantes aspiceret, & ipse interim in lecto molliter discumberet: ô egregiam (inquit) voluptatem! vtinam istuc viri fortis atque militis strenui munus esset. Salsa etiam & peracuta iocandi ratio est, cùm hi quos propter authoritatem, grauitatémque suspicimus, contrà quàm expectamus respondeant, idque lentè, quasi suspensi, & hæsitantes. Alphonsus primus Aragoniæ Rex, famulo cuidam arma, equos atque vestimenta dedit, quoniam se diceret somniasse, hæc illi omnia ab eo tributa. Non ita multò post, cùm idem seruus multos etiam aureos, à rege sibi donatos per insomnium vidisse affirmaret, præclarè Alphonsus: Noli (inquit) insomnijs nimiùm credere, quæ falsa plerunque, atque inania sunt. Pontificis quoque Romani, Episcopo Ceruiensi persimile responsum erat: qui vt illius animum faciliùs pertentaret, Sanctissime pater, (inquit) per totam Romam, immò in ipso Palatio fama percrebuit, me à vestra celsitudine præfectum esse designatum. Tum Papa: Homines (inquit) impuri quicquid velint effutiant, tu securus esto: ego tibi meam astringo fidem, istos rumusculos esse falsissimos. Possum hîc fortasse alios nonnullos facetiarum locos enumerare: vt sunt illa quæ per timorem, per admirationem, per minas, denique per iracundiam proferuntur. His accedunt illa, quæ propterea sæpenumerò ridentur, quia nouitatem in se quandam habent: eadem aliquando silentij vis est, cum stupore quodam coniuncti: nonnunquam verò ipse risus salis in se aliquid habet, præsertim si nulla oblata occasione excitetur. Verùm de illo iocandi genere, quod in verbis positum est, satis mihi iamdudum dixisse videor. Ferè enim his terminis continetur, qui à nobis vtcunque sunt præscripti. Illa verò vrbanitas, quæ operatione quadam actionéque constitit, etsi partes habeat infinitas, certis tamen principijs circumscribi possunt: verùm in vtróque illud præcipuum est, audientis semper opinionem fallere atque anteuertere, idque ferè respondere, quod ille minimè expectat. Quod eó maiorem plerunque in se venustatem habet, si vel fraude aliqua, vel dissimulatione, vel scommate, vel reprehensione, vel comparatione exornentur. Et quanquam omnium facetiarum ea vis est, vt risum moueant, idem tamen effectus non est in omnibus. Aliæ enim in se puram iucundámque modestiã habent; aliæ nunc occultam, nunc

Alphonsi responsum.

Ioci in actione positi.

apertam acerbitatem : in quibusdam lasciuia quædam apparet : in multis permagna ad risum, eadémque repentina incitatio: in nonnullis, quò magis tecum euolueris, eò profusiùs riseris: in multis pudor inest, in plerisque iracundia. Verùm in omni sermone eiã atque etiã prẹuidendum, quo astantium animi propendeant. Ærumnosis siquidem hominibus, iocus atque ludicra, ærumnarum incrementa sunt. Quarundam enim ægritudinum ea natura est, vt quò plura ijs medicamenta adhibeantur, eò deteriores fiant. Curialis itaque quoties in vrbanitatem inciderit, vt Comes & facetus habeatur, meminerit quid tempori, quid loco, quid illis qui adsunt, quid sui ipsius dignitati conueniat: in ea semper non insistat, ne scurrilis dicacitas habeatur, nedùm frequentiùs, quàm par est, affectet, ne fastidiosus fiat: virus atque acerbitatem euitet, ne aut ocultè inuidere, aut apertè odisse putetur. Denique nec gratiosos potentésq; impetat, quod esset stultitiæ; nec afflictos miserósque, quod esset crudelitatis; nec flagitiosa commemoret, quod vanitatis; nec in eos inuehatur quos vrgere nõ debet, quod esset imprudentiæ. Quorundam.n. ea est inscitia, vt se putent toties dicere atque mordere debuisse, quoties id quoquo modo possunt facere. Quo in genere sunt illi, qui vt ingeniosè loqui videantur, nobilissimæ cuiúsque mulieris famæ parcendum non putant: quod & flagitiosum est, & grauissimo supplicio dignum. Fœminarum siquidem hac in re, ea ratio est, vt miserendæ potiùs, quàm irridendæ videantur, cùm arma non habeant, quibus ipsæ se defendant. Verùm in istam tam diligentem cautionem, illud adiungi debet, vt is qui se facetum esse velit, aptam quandam à natura fabricam ad omnem vrbanitatem habeat, vt talis ipso vultu, fronte, gestúque appareat: qui quò constantior, atque moderatior est, eò omnia argutiora & iucundiora putantur. Verùm ad te (Frederice) reuertor, qui cùm in hoc tam arido meo arbusculo, rationibúsque ieiunis, aquiescere sperasti, adeò te illius iam diu credo pœnituit, vt in illud vile diuersorium Montefiorense intrasse videare. Probè itaque meo iudicio feceris, id quod est viatoris experti, si ex isto te tam ignobili hospitio quàm primùm expediueris, paulóque ante horam consuetam surrexeris, quò meliùs incepto iam itineri consulas. Immo verò (inquit Fredericus) in hospitium adeò commodum & peroportunum delatus mihi videor, vt diutiùs hîc quàm constitueram persistendum existimem. Acquiescam equidem donec ista tam grata oratio, expectatum finem pertigerit. Restat adhuc aliquid, de quo in initio commemineras, nimirum de illis iocis dicere, qui faceta quadam actione, seu operatione consistunt: quos in ista Latini sermonis inopia ludicra liceat

Non iocandum cum ærumnosis.

Faceti natura.

Ciceronis imitatio.

Ioci in actione consistẽtes, ludicra appellantur.

liceat appellare. Quibus si nos priuatos esse patieris, iniuriam facies vniuersis. Verùm cùm multa nobis egregia de facetijs retuleris, in ijsque nobis principum, imperatorum, pontificum exemplo confirmaueris, non dubito, quin etiam in ludicris tantum nobis animi atque audaciæ addideris, vt eandem in te ipsum contorquere non pertimescamus. Subridens hoc loco Bibiena, næ tu quidem (inquit) in eo primus eris, sed nec aliquid fortasse proficies: adeò enim sæpè ijsdem iam antea ludificatus sum, vt valdè mihi cauere soleam, non secus quàm canes, qui vbi aquas calidas persenserunt, frigidas etiam exhorrescunt. Sed quoniam de istis pariter me aliquid vis dicere, paucissimis mihi videor istuc negotij posse absoluere. Ludicrum siquidem (mea sententia) nihil aliud est, quàm facilis quædam, & amica fallacia, quæ aut omnino displicere non potest, aut certè perexiguè. Et quemadmodum in facetijs ridetur si præter spem respondeatur, ita quoque in ludicris, si quicquam præter opinionem agatur. Quisquis enim alla sine diligenti quadam ratione aggreditur, eiúndem sæpenumerò offensæ, aliquando rixæ, nonnunquam inimicitiæ cõsequuntur. Ex eisdem ferè locis, illa deriuantur, quibus sales & facetiæ: qui ne sæpius repetantur, hoc vnum dico, ludicri duo esse genera, quorum vtrumque in plures deinceps species distribuere licebit. Horum vnum tum demum perspicitur, cùm iucunda quadam subtili arte quisquam decipitur. Alterum cùm positis quasi tendiculis homines sic inescamus, vt vltrò ipsi sese circumueniant. Primum illud eius omnino generis est, cuius illud fuit, quo Castilio quidam Hispanus vsus est, vt duabus fœminis illustribus (quas nominare non libet) fucum faceret. Et quorsum obsecro (inquit Ducissa) non libet nominare? Nollem equidem (inquit Bibiena) grauiter eas & iniquo animo ferre, quæ dicam. Tum arridens suauiter Ducissa, non est herculè (inquit) vt reor inciuile, etiam apud magnos viros ludicrè versari. Sæpè id duci Frederico, Alphonso Aragoniæ Regi, Isabellæ Hispaniarum Reginæ factitatum audiui, & tamen non modò non ægrè eos tulisse, sed summis etiam beneficijs eosdem affecisse, qui id facerent. Hîc Bibiena, ne ista quidem spe adducor, vt eas nominem. Perge igitur vt voles (inquit Ducissa.) Tum ille: nõ ita multi dies elapsi sunt ex quo in eam Aulam (de qua nunc agitur) Bergamascus quidam peruenit, vt nobili cuidam Aulico inseruiret, ita concinnè omni ex parte vestitus, vt quanquam per omne tempus ætatis, armentis, pecudibúsque excubasset: tamen quamdiù taceret, equitem strenuum iudicares. Fœminis interim hisce nobilibus seriò relatum est, Hispanum quendam Cardinalis Borgiæ famulum, nomine

Bergamascus Bubulcus.

Castilionem hominem peracutum, musicum, saltatorem egregium eó loci peruenisse, quem cùm propter nominis celebritatem vehementer conuenire desiderarent, emiserunt qui eundem inuestigarent: cúmque illum honorificentissimè excepissent, sedere iubent, imperare quid velit, denique cautè eundem & curiosè alloquuntur, cùm pauci interim qui interfuerunt, bubulcum esse Bergamascum satis cognoscerent. Quem cùm ab istis mulieribus tant fieri vidissent, rident homuncionis rusticitatem, eóque magis, quia ille semper natiuo, id est horrido, incultóque sermone vrebatur. Verùm isthæc proindè omnia iucundiora fuerunt, quia nobiliú quorundam astu fœminis hisce persuasum erat, fuisse hunc veteratorem callidissimum, omnésq; linguas percaluisse, præsertim verò Mediolanensem. Vnde illum omnia consultò mentitum putabant, & sæpiùs se inuicem cum admiratione intuentes, dij boni (inquiunt) iste homo barbaram illam & rudem linguam, quàm præclarè imitatur. In isto errore, cùm aliquantulum perstitissent, lateribus omnes ridendo doluerunt, denique & ille quàm nobili loco natus esset, satis certis indicijs ostendit, & fœminæ tandem aliquando non sine magna molestia qui vir siet, planè persentiunt. Istius generis ludicra indiès videre licet, sed ea omnino sunt longè iucundissima, quę primùm terrorem nobis aliquem iniiciunt, deinde tutos & securos reddunt. Ridemus enim profusè, cùm ita nos deceptos intelligimus, vt cùm nihil timendum esset, valdè tamen timeremus. Cùm in Paglia aliquando peregrinarer, ita casus ferebat, vt eodem tempore tres facundi Comites eo ipso in loco vnà essent, quorum duo Pistoienses, tertius Pratensis erat: hi cùm primùm cœnassent (vt plerunque fit) tesseris chartisque pictis ludunt, in eóque ludo ita profusè diúque restiterunt, vt vni Pistoiensium nihil omnino pecuniæ restaret, adeò vt post innumerabiles execrationes & periurii cùm se cæteráque omnia diris Stigibúsque deuouisset, lecto se, somnóque committit. Alij cùm aliquandiu lusissent, in eum qui dormitum iuisset, ludicro aliquo vti constituunt, cúmque cùm alte dormire perspicerent, candelas omnes ignémque extinguunt, strepitū deinde magnū edunt, eásq; voces seriò emittunt, quas illi solent qui chartis auidissimè contendunt. Quibus ille paulū experrectus, cùm eos colloquentes, ludentésque audiret, oculos sensim aperit, cúmque nihil luminis persentiscceret: Quid malùm (inquit) sic totā nocte vociferatis? quod vbi primùm dixisset, quieti rursum se dedit. Illi nihil respondent, sed in eo quod sunt exorsi sollicitè eoúsque perstitūt, dum ille magis experrectus mirari cœpit, & planè obstupescere: cúmque nihil aut lucis, aut ignis perciperet, quomodo ob-

Ludicrum facetum.

secro(inquit)chartulas vestras sine lumine videtis?Tum ex his alter, credo herclè (inquit) oculos tibi pariter cum nummis esse exhaustos. An non binas hîc lucernas vides? Ille qui lecto attonitus decumbebat,cubito se erigit, & quasi ira permotus, aut ego (inquit) cæcus aut temulentus sum, aut tu ementitus es. Illi statim se erigunt eíque persuadent iocari se,eísque prorsus eludere. At ille,meheculè(inquit) nihil video. Illi contrà admirari incipiunt,& alter alteri susurrando, vereor profectò (inquit) ne nimis verum sit quod dicit. Lucernam mihi obsecro porrigito, ne aliquid fortè mali in oculis lateat. Nunc denique miserrimus iste se cassum luminibus certissimè putauit,& in luctus acerbissimos incidens, ô me infœlicem(inquit) qui ita subitò occæcatus sum: diuámque virginem de Loretto precari cœpit, vt nuperrimis illius execrationibus & infandis iuramentis ignosceret. Non destiterunt duo comites, illum quoquo modo cõsolari:affirmantes fieri non posse, quin eos videret, istámque fortem tantummodò imaginationem & phantasma esse.At ille,ô dij boni(inquit) non est istæc hallucinatio:nihilo meliùs video,quàm si omnino nullos haberem oculos Verùm ipse visus(inquiunt illi)satis clarus est,deinde alter alteri,vide quęso quàm facilè oculos aperiat,eosdem quàm leuitèr replicet, quanquam aspectu primo sani pulchríque videantur Tum ille perditus mœrorem lachrymásque ingeminat, & à Deo vindice misericordiam implorauit. Illi contrà hortantur vt sanctam peregrinationem nudis tibijs pedibúsque Diuæ virgini de Loretto solenniter deuoueat. séque interim pollicentur Aqua pendentem,aliásque villas adituros,vt medicorum ope atque ministerio vterentur.Hîc ille homo lugubris inflexis miserè genibus,non sine magna lachrymarum vi, summáque pœnitentia, sanctissimè vouet, nudum se & humilem Sanctam Mariam de Loretto visurum,oblaturum porrò eidem binos oculos argenteos,nihil carnis diebus Mercurij,ouorum die veneris velle comedere, denique in honorem beatæ Virginis diebus quibúsque Sabbathi, pane & aqua solenne ieiunium per totam ætatem velle obseruare, modò illa visum eidem non dedignetur retribuere. Duo interim illi comites in alterum cubiculum ingressi candelam accendunt,& ad istum denuò miserum non sine summo risu redeunt,qui etsi illos statim dolores(quibus credibile est fuisse confectum)exuere posset,anteriore tamen terrore ita perculsus est, vt non modò non ridere, sed ne eloqui quidem posset. Illi interim eundem quasi in extasin delapsum agitare & conuellere non destiterunt, iubéntque meminisse omnia illi vota proinde præstanda, quia imploratam tam syncerè gratiam, atque opem obtinuisset.

Votum diuæ Virgini de Loretto.

De altero illo iudicri genere, id est cùm se ipsum quis decipit, aliud vobis exemplum non proponam quàm id, quod mihi ipsi nuper contigit. In nouissimis enim Lupercalibus seu carnispriuio Cardinalis Sancti Petri ad vincula (qui latis nouit quàm amem cum religiosis hominibus iocari quoties personatus fuerim) Aragonensi aliisque Cardinalibus comitatus (vti Romæ mos est) ad vici Mercatorij fenestras accedit, vt lusuatos prætereuntes videat. Cúmque rem omnem ex animi sententia disposuisset, ego quoque illàc personatus præteriens, Franciscanum quasi animo valdè suspensum, atque hæsitantem conspexi. Prædam meherculè opimam nactus videbar; ad eámque non secùs quàm miluus rapax aduolo. Primùm illius nomen scilcitor, & hominem satis agnoscere simulo: deinde illi persuadeo, Censorem iam ciuitatem obire, eúmque querelis instigatum sursum deorsum quærere, nihil vt reliquum sit, nisi vt mecum Cancellariam adeat, in qua tutus delitescat. Ille tremulus & exanimatus, nescit quid faciat, idque vnum dubitare visus est, ne si procul à Celsi fano secederet, manus illi inijcerentur. Ego illum valdè consolor & adeò se sibi restituo, vt mihi à tergo equum ascenderet, tum demum gnauiter rem gestam putabam. Equum continuò per vicum mercatorium præcipitem ago, nunc fremitu insultantem nunc expatiantem calcibus. Vos interim apud vos perpendite, quàm operæ pretium fuerit Franciscanum videre, equo vnà cum personato insidentem, nunc vestibus disploſis, nunc capite vacillante, semper quasi in terram occasurus. Vstue adeò vniuersos spectaculum commouebat, vt è fenestris oua putidiuscula proijcere quisque occiperet, tanta multitudine, vt grandinem vix credam è nubibus crebrius densiúsque decidere. Ea etiamsi me omnia contaminarent, nihil tamen faciebam, quia personatus eram, omnémque hunc risum & cachinnum non in me, sed in illum concitatum putabam, adeò vt sæpiùs per plateam obequitarem, illo malo genio mihi à dorso & quasi humeris inhærente. Et quanquam ille me obnixè rogaret, vt ei discedere per me liceret, ne illius habitui tam grauem notam inurerem, furtim tamen ab affectis quibusdam oua mutuatus est, & me quasi vehementer complexus ne caderet, eadem mihi nunc in sinum, nunc in collum, nonnunquam in frontem compressit: denique cùm omnes, & me impetendo, & deridendo defessi essent, desiliit iste nepos, & capite nudato magnam ostentat comam. Et quod multò deterrimū erat: quid agitur (inquit) domine Bibiena me ne ignoras, qui in Equili S. Petri ad vincula equisi sum, idémque qui mulæ tuæ custodiendæ inseruio? Hic ego grauiore ne dolore, an iracundia, an pudore commouerer, non intelli-

Vicus mercatorius. 1. Bauclius.

gebam

gebam. Vtcunque res erat, domum demisſè fugi: nec inſequente die in publicum prodire audebam. Nam non ſolùm in id tempus, ſed in hodiernum ferè diem, ille riſus protrahebatur, quem cùm iam iterum iſtis repetendis renouaſſent, pergit in hunc modum Bibiena. Eſt illa etiam non iniucunda ludicri ratio (quemadmodum in facetijs) cùm aliquem credimus id velle facere, quod re ipſa non eſt facturus. Ego cùm veſpere quodam in fani Leonis ponte vnà cum Cæſare Boccadello eſſem: quoniam neminem ad- *Boccadellus*
eſſe videbamus, quaſi ad palæſtram accingerentur, alter lacertis alterum comprehendimus: id dum ioco facimus, prætereunt forte fortuna duo Galli, nóſque ſeriò contendentes ſuſpicati, pugnam conantur dirimere, & quæres ſit ſollicitè expoſtulare. Tum ego, ferè (inquam) obſecro opem inſœlix iſte homo, certis quibuſdam temporibus lunaticus eſt, iámque mirificè obnititur, vt ſe de ponte in flumen præcipitet. Illi continuò accurrunt, mecúmque comprehendunt fortiter. Ille me ſæpiùs ſtultum & dementem appellans, valdè contendit è manibus ſe noſtris proripere. Quóque id faciat ferius, hoc illi eum conſtringunt duriùs. Populus interim (vt eſt auidus contentionum ſpectator) vndique ſe circumfudit & vt quiſque robuſtior erat, ita Cæſari manum velociſſimè injicit. Ille cùm iam ira efferbuiſſet, pugnis, pedibúſque proximos quoſque obtrudit, & quàtò maiori impetu hoc facit, tantò certiora illius inſaniæ argumenta colligunt: adeóque fortiter comprimunt ne in flumen feratur, vt diſtractum, contortum, iracundia pallidum, furentem, pileo veſtibúſque ſpoliatum, ad diuerſorium per vim deportarent: ita nihil profecit contradicendo, & quia Galli minimè intelligebant, & quia ego, qui illos adiuuabam, ſemper hominis ſtulti, miſerique infantum deplorabam. Ludicra igitur (vti iamdudum dixi mus) latiſſimè parent, coſdem tamen locos habent, quos facetiæ. Infinita etiam eorundem quotidié exempla videmus, ſed ea ſunt omnium iucundiſſima quæ à Boccacio in luis nouellis recitantur: vt ea quibus Bruno & Buffalmacco in Ca- *Nouellis. i. fabulis.*
landrinum, & Simonem ſunt vſi. Aliæ ſunt etiam fœminarum fabulæ, quæ & facetæ ſunt, & peracutæ. Multos equidem noui in iſto genere præſtantes viros, ſed vnum inter cæteros egregium, PONTIVM SICILIENSEM, qui Patauij iam diù ſtudiit. Is *Pontius Patauinſis.*
cùm ruſticum quendam vidiſſet, qui capos duos altiles venales habebat, coſdem emere ſimulauit, cúmque de pretio conſenſum eſſet, eundem orat, vt cum eo vnà ad cubiculum coſdem deferret, quod ſi faceret, præter conſtitutas pecunias, aliquid quod ederet daturum. Annuit ruſticus: Pontius deinde illum ad Pyra-

midem deducit campanariam, circularem, rotundam, ab eccle-
sia omni ex parte diuisam, prope quam Angiportus erat. Vbi
cùm paulùm constitissent, ego (inquit Pontius) istos capos cum
socio quodam meo deposui, istius Pyramidis circuitum non esse
quadraginta pedum, & vt hoc priùs experiar, quàm domum ve-
nerimus, crassius istuc filum comparaui. Quod cùm è manica
depromeret, vnum ipsius finem rustico dat, eúmque iubet consi-
stere, ipse reliquum tenet: quo cùm Pyramidem dimetiri conare-
tur, ex opposita parte vbi diuerticulum erat, filum clauiculo a-
prieti affigit, ipse interim cum capis per angiportum discurrit. Ru-
sticus cùm aliquandiu stetisset, mensuræ exitum præstolatus, quid
(inquit) agis? quid tantisper moraris? Quod cùm crebriùs iteras-
set, quid rei erat videre constituit: cúmque eò peruenisset, vidit filum
non à Pontio, sed à clauo teneri. Exiguum meherculè duorum ca-
porum pretium. Multa istius generis alia de Pontio commemo-
rantur, & apud maiores nostros de Gonella Meliolo, aliísque non-
nullis. Hodie verò Seraphinus, & Marianus, & alij quos cognosci-
tis innumerabiles, cum primis celebres existunt. Ista meherculè
iocandi ratio, in his laudatur, qui nihil aliud profitentur. Verùm
Curialis nostri ludicra immoderata quadam & illiberali licentia
vacare debent. Cauere sanè oportet, ne dum iocosus esse velit, fu-
racem aliquando putent Vt multi circulatores & circumforanei,
qui vulpina quadam astutia freti, nusquàm non excurrunt, variámque
personam induunt, vt quiduis sordidè lucrentur. Nihil itaque
acerbè, nihil violenter faciat: mulierum in iocando, quemadmo-
dum reliquis in rebus, præcipuam quandam rationem habeat,
præsertim si quid sit, quod earum honestati, pudicitiæque possit
officere. Tum Gaspar: Nimium sanè propenso in mulieres animo
es. Cur obsecro virorum in fœminas maior, quàm fœminarum in
viros respectus, cautióque adhibetur? Nonnè tanti nobis honos
noster esse debet, quanti illarum illis esse solet? Num mulieribus
liberum erit homines dictis, sententiísque configere, illi verò vel
prorsùs obtumescent, vel gratias agent? Non negarem equi-
dem (inquit Bibiena) eisdem legibus teneri mulieres ioco ludi-
críque quibus viri addicuntur: maiore tamen libertate homines
illæ notare possunt, si quid in vita erratum sit, quàm illas viri.
Quoniam ipsi nos quasi iure quodam stabilitum esse volumus,
ne nobis fraudi sit, aut ignominiæ, liberiùs aliquantò viuere.
In fœminis verò tanti momenti est infamia, vt siue vera, siue falsa,
haud facilè deleri poterit. De illarum itaque pudicitia, quoniam
adeò anceps, atque periculosus sermo est, alijs in rebus vrgeantur,

In iocando mulierum pudicitiæ parcendum.

illam

illam nefas ſit contingere. Cùm enim ridiculi ea vis ſit, tam grauiter vt vrat: iis limitibus egreditur, qui generoſo iam antea ſunt præſcripti. Hîc cùm paulùm reſpiraret Bibiena, Huic libertatis noſtræ ſcrupulo (inquit Fregoſus) ſic poteſt Gaſparus ſatisfacere: nimirum fœminis (quoniam viris imperfectiores indignioréſque ſunt, nulliúſque ex ſe ipſis virtutis participes) frænos quoſdam eſſe injicientes, vt quod ſua ſponte non facerent, ignominiæ & turpitudinis metu aggrederentur. Continentia verò in illis maximè neceſſaria putatur, vt certiùs nobis de liberis noſtris conſtet. Neceſsitas itaque hominibus videtur impoſuiſſe, vt omni artificio atque induſtria mulieres ad eandem impellant: in reliquis verò rebus, quàm laxiſsimas habenas concedunt, nihilque exiſtimare ſolent, illæ quantumcunque infœliciter & præpoſterè faciant. Cùm itaque mulierculis directæ rationis curſu atque tramite in cæteris omnibus recedere liceat, ſi illis in rebus eas mordere conemur, quas iudicio noſtro eis conceſsimus, illæ minimè commotæ, nos minimè faceti videbimur. Riſus enim (vt à te præclarè dictum eſt) rebus commouetur inter ſe diſſidentibus. Tum Ducilla: Siccine Fregoſe de mulieribus diſputas, & quereris tamen quòd te non amêt? Non queror hercle (inquit Fregoſus) quin grates potius ago. Nam me cùm minimè diligant, nec ego viciſſim deuinctus ſum, vt illas amem. Neque ego meam nunc ſententiam interpono (tantùm eas rationes oſtendo, quas Gaſparus iam antea poſſe potuiſſet.) Operæ præcium certè mulieres facerent (inquit Bibinena) ſi te & Gaſparum tam graues inimicos reconciliare poſſent. Non ſum equidem inimicus (inquit Gaſparus:) ſed tute videas, ne cum viris inimicitias exercere videare. Nam ſi mulierum verecundiam vſque adeò intactam eſſe velis, iſtam illis quoque legem impoſuiſſes, ne ea in re viros aliquando taxarent, quæ nobis non minùs chara eſt, quàm ſua fœminis pudicitia. Cur enim Alonſo Carillo non æquè licuit dicere: *Sperabam te me in maritum velle emendicare*, quàm Boadillæ: *Putabant omnes ſuæ te laqueo ſuſpendiſſum?* Cur Richardo Minutolo minùs licebat Philippelli vxorem ad illas Baias pellicere, quàm Beatrici fas erat, Eganum maritum de lecto euocare, vt idem ab Antichino vapularet, cum quo paulò antea concubuiſſet? Quid de altera illa, quæ cùm filum digito alligaſſet, maritum dubitare coëgit, num apud ſe eſſet? Iſtæc tu mulierum ludicra apud Boccacium dicis eſſe facetiſsima. Subridens hîc Bibiena, Cùm (inquit) mihi id ſolum oneris impoſueritis (viri optimi) de iocis vt diſſeram, ego conſtitutos mihi fines non præterco. Iuſtas equidem

Superiùs eſt iſtuc reſpon ſum.

mihi videor iam pridem rationes adhibuisse, cur mulierum verecundiæ parceretur, eíssque itidem interdixi, ne viros aliquando exulcerarent. Verùm illa ludicra quæ à te Gaspare recitata sunt, etsi aliquam in se notam habeant, omnino tamen mihi non displicent: præsertim illud Alonsi, quoniam vel ita longè petitum est, vel ita ingenuè reconditum, rectè vt possit affirmari, in alium omnino finem protulisse. Aliud illius in eandem audiui multò meâ sententia acerbius & inhumanius. Cùm enim regina per Boadillæ domum præteriecta esset, animaduertit casu Alonsus per parietes omnes atque portas huiusmodi turpia & infanda animalcula, qualia in diuersorijs obscurioribus depingi solent: quocirca ad Comitissam Castagnetensem accedens, Vide quæso (inquit) immanium ferarum capita, quas Boadilla infectando venandóque enecat. Hæc etsi apta & peracuta metaphora esset, & à venatoribus deriuata, qui laudi sibi gloriæque ducunt, multarum belluarum capita foribus affingere, inhonesta tamen iocandi ratio est, eóque inuisior, & infestior, quia nemini respondebatur. Maiorem siquidem veniam respersum habet, & quia prouocati, & quia ex improuiso dicimus. Verùm vt ad mulierum ludicra redeamus, ego equidem illas non hortor maritos vt fallant: qualdam tamen earum fallacias à Boccacio descriptas, à téque ipso modò commemoratas, satis concinnas puto & ingeniosas. Illud tamen Richardi Minutoli, multò acerbius est quàm illud Beatricis: minúsque illa Egano marito, quàm ille Philippelli vxori incommodauit. Ille enim astu eam pellexit, vt id faceret quod nollet: illa maritum non fefellit, nisi vt id faceret quod vellet. Tum Gasparus nulla Beatricis iusta excusatio est nisi amoris, quam viris fœminisque ex æquo concedi puto. Amoris sanè affectiones (inquit Bibiena) magnam in se habent cuiúsque erroris excusationem: id tamen cuique amantium religiosè obseruandum puto, vt quem admodùm cæteris in rebus, ita quoque in amore simplice veritate sine fuco vtatur. Nam si adeò horrenda sit, etiam in hostem proditio, quid erit in eos quos intimè amamus? Ego equidem amatores fuceros, eas pœnas, vigilias, pericula, lachrymas, molestias puto perpeti, omnes illas placendi rationes inire, omnes impetrandi illecebras excogitare, non vt amatæ mulierculæ corpusculo libidinosè fruatur, sed vt menti purissimè dominetur, eámque glaciem plusquàm Adamantinam resoluant, quæ tenerrimis fœminarum pectoribus sæpenumerò delitescit. Hanc ego solidam voluptatem, sinceram affectionem, finem denique illum opinor, quò animus verè generosus omnes suas actiones dirigit. Quòd si ego mulieris cuiusquam amore

Amori venia danda.

amore deflagrarem, maiori mihi emolumento atque voluptati putarem, si eam me ex animo amare cognoscerem, quàm si eàdem inuita ad satietatem vsque fruerer: dominum siquidem me tum putarem spirantis mortuæ. Quicunque igitur istis ludicris (quæ veriùs fortasse insidiæ nominari possint) id quod volunt consequuntur, cæteris iniuriam inferunt, nec eam tamen suauitatem percipiunt, quæ amori debetur, cùm solo corpore sine voluntate potiantur. Idem de illis statuendum existimo, qui carminibus, philtris, susurris somniferis, vi etiã aperta quandoque in amore vtuntur. Munera etiam atque dona amãtium voluptatibus nonnihil detrahunt; cùm iure dubitari possit, suorum ne ipsorum, an munerum gratia diligantur. Fœminarum itaque illustrium amores permagni æstimantur, quoniam ex alia causa, quàm sincerissimo quodam affectu emanare non possunt. Ferè enim non fit vt se inferioribus insinuent, nisi valdè diligerent. Non nego (inquit Gasparus) omnem amantium industriam, lucubrationes, molestias, animi potiùs victoriam, quàm corporis spectare debere: id tamen dico, istas fallacias (quas tu in viris insidias, in fœminis ludicra appellas) optima esse media, atque destinata quibus ad finem perueniatur. Quisquis enim corporis dominus est, idem quoque animum possidere videtur. Nam Philippelli vxor (si probè memineris) etsi illam Minutoli fraudem multis lachrimis prosecuta esset, tamen cùm paulò posteà in memoriam reuocasset, amantis oscula, mariti sui quàm multò suauiora essent, omnem istam acerbitatem in amorem conuertit, & Minutoli ex eo semper summo desiderio tenebatur. Vides igitur, quod diuturna consuetudine, infinitis muneribus, multisque precibus, obtineri non potuit, id hilari vnius noctis insania effectũ esse: adeò istud siue ludicrum, siue insidiæ ad animi istius tam inexpugnabilem arcem obtinendam valuerunt. Falsa meherculè conclusio (inquit Bibiena) animos semper muliebres ab eis possideri, à quibus corpora. Tum enim omnes ex æquo fœminæ maritos diligerent, quod falsum esse cognoscimus. Verùm Boccacius ille (cui tu tantum tribuis) mulieribus absque ratione (quemadmodum tute videris) ex professo hostis fuit.

Corporis sine animo nulla possessio.

Non sum certè hostis (inquit Gasparus) illud tamen verè ausim affirmare, perpaucos viros quorum spectata virtus est, fœminas vel tantuli æstimare, etsi id nonnunquam simulent, cùm ita ferat occasio, vsus, atque necessitas. Tum Bibiena, istæc (inquit) oratio non mulierculis solùm iniuriosa est, sed illis etiam hominibus, qui easdem suspiciunt, & reuerentur. Sed ego de ludicris pergam dicere, nec vnquam tam difficilem mulierum defensionem contra aduer-

sarium tam grauem suscipiam. Huic itaque sermoni finem imponam, qui longior fortasse videtur quàm par erat, aliquantò etiam injucundior, quàm expectabatur. Et quoniam istas ego dominas adeò modestè video consistere, omnésque iniurias ita æquo animo sustinere, non dubitabo posthac in Octauiani sententia acquiescere: nimirum dum earum pudicitiam verbis non violemus, reliquis in rebus ignominiosam dicacitatem eas nihili pendere. Magnà hic mulierum pars in pedes sese erigunt: & quoniam Ducilla signum dedit, in Gasparum continuò ridentes feruntur: & vt Orpheum quondam debacchantes illæ, ita quoque Gasparum istæ conuellere simulantes, Nunc (inquiunt) videris, num nostra nobis fama parui momenti fuerit. Ita insurgendo, ridendóque, somnus, qui omnium iam ferè oculos oppresserat, omnino excussus videbatur. Tum Gasparus, Videte obsecro (inquit) quàm egregia rationum momenta habeant, quæ rationum vice, vim atque minas adhibent: quod quoniam ita est, relinquamus verba, & cum verberibus liceat discedere. Non licebit (inquit Æmilia) nam tu cùm Bibienam longa oratione anhelantem, atque fessum videris, in mulieres gnauiter inuehi cœpisti, neminem putans superesse aduersarium. Verùm in aciem istam, militem recentem, eúmque strenuum mittemus, qui tecum in ista quam speras impunitate, digladiabitur. Deinde in Iulianum conuersa qui hactenus ferè conticuit: Tu (inquit) honoris muliebris vbiuis gentium patronus existimaris. Nunc est cùm illo te nomine dignum ostendas, & quaquam vix satis præmij iam antea tuleris, id tamen nunc cogita, cùm inimicum tam infestum profligaueris, omnes tibi mulieres deuincies: quæ si quando parem tibi gratiam non retulerint, in omnem tamen æternitatem, istius beneficij obligatio propagabitur. Tum Iulianus multum certè honoris inimico videris tribuere, amico parum: cùm in mulieres à Gasparo nihil dictum sit, quod à Bibiena non sit abundè refutatum. Istius profectò rei vnusquisque credo nostrûm satis sibi conscius est, hominem verè Curialem quàm probè deceat, mulieres pleráque reuereri. Vix enim humanum vel prudentem iudicamus, qui earum vitæ atque moribus notam aliquam inurat, siue seriò id fiat, siue simulatè. De rebus itaque tam apertis & peruagatis disputare, nihil esse aliud, quàm de manifestis dubitare. Octauianum equidem rationis metas præterijsse puto, cùm mulieres diceret natura esse imperfectas, nec virtutis cuiusquam ex se capaces, nec alicuius momenti, si cum hominibus conferantur. Et quoniam quorundam authoritati tantum tribuimus vt eisdem credamus, siue minùs verè

verè, siue minùs seriò loquantur: adducor hercle vt credam Gasparum in Octauiani verbis facilè nimium acquieuisse, cùm viros sapientes diceret, fœminas nihili facere, quod est à veritate alienissimum. Vix enim egregium virum reminisci possum, qui mulieres permagni non æstimauerit: quarum ego virtutes, atque dignitatem, hominum rebus gestis nusquam postponerem. Tamen si ità controuersiam atque dubium ista mulierum causa veniret, vereor ne ea apud nos minùs valeret, quia Curialis adeò omni ex parte absolutus à nobis descriptus est, vt quisquis diuinum illius ingenium virtutémque contempletur, mirum ni mulierum actiones ab eo longè abesse existimet. Verùm si equa lance libra re ista velimus, homines non minùs acuti, atque eloquentes quàm Ludouicus comes atque Fredericus, optandi essent, qui fœminam perinde aulicam omnibus tum animi, tum corporis dotibus ornatam nobis proponerent, vti ille noster Curialis, ab illis hominibus est honorificentissimè expositus. Quod si fieri posset, non dubito (veritate præsertim suffragante) quin illud planè perspiciatur, non esse minores mulierum, quàm hominum virtutes. Immò verò multò maiores (inquit Æmilia) idque vel ex eo liceat iudicare, quòd virtutes omnes fœmininigeneris sunt; errores verò vitiosi, masculini. Arrisit hic Gasparus, & in Nicholaum Phrisium conuersus, Quid tibi (inquit) Phrisi de istis videtur? Doleo equidem (inquit Phrisius) Iulianum cùm sapiens sit, Æmiliæ blanditijs adeò delinitum, & euictum esse, vt id proferre non dubitet, cuius me illius gratia vehementer pudet. Subridens hìc Æmilia, immò tua te ipsius causa pudebit (inquit) cùm Gasparum videris rationum momentis superatum, & tuum, & sui ipsius errorem confiteri, eámque veniam efflagitare, quam illi nos non concedemus. Tum Ducissa, quoniam (inquit) seriò iam est, illud totum in crastinum differemus: & Iuliani consilijs adducti, priusquàm ad disputandum progrediamur, fœminam Aulicam vnà adducemus omni virtutum genere non minùs instructam, quàm Curialis ille, qui ab istis nobilibus adeò curiosè institutus est. Faxit Deus (inquit Æmilia) vt nemini hoc negotium demus, qui eum Gasparo tacitè sentiat, ne pro muliere illustrissima, culinariam nobis aliquam, aut operariam proponat. Certè quidem (inquit Phrisius) hæc sunt mulierum officia, nisi nimium fortè vobis ipsis placueritis. Tum Ducissa: Magni mehercule mihi in Iuliano reposita spes est, qui non dubito (quo est acumine atque iudicio) quin illud omne quod in muliere perfectum, atque exquisitum esse potest, luculentissimis verbis exprimet: ita penum instructam

Virtutibus fœminæ gratæ sunt.

Aulica fœmina fabricanda est.

habebimus, quo falsas Gaspari accusationes refellamus. Nescio equidem Serenissima (inquit Iulianus) an consilium in ea re tuum approbem, quòd istam mihi tam lubricam & scopulosam prouinciam imposueris. Nam (vt ingennè fatear) satis sentio, quàm imparem tantæ rei facultatem habeam. Neque verò Comiti, aut Frederico vlla ex parte conferendus sum, quia naudita quadam facundia eum nobis Curialem efformarunt, qualis hactenus nemo fuit, neque (vt credo) vnquam erit. Tamen si ita vestræ serenitati videbitur, istud onus suscipiam, ijs conditionibus, quibus superiores illi: nimirum cuique vt liceat, quoad volet, obijcere: quod ego non contradicendi studium, sed differendi adiumentum putabo. Quo cùm errores quosdam interdum rococauero, absolutam illam (quam quærimus) Aulicam, tandem fortasse aliquando reperiemus. Spero sanè (inquit Ducissa) adeò solidam tibi orationem fore, & accuratam, parum vt contrà adferri possit. Huc itaque animum aduorte, in eóque cogitationes omnes altiùs defige, istámque fœminam sic effinge, vt nostros aduersarios pudeat affirmare, eam nõ esse cum viro Curiali comparandam. Fredericus interim sileat: nimis ille quidem accuratè suum virum exornauit, cùm eidem fœmina nostra conferenda sit. Parum aut potiùs nihil restat (inquit Fredericus) quod vltrà adijciam: & si quicquam animo iam antea conceperam, eadem omnia Bibienæ facetiæ, atque ludicra excusserunt. Si ita res est vt ais (inquit Ducissa) istuc rursum crastino mane reuersi, vtrúmque laborem absoluemus. Quod vbi primùm dixisset, omnes continuò erecti, & summa cum reuerentia Ducissæ (Vale) dicentes, cubiculis sese suis committunt.

De Curiali siue Aulico
Liber tertius.

PYthagoras ille egregius iam olim philosophus (vti memoriæ proditum est) subtili quadam & exquisita indagatione Herculei corporis mensuram solertissimè inuestigauit. Spatium siquidem illud, in quo vnoquoque lustro Olympiades in Achaia prope Elidem coram Iouis Olympici templo celebrabrantur, ab ipso Hercule emensum cognouerat. Cuius cùm stadium sexcentorum & viginti quinque pedum esset, & illis tamen stadijs aliquantò spatiosius, quæ à posteris illius in nonnullis Græciæ partibus constituta erant (cùm

(cum totidem tamen pedes continerent) facilè Pythagoras ex illa proportione animaduertit, quanto Hercules reliquis hominibus pede longior esset: cúmq; corporis magnitudinem ex pede collegisset, eundem reliquis tanto proceriorem dijudicauit, quantò illius stadium, cæteris omnibus longius, & spatiosius extiterat. Tu itaque mi Alphonse eadem omninò ratione ex ista tam exili totius parte, coniectura facilè consequi poteris, Vrbinatium aula quantò cæteris omnibus Italiæ Regijs augustior fuerit, atque excellentior. In qua si ludi omnes, iocíque (quibus ad animi tantummodò relaxationem vtimur) reliquarum ciuitatum oblectamentis superiores fuerunt, quid de virtutum exercitijs atque operationibus dicendum erit, quibus omnium illíc animi deuoti, atque consecrati videbantur? De istis sanè rebus (nescio quomodo) sed confidenter tamen prædicare libet. Neque hercle valdè extimesco, num mea fides in dubium cuiquam veniat, cùm eas antiquitates non coner attingere, in quibus quicquid libuerit, liceret effingere: sed eos tantum homines oratione illustrare quorum res gestæ, vitæque consuetudines, recenti, eadémque fideli viuentiũ memoria confirmantur. Ego verò si quid in me ingenij, atque industriæ sit, omnes neruos intendam, vt hanc tam incredibilem illius Aulæ celebritatem, ab obliuionis inuidia vindicé: eósque homines posterorum nostrorũ animis ita prorsus quasi viuentes spirantésque relinquam, vt huius ætatis fœlicitati nonnulli forsitan deinceps inuideant. Nemo siquidem omnium est, qui cùm de rebus antiquissimis legerit, maiorem animo earum opinionem non concipiat quàm scriptorum quisquam licèt exactissimorum, exprimere poterat. Nostrum quoque istuc qualecunque opusculum, vbicunque in hominum manus ceciderit (nisi forte virorum fœminarúmque nobilium aspectu indignum videatur) non dubito quin facilè effecerit, vt Vrbinatium Aulam longè illustriorem existiment, quàm quæ à nobis crasso & leuidensi filo depingitur. Quòd si tanta in me eloquentia esset, quanta illorum hominum virtutem gloriámque exæquaret, alio suasu atque testimonio illis non esset opus, qui ista nunquam conspexerunt. *Pythagoræ exemplum aptissimũ.*

Cùm igitur omnes insequenti die in locum sese consuetum recipissent, summóq; silentio vsi consedissent, in Fredericum atq; Iulianum oculos vniuersi conijciunt, & quis eorum huic tam optatæ disputationi fœlix principium daret, vehementer expectant. Tandem Ducissa cùm aliquandiù conticuisset: Valdè (inquit) Iuliane desideramus vniuersi, istam tuam tam præclaram muliercu-

lam intueri: quam si adeò vndique nobis ornatam non proposueris, vt omnis illius venustas atque pulchritudo perspiciatur, nos te fortasse suspicioſum & zelotypum ſuſpicabimur. Ego illam Sereniſſima (inquit Iulianus) ſi formoſam iudicarem, alio ornatu minimè perpolirem, quàm quo tres illæ Deæ vtebantur, cùm à Paride conſpicerentur. Verùm in eadem vtcunque exornanda, niſi iſtæ dominæ mihi ſubſidiariam opem præſtiterint (cùm optimè id poſſint) vereor ne non Gaſparus ſolùm, & Phriſius, ſed reliqui etiam iſtius ſocietatis viri nobiliſſimi eandem aſpernentur. Et quoniam eadem adhuc ſatis venuſta exiſtimatur, melius fortaſſe fuerit, eandem paululùm celare, & Fredericum potiùs audire, quid ſit quod de Curiali dicendum reſtat: quem iſta mea fœmina neceſſe eſt multò fore præſtantiorem. Mihi quidem (inquit Fredericus) ſi quid in animo etiamnum reſtiterit, non eſt adeò neceſſarium, quin idem ſine diſpendio omitti poſſit: immò fortaſſe omnino diuerſum atque alienum eſt ab eo, quod à me iam antea dictum eſt. Et quid illud obſecro eſt (inquit Ducissa) Conſtitueram equidem (inquit Fredericus) de ordinibus quibuſdam Equeſtribus dicere, inſignium varietate celeberrimis. Vt eſt illud de S. Michaele apud Gallos, de aurea Periſcelide nomine S. Georgij apud Anglos, de aureo Vellere apud Burgundios Iſtuc etiam putabam adijcere, quibus modis iſtæ dignitates conferuntur, quibus etiam malè meritis auferuntur, quibus initijs ſunt ortę, qui illarum authores fuerint, deniq; in quem finem ſunt inſtitutæ, quoniã eos homines in omnibus aulis illuſtrioribus permagni fieri videmus. Ne id quidem omittere decreueram (niſi fortè temporis anguſtijs excluſus eſſem) de diuerſiſſimis Aularum Chriſtianarum ritibus & conſuetudinibus, de principum famulitijs, de conuiuijs, de ſpectaculis dicere. Quod dum facerem, commodè meherculè magnus ille Turcarum imperator, & Perſarum Sophus ſeſe mihi obtuliſſent. Nam cùm ex nõnullis illarum Regionum mercatoribus audiuiſſem, nobiles illarum gentium homines, magnam virtutem atque humanitatem in dictis factiſque præſtare, dum vel ſecum vnà, vel cum mulieribus commercium haberent: in armorum verò exercitijs, & iocoſis quibuſque concertationibus, magnificos eſſe, aut potiùs admirabiles: vehementer ſanè intelligere deſiderabam, quibus demùm modis ea conficerent, quæ maximo pretio apud eos habebantur: qua potiſſimùm in re illorum magnificentia, & veſtimentorum ſplendor conſiſteret: quomodò à noſtris diſcreparent, quouſq; conuenirent: qua humanitate viri à mulieribus exciperentur: poſtremò, qua modeſtia illis fauere ſolent fœminæ,

Pallas, Iuno, Venus.

Periſcelidem auream Lelandus appellat.

Turcæ & Sophi Aulæ celebres.

minæ,qui eiſdem amando inſeruirent. Verùm (vt ingenuè fatear) non eſt nunc narrandi locus,cùm alia dicenda fuerint,noſtro etiam propoſito multò magis conuenientia.Immò verò (inquit Gaſparus)& hæc & alia iſtius generis nonnulla,cùm re propoſita meliùs cohærent, quàm Aulica iſtæc muliercula : cùm eæ regulæ quæ de viro Curiali præſcribuntur , fœminis etiam optimè conſentiant, quæ & loci,& temporis,& reliquorum etiam præceptorum(quantùm ſexus imbecillitas patietur) rationem habere debent, non minùs diligentem. Quocirca meo iudicio præſtiterit formulam quandam & quaſi præcepta tradere , vel quomodo principi optimè inſeruiat, vel quomodo corporis exercitijs vti deceat, id eſt,equitare, luctari , arma tractare : quorum difficultates cognitas, perſpectáſque habere operæpretium erit . Arriſit hîc leuiter Duciſſa, Et principes (inquit) viros adeò egregios in ſua familia vix vſquàm habent . Corporis verò exercitia Petro Montano noſtro relinquemus, Iuliano vnicam iſtam fœminam exornandam tradimus : quam tute iamdudum extimeſcere mihi videre,cùm ex iſto nos ſermone in alium conſultò auoces . Abſonum certè (inquit Phriſius) aut ſaltem minimè neceſſum eſt , de muliere fabulari, cùm aliquid ſuperſit de viro Curiali dicendum : neque ſanè conuenit, res adeò natura diſiunctas ſimul commiſcere. In magnum errorem incidiſſe mihi videris (inquit Cæſar) nam vt Aula quantumuis illuſtris, & eximia, ſplendorem, pulchritudinémque videtur amiſiſſe, niſi in ea mulieres frequentiſſimè ſint : ita nec Aulicus res magnas & magnoperè expetendas aggreditur , nedum ſermonem , artificioſa illa comitate, atque vrbanitate temperatum inire poterit, niſi cum fœminis commercium atque conſuetudinem habeat, quarum aſpectu, præſentia, atque applauſis omnia clariora atque perfectiora fiunt . Arriſit hîc Octauianus, Et ô fallacem (inquit) eſcam,qua ſi homines aliquando capiantur, confeſtim deſipiunt atque delirant . Tunc Iulianus in Duciſſam conuerſus, Quoniam tibi (inquit) ſpectatiſſima ita viſum eſt , non dubitabo quicquid primùm occurrit,dicere: valdè tamen hærens, atque dubius , ne dicendo vobis non poſſim ſatisfacere . Minori certè mihi moleſtiæ eſſet, mulierem aliquam ſic effingere,vt meritò totius orbis regina videatur, quàm Aulicam fœminam omni ex parte abſolutam . Huius enim omnino nulla ſunt, illius permulta reſtant exempla, adeò vt ſi eam coner deſcribere , ſatis erit dominæ cuiuſdam mihi iam pridem cognitæ diuiniſſimas animi virtutes mente cogitationéque complecti , eáſque dotes verbis exprimere , quas oculis indies perſpicimus : & ſi alia

Mulieris aulicæ ornamenta.

ratione huic muneri satisfacere non posſem, tamen vel ipso illius nomine commemorando abundè satisfacerem. Hic Ducissa, Noli (inquit) fines tibi constitutos præterire, quin impositis iam pridem legibus animum aduorte, fœminámque aulicam sic exornato, vt eadem non indigna videatur, cui optimus quisque inseruiat. Tum Iulianus: Ne authoritate apud me (amplissima princeps) minùs quàm æquum est, valuisse videare, etiam illis in rebus quas ego vix, aut ne vix quidem præstare posſum; ego istam Aulicam pro mea voluntate atque arbitrio efformabo: deindè si aliam neminem obtinere posſim, ego illam Pigmalionis exemplo, tanquam meam amplexabor. Neque verò eàdem sum cum Gaſparo sententia, qui eadem præcepta, & viro Curiali, & Aulicæ mulieri conuenire existimat. Quædam enim etsi vtrilque sint communia, alia tamen sunt solis hominibus propria, nonnulla muliebri conditioni tantummodò necessaria. Idem de corporis exercitijs dici potest. Verùm (vti mihi videri solet) mores, consuetudines, voces, gestus, tota denique fœminarum actio, virorum dissimillima esse debet. Nam vt istos constans quædam, solida, ac virilis habitudo decet: ita illas tenera, mollis, delicata, & effœminata suauitas, incessus, status, motus, oratio, nihil in se virile, nihil turbulentum vt habeant. Hæc itaque principia, si illis præceptis adiunxerit, quæ ab istis hominibus Curiali tradita sunt, non dubium est, vt Gaſparus modò noſter, quin sæpiùs eisdem fœmina vti fruique poterit. Nonnullæ siquidem virtutes perindè fœminis ac viris sunt necessariæ, vt prosapia nobili esse, affectationem curiosam effugere, decorum in rebus omnibus conseruare, humaniter apud quosque viuere, futuris prudenter prospicere, nulla superbia, nulla inuidia tabescere, nemini detrahere, nusquam contendere, dominæ (cuicunque inseruit) beneuolentiam conciliare, eandem perpetuò retinere, denique summa cum venustate eadem omnia exequi, & perficere, quæ illum sexum, atque conditionem decent. Forma verò in illa multò magis quàm in Curiali necessaria est. Nam vt planè dicam quod sentio, multum illi mulierculæ abest, cui forma deest. Famæ verò atque hominum opinioni, multò accuratiùs, quàm virorum quisquam consulere debet: non solùm vt ipso crimine, sed omni etiam criminis suspicione vacet. Difficilius siquidem ignominiæ labem mulieres effugient quàm viri, dum pauciores à natura defensiones habeant. Sed quoniam primas viri Curialis partes, in rebus bellicis positas esse Ludouicus affirmauerit, illud quoque mihi necessum videtur, de præcipuis Aulicæ fœminæ officijs, meam quoque

Pigmalionis ſtatua.

Forma fœminis conuenientior.

que sententiam dicere: quod cùm fecero, ego maximo impositi muneris momento satisfecisse mihi videbor. Intermissis itaque paulùm animi virtutibus (quas illi cum nostro Curiali communes esse oportet) scilicet prudentia, magnanimitate, continentia, reliquísq; nonnullis, quæ omnibus ex æquo fœminis conueniunt, vt sunt illa, synceram modestámq; esse, mariti facultates, familiam, liberos solicitè curare: illud præterea in Aulica requiritur, vt iucunda quadam affabilitate in omni sermone, cum omni hominum genere vtatur, tanta loci, temporis, personæ, reliquarúmque rerum cõsideratione, nihil vt exactius, tanta morum, actionísq; modestia, nihil vt suauius, tanto acumine ac facilitate, nihil vt concinnius appareat; cúmque se in omni tum dicto, tum facto pudicam, prudentem, dulcem, iucundam, argutam ostenderit, tum difficilem & scopulosam, sed tamen verè auream mediocritatem conseruet, quam vtrisque contrarijs septam, & quasi obsessam, sine scelere præterire non potest. Nunquam igitur (vt honestior videatur) morosa, & difficilis, & ab humano cœtu, atq; congressu auersa videatur, etiamsi quicquam in sermone petulantiùs exciderit, ne dum se velociùs atq; inhumaniùs subducat, vereri videatur, ne diutiùs manendo, occultum in se aliquid & reconditum prodidisset. Inciuilis ista austeritas, aut potius odiosa rusticitas appelletur. Neque tamen vt comes, & faceta habeatur, verborum obscœnitatem addat, nec familiaritate intemperata & effræni vtatur: ne illud fortè videatur, quod re ipsa non est. Sin eam aliquando necessitas eò detruserit, vt huiusmodi colloquijs turpioribus necessariò intersit, astet quasi inuitè, audiat, sed tamen leuiter, vtrumque muliebri verecundia perfundens. Illum verò errorem, qui multis communis est, religiosè declinare meminerit: nimirum nec ipsa mulieri cuipiam virulentiùs detrahat, quod est angusti animi; nec alij detrahenti libentiùs auscultet, quod est naturæ deprauatæ. Nam quæcunque aliarum mulierum vitia, vel inuitè vel cum indignitate, vel cum admiratione audit, facilè cuíque persuadet, immunem se ab illis malis esse, cùm vel illis succenseat, vel minimè vera esse credat. Verùm illæ mulieres futilissimæ, quæ in aliarum amores curiosè inquirunt, easdémque protinus articulatim cum hilaritate quadam effutiunt, & alijs mulierculis inuidere videntur, & viros tacitè efflagitare, ne consimilem in eis errorem existiment: dumque in risus gestúsq; affectatos quosdam incidunt, facile fides fit, tali quoq; in re, non mediocrem se voluptatem percepturas. Vndè euenit vt homines etiamsi inanissimis earum rumusculis diligenter attendere videantur, earum tamẽ semper in posterũ mores

Aurea mediocritas fœminis tenenda.

Quæ aliarum erroribus delectantur, eisdem inficiuntur.

deteriores putent. Immò istam illarum in re turpi voluptatem tãquam iustas sibi illecebras, atq; occasiones arripiunt, de earum pudicitia periculum vt faciant. Qua in re cùm sese longiùs discurrere patiantur, eò subitò ignominiæ, atque turpitudinis prolabuntur, vt earum congressus, atque commercia, homines non modò non desiderent, sed etiam detestentur: cùm interim nemo omnium ea impudentia, atque superbia sit, quin castas, honestásq; mulieres (velit nolit) reuereatur. Illa siquidẽ illarum grauitas cum integritate atq; prudentia temperata, tanquam clypeus, atque propugnaculum hominum improborum temeritati resistit: ex cóq; fit, vt vnica illarum vox, risus, gestúsq; minutissimus (si beneuolentiam in se tacitam habeant) magis cuiq; chara & accepta sunt, quàm mulierculæ alterius, amoris indicia quantumcunque aperta. Ea enim etsi fortasse reipsa impura, atque libidinosa non sit, facillimè tamen putatur esse, dum se fastidiosiùs contrahit, dum liberiùs rideat, dum profusiùs scurriliterq; loquatur. Et quoniam illa ferè verba, quæ certis quibusdam momentis non nituntur, irrita, atque puerilia sunt, fœminam Aulicam diligenter oportet excubare, non solùm quis sit, quícum vnà loquitur, sed vt illam habeat diuersarum rerum scientiam, vt nec desit, quod appositè, & concinnè dicat, & illud etiam in omni re iudicium, vt cùm placere dicendo putarat, stomachum non commoueat: nec illius aures proprijs laudibus obtundat, nec nimio sermone lassum & fatigatum detineat, nec seueris in rebus ridiculis scateat, nec grauia ludicris misceat, nec id sciat quod nescit, nec laudem ex eo quærat quod omninò ignorat, denique affectata omnia tanquam Scyllam & Charybdim euitet. Istis animi dotibus, cùm se decorè instruxerit, tum corporis exercitijs illi sexui conuenientibus vtatur: ea tamen venustate, vt in omnibus tum dictis, tum factis dubitetur, prudentia ne maior illi, an iucunditas insit: ita illam omnes, non tantùm amore, sed veneratione quadam & honore prosequentur, fortasse etiam non indignam existimabunt, quæ cum isto tam magnifico curiali nostro conferatur. Conticuit hic Iulianus, & paululum ita restitit, quasi orationi finem imposuisset. Tum Gasparus: Egregiè mehercule fœminam nobis istam exornasti, magníque illi præstantiam attribuisti, satis tamen concisè & generaliter. Res sanè adeò multas atque magnas eidem accumulasti, vt verear ne eas nominare pudeat, istásque potiùs optes fore, quàm fieri putes: eorum more, qui cùm nihil sperent, voluntatem tamen in impossibilibus defixam habent. Istæc ego exactiùs paulò atque luculentiùs exprimi desidero, quæ sint illa corporis oblectamenta Aulicæ fœminæ

Laus proprio sordet in ore.

minæ conuenientia, quis virorum humaniter excipiendorum modus, quæ res illæ sint, quarum illa cognitionem habere debet: num prudentia, num animi magnitudo, num continentia? Cæteræ quoque illæ virtutes, inuolucris quibusdam à te recitatæ, in quem finem intendant, num ad familiam (quod tamen illam profiteri non vis) an ad humanitatis officia, & corporis relaxationem? Quod si sentias, tu pol videris, ne istas tantas dotes, tam turpi ministerio religaueris, vt eas prorsus tui, suique pudeat. Ridens hic Iulianus: non potes (inquit) te continere Gaspare, quin acerbitatis tuæ virus semper in mulieres euomas. Mihi quidem de ista re abundè satis dixisse videbar, istis præsertim audientibus, quorum nemo (audeo dicere) ita communis sensus hostis est, vt fœminis armorum, equorum, palæstræ, pilæ, reliquarúmq; rerum vsum attribuat, quæ solis hominibus conceduntur. Antiquitati meherculè (inquit Aretinus) satis placuit fœminas videre nudas cum viris colluctantes: sed illa apud nos, cum alijs nõnullis consuetudo inueterauit. Ego etiam mea memoria (inquit Cæsar) fœminas vidi, pilis, armíq; ludentes, venantes, equitantes, & alijs quibusq; virorum exercitijs contendentes. Ad hæc Iulianus, Sed quoniam (inquit) arbitrio meo domina ista efformanda est, non modò robustis istis, & asperis virorum exercitijs non vtetur, sed ea etiam, quæ mulierum propria sunt, illa facilitate, atque cura conficiet, quæ à nobis paulò antè descripta est. In saltatione igitur nec celeri, nec violento motu vtatur, nec in musicis frequenti illa, & difficili tonorum diuisione, quæ plus in se scientiæ, quàm suauitatis habet. Instrumenta verò musica illius conditioni consentiant. Informe enim turpéq; esset fœminam videre timpanistam buccinatricem, aut fistulatoriam: istorum enim ea vis & asperitas est, vt lenem illam, dulcem, & decoram fœminarum mansuetudinem distrahat. Quoties igitur saltandum fuerit, aliquantulum prius exoretur id vt faciat, in cóque timiditatem quandam, atque verecundiam adhibeat, quæ temeritati, atque impudentiæ sunt contraria. Eodem accedat ea vestitus considératio, vt nec nimis dissolutæ sit, quòd est rusticitatis; nec nimium mollis, quod est inconstantiæ, & leuitatis. Sed quoniam mulieribus à natura conceditur maiorem in forma operam collocare, quàm viris, quoniam ipsius quoq; formæ diuersa ratio est, summo iudicio perpendendum erit, quæ vestimenti formula cum primis deceat: quod facilè fiet, si pro exercitiorum varietate vestes quoque componantur. Quòd si ad hilaritatem natura propensior sit, id obnixè contendet, vt vultus, voces, vestitus eidem vno quasi concentu suffragentur. Sin

Excipiendi sunt hominum animi. Cic. de orat. lib. 1.

Fœminæ olim armis vsæ.

Vestitus corporis & ingenij fabricam sequitur.

paulò seuerior sit, atque remissior, cætera quoque naturalem gra-
uitatem aptè comitentur: si obœsa sit, si gracilis, si pallida, si fusca,
naturam semper artificiosa solertia adiuuet: tectè tamen & sapi-
enter, vt quantumcunque delicata & polita sit nihil studere, nihil
affectare videatur. Et quoniam Gasparus illud scisciatur, quarum
rerum notitiam amplecti debeat, quo officio, qua humanitate vi-
ros, fœminá que accipiet, & num in istum omninò finem illum
virtutes spectabunt, illud vobis confirmare non dubito, eadem illi
cognoscenda esse, quæ viro Curiali ab istis viris eloquentissimis
sunt attributa. In illis verò oblectamentis, quæ ei non conuenunt,
satis est tantum habere iudicij, quantum viris solet attribui in illis
rebus, quarum exercitatio eisdem non conceditur, quod meo iu-
dicio satis est, si viros sciant, pro cuiusque benemeritis magis mi-
nusque laudare. Et vt ea breuiter reperam quæ paulò iam ante
commemorata sunt, ego meam istam Aulicam in musicis, in li-
teris, in pictura, in tripudijs, in iocis, & facetijs peritam esse vo-
lo, tanta tamen modestia, atque pudore, vt nec opinionem in
animis hominum penitùs insitam euellat, nec illis præceptis ca-
reat, quibus modò Curialis noster est institutus. Ita in omni
congressu, in risu, in iocis, in tempore, denique in omnibus huma-
nitatis officijs grata erunt quæ faciet omnia. Et quanquam conti-
nentiam, magnanimitatem, temperantiam, prudentiam ad istæ
quæ diximus humanitatis officia pertinere nemo arbitretur,
istis tamen omnibus imbutam esse volo, non solùm vt omnes ho-
minum conditiones humaniter tractet, sed vt omnium vndiq; vir-
tutum splendore emineat: quibuscum omnes actiones suas con-
ditas habeat, tum eam omnes tanquã mortalem deam intueantur.
Subridens hic Gasparus, mirum hercle (inquit) cùm literas, conti-
nentiam, magnanimitatem fœminis concesseris, ni cuiuis atum, &
rerum publicarum etiam gubernacula concedas. Liceat igitur (si
dijs placet) leges promulgare, liceat exercitus conscribere, licea
imperare: homines verò pensum filúmque & culinaria edifcant.
Arrisit vicissim Iulianus, & ista fortasse (inquit) non adeò essent ab-
surda. Nónne Platonem meministi (qui mulierum vix vsquam a-
micus erat) ciuitatum, reiq; bellicæ administrationem mulieribus
credidisse? Num non multas existimas reperiri posse, quæ illa non
minùs quàm viri, egregiè faciant? sed ego illis ista publica muner
non attribui, quoniam fœminam Aulicam, non Reginam, formar
decreui. Satis herculè video hesternam te illam Octauiani calum-
niam clanculùm velle renouare, id est, imperfectas esse naturâ mu
lieres, virtutum expertes, nullius pretij, si cum hominibus con
ferantur

Plato fœminis Rerum publicarum administrationem concessit.

ferantur. Magnus iste vtriusq; vestrûm error esset, si ita seriò existimaretis. Non repetam (inquit Gasparus) quæ iamdudum dicta sunt, sed tu mihi aliquid libenter extorqueres, quod istas mihi dominas offensas reddat, cùm tute interim assentatione aliqua easdē amicissimas habeas. Verùm ego illas adeò prudentes, & perspicaces esse noui, vt simplicē veritatem (etsi verè sua minùs fuerit) magis quàm adumbratam gloriæ speciem amplectantur. Neque sanè indignè ferent, si homines digniores appellemus: immò ipsæ sibi conscię sunt, quàm admiranda prædicaueris, quàm impossibiles Aulicæ fœminæ conditiones præscripseris, quàm innumerabiles virtutes excogitaueris, multis iam vt gradibus Socrates, & Cato inferiores videantur. Et (vt liberè dicam quod sentio) miror verecundia te non esse præpeditum, quo minùs rationis metas tam apertè desereres. Nonne satis fuerat istam mulierculam, pulchram, prudentem, honestam, affabilem, effingere, in humanitatis officijs sine suspicione sapientem, in Choreis sine rusticitate grauem, in sale & facetijs sine leuitate temperatam, nisi tam incredibilem ei, rerum omnium scientiam attribuisses, eâsque virtutes addidisses, quas nec ista vnquam ætas, nec superiora (credo) tempora, in aliquo vnquam homine deprehenderunt? Quod verò ad imperfectam mulierum indolem, ad virtutum ineptitudinem, ad indignitatem attinet, nihil ego quidem affirmare velim, cùm istarum, quæ adsunt dominarum virtutes, orationem meam confutarent. Id tamen non dubitabo dicere (cùm tantorum virorum scriptis monumentisque commendetur) Naturam semper ad optima niti & contendere: & propterea viros semper (si fieri posset) procreare velle, adeò vt fœminæ quotiescunque generentur, occultus aliquis in naturæ opificio error est, propositóque fine frustratur. Vt in hominibus cæcis, & claudis, in arboribus quarum fruges ad maturitatem nunquam perueniunt: ita quoque mulieres casu aliquo, & fortuitò æditæ videntur; quod facilius perspicimus, si earum actiones cum hominibus comparemus. Ista tamen quoniam naturæ vitia atque defecta sunt, non est æquum mulieres odisse, nec minoris quàm par est æstimare: pluris tamen facere quàm illius sexus angustiæ patientur, id mihi videtur insanię proximum. Plura in hanc sententiam Gasparum dicturum esse Iulianus putauit: sed cùm acquiescere eundem videret, Frigidè meherculè (inquit) de imperfecto mulierum ingenio disseruisse mihi videre, & licet istas tam subtiles rationes non ingrederer, tamen iuxta hominum prudentissimorum authoritatem, ipsámque adeò rei veritatem respondeo: Sub-

Natura contendit ad optima.

Substantia non suscipit maius & minus.

stantiam cuiusque rei essentiámque nec intentionem recipere, nec remissionem. Nam vt lapis in eo quod lapis est, alterò lapide perfectior non est: ita nec homo homine, nec mas proinde fœmina, quod ad formalem essentiam attinet. Vterque enim sub hominis specie continetur, & si qua in re differant, accidentarium est, non substantiale. Quòd si verum dixeris, etsi non essentia, accidentibus tamen præstantiorem esse, sic vicissim occurro: Aut in corpore sunt ista accidentia, aut in animo: si in corpore, quoniam viri plerunque robustiores, agiliores, leuiores, laborum patientiores sunt, cur illi (obsecro) maximi non fiunt, qui istis rebus maximè excellunt? In bellis verò (in quibus virium atque roboris vsus summus est) cur validissimus quisque maximo pretio non estimatur? Sin autem in animo ista excellentia sit, vtique profectò sexui communis erit. Quæcunque enim sub intellectum virilem cadunt, eorundem etiam fœminæ sunt capaces: neque vllius ingenium rerum subtilitate, faciliùs penetratur, quàm alterius: aut si differentia aliqua sit, potiores partes habent mulieres. Nonne illud tibi Philosophorum axioma iampridem est cognitum: Molles carne, aptos mente esse? Quod si ita sit, minimè dubitandum est, quin fœminæ cùm molliores sint, aptiores quoque existant, ad rerum sublimium cognitionem, cõtemplationémque propensiores. Sed vt ista paulùm omittamus, quoniam ex illarum actionibus argumenta, iudiciúmq; peti desideras, illud dico: Naturam mulieres non fortuitò, sed certa quadam stabilique ratione procreare. Quas etiamsi corporibus non ita validis strenuísque, mentibus etiam placabilioribus fabricauit, multísq; alijs qualitatibus virili ingenio contrarijs, omnia tamen ad vnum eundémq; finem, vnámq; communem vtilitatem pertinent. Nam vt illa muliebris imbecillitas minùs animosa est, ita etiam plerunq; magis cauta & attenta est. Et proinde matres primùm liberos eautriunt, patres deinceps instituunt: viri fortitudine quadam id foris acquirunt, quod fœmina magna sedulitate domi conseruant, quod ego non minori laude dignum existimo. Quòd si historias antiquissimas, recentésque euoluere placeat (etsi viri semper de fœminarum encomijs parcissimè scribant) virtutem in mulieribus semper non minorem fuisse, quàm viris perspicies: multas bella gessisse, obtinuisse victorias: regna, Respublicas summa prudentia, summa iustitia gubernasse, ea denique omnia fecisse, quę homines sibi glorię ducunt. Quid dicam de literarum Scientia atque cognitione? Nonne tibi venit in mentem quot mulieres in philosophia, quot in arte poetica, quot in iure ciuili excelluerint? quàm multæ cum grauitate accusarint

Aristotelis problemata.

Mulierum laudes

accusarint? aliæ quanta eloquentia coram iudicibus defenderint? Quid adijciam de artibus mechanicis? quas si omnes percurram, prolixor paulò futura est oratio; verùm in re minimè dubia, testibus vtor non necessarijs. Quòd si igitur nec essentia viri, nec accidentibus perfectiores sint (quod non tam ratione docti, quàm quod magis est, experti videmus) vbi demùm ista perfectio est, aut quo loco consistit? At naturæ (inquis) intentio est, semper quod optimum est producere, & proinde hominem semper generaret (si fieri posset:) quoties verò mulier procreatur, naturæ segnities atq; vitiú est. Ista sanè omnia perneganda mihi, & reijcienda videntur. Neque herculè video cur fœminam natura procreare non conetur, sine qua humanum genus non posset consistere: cùm illa plus, quàm reliqua omnia genera rerum, & species conseruare desideret. Ista siquidem maris & fœminæ coniunctione procreantur liberi, qui parentibus senio confectis accepta iuuentute beneficia rependunt, dum & eosdem decrepitos fouent, & alijs rursú filijs procreandis renouant, à quibus mutuum vicissim officium expectant: ita natura quasi in circulum conuersa, æternitatis seriē complet, & (quod est admirabilius) rebus mortalibus immortalitatem tribuit. Cui cùm muliebris sexus non minùs necessarius sit, quàm virilis, non video cur alterum casu, alterum certa lege natum dicam. Certum id quidem est, naturam semper ad optima contendere, sed vnumquodque tamen in sua specie: & non mari potiùs quàm fœminæ intentam esse. Quòd si masculum semper produceret, summa hìc imperfectio esset. Nam vti ex corpore atq; anima illud sit, quod vtraque seorsim parte nobilius est, id est, homo: ita ex mare atque fœmina, conseruatio totius speciei exoritur; sine qua partes ipsæ interirent. Itaq; istæc vtraq; natura sic cõiunguntur, vt diuelli aut diuidi nõ possint: nam nec masculus dicendus est, cui nõ est fœmina (secundum vtriusq; definitionem) nec fœmina nominanda est, cui masculus non est. Et quoniã vnius per se sexus tã inchoata & imperfecta ratio est, antiquissimi olim Theologi vtrumq; Deo attribuerunt. Vnde Iouem Orpheus marem fœminámq; dicebat esse. In sacris etiam literis illud legitur, Deum hominem, id est, virum & mulierẽ mos: ad suam similitudinem effinxisse. Poetæ verò quoties de dijs fabulantur, sexum cũ fundunt. Hìc Gasparus, nellẽ (inquit) nos in ista mysteria sublapsos esse: ista siquidem dominæ nequaquã intelligent, & ego rationes quantumuis firmissimas adduxero, illæ tamen aut me credent deteriores partes in me sumpsisse, aut certè simulabunt, & iniquam meam sententiam pro arbitrio ferent. Tamen quoniam huc vsq;

Genera & species sine mulieribus interirent.

Antiqui deo vtrumque sexum attribuerunt.

ſumus ingreſſi, hoc vnum dicam: Sapientiſſimi cuiuſque iudicio, Virum formæ, fœminam materiæ comparari. Quanto igitur forma materiæ præſtat, à qua ſuam exiſtentiam habet, tanto quoque viri mulieribus ſunt præſtantiores. Audiui equidem à magno quodam philoſopho, hoc in ſuis problematibus quæri, quæ ratio ſit cur illum fœmina ſemper amet, à quo primùm vitiata ſit: viri è contra cur illas odio proſequantur, quibuſcum primò libidinosè congreſſi fuerint. Iſtis ab eodem Philoſopho ſic reſpondetur: Mulierem in illo actu tum primùm ſuam perfectionem aſſequi, & propterea amare; virum imperfectiorem reddi, & propterea odiſſe. Cuius rei illud apertiſſimo argumento eſſe poteſt, quòd omnes plerunq; mulieres, ſe viros eſſe exoptant dum eas occulta quædam naturæ vis, ad rei perfectioris deſiderium impellat. Hîc ſubitò Iulianus, Iſtæ (inquit) miſeræ; viros ſe eſſe non deſiderant, vt perfectiores fiant, ſed vt paulò liberiùs viuant; eoſq; ſeruitutis frænos diſcutiant, quos ſua authoritate homines eiſdem iniecerunt. Illa verò de materia & forma comparatio tua, omni ex parte non conuenit. Nam nec fœmina adeò ſit perfecta ratione viri, quàm materia interuentu formæ, à qua exiſtentiam mutuatur: & formæ quo plus materiæ habent, eo minùs perfectæ ſunt: cùm verò ſolæ & per ſe ſint, ſunt longè perfectiſſimæ. At fœmina neque ſuam habet à viro eſſentiam: & illa vt ab homine, ita quoque ab ea, homo fit perfectior. Ab vtroque enim promiſcuè procreantur liberi, ab altero ſeorſim generari non poſſunt. Amoris verò muliebris, aut virilis odij in eas quas primùm complexi ſunt, ego Philoſophi tui cauſam inanem, aut potiùs nullam puto.

Ariſtotelis problemata.

Ego equidem id muliebri conſtantiæ, aut humanæ potiùs leuitati tribuendum exiſtimo. Nam maſculus cùm natura calidior ſit, eſt etiam leuior, mobilior, inconſtantior: fœmina cùm frigidior corporis conſtitutionem habeat, firmior, ſincerior, ſtabilior exiſtit. Hîc Æmilia in Iulianum conuerſa, Ego (inquit) te per deos oro, vt iſtam aliquando de materijs & formis, de maſculis & fœminis diſputationem relinquas, nos vt te faciliùs intelligamus. Satis Octauiani, & Gaſpari calumnias percenſuimus, ſed tu quomodo nos defendas planè non perſpicimus. Veremur itaque ne nunc præter cauſam atque propoſitum dicantur omnia, neue iſta tam iniqua inimicorum noſtrorum opinio, altiùs in hominum animis reſideat. Noli (inquit Gaſparus) nobis hoc nomen tribuere: multò meherculè meliùs Iuliano conuenit, qui dum falſas laudes mulieribus aſcribit, facilè declarat, nullas eſſe veras, quas eiſdem tribuat. Tum Iulian. Ne vereare (lectiſſima) ne ego minùs reſpon-

Calor leuitatis, frigiditas grauitatis cauſa.

dea

deam vniuersis. Non libet in viros ita contumeliosè inuehi, quemadmodum illi modò in fœminas: tamen si isthæc nostra fortè disceptatio literis mandaretur, nollem certè (vbi istæ materiæ, atque formæ intelligerentur) Gaspari rationibus minùs respōsum videri. Non video equidem (inquit Gasparus) quo pacto nobis in isto satisfacias: Virum dicis natura calidiorē esse, mulierem frigidam: calorem tamen frigiditate multò nobiliorem esse negare non potes: cùm in cætera actiuus sit, & ex se (vt ita dicam) productiuus. Deinde vim illam cœlestem rebus inferioribus caliditatem immittere nemo dubitat, nunquam autem frigiditatem: quæ concretis, & impuris corporibus religata, naturæ opera penetrare non potest. Quocirca cùm mulieres frigidiorem corporis temperationem habeant, tantæ earum timiditatis, & ignauiæ causam existimo. Itanè semper in subtiles istas argutias irrues (inquit Iulian?) Vide quomodo in aliud ex alio malum incidis. Negare certè non possum, caliditatem ex se frigiditate perfectiorem esse: in compositis tamen & mixtis corporibus non est ita. Nam illa tum essent perfectiora, quæcunque sunt reliquis calidiora. Quod nullo modo concedendum est, cùm ea sint omnium longè perfectissima, quæcunque sunt mediocriter temperata. Fœminam equidem viro frigidiorem esse fateor, cùm ille nimio calore mediocritatem excedat, at illa iusta quadam & æquabili temperatura consistit, cùm eam habeat humiditatis proportionem, quæ nimia caloris intemperie in hominibus citiùs exiccatur. Illa quoq; frigiditatis tantum habet, quantum & caliditatis vehemētiæ potest resistere, & calorem naturalem resistendo augere: ex qua contrariorum æqualitate, optima temperies nascitur: cùm interim in hominibus iste frigiditatis defectus, & naturalem calorem ad extremum discurrere patitur, & humiditate deficiente, se ipsum consumere & resoluere. Vnde homines cùm in generatione mulieribus citiùs deficcantur, breuioris etiam vitæ plerunque existunt, in eóque ipso eisdem quoque imperfectiores sunt, cùm illæ diutiùs viuendo, naturæ ministerio atque intentioni faciliùs satisfaciant. De illo virtutis cœlestis infuso calore nihil iam loquimur, quoniam diuersus ab illo est, de quo nunc agitur: qui quoniam omnia promiscuè sub lunę globo tum calida, tum etiam frigida conseruat, frigiditati muliebri contrarius esse non potest. Timiditas verò muliebris, etsi aliquid in se imperfecti habeat, ex causa tamen oritur minimè vituperanda. Vitales enim spiritus adeò celeres, & subtiles in eis sunt, vt cùm rerum formas intellectui quàm citissimè deferant, ab omni specie extrinseca, facillimè perturbentur.

Calor nobilior Aristot. Meteor. 1.

Viros contrà plerosq; libet cernere, qui nec morbi, nec vllius præterea rei periculum exhorrescunt: neque fortes tamen appellandi sunt, quia ita obtuso, crassóque spiritu sunt, vt præcipites & insensati quó fata ferant, insequantur; nihil neque incommodi, neque discriminis prospicientes. Homines itaque stupidi, stultiq;, magnanimi appellari non possunt, cùm magnus animus deliberatione iusta atque determinata quadam voluntate nitatur, plurisq; officium dignitatémque æstimet, quâm ea omnia, quæ humana vita periculocissima putat. Et quamuis mortis acerbitas præstò esse videatur, adeò tamen inconcussus erit, sensibus adeò integris & quietis, quasi nihil durum, aut infestum contingere posset. Isto animo nonnullos iam olim viros fuisse à maioribus nostris accepimus, nonnullas etiam fœminas, quæ magnanimitate, consilijs, rebusq; præclarè gerendis, ipsis hominibus nulla in re inferiores habebantur. Tum Phrisius, Res istæ (inquit) tam præclaræ, tum primùm fieri cœperunt, cùm prima omnium muliercula, non solùm ipsa in Deum grauiter peccaret, sed alios etiam in errorem eundé adduceret, omnes nobis dolores, omnes calamitates, omnem denique mortalitatem ita hæreditariam relinquens, vt simul cum lacte nutricis miserias suxisse videamur. Quoniam sacras literas (inquit Iulianus) tibi tanquam subsidiarias adiungis, nonne illud quoq; meministi, eosdem errores à fœmina reuocatos deletósque fuisse? quod nostræ vtilitati adeò redundauit, vt vnius factum tot tantísque benemeritis pensitatum, fœlix culpa appelletur. Verùm hîc ego nõ institui fusiùs ostendere, Diua virgo quâm multis gradibus vniuerso hominum generi antecellat, ne seria atq; sacra ludicris nostris, prophanisq; rationibus immisceam. Nihil dicam de mulierum incredibili constantia, quæ Christi nominis causa, acerbissimam mortẽ à tyrannis crudelissimis illatam, non recusarunt: nihil de earum scientia & ingenio, quæ infinitas Idololatrarum superstitiones subtilissimis rationibus confutarunt: quæ si miracula esse, & summi Numinis dona obijcias, ego nullam virtutem laudabiliorem esse respondeo, quàm eam, quæ diuino testimonio comprobatur. Multæ præterea mulieres sunt de quibus etiamsi iniuriosè sileatur, tamen si Sancti Hieronimi scripta intueri velimus, adeò mirificas illius ætatis mulierum laudes inueniemus, vt viros quosq; sanctissimos adæquare videantur. Quod cùm ita sit, vos per vos considerate, quâm sint aliæ innumerabiles, de quibus nulla omninò mentio fiat. Illæ siquidem miseræ vndiq; inclusæ, atque religatæ, inanem illam integritatis ostentationem non aucupantur: Vt multi hodiè hypocritæ impurissimi, qui aut prorsus ob-

Euam sentit cùm pomum ederet.

De Maria Christi matre innuit.

Virgines martyres.

lit

liti, aut penitus nihili facientes diuinum illud præceptum, scilicet (*Cum ieiunaueris inunge faciem, ne ieiunasse videare: quotiescunq; orauerís, aut eleemosynam des, aut aliud quodcunque pium feceris, ne forum aut Synagogas intres, sed occultum aliquem locum, ne conscia manus sinistra sit quod dextera egerit*) astutè prædicant nullum esse tam ingentem thesaurum, quàm apertè agendo, reliquis exemplum benefactorum relinquere: deinde capite demisso, oculis humi defixis, rumusculos vndiq; disseminant, fœminas se nec intueri, nec alloqui audere, nihil nisi crudas & fumosas herbas edere, vestibus tantùm talaribus, & pannosis vti; cùm interim & simplices fallant, & testamenta subuertant, & maritos cum vxoribus dissidere faciant, & venena poculis, nonnunquam philtra, carmina etiam & id genus obscœna immisceant, illi suæ sententiæ semper consecrati *Si non castè, tamen cautè*. Quam & vlceris cuiusque medicinam clamant, & deum omnia flagitia facilè remissurum affirmant, si adeò fiant occultè, nihil vt inde erroris aut exempli mali consequatur. Isto sanctitatis velo, aut potius scelerum vmbraculo freti, huc omnes curas, cogitationesq; conuertunt, vt dominę cuiuspiã castæ atq; integræ mentem impuritate aliqua inficiant, vt germanos discordijs implicent, vt Respublicas capessant, vt alios efferant, alios pro eorum libidine deprimant, nonnullos capite puniant, quosdam custodijs teneant, aliquos proscribant; deniq; vt omnium scelerum ministri fiant, omnium rapinarum, spoliorumq; regiorum custodes, & quasi depositarij habeantur. Horum alij in summa inuerecundia molles, & delicati esse volunt, nunc vertice nitidiùs raso, nunc vestibus accuratè compositis, quas aut eleuant, vt ingressu caligarum molliciem denudent, aut genu curiosè demittunt, vt pulchram corporis habitudinem ostentent. Alij dum rem diuinam faciant, oculorum aspectus, corporísque gestus nouos effingunt, hoc in illis valdè decorum, & admirabile existimantes. Impuri profectò homines & scelerati, non solùm ab omni religione, sed honestæ vitæ consuetudine alienissimi: quorum si quando flagitia eisdem obijciantur, in ludum, iocúmque conuertunt, eumq; deridendum reliquis propinant, qui eadem aliquando commemorat; vitia postremò omnia laudi sibi gloriæque ducunt. Hic Æmilia, tanta te (inquit) de religiosis maledicendi voluptas cœpit, vt in sermonem incideris à proposito nostro longè alienissimum. Grauis iste error est, in absentes religiosos adeò acerbè murmurare: vidē no sine iusta aliqua occasione conscientiæ tuæ vim inferas: illi nisi Deum perpetuis precibus delinirent, grauioribus certè plagis, atque vulneribus nos excruciaret. Arrisit leuiter Iuli-

De religiosis hominibus loquitur.

anus,& quomodo(inquit) Sagaciſſima ſubolet tibi me de religioſis ſenſiſſe,cùm ego neminem nominauerim? minimè ſanè obmurmurare mihi videbar,ſed planè eloqui,atq; inuehi. Neque ſanè de bonis viris,ſed de malis ſenſi, quorum flagitia cùm mihi ſatis cognita ſint, ne milleſimam quidem eorum partem attigiſſe videor. De religioſis noli ampliùs dicere(inquit Æmilia)ego certè audire nefas exiſtimo. Quod ne diutiùs faciam,diſcedere conſtituo. Placet certè (inquit Iulianus) de iſtis nihil vltèriùs adijcere: & vt ad laudes mulierum iuſtiſſimas reuertar, illud audeo confirmare, neminem tantæ virtutis hominem à Gaſparo commemorari poſſe, qui vel vxorem, vel filiam, vel ſororem, aut æqualem, aut ſuperiorem non habuerit. Multis hoc mulieribus contigit, vt viros vel ſummis beneficijs afficerent, vel ab erroribus craſſiſſimis reuocarent. Quocirca,cùm ad virtutes naturâ non minùs propenſæ ſint quàm viri, cùm id non auribus ſolùm hauſimus,ſed oculis vidimus,cùm inſtituti,cùm experti didicimus,nõ video quorſum Gaſparo monſtroſa & portenta prædicare videar: quum & ea illis attribuam,quæ fieri deinceps poſſunt, iamque anteà contigerunt: & etiamnum mulieres ſpiritum ducant, quæ adeò propè Aulicę fœminæ à me conſtitutæ accedunt,quàm hominum quiſquam ad Curialem ab iſtis modò deſcriptum accedere poteſt. Tum Gaſparus: Illæ rationes quæ nulla nituntur experientia,omninò futiles & inanes ſunt. Ego ſi abs te quærerem, quæ iſtæ tam illuſtres dominæ eſſent,quæ non minores laudes merentur,quàm illi, quorũ vxores,filij,aut ſorores erant;quæ tantis viros bonis affecerunt,quæ tot eorum errores reuocarunt,faceſſerem tibi credo negotium, vereor ne planè obtunderem. Sola mehercule fœminarum multitudo (inquit Iulianus) moleſta mihi in recenſendo eſſet. Nam temporis niſi anguſtias ſubuererer, de Octauia dicerem Marci Antonij vxore, eadémque ſorore Auguſti, de Portia Catonis filia Brutíque vxore, de Caia Cecilia nupta Tarquino Priſco,de Cornelia Scipionis filia, & aliis etiã infinitis non noſtris ſolùm,ſed etiam Barbaris: nimirum de Alexandra illa Alexandri Iudaici vxore,quæ cùm maritum ſupremũ diem obijſſe videret,& populum vndiq; tumultuantem,& planè in perniciem duorum liberorum deuotum, vt patris iniurias & tyrannidem in filijs vlciſcerentur; illa vnico fere momento exulceratos ſeruitute, inflammatos iracundia animos ſedauit, eoſq; liberis confeſtim amicos prudentia reddidit, quos multis annis pater inimicos crudelitate feciſſet. Dicito ſaltèm obſecro (inquit Æmilia) quibus iſta rationibus atque adminiculis fecerit. Tum Iulianus: Illa cùm præſentem

Romanæ mulieres.

tem liberorum perniciem animaduertisset, Alexandri corpus in medium forum proijci curauit. Circumfusa deindè ciuium multitudine, noui (inquit) vestros omnium animos iustissimis irarum facibus incensos esse, quibus si mariti defuncti iniurias truculentissimas minores dicerem, multùm sanè, indigneq; dissimularem. Verùm vt illum iam anteà spirantem, de tanta immanitate quoquo modo dehortata sum: ita eundem vita spiritúque spoliatum, vestro arbitrio, vel canibus dilaniandum, vel alijs cruciatibus excarnificandum subijcio. Liberis tamen (quorum adhuc summa innocentia est) parcatis oro, eóque magis, quoniam nec paterni sceleris participes, nec conscij esse potuerunt. Istius orationis tanta vis erat, vt furores omnium animis altiùs defixi, non solùm deferbuerint, sed in summam etiam pietatem degenerarint: nam & filios in principes rectoréque Reipublicæ cooptarunt, & corpus etiam funereum, exequijs honorificis terræ commiserunt. Constitit hîc paulùm Iulianus, deinde nonne satis nostis (inquit) Mithridatis vxorem, sororéque multò minùs in summis periculis extimuisse, quâ ipsum Mithridatem? Nonne idem de Asdrubalis vxore affirmare licebit? Nonne illud memoria proditum est, Armoniam Hieronis Siracusani filiam, in ipsis patriæ suæ incendijs interire voluisse? Hîc Phrisius, vbicunque (inquit) animi procacitas atque pertinacitas ostendenda est, dubiũ non est, quin propositi tenaces sint: vt illa, quæ cùm maritum diutiùs pediculoso conuitio vrgere non posset, peruersæ voluntatis signum digitis commonstrabat. Subridens hîc Iulianus, Illa (inquit) pertinacia quæ virtutem propositam habet, constantia veriùs nominanda erat: vt in Epicharia libertina Romana, quæ cùm coniurationis cuiusdam in Neronem factæ conscia esset, & ob eam ipsam causam atrocissimis cruciatibus torqueretur, de nemine tamen coniuratorum confiteri voluit, cùm multi interim equites, & Senatores terrore perculsi, fratres, amicos, & charissimos quosque ignauiter accusarint. Quid dicam de Leona illa in cuius memoriam & trophæũ, in ipsa castri porta Leænam æneam Athenienses construxerunt, eámque elinguem, tanquam summæ illius constantiæ, & taciturnitatis indicium. Nam illa quoque cùm contra tyrannos coniurasset, etiamsi duos illius consanguineos, eósque egregios viros ante oculos dilaniatos videret, ipsáque non ita multò post crudelissimis tormentis subijceretur, nullũ tamen clandestini illius consilij participem prodiderat. Hîc Margareta Gonzaga, nimium (inquit) breuiter & succinctè mulierum res gestas percurrere videris. Nam ista etsi audiuerint sæpiùs, legerintque aduersarij nostri, nec audiuisse tamen, nec legisse dissimulant, nihilque

Alexandriæ Iudicæ oratio.

Mithridat. & Hasdrubalis vxores

Leona Atheniensis.

desiderant seriùs, quàm earum memoriam obliuione deleri. Verùm si tu eas nobis explicare non graueris, nos illas saltem honore aliquo prosequemur. Placet hercle sententia (inquit Iulianus) ego tibi illam commemorabo, cuius ea extiterunt præclarè acta, vt ipsum Gasparum confiteri non dubitem, eadem nisi ab hominibus pauciſsimis exæquari non posse. Perantiqua sanè apud Masilienses consuetudo erat, eadémque à Græcis hominibus deducta putabatur, vt venenum Cicuta permistum publicè conseruaretur, idémque ijs concedebatur, quos vitæ tædium, aut satietas cepit, vel quia reflantem semper fortunam sustinere, intolerabile, vel quia de summo fœlicitatis fastigio, atque dignitate in miserias recidere, morte acerbius putaretur. Quocirca præsente Sexto Pompeio, Hic Phrisius Iulianum non passus vlteriùs dicere, Istuc (inquit) tam altè petitum principium, longam aliquam & prolixam fabulam videtur portendere. Tum Iulianus in Margaretam Gonzagam conuersus, Vides ne (inquit) vt me Phrisius iniurioſè interpellauerit? dicturus equidem fueram de admirabili fœminæ cuiusdam magnanimitate, quæ cùm Senatui astante Sexto Pompeio persuasisset, mortem sibi iustissimis de causis expetendam, deposito omni timore, aut cum summa potiùs alacritate venenum hausit, tanta animi constantia, tanta fiducia, tam sollicita prudentique ad suos oratione; vt cùm lethalem succum per venas discurrere, mortémque omnibus propè terribilem adeò intrepidè sustineri Pompeius, cæteríque vidissent, tam prudentem, inuictúmque mulieris animum non sine lachrymis suspiciebant. Arridens istis Gasparus: Ego contrà (inquit) in oratiunculam me incidisse memini, in qua maritus verè infœlix moriendi veniam à senatu impensè rogat, quoniam dies noctésque ita miserè rixis iurgiísque vxorijs toqueretur, vt mortiferum illud poculum millies potiùs imbibendum putaret, quàm Stygiam vxoris vocem audiendam. Et quot obsecro mulieres (inquit Iulianus) idem quasi iure suo vendicare possent, non dico propter iniquas mariti voces, sed propter facinora longè iniquissima? Ego equidem permultas noui, quæ eas pœnas patiuntur, quæ apud inferos esse dicuntur. Hoc si ita sit (inquit Gasparus) nonne viros quoque innumerabiles existimas, quos ita coniuges malè torquent & excrutiant, vt earum consuetudini mortem longè anteponant? Et quæ obsecro vis illa est (inquit Iulianus?) quod tantum fœminarum sine remedio malum? Sic enim ferè virorum in vxores sunt iniuriæ: quas illæ etsi non præ amore, præ timore tamen perpetiuntur. Certum hercle est (inquit Gasparus) exiguum istud quod faciunt

Masilienſium conſuetudo.

faciunt boni mulieres, timoris impulsu profluere. Vix enim in toto terrarum orbe aliqua existit, quæ in ipsis animi quasi penetralibus virum non oderit. Immò contrà (inquit Iulianus) testes certè omnes historiæ sunt, viros magis ab vxoribus, quàm vxores ab eisdem amari. Quotusquisque nostrûm est, qui illum viri cuiuspiam amorem aut viderit, aut legerit quo Camma illa maritum suum complexa dicitur? Nescio (inquit Gasparus) vt illa quæ mulier fuerit, vel quo amoris genere deflagrauerit. Eadem quoque mihi sunt incognita (inquit Phrisius.) Arrige itaque aures (ait Iulianus) & tu inprimis Margareta Gonzaga, altamente quæ dicam reponito. Camma istæc tanta modestia, tantisque animi dotibus reliquis omnibus præstitit, diù multúmque vt dubitares, maiore ne corporis venustate, an mentis virtute esset: in ea tamen nihil admirabilius, quàm quòd Synatum virum incredibili amore prosequeretur. Eandem fortè Sinorix (maioris vir authoritatis quàm Synatus, idémque penè ciuitatis tyrannus) vehementer amabat: qui cùm eam multis rationibus, & frustrà tamen, pellicere conaretur, vnam Synati vitam impedimento sibi putauit. Quam cùm illi vi miserè ademisset, in eadem exoranda multò vehementiùs instabat. Illa in odium potiùs quàm beneuolentiam proeliuis, nec quicquam animi remittit, nec quicquam illius libidini concedit. Is magis facilem mulieris animum fore ratus, si eam (cuius obscurior paulò conditio erat) vxorem duceret, de nuptijs sollicitè agit, eiúsque consanguineos, vt opem in tam honesta causa ferant, serió precatur. Illi vel illius potentiam veriti, vel illius pecunijs corrupti, mulieri persuadent quantum vtilitatis in consentiendo esset, quantum in dissentiendo periculi. Illa cùm aliquandiù obstitisset, tandem est assensa. Gaudebant non mediocriter consanguinei, & nuntium tam lætum Sinorigi deferunt, qui in communi omnium lætitia, nuptias quàm primùm fieri curauit. Cùm igitur vterque in Dianæ Templum selenniter processisset, coram Deæ statua dulcissimi cuiusdam poculi (quod anteà furtim confecerat) dimidium sponso propinat. Ille (vt ibi mos erat) reliquum ebibit. Camma cùm istuc ex voto successisse videret, coram Diana lætissimè prouoluta, Tu (inquit) tatis nosti (sanctissima dea) post interfectum Synatum, quàm ego mihi violentas manus inferre cupiebam, quàm ægrè mihi pepercerim, quanta dolorum acerbitate funestam hanc vitam protraxerim: in qua hoc vnum solamen erat, scilicet vindictæ spes, atque desiderium. Quod cùm iam videam contigisse, alacri sanè animo, summáque cum voluptate illius vmbram atque animam insectando exquiram, quem

Camma Synati vxor.

Sinorix procus.

Venenatum poculum.

viuum morientémque plus quàm meum ſpiritum diligebam. Tu verò omnium ſceleratiſſime qui ſponſus eſſe voluiſti, pro thoro iugali, ſepulchrum para. Ego te Synati cineribus ſacrificium faciam. Iſtis exanimatus Sinorix, & venenum iam viſceribus infuſum tumultuari perſentiens, creberrimis vſus eſt remedijs, cùm nihil mederi, aut opitulari poſſet. Cammę verò adeò fortuna in extremis fauere videbatur, vt Sinorigem antè interijſſe audiret, quàm illa moriretur. Quod illius auribus tanta voluptate circumſonuit, vt lectulo ſe ſtatim committeret, & Synati nomine ſæpiùs ingeminato, oculiſque in cœlum erectis, ô anime mi (inquit) quando nihil iam reſtat, quando vltimas has lachrymas, vindictámque iſtam, tanquam extrema amoris mei pignora, morti tuæ perſoluerim, exoſam hanc lucem, & faſtidioſum ſine te ſpiritum libens relinquo: quorum vtrumque mihi propter te vnum iam anteà charius videbatur. Huc igitur quàm primùm aduola (mi Synate) iſtámque animam non minùs auidè complectere, quàm eadem ad te obnixè properat. Hæc cùm diceret, explicatis vlnis quaſi eundem iam tum complexa, expirauit. Quid nunc Phriſi? quid tibi videtur de iſtac muliercula? Mihi ſanè (inquit Phriſius) tu videris iſtis mulieribus lachrymas nimiùm extorquere velle: ſed fingamus iſta (quoniam ita vis) eſſe vera, ego ex illa, aliam in toto terrarum orbe non credo ſupereſſe. Immò (ait Iulianus) permultas eſſe alias ex me diſces. Mea quidem memoria Thomas quidam Piſanus fuit, familiam non memini, etſi patrem (quem ille in initimis habebat) ſæpiùs commemorantem audiuerim. Is cùm è Piſa fortè verſus Siciliam nauicula diſcederet, à Mauris quibuſdam nauiculatoribus ex improuiſo obſeſſus eſt. Quod etſi adeò repentinum malum erat, vt deliberari non poſſet, omnes tamen quàm poterant ſeſe gnauitèr defendunt. Sed cùm numero pauci eſſent, à Mauris facillimè ſuperati ſunt, occiſi aliquot, nonnulli capti: inter quos Piſanus iſte fuerat, qui dum fortiter pugnaret, Maurorum ducis fratrem interémit. Quod ille ægrè ferens (vt eſt credibile) eundem quotidiè crudeliſſimè excrucians, in Barbariam tandem captiuum abduxit? Reliqui non ita multò poſt libertate donati, domum redeunt, & iſtum tàm horrendum, triſtémque caſum, Argentinæ illius vxori liberiſque ſignificabant. Illa in ſumma continuò ſollicitudine nihil prætermittit in quo illi opitulari poſſet: nihil intentatum reliquit, cùm nihil tamen ex voto ſuccederet. Cúmque ille iam deſperatione debilitatus, totam ætatem illis ærumnis dicaret, vnus ex illius filijs nomine Paulus, ſingulari in patrem pietate commotus, vel mortem ſibi oppetendam, vel parentem ærumnoſum

Argentina Thomæ Piſani vxor.

sum liberandum decernit. Quod adeò fœliciter & expeditè effectum est, vt in Ligornum priùs pater perueniret, quàm è Barbaria discessisse cognosceretur. Ibi cùm securus esset, ad vxorem literas mittit, liberatum se esse, incolumem, & postridiè vnà cum ea futurum. Honestæ matronæ in animum tam subita, & inopinata lætitia incessit (quòd & filium haberet non minùs fortem, quàm prudentem, & quia maritum adeò charum & propè desperatum reuisura esset) vt lectis literis, oculisque in cœlum erectis, maritum nomine sæpiùs compellans, mortua in terram deciderit, nec vllis vnquam medicamentis vita restitui poterat. Funestum meherculè & crudele spectaculum, in quo homines illud discere poterint, ne nimia lætitia elati, in extasin quandam prolabantur. Subridens hic Phrisius, Túne (inquit) satis nosti num illa præ dolore interierit, cùm maritum rediturum intellexerat? Certè quidem (inquit Iulianus:) quoniam totius anteactæ vitæ curriculum, illi suspicioni reclamare videbatur. Immò ego illius animam præ gaudio præstolari non potuisse suspicor, dum ille corporeis oculis aspiciendus erat, sed corpus nimio desiderio reliquisse, vt eó citiùs penetraret, quó (dum literæ legerentur) illius cogitationes aduolauerant. Tùm Gasparus: Fieri certè potest, vt istæc muliercula nimis amando deliquerit. Sic enim mulierum ingenium est, vt omni in re extrema desiderent. Ista nimio amore vide quantum sibi, coniugi, liberis obfuerit, dum optatam, iucundámque libertatem, in luctum & mœrorem conuerteret. Hanc si inter eas connumeraueris, quæ viros beare solent, iniuriam facies vniuersis. Ego illam (inquit Iulianus) inter eas recenseo quæ diuino quodam affectu maritos amplexantur. De illis verò quæ humanum genus singulari beneficio affecerunt, si velim dicere, infinitus certè numerus erit. Quarundam etiam adeò antiqua memoria est, vt verear ne pro fabulis habeantur; cùm illas veneranda antiquitas (quòd adeò multa humanis vsibus necessaria adinuenerint) pro Diuis celebrarit: vt Palladem, Cererem, Sybillas, à quibus oracula & futurorum euentus ipse deus peti, atque intelligi voluit: Aspasiam quoque & Diotimam, quæ & magnos viros erudierunt, & pestem teterrimam decem annis Athenis imminentem prohibuerunt. Possem hìc de Nichostrata Euandri matre dicere, quæ Latinos primùm literis instruxit: de illa quoq; quæ Pindarum Liricum Poëtam instituit. Quid de Corinna dicam? quid de Sapho? quarum vtraque in arte poetica excelluit. Verùm in rebus ita longè remotis & disiunctis, non insistam. Romam equidem ipsam, quæ ad tantam imperij majestatem excreuit, non minùs

Pallas, Ceres, Sibillæ, Aspasia, Diotima. Nichostrata.

Corinna. Sapho.

à mulieribus, quàm viris adauctam existimo. Æquum est (inquit Gasparus) id nobis à te demonstrari. Faciam hercle, idque perlubenter (inquit Iulianus.) Postquam vrbs Troiana euersa & exciſa est, nonnulli, qui tantæ cladi, & victoriæ superfuerunt, alij aliò sparsi ac dissipati erant: è quibus aliqui cùm turbulentissimas maris tempestates perpessi, Italiam (vbi Tybur mare illabitur) appulerunt; fame propè atque inopia confecti, in terram palantes prædatam exeunt. Fœminæ quæ in nauibus interim restiterunt tantarum calamitatum pertæsæ, omnes rationes ineunt, quibus & peregrinationibus finem imponerent, & pro amissa patria, nouam aliquam acquirerent. Cùm diù deliberatum esset, viris absentibus naues incendunt, & quæ huic facinori præfuit, Roma dicebatur. Non ita multò post virorum iam statim redeuntium iracundiam subueritæ, summa cum humanitate eisdem occurrunt, primúmque impetum (qui ferè est acerrimus) maritos consanguineósque partim amplexando, partim osculando mitigarunt. Pacatis deinde omnium animis, rationis suæ consilia, & rei tam prudenter inceptæ causam explicant. Troiani & quia eò necessitas impulit, & quia illius loci incolis grati acceptique videbantur, istud mulierum factum valdè approbabant, eóque loci vbi nunc Roma est, cum Latinis habitarunt. Inde antiqua apud Romanos consuetudo inualuit, vt viri fœminæq; quoties amicis obuiam procederent, oscula se inuicem salutarent. Videtis igitur istæ mulieres, quàm præclara Romanæ vrbis principia fundauerint. Neque sanè Sabinis mulierculis minus debetur, quòd eandem ita egregiè adauxerint, quàm Romanis, quòd fœlix initium dederint. Nam cùm Romulus propter illam mulierum rapinam vicinis omnibus in odium venisset, bellum illi vndique acerrimum est indictum. Quod ille tanta virtute confecit, vt apertam victoriam, cum opimis spolijs reportaret, vnico Sabinorum certamine excepto: quod diù ancipiti fortuna stetit, quia Titus Tatius eorum rex, homo in summa fortitudine, sapiens erat. Tandem post multas vtrinque clades, cùm nouo sese eodémque infestissimo prælio committere putarent, accurrunt Sabinæ mulieres, vestitu nigro, passis crinibus, summo squallore atque lachrymis, armáque iam nunc vulnera atque sanguinem minitantia, nihil metuentes, inter viros patrésque mediæ consistunt, impensè orantes, ne socerorum generorúmque cruore, manus inficerent. Quòd si noua istæc affinitas adeò illis inuisa, & exosa esset, in eas potiùs quàm in se ferrum conuerterent, quæ multò magis emori desiderabant, quàm vel instar viduarum, vel sine patre fratribúsque viuere;

Roma.

Sabinæ mulieres Romam auxerunt.

Sabinarum oratio.

reiſæpiùs funeſtum illud in memoriam reuocantes, aut liberos ex
ijs prognatos eſſe qui patres occidiſſent, vel ſeipſas ab illis ortas, qui
maritos ſuos trucidaſſent. Earum nonnullæ infantes lacertis tene-
bant, quæ linguam iam explicare, & cum auis colludere cœperunt,
quibus lugubris iſta matrum oratio acceſſit: Videte per deos ve-
ſtrum ſanguinem, videte effigiem, intuemini ſpiritum quem ve-
ſtris manibus in iſto pluſquàm bellu no furore effundere conami-
ni. Quid multa? Affectionis vel potiùs prudentiæ muliebris tanta
vis erat, non ſolùm vt reges inimiciſſimi fœdere certiſſimo ſint
coniuncti, ſed vt Sabini etiam (quod eſt admirabilius) Romæ habi-
tarent, vnámque promiſcuè gentem è duabus facerent: ita muliе-
bri virtute nouáque concordia adeò magnum populo Romano
incrementum acceſſit, vt eundem Romulus cùm poſteà in trigin- *Trigintа*
ta Curias diſtribueret, in fœminarum tam illuſtrium memoriam, *Curiæ Ro-*
Sabinas appellauerit. Reſpirans hîc aliquantulùm Iulianus, cùm *manæ.*
nihil obijcere Gaſparum videret, Nonne iſtas (inquit) mulieres ho-
minibus profuiſſe, & Romanæ vrbis magnitudini multùm adie-
ciſſe exiſtimas? Fateor equidem (inquit Gaſparus) eas nonnihil
in eo laudis promeruiſſe: verùm niſi earum vitia nimiùm iniu-
riosè occultares, illud etiam dixiſſes, quomodo in iſtis cum Tito
Tatio certaminibus, eadem Roma à muliercula quadam prodi-
ta eſt, quæ viam rationémque hoſtibus Capitolij capiendi adeò
facilem commonſtrauit, vt de tota penè republica actum vide-
retur. Vnicam tu mihi malam commemoras (ait Iulianus) ego
tibi probas innumerabiles recitaui. Infinitas præterea alias enu-
merare poſſem, ſine quibus (quæ nunc aliqua eſt) Roma nulla
eſſet. Cur enim Veneri armatæ? cur etiam Caluæ templum ex-
tructum eſt? cur ancillarum feſta Iunoni conſecrata, niſi quòd il-
læ Romam ab hoſtium inſidijs liberauerint? Sed vt iſta relinqua-
mus, coniuratio illa Catilinaria, quæ Marco Ciceroni ſempiter-
nam nominis gloriam attulit, nonne ab infimæ ſortis muliere pri-
mùm in lucem delata eſt? Annon illa, totius Reipublicæ incolu-
mitatis (de qua ille tantoperè gloriatur) cauſa & origo fuit? Hîc
ego etiam fortaſſe (niſi tempore excluderer) de illis hominum er-
roribus dicerem, quos illæ ſedulitate atque ingenio correxerunt:
ſed vereor ne nimis iamdudum prolixus fuerim. Cùm itaque mu-
neri ab iſtis fœminis illuſtribus mihi impoſito vtcunque ſatisfece-
rim, cedam horum alicui, qui multò quàm ego meliora recenſere
poterit. Tum Æmilia, Noli (inquit) iuſtas mulierum laudes tacere.
Nam etſi Gaſparus, fortaſſe etiam Octauianus te cum indignitate
& defatigatione audiant, nos tamen reliquóſque dominos ſumma

voluptate afficit iſta oratio. Voluit nihilominùs deſiſtere Iulianus, niſi eum omnis nobilium cœtus ad dicendum ſeriò reuocaſſet. Subridens igitur leuiter, Ne Gaſparum (inquit) inimiciorem mihi reddam, de paucis tantummodò dicam, quæ primùm occurrant: de reliquis (quarum immenſa copia eſt) prorſus filebo Cùm Philippus Demetrij filius Chium ciuitatem obſideret, edicto publico decreuit, vt quiſquis ſeruorum ex vrbe aufugeret, libertate ſimul cum berili vxore donaretur. Quod cùm palàm eſſet, mulieres opidanæ in ſumma indignitate arma arripiunt, murósque tanta animorum ferocia defendunt, vt Philippus, qui viris antè reſtitiſſet, non ſine graui diſpendio & dedecore repulſam pateretur. Eædem poſteà quoque fœminæ, vbi cum parentibus & germanis exules eſſent, in Leuconiámque peruenìſſent, facinus non minùs illuſtre & egregium fecerunt. Erithræi ſiquidem, qui ibi cum belli ſocijs aderant, prælio aduerſus Chios tanta atrocitate decertabant, vt illi cùm impetum diutiùs ſuſtinere non poſſent, eò adacti ſunt, vt ſola deploide, & camiſia induti, pacti ſint ex vrbe diſcedere. Cùm fœminæ adeò turpiter & inhoneſtè viros aſſenſos intelligerent, magnoperè infenſæ, ijſdem crimini vertunt, quod cùm arma haberent, inermes ſeſe inimicorum miſericordiæ ſubijcerent. Illi cùm reſponderent iamdudum id conuentum tranſactúmq; eſſe: At clypeos (inquiunt mulieres) haſtáſque vnà nudi educite, hoſtibus deinde perſuadete, alias vobis veſtes nequaquam ſupereſſe. Iſtis cùm eſſent aſſenſi, dedecus illud quod omninò euitare non poterant, parte ſaltem aliqua occultabant. Cyrus quoque cùm magnas Perſarum copias fudiſſet, illæ dum fugerent, mulieribus fortè in fuga dant obuiam, quæ cùm ante portas gregatim conſiſterent, Quid facitis (inquiunt) timidi? quò fugitis ignaui? num in noſtros vos veteris vnde miſeri exceſiſtis, recondituros putatis? Iſtis ibi conuitijs irritati, cùm ſe animi magnitudine fœminis inferiores perſpicerent, in aciem verecundi reuertuntur, amiſſámque paulò antè victoriam recuperarunt. Hactenus cùm Iulianus peroraſſet, reſpirauit aliquantulùm, & in Ducilſam ſe replicans, Nunc tandem (inquit) per te vt ſpero (Sereniſſima) tacere mihi licebit. Neceſſe eſt hercle (inquit Gaſparus) cùm nihil reſtiterit quod dicas. Subridens tum Iulianus, Tu (inquit) cùm me prouocare non deſinas, periculum ſanè eſt, ne te tota nocte mulierum laudibus detineam. Spartanæ certè mulierculæ, quoties earum liberi mortem honorificè oppetebant, ſumma lætitia efferebantur: eoſdem quoties timidi inſulsique videbantur, vel prorſus repudiabant, vel ſuis manibus occiderunt. Fœminæ etiam Saguntinæ, cùm oppugnan-

Philippus Demetrij filius.

Cyrus.

Spartanæ mulieres.

Saguntinæ.

& propè iam deleri patriam viderent, ferrum contra milites Punicos fortiter arripuerunt. Cimbræ quoque mulieres cùm earum viri à Mario deuicti essent, quoniam vt liberè Romæ viuerent obtinere non poterant, dum Vestæ virginibus inseruirent, omnes sese cum infantibus interemerunt. Mille præterea earum præclarè actis historicorum libri sunt refertissimi. Sed heus tu (inquit Gasparus) deus aliquis norit, qua istæc veritate nitantur: adeò antiquis iam diù temporum vestigijs infistis, vt mille commenta liceat effingere, quibus nemo reclamare possit. Tum Iulianus: Quòd si cuiusque ætatis viros fœminásque conferre placeat, facilè reperies, nec olim fuisse, nec hodiè esse hominibus impares. Nam vt totum antiquitatis iter omittamus, & ad illas temporum tempestates veniamus, in quibus Gothi per vniuersam Italiam regnarunt, Amalasuntam reginam summa prudentia longo spatio imperasse reperiemus: deinde Theodolindam Longobardorum Principem singulari virtute fuisse: Theodoram quoque Græciæ imperatricem cum primis nobilem in Italia denique (vt alias complures taceam) vnà erat intes cæteras Comitissa Matilda, singularis cuiusdam virtutis & spectatæ indolis, quam ego Ludouico Comiti laudandam relinquo, quoniam ex veteri illius prosapia fuit. Immò verò (inquit Comes) id potiùs ad te videtur spectare: meum non est liberè meorum quenquam laudare. Tum Iulianus: Quot obsecro in nobilissima Montefeltrensi familia? quot in Gonzagarum? quot in Estensi? quot in Piorum stirpe claras atque celebres nominare licet? Quòd si hodierna atque præsentia magis placeant, ecce intra istos parietes omnium longè illustrissimas. Sed ego ab illis non petam subsidium, quæ indies nobis ante oculos obseruantur, ne id mihi humanitatis causa concessisse videamini, quod meo iure vendicare possem. Verùm vt ex Italia aliquantulùm expatiemur, reuocate in memorias vestras Annam Gallorum Reginam, principem non minùs virtutibus ornatam, quàm maiestate reuerendam. Eius si iustitiam, clementiam, liberalitatem, vitæ, morúmque sanctitatem cum Carolo & Ludouico regibus conferamus (quibus vtrisque nupta fuit) nulla in re inferiorem putabitis. Margaretam intuemini Maximiliani imperatoris filiam, quanta æquitate, prudentiáq; rerum publicarum momenta hactenus semper gesserit, hodieq; administret. Sed (vt nihil de reliquis adijciam) dicito per deos Gaspare, num principum quenquam nostra ætate videris, num apud seculum prius Regum aliquem, qui Isabellam Hispaniarum reginam exæquare possit? Certè (inquit Gasparus) Ferdinandum illius maritum. Valdè meherculè (inquit Iulianus)

Cimbræ.

Amalasuntæ.

Theodolindæ.

Theodoræ.

Matildæ.

Annæ Gallorum reginæ.

Margaretæ filiæ Maximiliani.

Isabellæ Hispanæ.

istuc non negaremnam cùm illum Regina dignum putauerit,qui eam duceret,cùm tantùm amarit,cùm obseruarit, dici non debet, quin cum ea conferri possit. Verùm illum honorem,qui illi propter has nuptias est habitus, non minorem fuisse dotem existimo, quàm vniuersum Castiliæ regnum. At ego contrà (inquit Gasparus) Isabellam credo, multas laudes ex Ferdinandi rebus gestis consecutam. Tum Iulianus: Nisi omnium ordinum Hispani,nobiles,priuati,viri,fœminæ,diuites, egeni, in vno illius laudis mendacio mirificè conspirauerint , in toto terrarum orbe non vidit ætas nostra,tam illustre veræ probitatis exemplum,non magnanimitatis,non prudentiæ,non religionis,non humanitatis, non liberalitatis, non vllius denique virtutis aut pietatis. Et quamuis apud exteras nationes, omnésque propè gentes illius fama mirum in modum propagatur, penéque incredibilis existat: omnes tamen qui illius actis interfuerunt,istam nominis gloriam à vera virtute, certissimisque meritis enatam affirmant. Eiusdem erit sententiæ,quisquis illius vitam, facta, dictáque cum fama comparat. Omitto ea quæ & verà sunt, & dici possunt si ita vellem. Neminem omnium latet, eandem cùm primùm regnare cœpisset, Castiliam reperisse à magnis quibusdam & popularibus viris occupatam: quam cùm eorum faucibus iustissimè eripuisset, tanta illos modestia,prudentiáque tractauit, vt & eos pacatos, quietósque dimitteret, & illi de alienis possessionibus libentissimè discederent. Quid? an illud cuiquam obscurum est, qua animi fortitudine, qua sapientia, aduersus inimicorum potentissimorum incursus regnum perpetuò defenderit?num non huic vni gloriosissima illa post hominum memoriam Granatæ victoria attribuenda, cùm in tam longo & ancipiti bellorum euentu,in quibus hostes ferocissimi pro aris & focis, pro legibus humanis & (vt illi somniarunt) diuinis etiam concertarunt,tantum consilij,tantúmque virtutis præsens ostenderet,vt huius ætatis principes,illius diuinæ indoli potiùs inuidere,quàm eandem imitari audeant?annon illam omnes in administranda republica tam incredibili ingenio fuisse confitentur, vt sola illius voluntas vtrumquemque in officio continere videretur? nonne illius nutus omnibus notis censorijs tantum præstitit, vt ne priuatè quidem intra domesticos parietes quicquam sceleris facere aut cogitare quisquam auderet? Huius tam admirandæ in gubernando fœlicitatis, singulare quoddam iudicium in magistratibus deligendis causa erat. Ita enim quasi æquis examinatam ponderibus iustitiæ seueritatem, cum modestia, liberalitate, misericordia temperauit, vt nec bonus quisquam iusto præmio, nec malus ali-

Granata victoria.

quis,

quis iusta pœna caruisse vnquam videretur. Vnde totius in illam populi, tanta animorum propensio erat, tanta omnium ordinum reuerentia, ex amore constanti quodam, timoréque enata, facilè vt crederes istam eorum mentibus opinionem resedisse, Eandem scilicet eorum mores quasi de cœlo diuinitùs obseruasse: adeóque illius nomine, atque institutis eadem adhuc imperia, facilè gubernantur; vt etiamsi vita desit, authoritas tamen adsit, vt in rotis fieri solet, quæ violenter in circulum actæ, eundem aliquandiù cursum tenent, etiamsi vis illa mouens cessauerit. Ponito quæso ante oculos (Gaspare) vniuersos istius seculi Hispaniæ proceres, quorum nemo aliqua in re clarus & excellens est, quin eandem ab Isabella acceptam referat. Magnus certè ille imperator Gonsaluus Ferdinandus, huius vnius gratia celebrior est, quàm victorijs omnibus, quibus pace, bellóque floruit: & tamen (nisi fama de illo iniurioſius decernat) testes sunt omnes prouinciæ, neminem nostrorum temporum principem, illius res gestas, fortitudinem, scientiam adæquasse. Verùm ad Italiam reuertamur, in qua dominæ nunquam defuerunt, omnium illustrissimæ. Harum duæ Neapolitanæ erant, tertia Pannonienſis, sed Neapoli defuncta. Qua vti sol nunquam clariorem vidit, ita cum illius viro Matheo Coruino iure optimo comparari potuit. Huic accedit Isabella Duciſſa Aragonensis, eadémque Ferdinandi Neapolitani soror, quæ turbulentissimis fortunæ tempestatibus, non secùs quàm aurum igne, probata est. Altera quoque Isabella Marchioniſſa Mantuana, cui summam iniuriam facerem, si de illius laudibus adeò parcè & tenuiter dicerem, vti apud istos homines est necesse. Sed illud certè mihi vel maximè dolet, quòd eius sororem Beatricem Duciſſam Mediolanensem non noueritis, tandem aliquando vt desineretis muliebre ingenium admirari. Aleonora etiam Ferraræ Duciſſa, harum vtriusque mater, talis habebatur, vt & propter virtutes regia proles videretur, & digna etiam quæ multò meliori regno imperaret, quàm illud erat, quod ei à maioribus est relictum. Quot quæso existimatis esse (homines cùm simus) qui animo impauido & inconcusso, tot fortunæ ictus atque procellas paterétur, quot Isabella Neapolitana? aquæ postquam regno spoliata, virúmque Ferdinandū exulem, eundémque non ita multò post cum duobus liberis trucidatum vidisset, cùm filium natu maximum, Calabriæ ducem, carcere relegatum cognouerat, Reginæ tamen dignitatem, Maiestatemq; semper retinuit, nec vllis cessit inopiæ calamitatibus, quibus noster sexus plerunque frangitur: vt etiamsi fortunam commutasse, mentem tamen inuiolatam reseruasse videatur. Præterea

Gonsaluus Ferdinandus.

Isabella Aragonensis.

Isabella Mantuana.

Beatrix Mediolanensis.

Isabella Neapolitana.

alias infinitas, & in magni nominis, & inferioris conditionis mulierculas: vt Pisanas illas, quæ dum patriam contra Florentinos propugnarent, illum mortis contemptum indicarunt, quem inuictissimus quisque animus solet ostendere. Id quod Poetæ nonnulli sempiternis monumentis commendandum putarunt. Possem hic ego nonnullas recensere in literis, in musicis, in arte statuaria peritissimas: sed quid attinet ea indagare exempla, quę vestrûm cuique sunt valdè familiaria? Satis erit si eas tantùm in memoriam reuocetis, quas ipsi optimè per vos cognoscitis: quod dum facitis, facil. perspicietis, eas parentibus, viris, fratribus omni in re non esse inæquales: Immò eosdem sæpenumerò vel bonis præceptis imbuisse, vel à malis erroribus reuocasse. Fateor equidem heroicas illas Reginas spiritum iam non ducere, quæ regiones longinquas expugnent, quæ ædificia ingentia, Pyramides, ciuitates extruant, vt Thomiris Scythiæ Regina, Artemesia, Zenobia, Semiramis, Cleopatra: sed ne illud quidem concedo, superesse plures Cæsares, Alexandros, Scipiones, Lucullos, reliquósque Romanos imperatores. Arridens tum Phrisius, Noli (inquit) existimare fœminas vnquam Cleopatræ, atque Semiramidi similiores fuisse, quàm nunc sunt. Nam etsi possessionibus, diuitijs, potentia, minores fuerint: in omni tamen voluptatis, atque libidinis genere reperiuntur æquales. Nunquam ne verò te (inquit Iulianus) intra rationis limites continebis? Quòd si multæ inter mulieres Cleopatræ sint: multi quoque inter viros Sardanapali inuenientur, quod est multò deterius. Iniqua istæc comparatio est (inquit Gasparus.) Neque verò id cogitare te velim, fœminis viros non esse continentiores: qui si non essent, peior tamen illorum conditio non existeret. Incontinentiam siquidem muliebrem, multa sequuntur incommoda: virilem non item. Et proinde (vt heri ingenuè accepimus) præclarè à maioribus constitutum est, vt reliquis in rebus omnibus cursu paulùm eis deflectere liceat, vt in hanc vnam pudicitiæ virtutem neruulos omnes adhibeant: sine qua & proles incerta est, & affinitates (quæ totius mundi compagines sunt) laxæ, liberæque, & amor in liberos vagus, & inconstans. Et propterea viri, si quando voluptatibus diffluant (quoniam nouem mensibus non parturiunt) minùs id in illis reprehenditur. Præclara meherculè argumenta (inquit Iulianus) mirum ni ista literis commendetis. Sed dicite obsecro, cur vita libidinosa atque intemperans, æquè in viris atque fœminis non sit odiosa. Nam cùm illi naturâ maioris prudentiæ atque virtutis sint, quid ni se facilius contineant? quod si facerent, nulla esset liberorum incertitudo. Nam mulieres etsi in om-

Hoc tempore fœminæ Cleopatræ & Semiramidi similes.

Fœminis pudicitia magis necessaria quàm viris.

nem

nem lasciuiam atque luxuriem præcipites essent, nisi virorum pariter consensus accederet, liberis illæ ex se ipsis operam dare non possent. Sed (si vera fateri libet) satis ipsi intelligitis nostra nobis authoritate libertatem nos istam, aut potiùs licentiam vendicare, vt ea in nobis pro nihilo putemus, nonnunquam etiam laudi ducamus, quæ in mulieribus, vel mortis crudelitate, vel ignominia sempiterna afficimus. Quæ quoniam tam altis defixa radicibus in animis nostris insedit opinio, æquum est illos grauissimis pœnis affici, qui spoliandæ Dignitatis gratia, maledicè, contumelioséque mulieribus detrahunt. Et nobilem quenque obligatum existimo, veritatem vt vi & armis defendat, præsertim si fœminam spectatæ virtutis iniustè accusari videat. Ego verò (inquit Gasparus) non solùm id quod dicis à generoso quouis efflagito, verumetiam vt humanitatis ratione, multa earum crimina penitùs defixa atque inhærentia, simulationis inuolucris obtegat. Ita me vides, quoties ratio suadet, à mulieribus magis quàm teipsum stare. Id equidem dissimulare non possum, libertatem sibi quandam viros asciuisse, quoniam istuc communi omnium opinione confirmatur, vitam intemperanter actam, minùs in illis vitiosum esse, quàm fœminis, quæ sexus imbecillitate faciliùs ab appetitu tanquam mancipia trahuntur: quæ si libidini aliquando pepercerint, pudore, non voluntate prohibentur: in eúmque omnino finem viri illis ignominiæ metum tanquam pudicitiæ frænos iniecerunt, vt (velint nolint) eam virtutem insectentur, sine qua nullius pretij aut momenti essent. Nulli siquidem rei inseruiunt nisi liberis tantùm procreandis. Non est eadem virorum ratio, qui ciuitates gubernant, capessunt respublicas, exercitus ducunt, aliáque permagni ponderis nonnulla: quæ quomodo mulieres faciant, non disputabo, satis est nihil istorum facere. De virorũ quoque continentia si periculum faciendum erat, in ea non minùs quàm reliquis virtutibus satis ostenderent, quanto mulieribus superiores essent. Ego tibi nec tantas historias, nec tot fabulas (quot tu nobis) commemorabo: tantùm tibi summorum imperatorum par proponam, qui in ipsa victoria (quæ nos plerunque ferociores reddit) sese mirificè continuerunt. Nam & Alexander superato Dario, formosissimis illius mulierculis abstinuit. Et Scipio vix dum xxiij. annorum cùm in Hispanijs vrbem expugnasset, nobilis, eadémque virgo longè venustissima, ad eundem est adducta: quam cùm illius nationis Regulo desponsatam intelligeret, non solùm in eandem nihil libidinosè egit, sed magnis cumulatam donis, intactam, inuiolatámque iuueni remisit. Illa quoque Xenocratis continentia pene incredibilis,

Alexandri continentia.

Scipionis.

Xenocratis.

cui cùm pulcherrima mulier nudo lecto ad latus tota noſte accumberet, multiſque illecebris atque lenocinijs (quo in genere peritiſſima fuit) vteretur, eundem tamen nunquam eò pellicere potuit, vt vel vnicum turpitudinis atque petulantiæ ſignum daret. Periclis verò ea fuit in continendo ſeueritas, vt cùm pueri cuiuſdam formam vehementiùs à quodam laudari audiuerat, eundem continuò acerrimè reprehenderet. Multos præterea alios licet recenſere, qui ſua ſponte pudiciſſimi, nullo impulſu, nullo metu, nullo pudore, ſunt adducti: cùm iſtæc interim, omnes plerunque mulieres in officio continere ſoleant: quod ego tamen illis laudi potiùs, quàm vitio verterem: Immò eos grauiſſimis ſupplicijs afficiendos exiſtimo, qui earum pudicitiæ notam turpitudinis aliquam temerè & iniuriosè inurunt. Hic Cæſar poſtquàm dituturno ſilentio vſus eſſet, Videte (inquit) diligenter, quo tandem orationis genere Gaſparus noſter vtatur, quoties mulieres vituperet, cùm nunc eaſdem laudaſſe, videri velit. Verùm ſi mihi per Iulianum licebit, falſiſſimis quibuſdam illius calumnijs occurrere, vtrique fortaſſe noſtrûm non erit incommodum. Nam & ille cùm ſe recollegerit, de Attica fœmina meliùs & neruoſiùs dicet, & ego Athletæ inclyti officio fungar, dum vni cum illo veritatis patrocinium ſuſcepero. Ego verò (inquit Iulianus) magnoperè te oro, id vt facias, mihi quidem ſatis iamdudum dixiſſe videor: & ille qui mihi nouiſſimè ſermo propoſitus erat, vereor ne aliquantulùm de re præſenti deflexerit. Tum Cæſar: Illud vobis etiam atque etiam non libet inculcare, præter liberorum ſuauiſſimorum procreationem quantæ & quàm immenſæ vtilitates per omnes totius mundi partes, mulierum ope atque miniſterio propagantur. Id vnum ſatis eſt, non ſolùm nos omnes ex illis habere quòd ſumus, ſed quòd benè ſumus. Verùm ad te (Gaſpare) venio: tu cùm mulieres dicas appetitu & perturbationibus magis commoueri, quàm viros, & ab eiſdem magis tamen abſtinere (nam id quoque conceſſeras) maiori mehercule laude cumulandæ mihi videntur, quò minùs ad reſiſtendum ſexus imbecillitate valêt. Quòd ſi verecundia ductas hoc dicas facere, vide ne dum vnam virtutẽ imminuere velis, duas attribuas. Nam pudor in illis ſi appetitui præualeat, ſi à turpitudine reuocet, ego illum pudorem (qui nihil eſt aliud quàm infamiæ metus) præſtantiſſimam virtutem exiſtimo, eandémque in hominibus ipſis rariſſimè inueniri. Ego hîc ſi abſque ſumma virorum nota oſtendere poſſem, quot illorum fœdiſſimo impudentiæ cœno obuoluti, aut potiùs immerſi ſunt, (quod vitium huic verecundiæ

diæ planè est contrarium) castissimas istas aures dicendi impunitate offenderem. Illud certè non tacebo, eos homines qui isto errore præ cæteris insignes, qui Dei ac naturæ hostes sunt, ætate plerunque proiectos esse, vel religioni, vel philosophiæ, vel sacris literis legibúsque initiatos, eosdem Respublicas pluspiam Catoniana seueritate capessere, tanta vultus constantia, tanto integritatis prætextu, vt fœminarum semper libidines & incontinentiam aperte detestentur: cùm ipsi interim nihil magis doleant, quàm suam ea in re impotentiam, cuius desiderium in eorum animis tenaciùs retinent; cùm ipsius corporis vires iam pridem quod natura & ætas denegauit. Sed quicquid hic tetigero, vlcus erit. Satis est, id mihi iam antea concessum esse, fœminas ab impudicitia, quàm viros alieniores esse. Neque verò id diei potest, illis eas frænis cohiberi, quos sua voluntate ipsæ sibi non iniecerunt. Nam quæcunque earum curiosiùs obseruantur, vel coniugum verberibus, vel parentum minis coercitæ, illæ multò impuriores sunt, quàm eæ, quæ in summa libertate pro arbitrio viuunt. Ipse siquidem virtutis amor, ipsa fama, mulierum fræna sunt, quæ vel ipsius suauitati multas mea memoria postposuisse cognoui. Et si vera mecum recognoscere velitis, quot obsecro adolescentes meminimus, natu nobiles, prudentes ingenio, armis valentes, corpore & vultu formosos, qui totâ ferè ætatem miserè amando contererent, nullam sollicitudinem, nullas preces, nulla præmia, nullas lachrymas, nihil denique omittentes in quo aliquid præsidij putarent, cùm omnia tamen inania & pluscquàm contemnenda erant? Mihi verò nisi iure possit obijci, nihil in me dignum esse quod ametur, ego mei ipsius familiarissimo exẽplo vti possem, qui incredibili quadam mulieris constantia atque honestate eò adactus sum, nihil vt propiùs factum sit, quàm vt ipse mihi mortem consciscerem. Noli illud tantoperè admirari (inquit Gasparus.) Nam mulieres cùm valdè orantur, eum seriò oderunt, qui orat: illæ verò quæ à nemine exorantur, ipsæ alios exorare solent. Nunquam equidem eum cognoui (inquit Cæsar) qui à muliere oratus esset: id verò aliquos venditasse accepi, cùm se frustrà contendisse animaduertetent. Ea enim est impudentium vindicta, vt eam se voluptatem percepisse glorientur, quam animo tantùm conceperunt, nunquam ne summis quidem labris degustarunt. Rumoribus deinde ignominiosis pugnant, noua inuenta, nouas fabulas spargunt, iisque omnibus honestissimę cuiuspiam fœminæ dignitati detrahunt, in eóque Curiales se egregios existimant. Verùm illi qui spectatæ cuiusque

Nonnulli vereserint, ita & arte & veneficijs nonnunquam id supplent, nerem venesicijs augent.

Mulierum ingenium.

mulieris famæ siue veré siue iniustè derogant, grauissimis certé pœnis afficiendi videntur: ijsque qui eos ijsdem excruciant, immortalitate remunerandi sunt. Nam illi, si mentiantur, quid est crudelius, quàm illud miseræ adimere mulieri, quod vita charius putauit? si verum sit, quæ tormenta, quod supplicium illi sufficiet, qui cùm assentationibus, lachrymis, fraude, precibus, lamentis, periurijs, honestam eò pellexerit, vt se suáque omnia tum malo genio committeret, tanta demùm ingratitudine, tanta immanitate eandem pensitet? Sed ad illam Alexandri & Scipionis continentiam veniamus, quam etsi singulari laude dignam non negauerim, tamen recentissimæ memoriæ tibi fœminam commemorabo (ne me peruetera atque ficta recensere dicas) cuius multò admirabilior pudicitia videbatur. Memini equidem non ita pridem mulierculam fuisse quandam honestæ formæ, teneráque ætate (nomen non libet apponere ne illi statim insultent, qui fœminas honestè amare non posse existimant) quæ cùm ab adolescente nobili, ingenuóque plurimi fieret, in eum ipsa quoque nonnihil commota est. Cuius rei non solùm ipse auritus testis eram, cui illa tanquam fratri, aut intimę potiùs sororculę omnia sua consilia credidit, sed multi etiam alij, qui istam affectionem, tanquam apertissima luce positam conspexerunt. Nec ita tamen in amore oscitans, aut supina fuerat, vt cùm toto biennio amasset, vllum vel minutissimum iuueni amoris signum daret: ea tantùm exciderunt, quæ nullo modo celari poterant. Nunquam cum eo collocuta est, nullas literas, nullas beneuolentiæ arras, nulla pignora (quæ indies oblata erant) acceperat: ea tamen quàm vehementer desiderauerit, ipse mihi sum conscius, qui eam sæpiùs animaduerti, quoties occultè in rem illius aliquam inciderit (cuius nemo testis erat) adeò eandem religiosè obseruasse, quasi vitam in ea fortunásque omnes positas haberet. Nihil tamen apertè, nihil spontè videbatur facere, quod ille cuperet: id tantùm illius desiderio permisit, vt in spectaculis, & congressibus, eundem aspicere, & ab eodem vicissim conspici, nonnunquam cum eo vnà sicut cum alijs, saltare non recusaret. Tandem cùm tempus vtriúsque animum paulatim explicuisset, cùm nullum ferè conditionis, aut ætatis discrimen viderent, fœlicem tantæ beneuolentiæ successum, in matrimonio reponere atque terminare vtrinque desiderabant. Vrbani omnes viri fœminæque idem optabant, durus tantummodò pater obstitit, qui dum opibus vehementiùs inhiaret, maritum ditiorem parabat; cuius illa insanis conatibus, solis lachrymis, & squallore resistebat. Cùm itaque nouæ hæ nuptiæ, non sine magna

populi

populi commiseratione, & summa amantium desperatione fierent, recens istæc fortunæ securis, antiquas benevolentiæ radices ita prorsus excidere non potuit, quin toto triennio tenaciùs inhæserint: etsi easdem illa, & artificiosè recondiderit, & sæpiùs amputare decreuerat, quas diutiùs sine periculo fouere non poterat. Quid dicam de singulari illius in continendo perseuerantia? quæ cùm planè perspiceret, eo honestè se frui non posse, quem summè reuerita est, rescindere potiùs illius consuetudinem, aspectum, literas, arras, monilia repudiare putauit, quàm honestatis rationes periclitari. In hac tam inaudita integritatis opinione, sensim contabuit, & post miseras totius triennij ærumnas moritur. Tanti apud illam honesti existimatio valuit, vt omnes potiùs voluptates, immò ipsam vitam deserere, quàm illam exuere maluerit. Et quamuis neq; consilijs, neque ope, neque oportunitate caruerit, quibus omnia sine suspicione, atque periculo conficeret, illi tamen rei per se restitit, quam ex animo tantoperè cupiebat, cùm ille petitor esset, quem vnum ex omnibus solùm diligeret: eáque interim omnia ad virtutis amorem, non ad periculi cuiusquam metum referebat. Quid de altera quadam virgine dicendum putabis? quæ cùm totos sex menses in hortulo amœnissimo cum eo pernoctaret, quem vnicè diligeret, tamen nec proprijs desiderijs cessit, nec petitionibus, & lamentis illius, quem suo spiritu chariorem habuerat. Et quamuis illius lacertis tanquàm suauissimis catenis perpetuò teneretur, pudicitiam tamen religiosè intactam, inuiolatámque seruauit. Num istam (Gaspare) continentiam cum illa Alexandri conferri non posse existimas? qui non tam Darij mulierculas, quàm gloriolam quandam affectabat, qua vt immortalitatem consequeretur: cùm omnes labores, omnia pericula, omnes vitæ iucunditates aspernatus esset, quid est quod tantoperè admiremur, si ab eo abstinuerit, quod nunquam valdè desiderauit? Nam cùm illas nunquam antea mulieres conspexerit, fieri non potest, vt illas tam subitò amaret: quin potiùs Darij causa credibile est, easdem occultè odisse. Denique cùm ista earum cõditio fuerat, omnis illius actio libidinosa, iniuriæ potiùs in illis, quàm amoris nomen obtinuisset. Mirum proinde non videtur, si Magnus ille, qui totum terrarum orbem fortitudine inuictóque animo superauerit, in mulierum miserias iniuriosus esse noluerit. Scipionis etiam continentia valdè illa quidem laudanda, sed minimè tamen cum istis fœminis conferenda. Nam & ab illis abstinuit, quas vehementer non cupiebat, & in medijs hostibus fuerant, qui eum (tanquam in speculis) nouiter ingressum obser-

Virginum castissimarum exempla duo.

uabant: & magnam post se Romæ expectationem reliquerat, & iudicibus domi seueriſſimis obnoxius erat, qui vt minimos sæpenumerò errores grauiſſimè puniebant, ita illius quoque victoriæ tenebras offudiſſent (præsertim cùm nonnulli inimici eſſent) ſi virginem nobilem, eandémque viro illuſtri deſponſatam, iuueniliter violaſſet. Ille in tantis difficultatibus & anguſtijs poſitus, leui & periculoſo appetitui nihil conceſſit, ſed liberali quadam & ſyncera temperantia, omnium ad ſe animos (vtì memoriæ proditum eſt) allexit. Ad alterum quoque exercitum ita virtus iſtæc peruagata eſt, vt quorum fortaſſe ferocia, armis expugnari non potuit, eorum mentes beneuolentia delinitæ ſint. Ita iſtud potiùs illius ſtratagema quàm continentia appelletur. Quanquam ne ipſa quidem fama ſatis in eo ſibi conſtet. Multi ſiquidem non parui momenti authores, iſtam fœminam Scipioni in delicijs diù fuiſſe ſcribunt: & ego ſic ſe rem habuiſſe ſine dubio vobis auſim confirmare. Tum Phriſius: tu iſta fortaſſis in Euangelio reperiſti. Iſtis quidem oculis sæpenumerò legi (inquit Cæſar) & propterea mihi de eo certiùs conſtat, quàm aut vobis, aut alij cuipiam,

Alcibiades. Alcibiadem illum è Socratis lectulo alia mente non ſurrexiſſe, quàm filij ſolent de patrum cubilibus. Nam in iſtuc altiùs intuenti, & lectus inoportunus, & nox aliquantùm intempeſtiua erat illius pulchritudinis contemplationi, quam adeò puré atque in-

Socrates. tegrè ſine vllo inhoneſti deſiderio Socrates amaſſe dicitur. Et vt multa paucis contraham, cùm animi magis formam, quàm corporis, amplexus fuerit Philoſophus, ſenilis potiùs iſte amor, quàm puerilis extitiſſet. Verùm ad virilis continentiæ confirmationem, locupletiorem teſtem non deſidero, quàm tuum Xenocratem, qui ſtudio implicitus, labore defatigatus, religatus Philoſophiæ (quæ in agendo non loquendo conſiſtit) annis & ſenio confectus, vitali ſpiritu & calore ſpoliatus, nec animo ad eam rem propenſus, nec corpore valens, deniq; totus languidus, & exhauſtus à meretrice abſtinuit, à qua in eo ipſo quòd communis erat, tanquam à publica ſentina abhorrere poterat. Ego illum tum continentē dicerem, ſi integris acerrimiſq; ſenſibus continentia vſus eſſet, aut ſi in vino (quo magis ſenes, quàm venereis certaminibus delectātur)

Xenocratis vinolentia. abſtemius eſſet. Sed cùm illi multorū ſcriptis vinolentia attribuatur, quid poteſt à temperantia longiùs abeſſe? Et ſi rem veneream in illa annorum pigritie & frigiditate cohibuiſſe, adeò laudabile viſum fuerit, quantò id in illa tam tenera duarum virginum ætate excellentius? Quarum altera, eam vniuerſis ſenſibus caliginem & ſtuporem offudit, vt nec oculis videre vellet quod maximè cupiebat,

piebat, nec auribus audire, quod cordi atque animo ſuauiſſimo pabulo fuiſſet: altera cùm illius brachijs implicata eſſet, quàm toto orbe chariorem habuerat, & contra ſe pugnauit acriter, & contra eum quem ſeipſa magis amabat, eáſque affectiones tumultuantes euicit, à quibus ſapientiſſimi ſæpè viri ſunt deuicti. Tunc (Gaſpare) iuſtam eſſe cauſam non exiſtimas, cur Xenocratis ſcriptores pudeat, præſertim ſi temperatum dixerint? Quòd ſi tantis póſt ſæculis veritas elici poſſet, ego illum vino ſomnóque adeò lethaliter immerſum & ſepultum credo, vt etiamſi pellicis illecebramentis ſollicitaretur, nihil horum perſenſerit, nedum oculos in ſequentis diei meridiem aperuerit. Ridebant hîc promiſcuè omnes: tandem Æmilia, Si altiùs tecum (inquit) egeris (Gaſpare) non dubito quin alterum continentiæ exemplum huic quàm ſimillimum memineris. Tum Cæſar: annon iſtuc obſecro perſimile eſt, quod de Pericle adduxerat? mirum herculè eſt, quod illud argutè & continenter dictum non meminerit, ſcilicet: NON EMAM TANTI POENITERE, cùm propter vnius noctis inſaniam, magna pecuniæ vis à quodam efflagitaretur. Arriſum eſt vehementiùs: deinde cùm Cæſar paulùm reſpiraſſet, Ignoſces mihi (inquit) Gaſpare, ſi vera dicam; nam iſtæ profectò temperatæ virorum actiones ſunt, quas illi de ſeipſis prædicant, dum mulierum impotentias incuſant, in quibus infinita quotidiè continentiæ indicia deprehenduntur. Nam ſi æqua lance veritatē librare velimus, facilè quidem perſpiciemus, nullam arcē adeò eſſe inexpugnabilē, quæ illis machinis & inſidijs oppugnata, quibus mulierum animi tentari ſolent, primo quoq; tempore ſe non dedat. Cùm verò ſe ſuaq; omnia viris ſubiecerint, cùm eoſdem ad magnos honores euexerint, cùm poſſeſſiones fortunaſq; omnes alterius voluntati tradiderint, quot obſecro ſunt qui proditoris nomen nihili putantes, eadem omnia alijs quibus non debēt nefariè largiantur? Horum vtinam hodiè tanta inopia foret, difficilius vt eſſet eos inuenire, qui fecerint quod debebant, quàm eos nominare, qui id omiſerint. Quot obſecro terra, homines, latronum incurſu ſpoliantur? Quot mari Piratarum prædis exponuntur? Quot ſacerdotes ſacrilegi ſunt, dum res diuinas venales proſtituunt? Quot iuriſperiti teſtamenta ſubuertunt? Quæ periuria ab illis emanant? Quot fictitias ſyngraphas ad quæſtum excogitant? Quotuſquiſq; medicorum ægrotis venenum lucri gratia nō ſubminiſtrat? Denique mortis metúſque impulſu, quàm nefanda & incredibilia homines vbiuis gentium agant? Quibus omnibus inuenis ſæpè & imbecillis muliercula reſtitit, dum periculosè

facere quàm turpiter pati maluerit. Tum Gasparus: Vix herculè crediderim istiusmodi in hoc seculo mulieres. Ego tibi (inquit Cæsar) antiqua non commemorabo, hodiè sanè reperiri possunt, quæ mortem nihili faciant. Nondum nobis è memoria excidit tempus illud, quo Capua à Gallis est direpta. In ea cùm nobilis eadémque venustissima virgo à Vasconibus capta esset, ne illi pudicitia eriperetur, finxit aliquid sibi obtigisse circa calceos negotij, cumq; laxam se, atq; liberam è manibus adducentis perspiceret, in medium se amnem qui Capuam alluit, iniecit. Quid de altera fœmina dicam, cuius obscurior paulò conditio erat, quæ cùm nuper Gazuoli in agro Mantuano frumentum vnà eum sorore legeret, in domum quandam dùm se calor frangeret, se recepit: quam cùm paterfamilias homo iuuenis honesta facie videret, eandem primò complexus verborum suauitate pellicere occœpit, cùm verba nihil proficerent, minis egit. Verùm cùm ne minis quidem concederet, verberibus & violentia, pro libidine res acta est. Illa deinde suspirijs & lamentis ad sororem in agrum reuersa, nullam doloris rationem indicare voluit, sed quasi ægritudine aliqua correpta, domum properat: cúmque iam mitiori paulatim animo videretur (ne illius conatibus obsisteret) negotij aliquid sorori committit. Postea cùm ad Oleum flumen propè Gazuolum peruenisset, paulùm seceſſit, séque subitò in amnem immisit. Soror quæ longè nondum aberat, mœrore & gemitu planè amentata, eò velocissimè insequitur, quó eandem vehebat flumen: & quoties per summam aquam appareret, funè quo frumenta ligauerat, eidem porrigit. Illa etiam apprehendere, firmitérque tenere poterat, sponte tamen renuens, eundem manu abiecit: ita propositi tenax, emori per virtutem maluit, quàm per dedecus viuere; cùm interim neque generis nobilitate, neque mortis metu, neque infamiæ periculo, sed vna pudicitiæ iactura torqueretur. Ex istis facilè licet colligere, quot aliæ fuerint egregiæ mulieres, cùm (vt ita dicam) vno vix abhinc triduo, tantæ virtutis fœmina extiterit: de qua & ingens silentium est, nec illius (quod sciam) nomen, ad aures nostras percrebuit. Verùm nisi episcopus Mantuanus Duciſſæ nostræ patruus, adeò citò vita functus esset, Olei ripa, vbi illa se immerserat, magnifico sepulchro exornata esset, in illius animulæ memoriam, quæ tanto honorificentior esse debuit, quo corpori ignobilior habitauerat. Restitit hic paulum Cæsar, deinde Mea quoque memoria (inquit) Romæ illustris quædam eadémque pulcherrima virguncula, cùm à iuuene quodam vehementissimè ad amorem alliceretur, nullo modo ne aspectu quidem, aut oculorum

Virginum castissimarum par.

Romanæ virgunculæ continentia.

oculorum obtuitu est assensa. Quod is cùm planè animaduerteret, ancillam illius, pecunijs corrupit: quæ vt & illi gratum faceret, & nummis sæpiùs potiretur, dominæ pro festo die persuadet, vt fanum Sebastiani adiret: adolescentem interim cùm de tota re certiorem fecisset, quidque agendum putaret commonstrasset, heram in obscuras quasdam cauernas perducit, quas illi solent ingredi, qui sanctum Sebastianum inuisunt. In illis adolescens iste furtim delituit, cúmque se solum cum sola intelligeret, blandè primùm & comitèr allocutus, suadet vt illius tandem misereat, & inexorabilem animi duritiem, in amorem conuerteret. Sed cùm istas nequicquam voces excidisse videret, confestim minas, deinde vim addidit: adeò iam illi certum fixúmque animo erat, nefario voto quoquo modo potiri. In quo etiamsi flagitiosæ pedissequæ ope atque ministerio vteretur, nunquam tamen cum misera virgine (cuius exiguæ vires erant) in tantum conualuit, vt vel verbo vel gestu consentiret. Ille indignitate perculsus, cùm nihil obtinere poterat, & metuens etiam sibi, ne si illa viueret, amicis tam nefandos conatus indicaret, auxilio impurissimæ ancillæ, eandem suffocauit: ipse deinde sibi fuga prospexit. Ancilla tanto scelere occæcata, fugere non potuit: sed post aliquas suspiciones deprehensa, de tota re confitebatur, eáque pœnas, quæ tantis flagitijs debebantur, est perpessa. Corpus nobilissimæ virginis magna celebritate Romam deferebatur, caput laurea redimitum est, magnóq; virorum & mulierum comitatu circumstipatum: è quibus nemo adeò cordis adamantini erat, quin multas acerbissimásque lachrymas profuderit, multùm vt dubitaretur maiore ne mœrore eã omnes, an honore prosequerentur. Verùm vt ad propiora aliquantùm, & tibi ipsi notiora accedamus, nonne dominam Fœlicem Rouerensem accepisti cùm Saonam versus nauigaret, veritam ne Alexandri pontificis nauiculis caperetur, in medium se pelagus potiùs præcipitare, quàm famam periclitari decreuisse? Hoc illius leuitati tribui non potest, cùm nemo ignoret, quanta semper ingenij acie, singularis illius forma condita erat. De nostra equidem Ducissa silere diutiùs non possum, quæ etiamsi vnà cum viro per totos quindecim annos solitariam instar viduæ alicuius vitam ageret, tamen nec illi vnquam consuetudini reclamare voluit, nec tantum animi morbum cuiquam mortalium indicare. Cùm ab amicis persuasum esset, vt istam vitæ acerbitatem exueret, exilium, inopiam, & omnes potiùs simul miserias amplexa est, quàm eam vitæ consuetudinem iniret, in qua alij beatitudinem positam arbitrantur. In istis cùm iam vltrà progressurus videretur, Quin aliud

Domina Fœlix Rouerensis.

quæſo aliquid attexe (inquit Duciſſa) ſatis tibi alijs in rebus quod dicas ſupereſſe intelligo. Tum Cæſar: Vos mihi iſtuc (Phriſi & Gaſpare) ſat ſcio non negabitis. Sit ita, quoniam ita vis (inquit Phriſius) ſed illud meminiſſe debes: Vnitatem non facere numerum. Certum eſt (inquit Cæſar) iſtas tam raras & incredibiles animi vertutes in paucis deprehendi: omnes tamen quæ vehementiſſimis amorum flammis nihil concedunt, admirandæ mihi videntur: quæ verò aliquid eiſdem largiuntur, ſæpenumerò miſerendæ. Tantæ enim ſunt amantium illecebræ, tanta lenocinia, tot fraudes, tot inſidiæ, nihil vt admirabilius ſit, quàm à tenera muliercula, eadem omnia cuitari poſſe. Quo obſecrò die, qua hora, vel literis vel nummis, vel arrhis, vel alijs (quibus maximè delectari ſolent fœminæ) non ſollicitantur? Quando illæ è feneſtris proſpicere poſſunt, vt amantes interim flebiliter obeuntes non videant, qui etſi verbis ſileant, oculis tamen loquuntur? His accedunt vultus ſubtriſtis, color pallidus, gemebunda vox, ignita ſuſpiria, lachrymæ propè innumerabiles. Quòd ſi mulieri foris prodeundum eſt, ſi templum, aut locus alius adeundus, in omni ferè diuorticulo, iſtæ ſe ſtatim vmbræ offerunt, & coram facie conſiſtunt, tanto ſqualore, tanta macie, vt illis iamiam moriendum putes. Hìc ego prudens multa curiosè inuenta prætereo, multa ſymbola, epulas, choreas laruatas, haſtarum gladiorúmque concertationes quæ mulier omnia in ſuam gratiam excogitata eſſe cognoſcit. Noctu verò ſi fortè è ſomno excitetur, muſicam audiet vndique circumſonantem: aut ſi nihil muſicæ fuerit, adeò omnia ſingultu & lamentis implebuntur, vt lemures præ foribus obuolitare videantur. Si cum ancillis de iſtis fortè colloquatur, harum aliqua adulterinis nummis corrupta, vel nuntium aliquem habet, vel munus, vel literas, vel aliquod denique in promptu lenocinium: nec hìc deſiſtit, quin ſtatim ſignificet, quomodo ille homo infœlix amore ardeat, quomodo ſuam vitam, fortunáſque omnes præ illius beneuolentia nihili faciat, cùm nihil interim præter honeſtum moliatur, nihil deſideret, niſi vt vnà paulùm colloquantur. Hæc ſi fortè non illibenter audiat, nulla difficultas eſſe poteſt, cuius non ſit præſens remedium: fiunt ſtatim claues fictitiæ, ſcalæ ex funibus, medicamenta ſomnifera, omnia tanquam facilia ad oculum depinguntur, exempla aliorum multò peiora adducuntur, denique ſic omnia affabrè conficiuntur nihil vt reliquum ſit, niſi vt illa conſentire ſe dicat. Quòd ſi illa paululùm etiamnum ſe retrahat, ſuadent fortiùs, animos addunt argumentis, id denique inſtando conſternunt, quod reſiſtendo diutiùs ſtare non poterat. Audiui equidem nonnullos

Amantium illecebræ.

nonnullos fuiſſe, qui cùm victoriam deſperarent, verborum ſuauitatem in terrorem conuerterent: nec minitari deſiſterent maritis indicare ſe velle, id eas eſſe, quod re ipſa non eſſent. Alij cum patribus, nonnunquam etiam cum viris audacter paciſcuntur, filiáſque & vxores pretio proſtituere impellunt. Alij philtris, & mirifici carminum virtutibus, eam animis libertatem eripiunt, quam deus liberaliter indidit. Mille vix anni ſufficient, ad omnes illas machinationes dolóſque commemorandos, quos viri (vt mulieres circumueniant) excogitare ſolent. Et ne priuata cuiuſquam induſtria munùs valere videatur, non defuerunt, qui libris ingeniosè compoſitis, de fœminis decipiendis regulas & præcepta traderent. Vos interim vobiſcum perpendite, quomodo iſtæ ſimplicis veritatis cultrices, ex tantis & tam multis retibus explicare ſe poſſint. Quod cùm ita ſit, quid eſt quod tantoperè admiremur, ſi tandem aliquando muliercula amori ceſſerit, cùm ſe ab adoleſcente fortaſſe nobili, eodémque viro probo, tot annis coli, diligíque videat, cùm ille nullos labores, nulla diſcrimina refugiat, dum ei placere poſſit? Hæccine adeò ſunt admirabilia, quum ipſa marmora (quibus nihil durius) perpetuis vndarum guttulis penetrari videamus? Num ſi illæ in iſtas illecebras, ſexus (vt dicis) imbecillitate inciderint, eam veniam non promerentur, quam homicidis, latronibus ſicarijs, proditoribus concederemus? Num tanta iſtius erroris vis eſt, vt ſi in illum, vna aliquando muliercula neſcia prolabatur, totum proinde genus muliebre incontinentiæ labe aſpergatur? nihilne illarum conſtantia, nihil inuictus animus proderit, quæ quaſi corde adamantino, ſic omnibus amantium illectamentis ſolent occurrere, quemadmodum ſcopuli vndarum gurgitibus perpetuò reſiſtunt? Hic cùm paulum Cæſar taceret, cœpit Gaſparus illius orationi reſpondere: quod cùm Octauianus animaduerteret, quin tu per deos (inquit) Cęſari victoriam concedito, ille vſque adeò triumphauit, tu vt parùm profeceris, & (niſi me animus fallit) non mulieres ſolùm inimiciſſimas tibi facies, ſed pleróſque etiam viros. Subridens tum Gaſparus, immò verò (inquit) eſt quod mihi valdè gratias agant omnes fœminæ. Nam ego niſi Iuliano & Cæſari contradixiſſem, illæ tantas earum laudes nunquam intellexiſſent. Tum Cæſar illæ (inquit) laudes, quas ego & Iulianus eiſdem attribuimus, ſatis iam pridem cognitæ atque peruagatæ erant, nunc tantùm ſuperuacaneæ videbantur. Quis illud ignorat, nullam in iſta vitæ communitate ſolidam, ſyncerámque voluptatem ſine illis eſſe? quæ ſi non eſſent, & truces noſtræ cogitationes, & pluſquàm belluinæ omnes actiones eſſent. Quis non

Veneficia deteſtanda.

fatetur earum conuictu & commercio, omnem nobis ex animo metum, omnes dolorum faces, omnes miserias exui? Quid dicam de rerum sublimium, maximarúmque intellectu, in quibus illæ non hebetem aut obtusam ingenij nostri aciem, sed acutam & perspicacem reddunt? Quid de rebus bellicis, in quibus illarum recordatio, omnem mortis terrorem è mentibus eijcit? Neque sanè fieri potest, vt in illo pectore (in quo amor inest) ignauiæ aut socordiæ sedes esset. Quisquis enim verè amauerit, adeò se amabilem præstare desiderat, nihil vt loci turpitudini relinquat: immò millies vno die mortis periculum incurrit, vt illo amore cui tantoperè deuotus est, se non indignum ostendat. Hic ego regum alicui persuaderem, vt ex solis amatoribus aciem institueret, qui coram amatis mulierculis depugnarent: quod si fieri possit, non dubito quin facilè totius orbis victor existeret, nisi fortè, cum alio aliquo exercitu confligendum esset, in quibus omnes pariter amantes essent. Quid? an vnam Troiam vniuersæ Græciæ per totos decem annos resistere potuisse existimatis, nisi multi in ea heroes illustrium fœminarum amore exarsissent, quibus spectantibus nunc arma induerent, nunc cum hostibus confligere consueuerunt? Horum auribus quoties heroinæ aliquid insusurrarent, quoties de mœnibus eosdem cõspexerunt, animos plusquàm humanos addiderunt: & dum illi semper laudem tanquam virtutis mercedem sperabant, omnia summa aggressi, nihil intentatum reliquerunt. Sunt meherculè nonnulli, qui Ferdinandum & Isabellam Hispaniarum principes, de rege Granatæ nunquam triumphasse putent, nisi mulierum subsidium accessisset. Nam exercitus Hispanicus, quoties instructo ordine in hostem processerat, venit etiam cum muliebri turma Regina Isabella, quarum pars magna, cùm ab hominibus Equestribus vehementer diligerentur, cum illis vna collocuti sunt, donec in cõspectum hostium veniissent: quibus præsentibus cùm bellicum canerent, & cum hostibus congrediendum viderent, vix dici potest quantam fortitudinem, quàm inexpectatam audaciam, amor illis submiistrauerat. Vnde sæpenumerò effectum est, vt Hispani pauciissimi, infinitas Maurorum copias, vel apertè fuderint, vel facilè occiderint. Quocirca satis mirari non possum (Gaspare) quæ te præpostera, & deprauata ratio eo impulerit, vt sexum muliebrem tantoperè reprehendas. An non illud vides omnes corporis exercitationes, omnia oblectamenta, quibus omnes hominum ordines delectantur, solis mulieribus referri? Quis saltationibus & choreis insudaret, nisi fœminarum gratiæ? Quis musicæ tam diligentem nauaret operam, nisi quòd ea illius

Exercitus amatorij quanta vis ſit.

Amor muliebris Granatam expugnauit.

illius suauitate demulcere speret? Quis tot carminum genera, natiua præsertim lingua componeret, nisi vt affectus animi inquieros mulieribus significaret? Quàm multa (quæso) eadémque poemata egregia intercidissent, nisi poëtis mulieres in magno honore fuissent? Nam vt reliquos omittamus, nonne grauissimo nobis dispendio videretur, si Franciscus Petrarcha, qui adeò diuinitus *Petrarcha.* suos amores nostro sermone scripserat, solis Latinis incubuisset; quod esset ab eo factum, nisi Laura aliquando obtinuisset. Ego vo- *Laura.* bis præstantissima istius ætatis ingenia non commemorabo, quæ quoscunque fructus ediderint, eorum stirpes, & radices à mulieribus mutuantur. Ponite vobis ante oculos Salomonem illum *Salomonis* Sapientissimum, qui rerum diuinarum mysteria scripturus, me- *in mulieres* liore velo eadem adumbrare non posse putauit, quàm dialogo *affectio.* quopiam inter duos amantes suauissimè confecto. Nihil ille quidem ad cœlestia propius accedere putauit, quàm syncerum illum amorem, qui à bonis omnibus, mulieribus debetur: nihil in quo diuinam naturam (quam ille plus alijs mortalibus perspexerat) reliquis hominibus facilius deriuaret. Hæc itaque (Gaspare) nec tanta disputatione, nec tanta verborum multitudine indigebant. Sed dum tu his aperte veritatem oppugnares, alijs rebus infinitis impedimento fuisti, Aulicæ nostræ mulierculæ valdè necessarijs. Ego certè (inquit Gasparus) plura adijci non posse existimo: quòd si illam præclarissimis dotibus à Iuliano nondum satis illustratam credideris, nulla meherculè illius culpa est, sed eius potius, qui plures virtutes à primis rerum initijs non constituerit. Omnes enim quæ vsquam gentium sunt, Aulicæ fœminæ iam pridem sunt attributæ. Arridens tum leuiter Ducissa, fieri (inquit) fortasse potest, vt etiam adhuc alias aliquas Iulianus inuestigare possit. Satis equidem (Illustrissima) inquit Iulianus iamdudum dixisse mihi videor. Et (vt verà fatear) satis mea mihi placet mulierecula: quòd si istis nobilibus eadem pariter non arrideat, mihi illam (vtcunque est) relinquant. Hîc cùm vndique silentium esset, Ego tibi (Iuliane) inquit Fredericus, vt aliud aliquid etiamnum extorqueam, vnum illud à te scisciteabor, quod & tibi, & mihi in omni Aulica primas & maximè necessarias partes habere videtur: idque in vno peculiari humanitatis officio consistit.

Nam illæ etiamsi virtutes egregiæ, quas illi iam antea attribueris, iudicium, modestiam, deniq; singularem quandam in hominibus accipiendis, tractandísque rationem contineant: id tamen (quod est inprimis necessarium) magnoperè scire vellem, nimi-

rum; Qua ratione, aut qua potiùs oratione de amore illi differendum sit. Nam vti honestissimus quisque præclaris illis exercitijs institutisq; se accommodat, quæ antè recensuimus, facilius cum fœminis vt ineat gratiam: ita sermonē sæpenumerò mentis testē, atq; indicē facit, nec tum solùm cùm affectione aliqua vehementiùs incendatur, sed etiam cùm nulla propè amoris scintilla sit: facilius vt illa intelligat quanti illius formam venustatemq; æstimet, & quo honore dignam ducat, dum eandē amare profiteatur. Istuc cùm non sit parui momenti negotium, libenter intelligerem, quomodo æqua lance in istis difficultatibus suas actiones fœmina libraret: quomodo illi respondeat qui verè amat, quomodo illius versutiæ occurrat, qui amare se fingit: num vel in tota causa dissimulare, vel eandem aliquo modo agnoscere, vel istos sermones prorsus effugere debeat: deniq; quomodo se in tam ancipiti re gerat. Tum Iulianus: Primùm hercle instituenda est quomodo eos cognoscat, qui amores finguntq; deinde illos, qui sine fuco amant: amori verò nec ne consentiat, suo potiùs arbitrio, quàm alieno relinquendum puto, At saltem id doceas (inquit Fredericus) ex certis quibusdam aut probabilibus indicijs fictitiam benevolētiam à vera discernere. Arridens his Iulianus, non possum equidem (inquit) cùm ea sit hodiè hominum astutia, vt lachrymas sæpenumerò doloresq; mentiantur, cùm interim sint ad risum ludibriúmque propensiores. In insulam igitur constantem aliquam relegentur, vt fideliter amantium formicibus aliquandiù insistant. Verùm Aulica istæc (quoniam mihi instituenda in meo patrocinio acquiescet) in communem illum multarum errorem non incidet, id est, facilius se quàm par est amari non credet; nedum illarum similis erit, quæ & omnium de amore sermones licet inuolucris obtegantur, quàm citissimè intelligere volunt, & omnes etiam profusissimas laudes, primo quoq; tempore agnoscunt: aut si illas fortè repudient, id adeò molliter faciunt & inuitè, vt amorem potiùs allicere, quàm renuere videantur. In omnibus itaquè humanitatis officijs, in omni amorum sermone & colloquio, id semper Aulica fœmina diligenter animaduertat, ne quenquam proinde credat amare, quoniam illius oratio sit in amore celeris atque volubilis: & quo ille minus modestiæ habet, qui cum ea colloquitur (quod multorum vitium est) eo planiùs id aget, vt minimè placere quæ dicit videantur. Sin eo iudicio atq; humanitate fuerit quibus Curialis noster imbutus esse debet, si occultè artificioséque de amore differat, simulabit nostra Aulica se nihil horum intelligere: & cùm in alium sensum illius verba retorserit, ingenua quadā sagacitate

Hominum versutia.

citate de propoſita cauſa deflectet. Verùm ſi ita res habeat, vt in re aperta diſſimulare non poſſit, iocis quibuſdam rem ſeriam eludet, & quaſi plus illius honori, quàm meritis tributum ſit, humaniter omnia interpretabitur: ita & illa ſapientior habebitur, & facilè falli non poterit. Iſta ferè ſunt quæ Aulicam fœminam, de amore commentantem decent. Tum Fredericus: De iſtis tu rebus, Iuliane, perinde dicere mihi videris, quaſi neceſſium eſſet, cùm de amore loquimur, omnia dolis, mendacijſq; aſpergere: hoc ſi ita eſſet, ego tuis præceptis, tanquam longè præſtantiſſimis acquieſcerem. Verùm ſi ſyncerè quiſpiam amauerit, ijſq; affectionibus torqueatur, quæ hominum animos grauiùs exulcerare ſolent, nihil ne illius miſeriæ, nihil ægritudines proficient? nunquamnè illi ne excarnificato quidē mulieres confident? nihil lacrymæ, nihil iuramenta, nihil tot ſuſpiria, tot pietatis argumenta commouebunt? Caue (quæſo) Iuliane, ne præter naturalem quandam fœminarum inhumanitatē, tu etiam artificioſam crudelitatem adijcias. Minimè ego quidem (inquit Iulianus) de eo qui amat verba feci, ſed de eo qui in amore fabulatur: cuius illa præcipuè cura eſt, ne verba aliquando deſint; cùm ille interim qui vero amore vritur, pectus inflammatum, ſed linguam frigidiorem, timidum & præfractum ſermonē habeat, verum vt iſtuc fortaſſè axioma videatur. Quiſquis plurimùm amat, idē parùm loquitur: quanquā certas de iſtis rebus regulas tradere non poſſumus, propter diuerſas indoles, multiplices; hominū naturas. Neſcio enim hìc vel quid taceam, vel quid præcipiam, nili vt ſemper caueat fœmina, ſempérque meminerit, homines liberiùs quàm mulieres amorē profiteri poſſe. Arridens hìc Gaſparus: Quid tunc (inquit) Iuliane, iſtam tuam dominam tam excellentem, mutuam beneuolentiam præſtare non vis, cùm certò ſeipſam amari intelligat, quandoquidem Curialis (qua eſt ſapientia) cùm id perſpexerit, confeſtim receptui canet? Ita illa & eo honore, & eo miniſterio obſequioq; ſpoliabitur, quæ amatæ mulierculæ virtutibus homines deuouere ſolent. In eo equidem (inquit Iulianus) conſilium dare vix audeo: ſed illum amorem, quē tu nunc intelligis, ſolis nondum nuptis conuenire exiſtimo. Nam quoties matrimonium finis illi propoſitus eſſe non poteſt, toties neceſſe eſt mulieris animum, tanquam rerum illicitarum ſtimulis exagitari, & famam quoq; (non parui momenti theſaurū) indiſcrimen vocari. Subridens tum Fredericus, Auſtèra mehercule Iuliane, atque aſpera (inquit) videtur iſta ſententia, & vereor ne illam, ab aliquo concionatore didiceris, qui mulierum amores Laicis ſolent interdicere, vt illi faciliùs eiſdem fruantur. Nuptis quo-

Tacet qui amat.

quæ mulierculis ſeueras nimium leges indicis, quarum nonnullæ viris exoſæ & contemptæ ſunt, dum illi vel alienos thoros inſectentur, vel ſuos iniuriosè deteſtentur. Aliæ eò à patribus impelluntur, vt morosis, aridis, & infirmis ſenibus nubant, totamq; in ſummis miſerijs ætatem tranſigant. His ſi ifiuſmodi viros repudiare liceret, ferendum fortaſſe non eſſet, vt alios diligerent. Verùm ſi vel cœli ſyderumq; inclementia, vel humorum *antipathia*, vel malo aliquo genio, vel alio quocunq; fatali caſu, in lecto (qui omnis beneuolentiæ & pietatis nidus eſſe debet) inimicitiæ, ſuſpiciones, faſtidia, inciderunt (quæ miſeras iſtas catenis per totam ætatem colligatas, crudeliſſimis furijs exagitant) nonne in tantis malis perfugium, in tantis incendijs refrigerium aliquod mulieri permittes? nonne idilli licebit alteri concedere, quod maritus non modò cõtemnit, ſed à quo etiam abhorret? Æquum certè eſt quę viros probos & cõuenientes habent, à quibus plurimùm diliguntur, nihil in eos iniquum vt moliantur: verùm ſi illos amore proſequantur, qui eas nunquã redamant, ſibi ipſis iniuriã faciunt. Inimò verò (inquit Iulianus) in ſeipſas iniurioſæ, cùm alios præter maritum aliquos amant. Sed quoniam amor noſtræ poteſtatis ſemper non eſt, ſicubi caſus ferat, vt vel mariti odio, vel alterius beneuolentia Aulica noſtra ad amorem propendeat, ſolum animũ amatori deſpondebit, nec certum aliquod argumentum vel verbo, vel geſtu, vel inſinuatione aliqua ſignificabit, qua ille ſe voti compotem ſine dubio fore ſperauerit. Subridens hîc Robertus Barrenſis, Ego (inquit) Iuliane, ab iſtac tua ſententia tanquam iniqua appello: idem credo reliquos iſtos omnes facere. Sed quoniam nuptis mulieribus, iſtam tam duram addicis ruſticitatem (ita enim nominãda mihi videtur) num illam quoq; innuptis neceſſariã putas? num illæ etiam adeò erunt inhumanæ, nulla in re amatoribus vt ſatisfaciant? Aulica noſtra (inquit Iulianus) ſi nondum nupta, amare aliquẽ in animum induxerit, cum ſaltem amet, cum quò matrimonium contrahere poſſit: illi ſi aliqua amoris argumenta oſtenderit, nefas non putabimus. Id tamen religioſè obſeruet (quod minimè eſt difficile) vt omnia beneuolentiæ indicia demonſtret, dum omnem tamen illi ſpem inhoneſtam præciderit. Hac in vna re cautio diligentiſſima adhibenda eſt, quoniam in eam partẽ peccant frequentiſſimè mulieres, dum formæ nimium curioſè incumbunt. Et quoniam amantium multitudinem, pulchritudinis teſtimonium arbitrantur, id agunt, vt quàmplurimos amatores habeant. In quo dum leuiùs occœcantur, facilliimè ſe diſcurrere patiuntur, & relictis modeſtiæ limitibus (quæ illas adeò decet) in vultu, geſtu, verbis, laſciua quadam

Amor non eſt in poteſtate noſtra.

Amantium multitudinẽ pulchritudinis teſtimonium putant fœminæ.

dam impudentia vtuntur: & ob eam causam à viris notari se, diligique existimant, cùm interim toto cœlo errent. Nam si in eas procliuior cuiusquam voluntas fuerit, ea non tam ab honesta aliqua opinione, quàm potiundi spe atque facilitate proficiscitur. Nollem itaq; fœminam Aulicam ea morum leuitate esse, vt omnibus sui copiam facere videatur, omniúmque ad se oculos affectionésque allicere: quin ea vitæ integritate sit, ea virtute, ea in omni actione suauitate, vt quisquis illam intueatur, in eam admirationem traducatur, quæ rebus verè laudabilibus tribuitur. Ita omnis inhonesti spes, omne turpitudinis desiderium funditùs euanesceat. Quisquis igitur à tali muliere amabitur, minimo quouis amoris signo contentus esse debet, pluríque vel vnicum illius aspectum æstimare, quàm ea vniuersa, quæ ab alijs vel sperari, vel haberi possunt. Huic fœminæ adeò vndiq; absolutæ, nescio sanè quid possit addi, nisi vt ab illo Curiali plurimùm diligatur, qui ab istis hominibus egregiè est descriptus: quæ cùm illum vicissim amauerit, summa vtrinq; perfectio erit. Hic cùm paulùm taceret Iulianus, arrisit leuiter Gasparus, & nemo (inquit) opinor vestrûm est, qui queri possit, dominam istam Aulicam à Iuliano exquisitissimè formatam non esse, & perpolitam. Næ ego illam (si talis aliqua est) dignam confitebor, quæ æquis ceruicibus cum nostro Curiali incedat. Tum Æmilia: Ego tibi meam astringo fidem, me illam vobis ante oculos posituram, vbicunque tu tuum Curialem inueneris. Negari certè non potest (inquit Barrensis) Iuliani nostri Aulicam multò esse exactissimam: tamen in hac vltima de amore scena, eandem paulò seuerius videtur instituisse: præsertim cùm voce, vultu, gestu, adeò proterua esse debeat, vt amanti non solùm spem omnem præcidere conetur, sed illius etiam mentem desperatione quadam occupare. Id enim satis ipsi cognoscimus in his rebus, quæ obtineri non possunt, desideria nostra non esse posita. Et quanquam aliquæ fuerint aliquando mulieres, quæ venustate atque forma nimium elatæ, in primo amoris congressu, nimiam verborũ asperitatem adhibuerint, tamen cùm posteà familiariorẽ vitæ consuetudinem temptus paulatim fecisset, cùm ad iucunditatem, & delicias peruentum esset, multò sunt factæ mitiores, factorum humanitate verborum asperitatem temperantes. Verùm si tuę istius, ea frontis nubecula sit, vt voce gestuq; omnem suauitatis fiduciam eripiat, Curialis credo noster (sapiens cùm sit) eandẽ nihili faciet. Nollem equidem (inquit Iulianus) meam Aulicam rerum omnium, sed tantummodò inhonestarum spem infringere, quam Curialis (cùm eo iudicio sit) non modò illi præclusam putabit, sed

in eandem nuſquàm incidet. Si enim venuſtas, candor, probitas, ingenium, modeſtia, multæq; virtutes aliæ Curialem veſtrum ad Aulicæ noſtræ amorem impellant, neceſſe eſt illius affectiones cum virtute eſſe cõiunctas: deinde ſi proſapiæ nobilitas, ſi rerum bellicarum ſcientia, ſi literarum, & muſicæ cognitio, ſi humanitas, ſi in omni actione cum grauitate dignitas mulieris iſtius beneuolentiã acquirant, neceſſum eſt propoſitum huic amori finem, eãdem natura cum mediis & deſtinatis eſſe. Sunt ſanè diuerſa hominũ ſtudia, pro formæ muliebris varietate: & proinde nonnulli, cùm fœminam in ſeſſu, motu, inceſſu, iocisq; grauem quandã venuſtatem tueri videant, tanta illorũ animos veneratio ſubit, vt amatoriũ obſequium offerre non audeant: ex quo in illas leuiores, & deliciolas mulierculas conuerſi (in quarũ vultu, verbis, geſtuq; languidæ imbelleſq; paſſiones eminent) ſpem facilem verborum lenocinio ſuſtentant. Alij vt à fraude & fallacia certiſſimè immunes ſint, eas amore amplectuntur, quæ in ipſo oculorũ obtutu, in omni oratione, actioneq; adeò profuſæ & apertæ ſunt, vt cùm id ſemper faciant, quod earũ animos primùm perculerit, nullas ne intimas quidem cogitationes occultas habent. Alij auguſtiori quodã ſpiritu, dum omnia difficilia quæ pulchra exiſtimant, dum in eo vincere ſperant, quod reliquis videtur inexpugnabile, eas aggrediuntur, in quibus ſubſtriſtior quædam auſteritas reſidet. Id enim ſatis magnificũ putant, duros, rebelles, ac obſtinatos quoſq; animos amoris dulcedine emollire. Ijdem dum ſibi ipſis nimis confidunt, dum ſeſe falli non poſſe credunt, illas ſponte mulieres adamãt, quæ ingenij ſagacitate ſub mediocri forma, mille ſimul aſtutias & inſidias recondunt: nonnunquã etiã illas, quæ aſpectum faſtidioſum, pauca verba, exiguum riſum, tanquam decus aliquod affectant, idque agunt, vt & intuentem negligere, & obſequentem aſpernari videantur. Deniq; nonnulli ſunt homines curioſi, qui nullam fœminã ſuo amore dignantur, niſi & egregia oris figura, & exquiſito ſermone, & actione decenti, & inaudita ſapietia fuerit, & (vt vno verbo dicam) niſi omnes ſimul virtutes, omnes in illa elegantiæ conſpirauerint, tanquam in vno aliquo flore ex omnibus totius mundi ſuauiſſimis floſculis compoſito. Aulica proinde noſtra ſi illorum penuria laborauerit, qui ſpe aliqua inhoneſta adducuntur, nunquam tamen deerunt, qui illam amẽt, vel illius meritis, vel ſua virtute permoti. Heroicus ſiquidẽ animus facilè ſe dignum putabit, quæ ab illa Phœnice diligatur. Volebat iſtis libenter cõtradicere Barrenſis, ſed illius orationẽ interrupit Duciſſa, eumq; à deteriori parte ſtare dicebat, cùm Iuliani ſententia eſſet multò veriſſima: deinde

Quidam facile, alij difficiles affectant.

deinde nihil est hercle(inquit)cur Iulianum incusemus,nam Auli-
cam credo illius fœminam, cum viro Curiali conferri posse, for-
tasse etiam anteponi. Nam eandem in amore accurate instituit,
quod ab istis dominis de suo Curiali factum non meminimus. Ne-
cesse sanè est(inquit Aretius) mulieres in amando erudire: nun-
quam enim aliquam in eo satis instructam vidi. Nam omnium
plerunque illarum forma,cum tanta crudelitate coniungitur,vt &
eos oderint, qui eas fidelissimè colunt, quorúmque virtus & inte-
gritas meliorem mercedem promerentur; & eis turpissimè sese
dedunt,qui stupidi,insulsi,timidi,ad fastidium,quàm amorem sunt
longè aptiores. Istum tam crassum errorem facilius vt declina-
rent,melius fortasse fuisset, aliquid illis de illius electione præci-
pere,qui amore dignus videretur: deinde vt eundem sine fuco &
fraude amarent. Hæc in hominibus præcepta minimè sunt neces-
saria, qui nimiùm ista ex seipsis sciunt. Testis hac in re nemo me
locupletior, qui nunquam amare didicerim,nisi tum cùm diuina
quadam dominæ cuiusdam forma eò redactus sum,vt illius amo-
re nec ne flagrarē,non esset industriæ aut voluntatis meæ:ita mihi
nec arte,nec præceptore opus erat. Idem credo vniuersis cōtinge-
re,qui verè amant:adeò vt Curiali nostro magis necessarium sit e-
discere,qua ratione amari possit,quàm quomodo amet. Tum Æ-
milia:tu igitur(Aretine) de ista re quæso aliquantum dissere. Egò
meherculè(inquit Aretinus)rationi consentaneū existimo,mulierū
beneuolentias inseruiendo placendoq; acquiri. Verùm quæ illis
ministeria & obsequia placeant, hoc ab ipsis mulieribus edisce-
dum opinor,quæ nonnunquam res adeó raras & monstrosas ex-
petunt,vt eas homines cogitatione complecti non possint: immò
verò vt ipsæ aliquando ignorent,quid ita diù desiderauerint. Æ-
quum itaquè videtur,vt tute(lectissima) cui mulierum voluntates
satis sunt exploratæ, istum laborem suscipias, tantóque beneficio
vniuersum genus humanum afficias. Quin tibi potiùs (inquit Æ-
milia) istuc faciendum, qui cùm omnibus plerunque fœminis
gratus fueris, credibile est,omnes te rationes cognoscere, quibus
cum illis gratia ineatur. Amanti profectò (inquit Aretinus) me-
liora consilia dare non possum,quàm vt rectè prouiderit,ne tu ali-
qua authoritate apud eam sis, cuius ille beneuolentiam aucupatur.
Illæ siquidem omnes quæcunque in me vel fuerunt, vel
fuisse existimantur virtutes, summum præteredi obsequium, sum-
ma industria, tantum mihi ad amorem proficere non potuerunt,
quantum vnius tuæ suasio, ad odium & fastidium. Absit hercle
(inquit Æmilia) vt ego tam exosum in te aliquid machinen,

Nam præterquam quòd id facerem quod non deberem, exili etiam ingenio viderer, dum id molirer, quod efficere non possem. Sed quoniã me vultis de illis rebus dicere, quę mulieribus placent, dicam certè: & si cui eæ fortè displicuerint, vobis ipsis crimini detur. Ego certè ijs omnibus qui se amari volunt, præciperem, & vt amẽt syncerè, & se modis omnibus amabiles exhibeant. Duo ista ad mulierum beneuolentiam conciliandam ex seipsis sufficiunt. Verùm vt ad illud accedam, quod tu mihi obijcis, fateor hercle & mihi & istis vniuersis valdè te videri amabilem: sed ita ne fideliter (vt dicis) in amore nec ne verseris, in eo posita est omninò controuersia. Nam cùm paulò fueris iam anteà amabilior, à multis quoque mulierculis amatus fuisti: verùm flumina quantumcunque ingentia, si multis partibus diuisæ sint, in tenues riuulos deriuantur: ita quoque amor multis locis sparsus ac dissipatus, multò fit tenuior ac imbecillior. Illæ verò queremoniæ de mulierum, quibus inseruieris, duritie & ingratitudine (nescio quid) in se inuolutum & subtile habent: verisimiles sanè non sunt, si meritorum tuorum multitudinem respiciamus: sed istafacis, & vt conceptam in amore voluptatem celes & dissimules, & vt fœminis (quæ tibi prædæ fuerunt) certissimè constet, clausa se sua consilia, & occultissima habituras. Quæ vt veros amores reconditos videant, non iniquè ferunt, vt fictam beneuolentiam alijs ostentes. Quocirca si illæ mulieres, quas nuper amare occœpisti, ea credulitate non sint, qua tu eas esse desideras, id meo vitio factum non est, sed quia tuum in amando artificium iam tandem in vulgus emanauit. Non conabor (inquit Aretinus) istam orationem verbis confutare: nam id meo malo fato deberi video, vt nec mihi credatur, cùm vera loquar; & tibi fides habeatur, cùm falsa dicas. Quin bona fide (inquit Æmilia) fatere Aretine, te adeò vehementer non amasse, vti credi desiderabas. Nam si tu verè amares, nihil priùs aut potiùs optares, quàm amatæ mulieri placere. Ea enim amoris lex est: Idem velle, atque idem nolle. Sed tu de illa cùm toties quereris, vel aliquis in eo (vti dixi) dolus inest, aut tute id videris velle, quod illa non vult. Non est dubium (inquit Aretinus) quin ego cupiam quicquid illa desiderat, quod satis argumenti est, quàm illam amem: sed illud me malè habet, quòd quæ ego expetam, illa non curet; quod (te iudice) planè ostendit, quàm illa me parùm aut nihil diligit. Quisquis amandi in se onus suscipit (inquit Æmilia) eundem primùm placere oportet, deindè alterius ita se prorsus appetitui, & affectionibus componere & accommodare, vt & omnes sensus mancipia, & ipsam animam

Vt ameris amabilis esto: ait Ouidius.

Amans amatæ mancipium.

animam amatæ pedissequam faciat: nec vnquam sibi adeò constare debet, quin istæc omnia, cum illa quoties opus est, quasi per metamorphosim commutare videatur. Ista certè sunt verè amantium officia. Hæc ipsa (inquit Aretinus) ego mihi summæ fœlicitati putarem, si vna eadémque voluntas vtrique animulæ imperaret. Id vt fiat (inquit ÆMILIA) in teipso positum est. Sed hîc illam interpellans Bibiena, Certum est (inquit) homines verè amantes, omnes suas curas, cogitationésque ad amatæ mulieris arbitrium conferre. Sed quoniam ista amoris obsequia satis aliquando cognita, atque perspecta non sunt, necessarium est illa nonnunquam adeò manifestè innuere, atque explicare, dissimulare fœmina vt non possit se non intelligere: ea tamen modestia, nihil vt de illius veneratione, atque reuerentia diminutum appareat. Tu itaque (clarissima Heroina) quæ amatoris mentem pedissequam amatæ fecisti, istuc quoque mysterium non minùs necessarium, enunciato. Arridens istis Cæsar, Quòd si (inquit) adeò mollis & verecundus amator fuerit, vt ista pudeat dicere, scribere saltem ne vereatur. Immò verò (inquit Æmilia) si eo iudicio fuerit, quo esse debet, priusquàm de istis cum muliere egerit, certissimum esse oportet, nihil in illis offensionis fore. Omnes pol fœminæ (inquit Gasparus) de amore aliquid orari petíque desiderant, etiamsi id quod petitur, antea negare constituerint. Falleris certè (inquit Iulianus) nam ego istæc Curialem nunquam pertentare optarem, nisi certò cognosceret, nullam se repulsam laturum. Quid igitur faciet, inquit Gasparus? Quòd si vel scriptis vel sermone (inquit Iulianus) mulieris animum pertentare libeat, id ita modestè cautéque faciendum est, vt ambiguitatem illi aliquam relinquas, & quasi viam quandam struas, qua illa si volet etiamnum dissimulet, se nihil de amore actum intelligere: ita si aliquod subest periculum, facilè te recipere possis, quasi in alium omnino finem id feceris: nimirum vt domestica illa consuetudine, & iucunda communitate fruare, quæ cuique cum amicis solet intercedere. Nec ista tamen adeò religiosè affirmabis, quin postea vicissim neges, si tanquam certa amoris pignora atque argumenta concipiantur. Quicunque enim præcipites paulóque inuerecundiores sunt, omnia in primo impetu (nec iniuria) perdunt. Nam eximiæ cuique mulieri vehementer eorum insicitia atque impudentia displicet, qui de amore priùs audacter commentantur, quàm eisdem humaniter ac officiosè inseruirent. Curiali itaque vestro id mihi congruum videtur, vt signis magis & argumentis, quàm verbis amorem contestetur. Vnus siquidem ali-

quando ſingultus, quaſi timore aliquo, aut alio reſpectu emiſſus, certius affectionis indicium eſt, quàm mille voces, etiam curioſiùs excogitatæ. Oculi deinde tanquam nuntij fideles accedant, qui cordis legationem ſinceriſſimè deferant. Illi ſiquidem intimas animi cogitationes plùs literis omnibus, atque intenuntijs exprimunt: nec explorant ſolùm tum cùm nolles, ſed eis etiam quas amas, faces amoris quaſdam admouent. Spiritus ſiquidem ille, & radius viſualis, quoniam in locis cordi circumuicinis generatur, cùm oculos penetrauerit in quos immittitur, nunquam conſiſtit, donec ipſum corculum tanquam metam pertigerit; in quo quando cum optatis alterius ſpiritibus conquieſcit, ſubtili quadam ſanguinis vi, inſenſibiliq́ue natura (quam vnà ſecum aduexit) ſanguinem mulieris cordi ſuffuſum paulatim inficit: qui cùm ſenſim incaluerit, & agenti aſſimuletur, illatæ imaginis impreſſionem recipit; cúmque minutatim optatæ formæ ſcintillas, cordi oculíſque huc illuc ferat referátque, cupidinis & deſiderij flammæ gradatim incenduntur, quæ nunquam vrere deſiſtunt, cùm ſpei ſemper fomenta vnà adducant, vereq́ vt liceat dicere: Oculos amoris duces & moderatores eſſe; præſertim ſi naturalem in ſe ſuauitatem, dignitatémque retineant, ſi vel claram quandam dulcemq́; nigretudinem habeant, vel cum alacri quadam hilaritate glauci & cerulei ſint, denique ſi ita gratioſo & penetranti obtutu fuerint, vt aſpicienti non per ipſos ſolùm oculos, ſed per imum etiam pectus perſpicere videantur. Oculi igitur tanquam milites periti, in inſidijs excubant, & ſi reliqua membrorum compoſitio apta & decora ſit, eos alliciunt qui procul intuentur: dùm propiùs accedant, ſubitò deinde ſagittas emittunt, & quaſi veneficijs effaſcinant, tum vel maximè cùm ſe vltrò citróque directa acie amantes intuentur. In illo enim congreſſu iucundiſſimo, alter alterius mores naturámque participatquemadmodum in lippis ægriſque oculis perſpicitur, qui dum ſanos aſpiciunt, eoſdem aſpiciendo contaminant. Et proinde iſta ratione magnam amoris atque deſiderij partem Curialis noſter indicare poſſe mulieri videtur. Et tamen niſi arte quadam oculi gubernentur, amatorias perturbationes ijs maximè explorant, quibus minimé vellemus. Nam per illos luciditſimè niſi caueamus, tranſparent, dúmque eas amatæ mulierculæ conamur patefacere, illis ſæpenumerò oſtendimus, quibus valdè optamus recluſas atque obſcuras eſſe. Proinde qui rationis frænos nimiùm non remiſerit, tempus locúmque diligenter obſeruet, & quoties opus eſt, intentiores aſpectus cohibet, quantumuis ſuauiſsimum animi pabulum exiſtant. Difficile ſiquidem eſt cognitum perſpectúmque amorem

Oculi amoris, & nuntij, & cauſæ

Oculi nigri & glauci.

rem celare & reprimere. Tum Ludouicus: Omnia tamen aliquando planiùs & apertiùs agere, non videtur esse imprudentiæ. Sic enim spectatores iudicare solent, istas tam perspicuas actiones, communem amorum finem non spectare, cùm perspiciantur nec ne, omninò nihil curetur: proinde nihil negando, omnia publicè profitendo, libertatem eam sibi quis vendicat, vt stare, conuenire, colloqui sine suspicione possit. Quod in illis non contingit qui se quodammodo secretiores esse volunt. Nam & illi spe quadam sustentari, & imminens aliquod præmium expectare videntur, dum id sollicitè agunt, quod omnes præterea latet. Id sanè quandoque animaduerti, vt cùm ne minima quidem initio amoris scintilla esset, magni tamen ignes consecuti sint, vel ob hoc vnum, quòd ita vulgò dicebatur, mulierem illum amasse. Huius hanc ego causam suspicor: Communis istæc multorum censura, ita apud fœminæ animum conualuit, vt testimonium satis certum putaret, quim ille homo amore dignus esset. Ipsa fama cùm orator esset, amatoris causam agere videbatur, maiori fide atque veritate, quàm vel ipse per se, vel per literas agere potuisset: tantùm itaque abest vt isti rumores obsint, valde aliquando vt prodesse credantur. Amores sanè (inquit Iulianus) rumoribus oblati, periculosi proinde existunt, quia digitis nos demonstrari faciunt. Quocirca qui illis vestigijs sapientior vult insistere, maiores interiùs flammas continere debet quàm foris ostentet, minimis quibusque rebus contentum esse oportet: desideria, suspiciones, miseriæ, voluptates, omnia dissimulanda sunt, ore tenus ridendum est cùm corde & intestinis ingemiscat: liberaliter profundendum est, quod auidissimè retineret: quæ ita ancipitia atque difficilia sunt, propè vt impossibilia videantur. Hæc illi edocenda sunt (inquit Bibiena) quoniam haud parui momenti sunt: nam præterquàm quòd occultus quibusdam indicijs, sine aliquo aperto gestu, in oculis & vultu sæpenumerò legitur, quod in corde occultissimè delitescit; audiui equidem quotundam eam fuisse artem, vt longam de amore orationem haberent, cùm nemo astantium quicquā intelligeret, aut tale aliquid agi putaret. Nam illi cùm summo iudicio atque diligenti animaduersione vterentur, nusquàm commiserunt, vt audiri nolle viderentur: dúmque nonnulla palàm commentabantur, quoties ad seria ventum esset, in auribus susurrabant, reliqua palàm ea ambiguitate pronunciabant, vt ad sensus diuersissimos retorqueri possent. Tum Fredericus: adeò minutatim de istis rebus differere, nihil est aliud, quàm retrò in infinitum recedere. Mallem itaque (id quod magis mihi necessarium vide-

Fama quandoque amoris causa.

tur) præcepta quædam dari, quibus potiſſimùm modis, amatores dominarum beneuolentiam, ſemper quaſi ad aliquam æternitatem conſeruare poſſint. Ea inquit Iulianus, quæ illi ad conciliandam profuerunt, ad retinendam quoque ſufficient: quarum vtraque in obſequendo placendóque ſunt poſita, nulla oblata offenſionis occaſione. Arduum itaque opus videtur, aliquid præcipere, cùm illi qui perfecto iudicio non nitantur, in mille errores incurrant: qui etſi alijs leuiores appareant, mulieris tamen animũ vehementiùs exulcerant. Iſſdẽ illi præcipuè ſunt obnoxij, qui maioribus quàm alij paſſionibus diſtrahuntur: qui quoties amanti occurrerint, in illos luctus & dolores incidunt, réſque adeò lubricas & difficiles efflagitant, vt ipſa tandem importunitate odioſi fiant. Alij dum iniuſta quadam Zelotypia laborant, adeò acerbè ſtomachantur, ita ſeuerè in eos inuehuntur, quos ſuſpectos habent, (idque ſæpiùs iniuria) vt nec eundem alloqui, nec aſpicere dominas velint: qua illorum inſania non modò mulierculas infenſas reddunt, ſed id quoque efficiunt, vt illæ eos quos antea nihili pendebant, amare occipiant. Inſulſus enim ille timor, qui quenquam grauiter excruciat, ne illum fœmina deſerat, alteríque ſe tradat, id videtur innuere, maiora alterius merita atque virtutes eſſe, quàm ſua: & quo magis alteri derogat (cũ inuidiæ cauſa faciat) eo minùs illi à muliere creditur, etiamſi verum fuerit, immò maiorem ſemper opinionem, maioréſque de amore illecebras mente & cogitatione complectitur. Hîc Cæſar: Non ſum equidem ea ſapientia, facilè vt me contineam, quin riuali meo, quoad poſſim detraham, niſi tu meliores mihi rationes illius expediendi, diſcutiendíque poſſis præſcribere. Subridens tum Iulianus, Tritum eſt (inquit) illud ſermone prouerbium: Si ad medium tantummodò corpus inimicus tuus in aqua conſiſtat, manum porrige, quaſi illum tanto periculo liberaturus: fin ad mentum vſque miſer inhæreat, pedem capiti imponito, eúmque protinùs immergito. Quorundam cum ſuis æmulis iſte mos eſt: diſſimulant ſcilicet, ſéque amicos præbent, dum certa ratio ſit, qua illum anticipent. Poſtea cùm aptè res ferat, vt illum omnino deijciant, & poſternant, nullis maledictis, nullis conuitijs (veris ne an falſis nihil intereſt) nulli arti, nullæ aſtutiæ parcunt. Sed quoniam fraudes & inſidias Curiali noſtro tanquam veteratori ac vafro non permittimus, nulla alia ratione riualis conatus ac conſilia præripiet, quàm amore, induſtria, obſequio, fortitudine, modeſtia, dènique benemeritorum multitudine, & illarum ineptiarum deſpicientia, in quas ignari & imprudentes, tanquam in mille Meandros prolabuntur. Memini ſanè quoſdam in

Riuali non detrahendum.

ſermone

sermone atque scriptis, Poliphili verbis apud mulieres vsos esse: i- *Poliphilus.*
tásque curiosé in Rhetorices mysterijs versatos, vt illæ cum diffidentia, ac pudore, quasi in summa rerum ignoratione discederent, honestéque se expedire desiderarent. Alij sine modo, sine sensu se venditant. Nonnulli id temerè & inconsultò effutiunt, quod sibi ipsis dispendio est: vt illi quos ego ridere soleo, qui cùm amorem profiteantur, nunquam (inquiunt) fœminam reperire poteram quæ me amaret: cùm interim omnes qui astant, nec amore eos, nec spiritu hoc quem ducunt, dignos existiment; sed cùm stultos, hebetes, & insulsos iudicent, nec illos benevolentia complectuntur, nec id facere audent, ne in eo minoris, quàm reliquæ omnes existimentur. Multi vt suos æmulos in inuidiam vocent, in istum sermonem in futilissimè erumpunt: Ille homo omnium longè fœlicissimus. Nam cùm nec facie liberali, nec prudentia aliqua, nec fortitudine sit, nec vlla denique in re alijs hominibus præstantior, omnes tamen illum mulieres amant, & certatim insectantur. Ita dum acerbitatis suæ virus euomunt, eiúsque fortunæ inuident, etsi re ipsa nec vultu, nec factis amabilis sit, suspicantur tamen mulierculæ occultam quandam in illo virtutem inesse: cúmque à tam multis eum diligi audiuerint, aliarum quoque exemplo eundem videntur diligere. Ridens hîc Ludouicus, Meo periculo (inquit) Curialis noster ista tam crassa & hebeti facundia non vtetur, quando gratiam cum mulieribus iniret. Nec illo quidem leuidensi filo (inquit Cæsar) quo intra paucos hos dies generosus quidam vsus est, cuius nomen non libet recitare ne virili dignitati iniuriam faciam. Dicito saltem (inquit Ducissa) quid illud sit quod adeò ridiculè egerit. Ille (inquit Cæsar) cum à domina quadam nobili plurimi fieret, ab eadem clanculùm ad villam vbi tum erat, est accersitus: quam cùm vidisset, sermoné mque cum ea quoad tempus pateretur extraxisset, multis demùm lachrymis, & suspirijs discedens vehemèter rogat, ne illius vnquàm obliuisci velleti: quibus statim addidit, vt omnes sumptus quos ille in diuersorio fecerat, illa *Stultus amator.*
quàm primùm lueret: æquum enim non esse, vt ille aliquas pecunias profunderet, cùm illius rogatu illuc adolauerit. Arrisum est vehementer, & in eo omnino consensum, generosi nomine hunc multò esse indignissimum: multi verò ea verecundia sunt affecti, quæ illi iure contigisset, nisi adeò iners & insensatus esset, vt quantum peccarit, penitùs ignoraret. Tum Gasparus in Cæsarem conuersus: Meliùs tu quidem muliebri honori consuluisses, si totam hanc rem celasses: quàm virili dignitati, cùm illius nomen taceres. Illud enim facilè ex eo colligitur, quàm præpostero & inepto iu-

dicio ista domina fuerit, cùm insulsum istuc, & obtusum animal diligeret. Fortasse enim è multis qui illius beneuolentiam aucupat sunt, hunc vnum tanquam reliquorum facilè principem elegit, cæteros cum indignitate reiecit, quibus iste vix dignus erat qui inseruiret. Quis nouit (inquit Ludouicus) an reliquis in rebus sapiens fuerit, & in solis diuersorijs delirauerit? Ita sanè plerunque fit, vt nimio amore peccemus (& si tute id ingenuè confiteri velles) non dubito, quin etiam atque etiam pari in causa lapsus fueris. Subridens tum Cæsar, ne obsecro (inquit) de nobis ipsis dicamus, nostros errores non libet recognoscere. Fateamur certè (inquit Gasparus) vt eosdem faciliùs corrigere liceat. Verùm cùm noster iam Curialis dominæ beneuolentiam conciliare, eandem diligenter obseruare, æmulos etiam quoad poterit ab ea depellere didicerit, tu id nobis (Iuliane) debes, vt fœminam quoque tuam instituas, quomodo amoris mysteria quodammodo religiosè occultet. Satis mihi videor (inquit Iulianus) iam pridem dixisse aliquem orate aliquem qui de secretis istis disserat. Instabat Bibiena, ne iam desisteret: idem reliqui omnes factitarunt. Tum ille: valdè me hercule omnes in eo contenditis, in quo nimis iamdudum artifices periti videmini: quòd si plura veliris cognoscere, Ouidium amabò legite. Et quomodo ego (inquit Bibiena) illius præcepta quicquam putem proficere, cùm ille amanti suadeat, vt præsente domina, temulentum se aliquando fingat? Hæccine iusta est ineundæ beneuolentiæ ratio? quid, quòd amatores iubet quoties epulis cum fœminis interfunt, vt digitis vino tinctis, amatorium aliquid in mensa scribant, eóque modo tacitas animi affectiones insinuent? Hæc vt illa ferebant tempora (inquit Iulianus) in vitio non erant. Et proinde (inquit Bibiena) cùm in illa ætate obscœnitas ista minimè displiceret verisimile est, nostram illam Curialem, inprimisque decoram concinnitatem eos in muliebribus officijs non habuisse. Verùm id quod modò de amore occultando propositum est, non omittamus. Tum Iulianus: istius equidem sum sententiæ. Quisquis amoris mysteria taceri vult, omnes occasiones fugiat, quæ eadem euoluere, atque explicare solent. Quarum prima est, cùm nimis secreti, omnia sic comprimere, & celare putemus, nemini vt quicquam credamus. Nam cùm vnicuique amantium illud præcipuè in votis sit, omnes vt animi cogitationes amatæ mulieri sint exploratæ, necessitate quadã impellitur, plura atque apertiora signa commonstrare, quã si amico fideli illud negotium daret. Ea siquidem indicia, quę ab ipso amatore proficiscuntur, maiores habent suspiciones, quàm illa, quæ ab internuntijs deferuntur.

Nimiùm amorem celare obest.

Et

Et quoniam hoc nobis natura est insitum, vt in res alienas curiosè inquiramus, vbi primùm suspicari aliquid quis cœperit nullam veniuestigandi oportunitatem prætermittit: quod cùm semel diligentia excusserit, mirum est, quàm idem in publicum effutire dedecet. In amico idem non contingit, qui & consilium nobis, & opè præstat, & eos sæpenumerò errores anteuertit in quos cæcus amator præceps irrueret, & inuolucris omnia tegit, & futura prospicit quæ alter prouidere non potest, & summo solatio est, quoties cum eo vel dolores, vel voluptates communicat. Tum Gasparus: alia causa subest, quæ multò frequentius amores explorat & effundit. Quæ tandem causa (inquit Iulianus?) Ambitio illa mulebris (inquit Gasparus) cum insitia & crudelitate coniuncta. Fœminæ siquidem (quod vos iamdudum confirmastis) omnes si fieri posset amatores haberent, qui cùm vsque ad cineres amore flagrarent, eosdem reuiuiscere optarent, vt denuò præ amore mortem oppeterent: & ipsæ quantumuis ament, amantium tamen ærumnis gaudent, istáque tam diras calamitates, tam infestos dolores, tantum mortis desiderium, testimonium satis perspicuum existimant, quantùm diligantur, quámque formæ pulchritudine homines, vel beare, vel excruciare, ijsdémque vitam vel dare, vel adimere possint. Hac vna re tanquam pabulo suauissimo delectantur, cuius vsque adeò sunt appetentes, vt ne illis idem aliquando desit, nec amatoribus satisfaciunt, nec spem omnem eripiunt: sed vt eos passionibus & desiderijs semper suspensos teneant, minas primùm fastidiosas, deinde sperandi argumenta subministrant, idque semper volunt, vt vnica illarum vox, nutus, aut aspectus, pro summa beatitudine habeantur. Quibus vt aliqua honestatis & pudicitiæ opinio accedat, istam tam seueram asperitatem & duritiem publicè demonstrant, facilè quiuis vt coniiciat, quanta cum indignitate homines indignos tractarent, cùm erga amantes & benemeritos, tantam vultus vocisque austeritatem adhibeant. In ista arte vel potiùs astutia nimium securæ, cum despicatissimis interim calonibus noctù concumbunt, iisque quos antea vix viderint aut cognorint. Atque vt generosi alicuius miserias & querimonias rideant, ijs se voluptatibus priuant, quas cum excusatione fortasse aliqua percipere potuissent: idque efficiunt, vt homo miserrimus, dum omnes secum rationes euoluit, dum intra se fremit ac tumultuatur, eò necessitatis impellitur, vt circumeundo, inueniendo, pertentando, id tandem inuitus prodat, quod alioqui longè foret occultissimum. Aliæ nonnullæ sunt, quæ si multos illecebris, & insidijs eò deducere possunt, vt amari se putent, æmulatio-

Ambitio mulebris amorem prodit.

nes quaſdam inter illos fouent, dum alterum præſente altero, charitate quadam complectuntur. Cùm aliquem viderint, certis quibuſdam argumentis eò adactum, vt ſe maximè amari putet, verborum è veſtigio ambiguitate fictáque indignitate vtuntur: & vt citiùs de tanta ſpe decidat, ſtatim illi modis omnibus mentem, ſenſúſque vulnerant, dum alijs ſe totas tradere ſimulant. Hinc odium, inimicitiæ, infinitæ contentiones, homicidium manifeſtum. Ille enim virilis animus eſt, vt cùm iſtam acerbitatem ſentiat, ſine vindicta conſiſtere non poſſit, etiamſi ad mulieris ignominiam redundauerit. Aliæ adhuc reſtant, quibus ſatis non eſt, magnas inter riuales tragœdias excitaſſe, ſed poſtquàm miſer amator omnibus amoris argumentis, omni fide, omni obſequio vſus eſt, cùm etiam mutuis quibuſdam beneuolentiæ indicijs ſuſtentatus ſit, ſine cauſa, ſine ratione (cùm id minimè expectetur) illum incuſant, quaſi amoris officijs frigeſcentem, nouas ſuſpiciones excogitant, denique nihil propius eſt, quàm vt illum foràs detrudant. Tum ille miſer eò redactus, omnia de integro nouis ſignis agit, & quaſi iam primùm ſeruire inciperet, tota die per plateam obambulat: ſi in publicum prodeat mulier, quoquò eat, ille continuò inſequitur, nec oculos alió contorquere audet. Hic nouas lachrymas, nouos vultus, nouam religionem, noua periuria addit, omnes denique furias, quibus iſtæ (quæ humanum ſanguinem pluſquàm tigrides ſitiunt) homines exagitare ſolent. Lugubres iſtæ affectiones luce clariores ſunt, facilióſque ab alijs quàm ab authoribus ipſis perſpiciunt: cúmque ſemel notari cœperint, vnumquodque veſtigium atque ſignum mille oculis obſeruatur, & priuſquàm aliquis amoris fructus metitur, omnibus apertus atque exploratus eſt. Cùm enim amatorem ærumnoſum, immanitate & ferocia conſternatum, propè iam morti ſuccumbere, & proinde neceſſitate quadam receptui canere videant, illæ rurſus blanditijs eundem aggrediuntur, & ſeriò ſe amare ſimulant: ne ſi ille omne deſiderium exueret, & illæ amatoris obſequijs carerent, & illi minùs grata eſſet noua iſtæc beneuolentia, cùm ſera eſſet, & ſempiternis rixis, atque inimicitijs coniuncta. Iſte interim amor nouitius in vulgus ſerpit, & illius ex eo euentus diutiùs latere non poſſunt, ipſe quoque amator præterijſſe iam tempus, vitam breuiorem, ſeipſum calamitoſum fieri perſpicit, voluptates aut languidas eſſe, aut omninò nullas: quoniam non cùm vellet, ſed cùm minimè curaret, eiſdem potiretur. Nihil enim iam ſenſus, nihil ſpiritus, nihil delectationis ſupereſſe poteſt, cùm ipſum cor, atque inteſtina, ingemiſcendo, ſuſpirandóque exaruerint. Subridens hîc Octauianus, iam diù (inquit) tacuiſti, nec

nec mulieribus maledicere conatus es. Nunc verò illas ita tetigisti, vt eos imitatus videatis, qui retrò solent commeare, vt maiori cum impetu congrediantur. Malè mehercule factum nunc enim est, cùm pacatus, & quietus esse debeas. Arrisit Æmilia, & in Ducissam conuersa, vide (inquit) obsecro quid faciant inimici nostri: summa salutis spes est, istorum inter ipsos dissentio. Noli (inquit Octauianus) illo me nomine appellare: non sum certè inimicus, sed ista mihi contentio aliquantulùm displicuit, non quòd mulieribus victoriam inuiderem, sed quòd eas Gasparus maioribus conuitijs, Iulianus verò atque Cæsar maiore laude quàm par est, affecerint: tùm verò adeò ista longa oratio visa est, vt multa de Curiali viro præclara omiserimus. Animaduerte quæso (inquit Æmilia) quamnõ aduersarius fueris, qui & antegressa oratione commoueris, & Aulicam hanc tam excellentem fabricari nolles. Neque verò quicquam de viro Curiali dicendum restat, quum illis, quæ ab istis hominibus dicta sunt, nihil addi possit: sed istæc tua inuidia omnium mulierum honorem, atque statum libentissimè conuelleret. Ego sanè (inquit Octauianus) præter ea quæ iamdudum dicta sunt, multa alia Curiali inesse optarē. Sed quoniam omnibus id placet, quod in eo est (quicquid est) mihi non displicet, nec illi quicquam adijciam, nisi vt mulieribus amicior sit, quàm Gasparus: nec ita tamen amicus, vti sunt ex istis quamplurimi. Certum est herclè, experire (inquit Ducissa) num tantum ingenio valeas, vt exactiùs etiam adhuc Curialem nostrum instituere possis. Quicquid igitur mente conceperis, quamprimùm exprimito: sin nunus, non modò nihil addi posse putabimus, sed de Aulicæ fœminæ dignitate aliquid te detrahere voluisse. nunc enim Curiali vestro æqualem dicis, sed cum multis gradibus præstantiorem fieri potuisse. Arrisit hìc Octauianus, & illa (inquit) conuitia, illæ etiam laudes, quæ præter modum Aulicæ fœminæ sunt attributæ, istorum omnium aures, atque animos sic occupauerunt, nihil vt loci pluribus relinquatur: sermonem etiam in multam noctem extraximus. Quòd si in crastinum ita differamus (inquit Ducissa) plus erit otij: tum illæ immoderatæ mulierum laudes atque vituperia istorum animis penitùs excident, omnésque ad veri perceptionem aptiores erunt. Hæc cùm primùm dixisset, attollit se Ducissa, & vnicuique summa humanitate (Vale) dicens in conclaue secessit: reliqui confestim omnes cubitum discesserunt.

De Curiali siue Aulico
Liber quartus.

Ciceronis imitatio.

INstituenti mihi superiorum librorum sermoni, quartæ etiam noctis disputationes adiungere, grauis quędam & acerba recordatio occurrit, quæ mihi, & humanæ vitæ miserias ante oculos proponit, & fallacem spem nostram fragilémque fortunam: quæ inanes nostras contentiones in medio sæpè cursu frangit, aliquando in ipso portu, atque termino obruit, nonnunquam in ipsis initijs priusquam portum conspicere potuerunt, anteuertit. In istas animi curas molestiásque incido, quoties luctuosam illam domus nostræ orbitatem, statim post istas disceptationes, trium illustrissimorum hominum morte comminiscor. Horum primus Gasparus Pallauicinus erat, qui morbo grauissimo affectus, & in extremum vitæ discrimen sæpenumerò adductus, etsi inuita & repugnante morte, summo animi vigore, corpus spiritúmque vnà aliquandiù contineret, tandem tamen nondum exacto naturali ætatis curriculo, immaturiùs vita excesit. Rem mehercule tristem & funestam non domesticis solùm, parentibus, atque amicis, sed patriæ etiam, & toti Longobardiæ. Huius funeri Cæsaris Gonzagæ supremus dies accesit, qui omnibus illi necessitudine aliqua coniunctis, summum mœrorem atque mœstitiam attulit. Natura enim cùm tales viros rarò atque æqui procreauerit, adeò citò illorum nos communitate priuare non debuit. Illum certè iam tum ex hac luce ereptum licet dicere, cùm & de se plusquàm honorificam spem dedisset, & virtutum splendore inter cæteros clucéret. Nam eximiæ nobilísque familiæ, literarum ornamenta, rerúmque gestarum gloriam ita adiunxit, vt illius ingenium, consuetudines, scientiam, cùm omnes admirari cœpissent, nihil non sperari de illo, atque expectari potuit. Non ita multò post Roberti Barrensis interitus, totam domum luctu atque lamentis compleuit. Vnusquisque enim quasi ratione eò impellente, egregij iuuenis mortem deplorandam putauit, cùm in eo tanta humanitas, tam suauis actio, tanta vultus dignitas, tam apta membrorum omnium compositio extiterit, vix vt aliquid perfectius excogitari posset. Ista hominibus si fata longiorem ætatem concessissent, satis herclè ostendissent vniuersis, quantis laudibus Vibinum meritò efferendum videbatur, quámque illustres in eo equites iam tum fuerant.

Na

Nam ex equo illo Troiano tot egregios viros, ducésque, virtutibus, bellóque insignes, vix credo aliquando excelsisse. Fredericus siquidem Fregosus (vt scitis) Archiepiscopus Salernitanus inauguratus est: Comes Ludouicus, Baiosensis: Octauianus verò, Dux Genuensis creatus: Bibiena, Cardinalis sanctæ Mariæ in portico: Petrus Bembus, Leonis Papæ Symmista: Iulianus, & Dux Nemorosensis factus est, & alijs illis honoribus affectus, quibus hodiè est insignis: Francescomaria Rouerensis, Romæ præfectus constitutus est, deinde Vrbini Dux: quanquam non tam id ei, quàm illi familiæ honorificum puto, in qua ille altus atque educatus, tantis virtutibus cumulatus est, quas quidem omnes ab illo tam nobili sodalitio, atque communione profectas existimo. Ea itaque siue sors, siue vis aliqua cœlestis, quæ Vrbino principes tam eximios hactenus elargita est, eandem (vti mihi videtur) etiam adhuc virtutem retinet. Neque desperandum puto, quin fortunam adeò semper propitiam vrbs illa habitura sit, vt vtrique & domo & Reipublicæ fœlicitatis in posterum magna fit accessio atque incrementum. Huius rei præclarum sanè vel illud testimonium est, quòd Aleonora Gonzaga noua Ducissa diuinitùs quasi cœlo elapsa videtur. Nam si in aliqua vnquàm muliere sapientia, venustas, pulchritudo, ingenij acumen, humanitas, cæteræque simul virtutes connexæ fuerint: in ea certè adeò conspirare videntur, & tanquam catena aliqua colligatæ, vt vnumquemque illius gestum actionémque istæ simul omnes effingere, atque exornare videantur. Pergamus itaque de Curiali nostro dicere, nec illud dubitemus, quin alij posthac hodiernis Vrbinatis Aulæ exemplis ita vtentur, quemadmodum nos in isto tempore anterioribus illius testimonijs vtimur.

Communis iam ista omnium opinio fuit (vti facetè Gasparus solitus est dicere) post superioris diei sermonem, Octauianum haud ferè vsqu im apparuisse, sed omne illud tempus in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse. Cùm itaque omnes hora consueta ad Ducissam aduenissent, Octauianum omnes sedulò exquirunt: quem cùm aliquandiù inuenire non possent, nobiles viri fœminæque saltationi, reliquisque iocis sese componunt, nihil eo vespere de Curiali actum fore existimantes. Cùm igitur vnumquemque suum iam studium sollicitum teneret, inexpectatò Octauianus ingreditur, & postquàm Cæsarem & Gasparum saltantes animaduertisset, officiosè Ducissam salutauit: & hic subridens, credideram (inquit) fore, vt Gasparum iam denuò mulieres conuitijs lacessentem audirem. Sed cùm illum videam cum vna

tripudiantem, inducias spero cum omnibus fecisse: ita controuersias nostras, aut potius de viro Curiali disceptationes intercidisse gaudeo. Nihil est cur intercidisse putes (inquit Ducissa:) nam tu etsi muleribus sis acerbior, ego tamen viris inimica non sum; neque proinde pati possum Curialem vestrum illo honore atque apparatu spoliari, quem tu illi hesterna nocte pollicebaris.

Hæc cùm primùm dixisset, desitum est diutiùs saltare, omnibus deinde imperatur, vt solito more locum capessant: cúmque iam omnes in summa expectatione essent, in hæc verba præfatur Octauianus. Cùm alia nonnulla præter ea quæ iam dicta sunt, (Illustrissima princeps) in nostro Curiali desiderauerim, promisso quodam obligari videor, aliquid vt vltrà adijcíam. Id ego quoad potero præstabo, non quòd omnia quæ dicenda sunt, recensere me posse existimem, sed vt hesternam illam suspicionem facilius diluam atque anteuertam: me nimirum Curiali viro aliquid posse adijci dixisse, non quòd ita esset, sed vt maiorem de eò omnibus opinionem afferrem. Aulicæ verò fœminæ laudes quoquo modo imminuerem. Ego itaque vt me huic horæ (quæ serior paulò est) accommodem, differam breuius: & vtilla, quæ ab istis nobilibus iamdudum dicta sunt (quæ valdè mihi arrident) ijsdem vestigijs insequar: Sic equidem sentio, eorum quæ bona dicimus, quædam simplicitèr & sua naturâ talia esse, vt temperantia, fortitudo, sanitas, ea postremò omnia, quæ mentes nostras pacatas & tranquillas reddunt: Alia verò respectu quodam & relatione ad aliud quippiam adhibita, & finis gratia, cui destinantur, vt leges, beneficia, diuitiæ, & eius generis infinita. Curialem itaque (si ita vocare absolutus fuerit, vti à Comite & Frederico delectibur) virum bonum & laude dignum arbitror: non suppliciter tamen & per se, sed propter finem ad quem actiones vniuersas dirigit. Nam si prosapiæ celebritatem, dignitatem, vrbanitatem, reliquáque tam liberalia exercitia sui solius causa expetat, nec eorum fructus ad alia propagetur; nulla ratio est, cur tantum studij atque iuduſtriæ imperfectæ curialitatis consecutione impendamus: immò nonnulla eidem iudicijs nostris attributa, scilicet saltatio, festiuitates, cantus, ioci, futilia omninò essent atque inania, & in tanto viro, vituperio fortasse quàm laude digniora. Quorsum enim isti tam curiosi ornatus? quò tripudia, quò tendunt choreæ? nisi vt cum mulieribus (etsi alij fortasse aliter sentiant) liberiùs versentur: quæ & animos effœminatos, & iuuentutem luxu & lasciuia defluentem reddunt. Vnde Italia in tantam ignominæ turpitudinem nuper sublapsa est, nemo vt iam pro patria sanguinem

Omnis Curialitas aliò referenda.

sanguinem effundere, nedum semet periculis obijcere audeat. Alia certè innumerabilia sunt, quæ pace bellóque multò sunt vtiliora, quàm ista tam mollis Curialitatis ratio. Verùm si omnia illius officia atque actiones bonum finem spectauerint, non est dubium, non modò animis nusquam officere, sed summa cum omnium commendatione prodesse. Hæc itáque perfecti Curialis meta, hic terminus est (de quibus nulla adhuc mentio incidit) ita in principis animum virtutibus ac benemeritis influere, liberè vt ei liceat, vbi volet cum eo conuenire atque colloqui: quod dum facit, veritatem illi in omni re necessaria intimidè significabit, nec periculum aliquod veritus, nec illius iracundiam; cúmque illum indecorè aliquid molientem viderit, liberè contradicat: tanta tamen humanitate, tantóque officij cultu, vt vel ipsa gratia (qua cum eo est) ab omni conatu nefario eundem deflectat, & ad virtutis tramitem facillimè deducat. Ita ille si eo ingenij acumine, suauitate, prudentia, cognitione sit (qua est ab istis hominibus nobis expositus) nullo negotio principi persuadebit, iustitia, liberalitas, magnanimitas, reliquæque virtutes bono principi quàm benè conueniant: vitia verò ijs contraria, quàm turpia & ignominiosa sint, quantúmque ab homine liberali abhorreant. Quocirca musica, iocis, oblectamenta, Curialitatis tantummodò flores sunt: principem verò ad virtutem incitare, eundem ab erroribus teterrimis reuocare, illi demùm verissimi illius fructus videri solent. Et quoniam benè agendi laus, duabus potissimùm rebus continetur, quarum altera in finis electione consistit, altera in illis, quæ ad finem sunt destinata: quisquis operam dederit, vt princeps nec assentatoribus, nec maledicis, nec vanis hominibus auscultet, ijsdémue circumueniatur, sed probos semper à malis & impuris discernat ac discriminet; ille meherculè finem longè præstantissimum propositum habet. Illæ verò virtutes, quæ Curiali nostro à nobis sunt attributæ, optima istius rei subsidia atque adiumenta esse possunt. Omnium enim vitiorum (quæ hodiè sunt principibus vsitata) terrima sunt, Ignorantia & philautia, quorum fons & origo mendacium est, id est vanitas dijs hominibúsque exosa: qua magnis viris nulla capitalior pestis esse potest; quoniam eorum summa plerunque penuria laborant, quorum maximam copiam haberent, id est, hominum integrorum, qui veritatem semper illis probitatémque inculcantes, vero amicorum officio fungantur. Inimici enim amore atque beneuolentia (quæ nulla in eis est) impelli non possunt, vt ista faciant, cùm omnia illorum facinora, summæ illis voluptati sint; quæ si non essent, supplicij metu reprehendere

Vanitatis incommoda

non auderent. Quòd si qui illis amiciores sint, liberum ad eos aditum atque ingressum non habent, & de eorum perinde, ac priuatorum erroribus dicere extimescunt: nonnunquam verò, vt chari atque intimi putentur, spreta amicitiæ lege, illis rebus liberè assentiuntur, quibus illi delectantur, etiamsi fuerint turpissimæ. Ita ex amicis paulatim assentatores fiunt, & vt lucrum aliquod ex ista familiaritate ferant, id vnum desiderant, semper vt placeant: cui auxiliaria quædam mendacia adiungunt, quæ rerum omnium sui præsertim ipsius inscitiam atque ignorantiam ingenerant. Summa istæc maximéque omnium infesta vanitas est, quæ illas menti stultissimæ tenebras offundit, vt ipsa de se intrinsecùs crassissimè mentiatur. Hinc illud est, quòd nihil magnates viri intelligant, quia in summa rerum licentia (quam secum vnà potestas affert) temulenti, in voluptatibus & delicijs immersi, in omni denique causa deuij, supini, hallucinantes videantur. Quorum iudicium cùm perpetuis oblequijs & veneratione præstringatur, cùm nemo reprehendat, nemo contradicat: in eam rerum omnium obliuionem atque ignorantiam prolabuntur, vt nihil officij, nihil opis, nihil consilij admittant. Hi cùm facillimam regnandi imperandique rationem existiment, nec in eo vel artis, vel literarum subsidia requirant, solam vim amplectuntur, eámque quam nacti sunt potentiam, confidentiùs retinent: eam demùm fœlicitatem existimantes: *Quicquid libet, licet.* Iustitiam itaque & rationem apertè nonnulli detestantur, quoniam libertati suæ frænos ex illis iniectos putant: nec satis sinceram voluptatem, nec satis solidum imperium arbitrantur, quod rationis & honesti limitibus coercetur. Illa enim apud eos opinio inueterata confirmatur: Verè dominum non esse, qui alterius cuiuscunque præscriptis obtemperat. Istis principijs deuoti atque consecrati, & sui amore iam penitùs deflagrantes, animi statim superbiam, vultúsque nubeculam induunt, vestes adduntlautissimas, aurum, gemmas, monilia: denique raro in publicum prodeuntes, authoritate, existimationéque apud vulgus ex eo maiore se fore sperant: immò tanquam mortales dij adorari volunt: cùm interim Colossis illis persimiles mihi videri solent, qui in superiori anno in Agonis profesto die Romæ sursum deorsum ferebantur. Qui cùm hominibus equísque ingentibus exteriùs similes essent, intus stipa, scruto, & lacinijs turgescebant. Colossis tamé in eo deteriores sunt, quòd illi suo pondere atque vi erecti consistant: hi adeò iniquis ponderibus examinantur, vt nec rectę rationis lineis, nec fundamentis æqualibus consistentes, sua se grauitate obruant, & ex alio in alium indies errorem incurrant. Nam inscitia falsáque

Epicurea fœlicitas, viuere vt velis

Colossi iactẽtes statuæ.

falsaq; opinione impliciti, dum se falli non posse suspicantur, dum potentiam suam sapientia quæsitam credunt, eò demùm insaniæ redeunt, vt in aliorum possessiones præcipitanter irruant; vímque pro voluntate, voluntatem pro ratione habeant. Istis si benè consultū esset, (quod illi ferre non possunt) si omnia diligenter cum prudentia perpenderent, regnandi potiùs cupiditatem abijcerēt, quàm regnum appeterent. Satis enim perspicerent, quàm plenum periculi & dedecoris esset, tū imperare, cùm populus suo principe multò esset sapientior. In musicis, in saltatione in equitando, parum scire nemini nocet: qui tamen imperitior est verecundia impeditur, ne istorum aliquid faciat. Verùm in repub. administranda quis imprudentior fuerit, omnia rerum discrimina, mors, ruinæ, incendia, vastitates, omnes denique pestes, & rerumpub. vlcera erumpunt: & multi tamen principes, in summa rerum ignorantia, ad regnorum gubernacula audacissimè accedunt, clauúmque non coram paucis tenent, sed aspiciente toto terrarum orbe: adeò enim alti & conspicui sedent, vt eorum non modò scelera, & flagitia, sed minimi etiam errores obseruentur. Cimonem siquidem memorię proditum est malè audisse, quòd vinum diligeret; Scipionē, quia somnum; Lucullum, quia epulas: sed vtinam per deos nostrorum temporum principes, cùm quid peccatum est, illud ipsum tot tantísque virtutibus expiarent, vt illi olim antiquissimi, qui sicubi errassent, dignis quibusdam viris nunc monentibus, nunc hortantibus nusquàm defuerunt; immò verò summa cum industria ad aliorum arbitrium, suam vitam atque mores effinxerunt: vt Epaminondas, Lysiæ Pythagorei: Agesilaus, Xenophontis: Scipio deniq; Panætij: atque alij innumerabiles. Verùm si ad nostros fortè principes, seuerus aliquis philosophus, aut alius quispiam accederet, qui apertè fine aliquo artificio tremendam veræ virtutis maiestatem illis ostenderet, bonique principis officium atq; mores describeret; non dubito quin ab eo, primo aspectu abhorrerent, quin cane peiùs & angue oderint, quin omnibus deridendum proponerent. Cùm igitur istius seculi principes, malis consuetudinibus, ignorantia, philautia sic deliraurint, veritatem virtutemq; vt amplecti facilè nō possint, cùm homines vanissimi atque assentatores, iniquissimis rationibus eorum beneuolentiam, familiaritatemq; aucupentur; præclarè Curialis noster fecerit, si ea (qua est) prudentia, regis ad se animum sic alliciat, liberè vt illi sine molestia, sine fastidio de rebus quibuscunq; cum eo conuenire & colloqui liceat. Quod quidē facillimè efficiet, si talis re ipsa fuerit, qualis est à Comite & Frederico descriptus, minimóque negotio in veri inuestigatione semper

cum eo versabitur: in cuius animum bonitatis naturam paulatim infundet, continentiam edocebit, magnanimitatem, iustitiam, temperantiam, virtutúmque omnium dulcem iucunditatem instituet. Qui cùm semel degustauerit, quantum suauitatis sub parua illa vitiorum profligandorum amaritudine lateat, (quæ nunquam dispendio, dolore, ignominia vacant:) tum illum summorum imperatorum exemplis confirmabit, quibus statuæ nunc æneæ, nunc marmoreæ, nunc aureæ, in locis publicis sunt positæ, vt & illis ad æternitatem valeant, & alijs ad virtutis calcar atque incitationem, qui honesta quadam æmulatione permoti, eadem laudis & & gloriæ trophæa insectentur. Ita aspera virtutis via, & frondium integumentis, & florum suauitate emolliendæ est: præsertim si summa sit imbecillitas eòdem contendentis. Istis accedant aliquando musica, nonnunquam arma, & equi, quandoque carmina, & inuenta amatoria, nihil denique omittatur, ex quo honestam voluptatem percipere possit: semper cum istis ludicris boni aliquid, & salutaris fallaciæ immiscens; vt medici acuti, qui cùm teneris infantibus amarum aliquid ministrant, vasis semper orificium, dulcedine quadam perfundunt. Curialis itaque si in omni loco, tempore, atque exercitio voluptatis inuolucra in istum finem accommodet, facilè quidem proposito tam honestè optato potietur, maioremque ex eo quàm ex alia re quauis laudem atque remunerationem promerebitur: quoniam in tota hac rerum vniuersitate bono principe nihil melius, flagitioso verò nihil inutilius. Nulla itaq; pœna, nullus cruciatus, Aulicis illis satis magnus est, qui honestis, iucundisque consuetudinibus tanquam velo aliquo vtuntur, quo principem occultè corruptum, ad vitia & improbitatem seducant, cùm se illi istis modis semel insinuauerint. Illi enim non vnicum vasculum ex quo tantùm vnus, sed ipsum fontem ex quo omnes bibunt, veneno inficiunt. Hìc quasi nihil præterea dicendi esset, tacuit paulùm Octauianus. Verùm Gasparus, non video (inquit) quomodo istam animi bonitatem, continentiam, reliquásque virtutes, quas Curiali docendi is præscribas, edisscere aliquando possimus: ego illas diuinitus vel à natura, vel à deo aliquo concessas arbitror. Nemo enim adeò intemperatus & iniustus, adeò improbus & flagitiosus est, quin si ab eo quæratur, talem se esse denegabit: omnes contrà iusti, continentes, probi haberi volunt: quod ita non esset, si virtus disci posset. Nihil enim est cur pudeat id nescire, quod nunquam ediscere studuisti: sed turpe fœdúmque ducitur eo carere, quod natura plerunque elargitur. Vnusquisque proinde naturalia tam animi quàm corporis vitia, summo studio

Virtus suauiter docenda

ab

ab oculis remouet: vt in cœcis, claudis, incuruis, reliquísque natura malè infignitis, licet cernere. Nam ea etsi naturæ errori ascribi possint, vnusquisque tamen eadem videri non vult: quoniam quasi signum aliquod, & occultum ipsius testimonium videtur, aut imperfecti animi, aut deprauatę voluntatis. Istam certè sententiam, Epimethei fabula confirmat, qui cùm naturæ dotes distribueret, homines earundem cæteris omnibus animantibus indigentiores reliquit: vnde artificiosam illam sapientiam, qua victum homines, cultumque acquirunt, à Minerua & Vulcano furtim Prometheus abstulisse dicitur. Neque tamen politicam illam prudentiam habebant, qua se in vnum locum congregatos mœnibus atque ciuitatibus continerent: quoniam eandem Iupiter alta turre repositam, firmissimis excubijs custodiuit, quæ Prometheo tantum terroris iniecerunt, vt propiùs accedere non auderet. Iupiter tandem hominum miserius, qui moralis virtutis defectu conuenire non possent, sed per agros dispersi, ferarum immanitati expositi erant, Mercurium in terras cum Iustitia atque Verecundia legauit, vt istis duabus & ciuitates exornaret, & ciues in vnum cogeret. Neque verò istas ille tanquam artes, mortalibus concessit, in quibus vnius scientia (vt potè medicina) multorum inscitiæ medetur, sed vnicuiq; fortem sine discrimine infudit: lege etiam cauit, vt qui nihil iustitiæ, nihil pudoris haberent, tanquam capitales Reipub. pestes, morte præciderentur. Istæ igitur virtutes naturaliter hominibus sunt inditæ & infusæ, nullis præceptis, nullis institutis, nulla scientia perdiscendæ. Arridès hìc leuiter Octauianus, tùne (inquit) Gaspare, homines tam infœlice & peruerso iudicio natos putas, vt cùm arte atque industria, vrsorum, Leonum, luporum feritatem mansuefecerint: cùm volucres natura vagas, atque celeres, huc illuc, quoquò velint, circumuolitare faciant; cùm eas è syluis atque libertate, in laqueos & seruitutem cùm velint alliciant, eodem artificio sibi ipsis prodesse, animósque perfectiores facere non posse existimas? Hoc perinde esset, ac si medici leuissimos vngiuum ac gingiuarum dolores summa solercia curarent, febres interim, pleuritides aliasq; ægritudines truculentissimas contemnerent. Quod quantum cum ratione dissideat, quiuis apertè viderit. Ego sanè morales virtutes omnino à natura datas non opinor: nihil enim subitò in contrariam naturam degenerat. Nam lapidem etsi millies sursum summa vi proieceris, nusquàm efficies, vt sursum se tendat: ita virtutes istæ, si nobis sic essent naturales, vti lapidi sua grauitas, nunquam herclè vitijs assuescere possemus. Ne vitia quidem ipsa sunt isto modo naturalia, quæ si essent,

Epimethei fabula.

virtutibus nunquam liceret imbui: tum in eo permagni errores essent, si propter ea mala plecteremur, quæ natura nobis sine nostra culpa cumulauit: peccarent etiam leges, quæ præterita corrigere non debent (cùm facta, infecta esse non possint) sed futura potiùs prospicere, vt nec in posterum delinquatur, nec malo delinquentis exemplo alij inquinentur. Sed ita virtutes atque vitia quodammodo discuntur, quoniam ad vtraq; aptos natura nos procreauit: vtriusq; deinde consuetudine habitus in nobis acquiritur, secundùm quem quoties operamur, vel studiosi sumus, vel vitiosi. In ijs, quæ nobis sunt naturalia non est ita. Primùm enim in nobis est facere: deinde ea facimus, vt in sensibus: audire enim, videre, sentire priùs possumus, quàm audiamus, videamus, aut sentiamus. Hæc fortasse posteà disciplina cultiora in nobis atque ornatiora redduntur. Vnde pædagogi quicunque approbati & periti sunt, non literis solùm pueros sed decenti quadam actione, loqui, edere, bibere, mouere instituunt.

Aristotelis Ethicis.

Quocirca in virtutibus quemadmodum etiam in artibus magistro aliquo opus est, qui erudiendo, hortandoq; ad morales virtutes nos excitet (quarum semina in animis nostris inclusa & sepulta habemus:) deinde quasi frugi agricola, eadem excolat, vias quasdã eisdem patefaciat, spinas loliumq; libidinum nostrarum radicitùs euellat, quæ animos nostros ita sæpè obscurant, atq; suffocant, vt nec flores illos nec fructus fœlices producere possint, qui soli in mentibus nostris pullulare debent. Atque ista quidem ratione iustitia nobis atq; verecundia naturaliter insunt, quas tu Iouem ais ex æquo in terras omnibus immisisse. Verùm quemadmodum corpus quantumuis robustissimum, si absque oculis hùc illùc moueatur, labi necesse est, atq; decidere: ita virtutes istæ, quarum facultates atq; igniculos in animis nostris habemus, nisi disciplina adiuuentur, in nihilum plerunque recidunt. Nam si earum actionibus vti velimus, si perfectum habitum consequi, sola natura non sufficiet, sed rationis & iudicij subsidia adiungenda sunt, è quibus & lumen aliquod in animo appareat, & ignorantiæ vela (quæ errorum mater est) penitùs detrahantur. Nam si boni & mali natura penitùs nobis perspecta esset, bonum semper eligendum, malum repudiandum putaremus. Virtutem itaq; prudentiã quandam & quasi boni electionem; vitium verò imprudentiam, ignorantiam, deprauatum iudicium licet appellare. Homines enim malum non eligunt, quod malum esse opinentur, sed falsa bonitatis specie atque effigie decepti. Multi tamen sunt (inquit Gasparus) qui cùm satis sciant, malum nihilominùs agunt, præsentem voluptatem futuris

futuris ſupplicijs præponderantes: vt latrones, homicidæ, ſicarij, & id genus nepotes alij. Vera quidem voluptas (inquit Octauianus) ſemper bona eſt, & verus contrà dolor perpetuò malus: ſed illi valdè cœcutiunt atque delirant, dum inanes voluptates pro ſynceris inſectantur, & veriſſimos dolores pro fictitijs refugiunt. Vnde ex adulterina quadam iucunditate, in infeſtiſſimas acerbitates prolabuntur. Ars itaque illa quæ verum à falſo diſcernere facit, ediſci poterit. Ea verò virtus quæ illud quod re vera bonum eſt, ab eo diſcriminat, quod ſpecie tantummodò tale eſt, veriſſima ſcientia appellari poterit: cùm ignorantiam propellat, quæ (vt modò dictum eſt) errorum omnium origo eſt. Hic Petrus Bembus, neſcio (inquit) Octauiane, quomodo tibi Gaſparus concedat, flagitia ab ignoratione profluere, ſcientéſque nos & prudentes non peccare, in vera fictáque voluptate & dolore decipi. Incontinentes ſiquidem recta ratione indicant, nuſquàm ignorant. aliò libidinem, aliò officium impellere: ſed ſummo impetu reluctátes, appetitum rationi opponunt. Vnde acerrimæ illæ voluptatum, dolorúmque cum iudicio contentiones exoriuntur: deniq; ratio auidiſſimis deſiderijs quaſi vento & marinis tempeſtatibus cõcuſſa, relicto clauo atq; anchora, fortunæ ſe & periculorum incertitudini committit. Incontinentes igitur ſuſpenſo & hæſitanti animo labuntur, & (vt dici ſolet) vis trahit inuitos. Quod ita non eſſet, niſi certò cognoſcerent, malum id eſſe quod agunt: ſpreta enim & contempta ratione, præcipites appetitui ſe traderent, iámque non continentes, ſed (quod multò eſt deterius) intemperantes eſſent. Incontinentia enim quaſi mancũ eſt, & diminutum quoddam vitium, quoniã rationis aliquid admiſtum habet. Continentia verò virtus imperfecta, quoniam perturbatione aliqua tanquam procellis agitatur. Quocirca incontinentiæ errores (vti mihi videtur) ab ignoratione proficiſci dici non poſſunt; aut eos falli, & proinde minùs peccare: cùm nihil certiùs ſciant, quàm ſeipſos grauiter delinquere. Tum Octauianus: ſatis meherculè artificioſum (Bembe) argumentum; ſed vide ne ſpecie, quàm re ipſa melius. Nam incontinentes etſi in ſumma ambiguitate & ſollicitudine peccent, ratioq; in ijs impotentiùs contra libidines digladietur, deq; vitia omnia mala eſſe cognoſcant: ſcientia tamen illorum inuolucris quibuſdam obtegitur, nec ita (vt eſt neceſſe) exactè intelligunt; in iiſque leuis potiùs opinio, quàm certa cognitio videtur, quoties in illis ratio affectionibus turpiter concedit. Hic ſi vera ſcientia ineſſet, nihil ſceleris, nihil peccati foret. Nam quoties appetitus iudicium vincit, inſcitiæ ſemper miniſterio adiuuatur. Neque ſanè cognitio per-

Vitium occultum non eſt occulta impotentia. Ariſt.

fecta,ab affectione(quæ corporis magis quàm animi est)superari poteſt:quæ ſi rationem audiret, virtus eſſet,ſin repudiauerit,in vitium degenerat. Sed ea rationis ſemper vis eſt, vt ſenſus noſtros mirificè penetrans, ferè obtemperantes faciat, ne ignorantia aliquando in ſuas poſſeſſiones irrepat: vt etiamſi ſpiritus,oſſa, nerui rationem in ſe non habeant,in omni tamen animi permotione,in qua imaginatio ſeipſam erigit,& ſpiritibus quaſi frænos quoſdam remittit, omnia cõfeſtim membra in promptu ſunt,pedes vt eant, manus vt apprehendant,reliqua vniuerſa vt faciant,quicquid mens præceperit. Hæc in illis manifeſtè perſpiciuntur, qui nauſeantem aliquem cibum & faſtidioſum comedunt ita delicatè conditum, vt guſtui iucundiſſimus videatur: eundem cùm qualis ſit poſtea intelligant, non ſolùm cum dolore & faſtidio ab eo abhorrent, ſed animo cum corpore è veſtigio conſpirante, illam continuò euomunt & eijciunt. Hic cùm plura dicturus Octauianus videretur, interrupit illius orationem Iulianus, & ego te(inquit) Octauiane(niſi malè intellexerim) continentiam virtutem quandam imperfectiorem dixiſſe memini, quoniam perturbationibus vndique ſepta,atque obſeſſa eſt. Quod ſi ita ſit, ſi acerrima in animis noſtris iudicij cum appetitu concertatio ſit,virtus illa quæ poſt tot pugnas,tantáſque tempeſtates rationi victoriam reportat iure optimo perfectior videtur, quàm illa, cui nulla vis appetitus, nulla deſiderij auiditas, nulla libidinis flamma reſiſtit. Animus etiam ille in quo inhæret,non tam virtutis amore à vitijs abſtinet, quàm quia nullis voluntatis illecebris impellitur. Vtrum obſecro(inquit Octauianus)imperatorem magis ſtrenuum diceres, illúmne qui ſe ſuaq; omnia aperta pugna periclitatur,& hoſtem tamen ſuperat; an eum,qui virtute atque ſcientia ita paulatim omnes illius neruos præcidit, vt cum eo periculosè confligere non poſſit? Laudabilior certè eſt (inquit Iulianus) quiſquis maiore ſecuritate vicerit, dum iſta victoria, ex aduerſariorum tarditate atque inertia non profluxerit. Placet hercle iudicium(inquit Octauianus:) nam ea continentiæ ratio eſt, vt illi imperatori perſimilis ſit, qui cùm inimicis viriliter dimicat, eoſdem quantumcumque validos & inſtructos profligat,tamen non ſine aliqua nota atque periculo. Temperantia verò ab omni moleſtia immunis atque libera, cum eo conferenda eſt, qui ſine ſudore atque ſanguine triumphat. Omnes enim libidinis igniculos in ſuo regno non ſolùm mitigauit, ſed penitus etiam extinxit: vt princeps vſu rerum ſapiens,cum bellum ciuile increbuerit,omne malum inteſtinum diſſipat,atque diſſoluit,ſceptrumq; rationis imperio committit. Ita virtus iſtæ mentem

Continentiæ & temperantiæ comparatio.

mentem subitò non distrahit, sed tempestiuè placabili quadam suasione ad honestatem allicit, quietam & securam reddit ex omni parte, æquabilem, & temperatam: nullum in ea dissidium, nulla contentio, nihil impatiens, omnia libera, pacata, tranquilla, omnia rationis monitui obsequentia, vt agni tenerrimi, qui matrem ad latus quoquò eat, insequuntur. Hæc itaq; virtus omnium lõgè perfectissima, plus quàm cæteræ omnes principem exornat, cùm ex alijs pluribus enascatur. Nescio profectò (inquit Cæsar) num principibus conueniant virtutes illæ, quæ ab ista temperantia profluunt, cùm affectionibus animum liberent; sed Monacho aut Heremita quopiam non indignas putarem. Gubernatores enim cùm animosi, liberales, magnifici fuerint, si iram, odium, beneuolentiam, indignitatem non ostendant, non video qua authoritate apud plebem, militesq; existant. Non dico temperantiam (inquit Octauianus) omnes funditùs ex animo affectiones, radicitúsque euellere (neque enim hoc vtile esset, cùm aliquid in eis boni insit) sed tumultuantes tantummodò turpésque perturbationes rationi subijcere. Quòd si vt omnem animo molestiam exueremus, omnes etiam affectiones abijceremus; perinde esset, ac si publico edicto vinum interdiceretur, ne fortè in vinolentiam & ebrietatem incidamus; neue aliquando curramus, quoniam aliquando currentes corruimus. Equorum domitores intuemini, num illi equum à cursu atque saltu deterreant, an id potiùs tempestiuè ad Equisonis arbitrium fieri velint? Affectiones itaque temperantia limatæ virtuti suffragantur. Nam & ira fortitudinis cotícula est, & odium improborum iustitiæ desiderium est, idémque in reliquis contingit: ita si omnes è medio tollerentur, imbecillem & vacillantem rationem relinquerent: tanquam nautam qui ventis destitutus, summa tranquillitate nauigare non potest. Noli itaque mirari (Cæsar) si è temperantia nonnullas virtutes enatas dixerim. Nam cùm istum vndique concentum plusquàm musicum animus habeat, veram facilè fortitudinem induit, quæ illum & omnibus periculis liberat, & supra istam mortalitatem intrepidum, & animi passionibus incõcussum facit. Accedit eòdem iustitia tanquàm virgo incorrupta, eademq; modestiæ amica, bonitatis mater, virtutum regina, quæ omnia agenda præcipit, fugienda declinat, omnium reliquarum actiones, quasi tua fabrica perficit. Eam quicunque habet, non sibi solum, sed etiam vniuersis prodest, verum vt videatur antiquum illud: Ipsum Iouem sine illa regnare non potuisse. Accedit etiam magnanimitas, quæ omnia reliquis in rebus mediocria, maiora effecit: verùm ipsa per se nusquàm solet

consistere, cùm qui alias virtutes non habeat, verè magnanimus esse non possit. Huius moderatrix prudentia est, quæ in boni electione consistit. In ista tam fœlici atque aurea catena, liberalitas, magnificentia, veri honoris cupiditas, mansuetudo, comitas, affabilitas, multæq; aliæ (quarum nunc non est narrandi locus) suauissimè coniunguntur. Verùm si illis vestigijs Curialis noster insistet, quæ nos illi iam antea proposuimus, istas facilè omnes in principis sui animo defixas atque inhærentes reperiet, quæ illos flores, fructusq; proferent, vt nullis hortis, nullis viridarijs similes inueniantur: ipse verò sibi ipsi magnoperè in hoc vno satisfaciat, cùm se meminerit, non huiusmodi fortunę ludibria dedisse, qualia alij homines leuissimi dare solent, non aurea atque argentea vasa, non vestes, non monilia, non eius generis alia (quibus & ille indiget qui dedit, & ille abundat qui accepit) sed illam virtutem, qua nihil hominum generi diuinius contigit: nimirum rectam gubernandi, imperandique rationem, quæ & sola homines beare potest, & aureum illud denuò sæculum reducere, quod olim (ferunt) regnante Saturno in terris fuisse.

Vnius imperium præstantissimum.

Hìc cùm paulùm Octauianus quasi respiraturus consisteret, quam obsecro (inquit Gaspar us) fœlicissimam gubernandi rationem existimas? Quænam illa est, quæ ad aureā illam (quam dicis) ætatem facillimè conduceret? regnum ne, an verò forma Reipublicæ aliqua? Ego sanè (inquit Octauianus) boni semper principis imperium reliquis omnibus anteponerē, quoniam naturæ videtur conuenientius, & (si parua magnis licet conferre) ipsi Deo simulius, qui vnus soluśq; gubernat omnia. Sed vt illud tam altum omittamus, in ijs omnibus, quæ humana prudentia atq; industria conficiuntur (vt exercitus, naues, ædificia) vnius arbitrio omnia cōmissa videmus. In corporibus verò nostris omnia membra sic reguntur, quemadmodum vni cordi videtur. Deindè peræquè mihi consentaneum videri solet, homines vnius imperio perinde teneri, atque cætera animalia: quorum pleraq; naturæ instinctu, vni alicui obsequuntur. Cernos intuemini, grues, aliáque volatilia infinita, si principem semper aliquem non proponant, quem solertissimè insequātur. Apes verò quasi rationum momentis adductæ, tanta reuerentia, atq; sedulitate regem obseruant, vt cum obsequentissimi totius mundi nationibus conferendæ videantur. Quæ quidē vniuersa istuc innuunt: Principis vnius imperiū magis esse secundùm naturam, quàm Rempublicam. Hìc Bembus, at contrà (inquit) mihi videri solet. Nam cùm omnes homines natura liberos procreauerit, æquum non est tantum illius beneficium nobis iniurio

sus extorqueri,& vni alicui plusquàm cæteris omnibus conferri: quod in monarchia contingit, quum in ea populus seruituti ferè sit obnoxius,& contrà in omni Republica bene constituta præcipua libertatis cura habeatur. In iudicijs verò atq; deliberationibus faciliùs vnius quàm multorum opinio fallitur,vel amore,vel odio, vel ira,vel libidine: quæ in vno aliquo facilè incenduntur, in multos verò dispersa citiùs languescunt. Illa verò volucrum,& ferarum exẽpla,nullo pondere nituntur. Nam nec Cerui,nec Grues, vnum eundémque sibi semper præficiunt, sed alterna quadam vicissitudine, iam hunc, iam illum insequuntur: quod non tam regni, quàm Reipublicæ speciem in se habet. Nam illa demùm vera libertas est, cùm certis vicibus parent homines, atque imperant. Illud etiam quod de apum rege dixeras, parui momenti videtur: quoniam non sui, sed alterius cuiusdam generis illorum Rex est. Itaque qui dignum aliquem reliquis præficere velint,ex altero genere & nobiliore natura aliquem delibare oportet. Pecudes enim atque armenta,pecudi aut bruto non obtemperant,sed pastori aut bubulco;qui præstantiori indolè atque ingenio est. Istis ego rationibus adductus,Rempublicam regno magis expetendam dijudicare soleo. Ego huic opinioni tuæ (inquit Octauianus) vnico tantùm argumento occurram. Tres tantummodò sunt hominum regendorum rationes, prima Monarchia siue regium imperium est: secunda, Aristocratia,id est,optimarum potestas: tertia,Democratia, seu popularis administratio. Eæ verò Rerumpub labes,illa vitia, eæ corruptelæ, illæ pestes, quibus istæ sunt obnoxiæ (cum sint omninò contrariæ) istis nominibus designantur: Monarchia degenerat in tyrannidem; Aristocratia, in Oligarchiam, id est, paucorum diuitumq; potentiam; Democratia,in confusam quandam & tumultuatem totius plebis sine ordine administrationem. Harum trium tyrannis est omnium infestissima, atque deterrima, quod infinitis rationibus licet ostendere: & proinde consentaneum est Monarchiam esse optimam, quoniam pessimæ est opposita. Nam contrariorum (vt scitis) contrarij sunt effectus. Illi verò quod de libertate obiecteris, id respondeo, eam non esse veram libertatem, Viuere vt velis: sed pro legum synceriſſimarum præscripto, atque norma spiritum ducere. Neque verò obtemperare minùs naturæ congruum, vtile, aut necessarium est, quàm imperare. Immò ab ipsa natura quibusdam ista conditio imposita est, vt pareant;alijs verò,vt imperent. Certum herculè est,duo esse gubernandi genera; alterum herile est, & violentum, vt domini in seruos, animi in corpus: alterum mite & placidum, vt boni prin-

Rerumpub. species.

cipis in ciues legum ministerio, rationis etiam in appetitum. Vtrunque certè vtile, quoniam & corpus animo, & appetitus rationi vt obtemperent, ab ipsa natura informata videntur. Permulti sanè homines sunt, quorum omnes actiones operationesq; ad corpus tantùm spectant: hi à bonis studiosisq; hominibus tantum differunt, quantùm corpus ab animo; & quanquam rationis capaces sint, eam tamen facie tantummodò atq; effigie cognoscunt, cùm illam nec possideant, nec fruantur. Isti naturaliter serui, atq; mancipia sunt, quos si penitùs interspexeris, seruitutem illis, quam imperium, vtiliorem iudicaueris. Quomodo igitur illis imperandum est (inquit Galparus) quos natura seruili ingenio non instituit, sed liberali, & ad virtutem propenso? Ciuili nimirum illo, placabili, atque regio imperio, respondit Octauianus: quibus non iniquum fuerit illos magistratus delegare, ad quos natura eosdem aptos effinxerit, vt hominibus aliquando minoris prudentiæ imperent: ita tamen vt merum præcipuúmque imperium, soli principi inuiolatum reseruetur. Tu verò cùm vnius mentem, sensúmque faciliùs quàm multorum iudicium corrumpi diceres, illud etiam meminisse debueras, vnum faciliùs probum, sapientemq; virum reperiri, quàm multos. Neque sanè desperandum est, principem illum vnum, bonum virum & prudentem fore: nam cùm nobili familia sit, quid ni sua natura ad virtutem procliuis sit, & eximia maiorum memoria allectus, & honestis studijs à teneris annis educatus? & quanquàm hominis naturam non reuincat (quod tu aptum exemplo vis fieri) tamen si liberaliter instructus, si optimis præceptis imbutus, si illo artificio suffultus fuerit, quo isti nobiles Curialem exornarunt, scilicet prudentia, fortitudine, temperantia, iustitia, liberalitate, denique si maiestate, pietate, misericordia, non minùs hominibus charus fuerit quàm ipsi Deo (cuius beneficio istas tam heroicas virtutes cumulatè consecutus est) non est dubium quin & naturæ communis limites superare, & istam mortalitatem excedere, & inter mortales semideus esse videatur. Deus sanè illis principibus minimè delectatur, qui cum magnitudine & potentia imitari student, quique ab hominibus adorari volunt (sunt illi quidem superis ridiculi) sed ijs potiùs, qui in summa rerum omnium potestate & licentia, pietati ac sapientiæ student: quarum ope, cùm & satis benè sciant, & satis benè velint, tanquàm ministri fidelissimi, ad reliquorum vsum atque commodum suas dotes atque beneficia elargiantur, quæ paulò anteà ab illo solo acceperunt. Quemadmodum itaque in illo cœlesti globo, sol, luna, reliquáque sydera, tanquam in speculo aliquo

De

Dei similitudinem mundo commonstrant:ita in terris multò magis expressam illius effigiem principes illi habent,quicunq; illum syncerè venerantur atque amant, quique clarissimum illud illius iustitiæ lumen populo exhibent, non sine vmbra quadam supremæ illius rationis & cœlestis intellectus. Cùm istis Deus diuinum aliquid cõmunicare non dedignatur, iustitiam infundit,integritatem,æquitatem,aliaq; ita sublimia,vt à me nominari non possunt: cùm illius mirificam deitatem illustrius nobis repræsentant,quàm vel illud admirabile solis lumen, vel illa perpetua cœli circumgyratio, vel multiplex ille stellarum cursus & incredibilis operatio. Illius itaque solius nutu, populus principis custodiæ committitur,quo maior illius cura atque animaduersio esse debet,cùm vicariam Deo operam impendat, eique ratio exquisita reddenda fuerit: immò verò in omnem rem,atque actionem ita diligenter excubare debet,ita plebem sollicitè diligere, vt illius emolumenta atque incommoda, sua existimet; illius incolumitatem, vitæq; conditionem proprijs semper commodis anteponat. Principem itaque non solùm ipsum probum esse oportet, sed reliquos etiam probos efficere; vt Architecti norma, quæ non tantùm ipsa recta est & æqua, sed cætera etiam omnia rectiora, atque planiora facit. Illud enim vel maximum boni principis argumentum est, cùm plebs virtuti,atq; bonitati incumbit. Illius enim vita ciuium regula atq; lex est, ad cuius se mores & ingenium cõponunt vniuersi. Illud interim malè cohæret,vt vel is qui in summa insciitia, & ignorantia est, alios doceat, vel qui nullo modo autoridine contineatur, alios officio contineat: aut qui ipse in præceps sæpius ruat, alios teneat, & sustentet. Quisquis itaq; istæc munera syncerè exequi desiderat,sapientiæ omni industria inuigilet:deinde omni in re rationis leges diligẽtissimè teneat,easq; non chartis inscriptas, non ære insculptas: sed animo defixas habeat, tã quam familiares quasdam atq; intimas suijpsius partes, vt illam dies noctésque omni tempore, omni etiam loco illarum perturbationum turbulentissimarum admoneant,quibus mentes intemperatæ exagitantur: quæ nunc quasi alto ignorationis somno consopitæ,nunc cœcis libidinibus distractæ,eas turbas patiuntur,quas nonnulli solẽt extimescere, dum per insomnium prodigiosa quędam, & horrenda terriculamẽta persentiunt: quorum quo maiores desideriorum faces sunt,eo semper truculentiores molestiarum flammæ apparent. Nam principi cùm quicquid libuerit libet,periculum est, ne id semper velit, quod non debat. Præclarum itaque Biantis illud est: *Magistratum virum indicat.*

Princeps bonus Dei effigies.

Nam vt in vasculis rima aliqua sit, dum vacua sunt, haud facilè deprehenditur; cùm plena sunt ſtatim effluunt, vitiumq; indicant: ita malus animus ægritudinem vix vsquàm explorat, nisi cùm in summa dignitate constitutus fuerit. Oneros am enim imperij vim sustinere non poterit, cùm seipsum, id est, rationem deserat; cùm vndique superbia, ira, fastidio, tyrannide, ambitione turgeat; cùm probos, sapientes q; deijciat, & iniquissimum quenque efferat; cùm nullas amicitias, nullos congressus, nullum consilium ferre possit; cùm neminem æstimet nisi exploratores, homicidas, delatores, vt hominibus & metum terroremq; incutiant, & debiliores faciant, dum inter eos factiones contentionesq; enutriant. Vnde incommoda incredibilia, vastitates, ruinæ, interitus consequuntur; nonnunquam etiam tyrannis ipsis timor quidam perpetuus. Nihil enim principes boni sibi ipsis solent metuere: sed ne quid mali ciuibus contingat. Tyranni etiam eos præcipuè verentur, quibus imperant. Et proinde quanto maior ciuium numerus est, quoq; illi potentiores sunt, eò timent vehementiùs, eò plures habent inimicos. Quanta quæso animi anxietate, quanto timore Clearchus ille tyrannus Ponticus in foro, theatro, in conuiuijs, locisq; publicis interfuit, cùm in cista obseratus (vti memoriæ proditum est) semper ferè dormierit? Quid de Aristodemo Argiuo dicam, qui lectulo tanquàm carcere & vinculis vsus erat? Nam intra palatium, minutissimum quoddam latibulum construxit, ab omni domus parte disiunctum, & in aëre adeò altè suspensum, vt eò sine scala ascendere non posset: ibi cum meretricula pernoctabat, cuius mater vnoquoq; vespere scalam auferebat, eandemq; summo mane reduxit. Huic omnino contraria boni principis vita debet esse, libera, secura, non minùs ciuibus, quàm sibi ipsi chara, & politicis actionibus & contemplatiuis studijs tantum dedita, quantum multitudinis vtilitati videbitur conducere. Tum Gasparus: Quam obsecro vitam (Octauiane) principi conuenientiorem existimas, moralémne & practicam, an speculatiuam & intelligentem? Subridens hìc Octauianus: tu fortasse adeò me mihi placere existimas, vt me curialem nostrum putem, qui adeò multis scientijs ornatus, harum vnaquaq; exactissimè vti cognouerim. Reminiscere (quæso) multas illi virtutes ab istis dominis attributas esse, quas ego in me nunquam agnoui. Primùm itaq; in eo inuestigando demus operam: nam & in ista quæstione, & in reliquis omnibus principem bonum spectantibus, ego illi libentissimè concesserim. Credo equidem (inquit Gasparus) aut parum tibi deesse eorum, quæ Curiali nostro sunt attributa: aut si quid absit, musicam id potiùs esse

Malus animus felicitatem ferre non potest.

Clearchus tyrannus.

Aristodemus.

esse & saltationem, reliquaq; nullius ponderis ludicra, quàm vel principis instituendi rationem, vel veræ curialitatis formam. Non sunt herclè parui momenti (inquit Octauianus) quæcunq; ad principis beneuolentiam atq; gratiam conciliandam valent: eadem (vti iam antea diximus) cognita atq; perspecta esse debent, priusquam illius animo virtutē inserere conemur, quæ gradibus quibusdam ediscenda est, tantumq; semper prodest, quantum obest ignorantia, quæ & vitiorum mater est, & sui ipsius amorem ingenerat. Satis itaque iampridem dixisse mihi videor, & plus etiam fortasse quàm vobis promiseram. Tanto tibi nos deuinctiores efficies (inquit Ducilla) quanto tu plus quàm pollicitus es, præstiteris. Quocirca ne pigeat Gasparo hac in re satisfacere: & principem tuum amabò vlteriùs instituas, si alijs præceptis indigere putes, finge te illi iam nunc esse charissimum, libereq; licere, quicquid libuerit, persuadere. Arrisit hìc Octauianus, & si ego (inquit) principis cuiusdam mihi satis iam cogniti fauorem concihassem, non dubito, quin eundem liberè loquendo quàm citissimè amitterem; & priusquàm ille docendus erat, necesse esset me aliquid dicere. Sed quoniam vestræ amplitudini ita placet, vt in ista quoq; re Gaspar respondeam, id dico: Principibus vtramque vitam esse necessariam: magis tamen contemplatiuam, quoniam illa in duas partes distribuitur; quarum altera rectè cognoscit, & dijudicat, altera benè & cum ratione illi imperat, qui loco & tempore officiosè obtemperare debet. Atque id quidem est quod dux Fredericus solitus est dicere: *Illi semper morem geri, qui nouit imperare.* Illud verò Imperare, præcipuum semper regis munus est, & nonnunquam tamen dum res agantur, necesse est eos ipsos interesse, & oculis (vt aiunt) præsentibus negotia perlustrare, eadem per seipsos nonnunquam exequi, quæ *Praxis* & actionis pars est. Verùm actiuæ vitæ finis atque terminus speculatiuus esse debet, vt belli pax, laborum quies atque tranquillitas. Probi itaque gubernatoris officium est, illis legibus atque decretis ciues instituere, vt in otio sine periculo, & in pace cum dignitate possint viuere. Multi enim principes, multæ Respublicæ fuerunt, quæ bello, & contentione cùm essent florentissimæ, sublatis belli incendijs, omnem subitò potentiam, splendorémque amiserunt; non secùs ac ferrum, quod sine vsu & exercitio rubigine plerunque consumitur: cuius nulla alia ratio est, nisi quòd recta pacis instituta non habeant, otiique beneficio frui non possint. Neque sanè natura videtur permissum, semper vt bella geramus, nisi pace (tanquam fine) proposita. Etsi quorundam principum iste animus est, vt nullos se fore arbi-

Ignorantia vitiorum mater.

Oculus Regis iustitiæ custos.

trentur, nisi finitimos quosque subditos sibi habeant; populumq; bellica quadam feritate enutriant, vt alios spolient, alios depopulentur, nonnullos interimant: istiq; immanitati tanquam virtuti cuipiam mercedem constituunt. Vnde apud Scythas consuetudo inualuit, vt qui hostem aliquem non occidisset, solennibus epulis cratêra quadam vnà cum socijs bibere prohiberetur. Alijs verò regionibus mortuorum sepulchris tot lapides quadratos pyramidis in morem (quos obeliscos vocant) solebant erigere, quot ij qui sepulti erant, aduersarios occidissent. Et hæc omnia in eum finem, vt homines strenui & bellicosi cùm fierent, alij alijs imperarent: quod infinitum in se aliquid habet, cùm semper aliquid restet, nisi totus terrarum orbis (quod fieri non potest) sub iugum mittatur. Neque verò naturæ legibus valdè consentaneum videtur, quæ id nobis in alijs placere non vult, quod in nobis ipsis minimè approbamus. Populum itaque princeps bellicis rebus instituet non propter dominandi libidinem, sed vt se meliùs defendat ab iis, qui vel seruitutem vel iniuriam minitantur, vel vt tyrannos exterminet, vel vt eos liberos reddat qui sunt iniuriosiùs tractati, vel vt eos in seruitutem redigat qui sunt naturâ serui, quos summa humanitate, pace, atque otio gubernabit. Huc totius imperij iura, huc iustitia spectare debet, vt viri flagitiosi pœna plectantur: non odio aliquo, sed ne mali ampliùs existant, neue bonis hominibus sua turpitudine infestiores fiant. Iniquè enim comparatum esset, vt in bello (quod ipsum per se malum est) magnifici & sapientes habeamur: in pace verò (qua nihil melius) crassi, supini, otiosi, adeóque insulsi simus vt tanto bono frui non possemus. Quemadmodum igitur in bello vtilibus, ac necessarijs incumbendum est, vt sine, id est, pace potiamur: ita in pace (cuius finis est securitas) honestati studendum, quæ vtilitatis finis videtur. Ita & ciues boni erunt, & princeps plures habebit, quos præmijs atque laude, quàm quos pœnis afficiat: & regnum vtraque ex parte fœlix erit, dum non imperiosa gubernatio sit, vt domini in seruos; sed lenis & pacata, vt patris in liberos. Hic Galparus, intelligerem (inquit) idque perlubenter, quænam illæ virtutes sunt, quæ foris vtiles & necessariæ, domi verò honestæ videantur. Omnes meherculè (inquit Octauianus) bonæ sunt, omnes percommodæ, quoniam bonum finem spectant. Verùm in rebus bellicis primas partes fortitudo habet, quæ passionum imbecillitate animum sic exonerat, vt periculum non modò non extimescere, sed contemnere etiam putetur. Eam patientia comitatur constanti quadam aduersus fortunæ procellas, casúsque humanos tolerantia circumsepta. Illæ etiam

Pacis quàm belli non minor cura.

virtutes

virtutes, quæcunque honestatem propositam habent, vt iustitia, continentia, temperantia, bellicis temporibus valdè conueniunt: sed paci tamen & otio magis necessariæ. Nam sic sunt hominum mores, vt cùm fortuna fœlicius afflauerit, cùm in summa rerum securitate versetur, facilè iniusti, & intemperati fiant, facileq; se voluptatibus diffluere patiantur. Quorumcunque igitur ea conditio est, ijsdem istarum virtutum maximus vsus est. Humanus siquidem animus otio languescens, facillimè corrumpitur; vnde antiquum est illud sermone prouerbium: Otium seruis non conceditur: adeò vt pyramydes illæ Ægyptiæ, in nullum aliud finem extructæ putentur, nisi vt plebi negotium facesserent; vnicuique enim nostrûm nihil vtilius, quàm tolerandis laboribus se assuefacere. Restant nonnullæ virtutes aliæ cum primis vtiles: sed istæ hoc tempore sufficere mihi videntur. Nam ego si ista ratione meum principem educare atque instituere possem, probi Curialis officium atque finem abunde mihi ylderer expressisse. Tum Gasparus, quoniam recta (inquit) educatio à te tantopere laudatur Octauiane, quoniam eam credis viros probos & fœlices efficere, illud valdè cognoscerem, num Curialis noster vsu & quotidianis actionibus principem sic institutet, vt nihil cogitanti consuetudo vitæ optima enascatur: an potius colloquio & rationibus boni malique naturas patefaciet, priusquam quid expetendum, quid fugiendum ostendat: denique num in illius animo virtutes persuadendo, præcipiendóque, an assuefaciendo disseminandæ sint? Tu me (inquit Octauianus) in infinitum discurrere vis: tamen ne lentius & inutius satisfacere tibi videar, illud non grauabor adijcere. Nos quidem vti ex duabus partibus consistimus, anima scilicet & corpore: ita ipsa quoque anima distributa est in Rationem, & appetitum. Et quemadmodum in vniuscuiusque nostrûm generatione, corpus animâ prius est, ita quoq; irrationalis animæ facultas, rationali est anterior: quod licet in infantibus cernere, qui statim vt nati sunt, iram quandam, vehementémque appetitum ostendunt, progrediente deinde tempore ratio eluescit. Corporis itaque prius cura, quàm animæ habenda est, appetitus antea quàm rationis: & corporis tamen propter animum, & appetitus propter intellectum. Nam vt virtus contemplatiua, eruditione & doctrina: ita moralis, vsu & consuetudine perficitur. Cuius fundamenta exercitatione primùm iacenda sunt, quæ paulùm desiderijs obsistat, nondùm ad rationem accommodatis: eadem postea leuiter ad bonitatem adducat, in qua cùm aliquantulùm acquieuerint, intelligentia confirmanda sunt,

Corpus anima in generatione prius.

quæ etiam si lumen suum nouissimè ostendat, perfectissimum tamen virtutis moralis vsum (quod omnium primum est) præscribere videtur. Priusquàm vlteriùs progrediare (inquit Gasparus) narra obsecro, quo pacto corpus nostrum curandum est, quoniam illius ante animum, curam habendam esse affirmasti. Subridens Octauianus, ab istis (inquit) scilicet, qui bene alti & nutriti, cuticulam sic curant, vt obesi & rotundi appareant: Ego verò vix bene curatus gracilis & macilentus sum. Quanquam de eo etiam permulta dici possunt: nam de tempore nuptijs opportuno, de exercitijs, de educatione simulatque in lucem fuerint æditi, de totius ætatis cursu diligenter considerandum est, si liberos bene dispositos, viuidos, atque animosos esse velimus. Nihil herculè (inquit Gasparus) mulieribus magis placeret in liberis informandis, oraandisque, quàm illam communitatem inducere, quam Plato in sua Republica desiderat. De eo nondum est conuentum (inquit Æmilia) vt tu de integro mulieribus maledicas. Ego me illas (inquit Gasparus) valdè laudasse crediderim, dum eas dicerem illius cõsuetudinis desiderio teneri, quæ à philosopho tam diuino approbatur. Arridens hîc Cæsar, videamus (inquit) num in omnibus præceptis ab Octauiano traditis (si saltem omnia tradiderit) hoc vnum reponi possit: deinde num istam legem principi promulgandam, necne decernat. Pauca equidem commemorauit (inquit Octauianus:) sed (vt nunc sunt gubernatores) satis multa quæ probum principem efficiant: quanquàm atchius & subtiliùs in ista inquirenti, permulta dicenda restant. Tum Ducissa: Quoniam verborum tantummodò dispendium erit, dicito lodès quæcunque tibi præcipienda vlteriùs occurrunt. Multa mehercule (inquit Octauianus) præterea instituerem, si eadem ipse cognoscerem: primúmque admonerem vt statum nobilium numerum seligeret, qui essent omnium sapientissimi; omnia rerum grauissimarum momenta cum illis communicaret, liberè cum eo colloquendi persuadendique veniam concederet, facilè vt intelligerent, & qu ùm grata illi veritas, & quàm exosa vanitas esset. Deinde plebeios aliquot in consilium etiam ascisceret, qui de ciuitatis statu cum nobilibus, & de communibus & de priuatis rebus conferrent. Ita ex principe tanquam omnium capite, & nobilibus plebeísque tanquam membris, vnum corpus constitueretur; cuius præcipua gubernatio ad principem spectaret, nec omnis tamen authoritas reliquis adempta esset: denique ex tribus illis optimis imperandi formulis, id est, Monarchia, optimatum potestate, atque populari, ista Respublica composita videretur.

Platonicæ Reipub. communitas.

Principis Consiliarij quales.

Istis

Istis benè positis initijs, suaderem ili inter omnia principum negotia præcipuam iustitiæ curam habendam: quam vt vndique inviolatam conseruaret, viris prudentibus, & omnium longè spectatissimis magistratus mandandos esse, quorum sapientia cum probitate semper coniuncta esset, ne non tam sapientia, quàm versutia videretur. Quotiescunque enim ista abest integritas, nihil aliud leguleij & causidici moliuntur, nisi (vt veteratores) subtili quadam astutia, legum & iudiciorum vim infringant: quorum omnium errores, atque crimina illius ceruicibus imminent, à quo primùm sunt delegati. In ista siquidem iustitia, omnis in deum pietas est implicita: quæ cùm vniuersis hominibus vehementer excolenda sit, principi cum primis videtur necessaria, qui eam plusquàm omnia amplecti debet, & omnes suas actiones ad eandem dirigere. Deus siquidem (vt est apud Xenophontem) cùm semper diligendus sit, tum vel maximè cùm prospero fortunæ flatu vtimur: quia cùm reflauerit, multò ex eo confidentiùs illius opem implorare posse videmur. Fieri enim non potest, vt vel se, vel alios sine Dei auxilio quisquam contineat ac gubernet, qui res aliquando secundas, tanquam suæ voluntatis ministras dat, vt nos calamitatibus liberent; nonnunquam verò aduersas, ne prosperitatis quieti altè indormientes, vel illum ipsum obliuiscamur, vel humanam prudentiam diuinitùs ab eo concessam negligamus: quæ res nostras (si quid erratum sit) sic corrigit, vt illi solent qui peritè tesseris ludunt, si malè iacta sit alea. Hîc illud obliuisci non possum, ne princeps religionis integumentis vel superstitiosus, vel prætigiosus, vel vaticinijs (omnium rerum vanissimis) intentus sit. Nam si veram pietatem cum humana sapientia coniunxerit, non solùm propitiam semper præter spem fortunam habebit, sed Deum etiam pace belloque propugnatorem. Dicerem etiam de illius in patriam atque populum amore: vt nec eos nimia seruitute opprimeret, ne in odium, coniurationes factionesque inciderent; nec nimia licentia indulgeret, ne vita libidinosa, rapinæ, furta, homicidia, legum contemptus, ciuitatis ruinæ, Reipublicæ euersio consequerentur. Deinde qua charitate propinquos gradatim complecteretur, quomodo inter eos nunc æquabilitate vteretur, vt iustitia, magnificentia; nunc inæqualitate quadam prudenti, vt in præmijs & remunerationibus, cùm vnicuique pro dignitate atque meritis tribuendum esset. Quæ si diligenter obseruaret, non solùm amore illum omnes, sed veneratione quadam afficerent: nec corporis sui custodiam extraneis opus esset committere, cùm illum omnes in rem suam proprijs corporibus defen-

Vaticinia rerum omnium vanissima.

derent. Omnes enim legum authoritati religiosissimè obtemperarent, cùm eum ipsum legum maiestatem venerari, earundémque custodem & defensorem intuerentur: omnes tantum in eo fiduciæ reponerent, vt si aliqua fortè in re eorum expectationem non expleret, bono tamen consilio factum putarent, non minùs illius voluntatem, quàm leges reueriti. Vnde ita temperati ciuium animi essent, vt nec boni plus appeterent, quàm est necesse: nec mali in summa rerum penuria funditùs deperirent. Magna siquidem rerum externarum affluentia, magnorum sæpenumerò calamitatum mater est: vt in Italia nostra quæ & hodiè est, & longo iam tempore fuit exterorum dentibus prædæ atque pabulo. dum eadem & malis institutis & rerum omnium abundantia, in luxuriam atque mollitiem degenerauerit. Maior itaque ciuium multitudo, nec in summa copia viuat, ne superbi & temerarij: nec in summa inopia, ne furaces & fraudulenti fiant. Quicunque vitam in mediocritate quadam transigunt, nec alijs insidiantur, nec aliorum insidias reformidant: quóque numero maiores sunt, eò potentiores semper existunt. Vnde nec viri inopes miserique, nec diuites & superbi (etiamsi maximè velint) in regem aliósue coniurare, aut seditiosos concitare possunt: cùm illuc malum, fortunarum semper mediocritate temperetur. Illud itaque diligentissimè princeps viderit, ne quid sit in quo ciues nouis rebus studere, aut Reipub. statum labefactare & commutare desiderent, quod illi plerunque vel lucro, vel ambitione, vel spe, vel dispendio, vel repulsa, vel timore commoti faciunt: nonnunquam verò odio impelluntur, superiorum iniurijs, cupiditate, fastidio, crudelitate lacessiti: sæpenumerò contemptu, & despicientia incitantur, quæ rectorum incuriæ & imprudentiæ sunt attribuenda. Istis erroribus, & amore quodam populari, & authoritatis maiestate occurrendum est; quod facile fiet, si & bonos præmijs, ne remissiores, & malos pœnis afficiat, ne insolentiores fiant: cùm id minoris negotij sit prohibere ne eueniat, quàm cùm euenerit, radicitùs euellere. Hæc dum obnixè moliatur, sedulò prætidendum, ne populus in mores & consuetudines vitiosas prolabatur, eas præsertim, quæ occultè & pedetentim in hominum mentes solent irripere. Illæ enim peste teterrima ciuitates priùs inficiunt, quàm vel sanari, vel deprehendi possint. His ego rationibus principi persuaderem, vt populi quieti & tranquillitati prospiceret, cui primùm animi bona, deinde corporis, postremò fortunæ (quoad posset) conferret: corporis tamen & fortunæ, istis conditionibus, vt melius animi bonis vterentur, quæ quò sunt maiora, eò semper vtiliora

Prohibere malum facilius, quàm euellere.

vtiliora putantur, quod in reliquis non contingit. Populus itaque si bene institutus, & ad veram beatitudinem probe dispositus fuerit, eo princeps beatior & augustior erit. Nam illud tandem verum magnúmque imperium est, in quo bonis hominibus bene iustéque imperatur. Hîc Gasparus, credo equidem (inquit) perpusillum regulum fore, cuius pebs bona est: perpauci enim vbiuis gentium boni reperiuntur. Quòd si Circes aliqua (respondit Octauianus) Gallos omnes in feras commutaret, nonne Gallorum regem, principem despicatissimum diceres, etiamsi imperium in tot belluas haberet? deinde si omnia hæc armenta, quæ nostris montibus circumuagantur, in sapientes & equites strenuos per metamorphosin transferrentur, nonne pastores & bubulcos tanquam dominos potentissimos suspiceres? Ita non multitudo, sed ciuium virtus atque dignitas, principes magnos & fœlices efficit. Hîc Ducissa, & Æmilia, cæteríque vniuersi, atteptissimè subauscultare videbantur. Tandem quasi exantlato labore, cùm paulùm respiraret: Dici sanè non potest (inquit Cæsar) quin recta atque vtilia præcepta, Octauiane, tradideris: tamen si illis principem erudires, ego te probum potiùs pædagogum, quàm Curialem dicerem, eúmque honestum potiùs gubernatorem, quàm regem magnificum appellarem. Quod tamen ita intelligi nollem, quasi nulla iustitiæ, benéque viuendi cura esset: sed ad istas res satis est magistratus inferiores substituere, cùm illius munus & officium (meo iudicio) sit multò superius & præstantius. Proinde si me illum Curialem egregium putarem, si tanta apud principem gratia, atque dignitate essem, ego sanè illius animum ad vitia propensiorem non redderem: sed vt propositum Curiali eximio finem faciliùs pertingerem, ego omnes confestim rationes inuestigarem, quibus illius mentem ad magnitudinis cuiusdam & potentiæ desiderium impellerem. De splendore regali, de inuicto animo, de armorum gloria dicerem; nihil denique eorum prætermitterem, quæ illum reliquis omnibus vel amabilem, vel reuerendum facerent, quæque illius nominis celebritatem, per totum terrarum orbem propagare possent. Illud etiam admonerem, huic tanto splendori humanitatem adiungendam esse, suauitatem in sermone, affabilitatem in omnes tum suos, tum etiam extraneos, prout quisque optimè meritus esset: maiestatem interim sic retineret, vt dum omnibus copiam sui faceret, nec quicquam de illius authoritate diminutum appareret, nec nimia seueritate in odium suorum veniisse videretur. Istis admiscenda nonnunquam liberalitas, sæpenumerò magnificentia, nullius elargiendi finis

esse debet. Deus siquidē principibus magnificis thesaurum infinitum suppeditat. Epulas igitur magnificas faciant, ludos, spectacula, triumphos: equos alant ad bellum cataphractos, canes, accipitres, belluas ad voluptatem; vt nostra memoria Franciscus Gonzaga, Marchio Mantuanus, qui istis in rebus totius potiùs Italiæ Monarcha, quàm vnius ciuitatis dominus videbatur. Ego illi præterea animos adderem, vt ædificia ingentia strueret, monimenta sempiterna erigeret, quæ & viuenti honorem, & posteris æternitatem tribuerent: vt nuper in ista regia Dux Fredericus, hodiè pontifex Iulius in templo Sancti Petri, & in vico qui inter palatium & domum Beluederensem interiacet, multisque alijs ædificijs. Quibus adiungi possunt antiquissimæ Romanorum reliquiæ, Romæ, Neapoli, Pozzoli, in Baijs etiam Ciuitas Vecchia, atque Porto; & extra Italiam nonnullis præterea locis diuinissima tantorum animorum trophæa. Magnus siquidem Alexander: cùm totum ferè orbem sub iugum misisset, satis se diù gloriæ vixisse non putabat, nisi Alexandriam in Ægypto, Bucephaliam in India, aliásque vrbes alijs regionibus ædificasset: quibus vix dum peractis montem Athum in viri formam reducere putauit, in cuius sinistra ciuitas amplissima sita esset, dextra verò cauerna ingens, circularis, in modum culignæ effoderetur, in quam omnes riuuli illàc præterlabentes, se reciperent, deinde in mare decurrerent. Opus mehercule egregium, & Magno Alexandro non indignum. Hæc ego (Octauiane) studia, vero, nobilique principi conuenientia putarem: hæc illum pace, bellóque gloriosissimum redderent. Neque verò illi aliquando res illas triuolas, minutissimásque inculcarem: illos nimirum armis subigere qui seruitute digni sunt, plebis vtilitati consulere, malè imperantibus imperium adimere. Quòd si Romani, si Alexander, si Hannibal, si alij innumerabiles, illis se limitibus continuissent, nunquam certè ad illud gloriæ, atque dignitatis fastigium ascendissent. Ridens hîc Octauianus, quicunque (inquit) istis se limitibus circumscribi nolluerunt, melius multò atque præclariùs fecissent, si essent circumscripti: quanquam si altiùs ista tecum euolueris, permultos istis rebus curam adhibuisse plane perspicies; antiquissimos præsertim, vt Theseum, & Herculem. Quid enim dicemus fuisse Procustem, Scyronem, Cacum, Diomedem, Anthaeum, Gerionem, nisi tyrannos crudelissimos, quibuscum heroës isti perpetuò bella gesserunt? cúmque importunissimis istis molestris (sic enim tyranni appellandi videntur) humanum genus liberassent, multa Herculi templa, multa sacrificia, decreta atque consecrata sunt; quoniam tyrannos

Alexandri magnifi. entia.

tyrannos interficere, adeò omnibus vtile putabatur, vt præmio maiore remunerandum videretur, quàm humanæ naturæ angustiæ paterentur. Et quoniam in illius mentionem incidisti, nonne Alexandri victorias, victis saluti atque commodo fuisse existimas, cùm nationes immanitate barbaras, moribus adeò ciuilibus deliniuerit, vt è feris in homines subinde commutauerit? Multas ille quidem vrbes multis prouincijs fundauit, moralem vitam instituit, Asiam atque Europam quadam quasi amicitia, sanctissimisque legibus coniunxit. Ita maiora victis, quàm inuictis emolumenta propagata sunt, cùm alijs matrimonium præscripserit, alijs agriculturam, alijs religionem in deum, nonnullis pietatem in parentes, qui eosdem antea solebant occidere, quibusdam pudicitiam, qui incestuosè cum matribus concubuerant, cùm alia denique infinita edocuerit: è quibus licet perspicere, illius victorias ad communem totius orbis vtilitatem redundasse. Sed vt ista pretetera omittamus, quid obsecro magis egregium excogitari posset? quid gloriosius? quid reipublicæ Christianæ vtilius? quàm si omnes neruos, omnem vim atque industriam in Ethnicis & infidelibus superandis, homines Christiani conferrent? Nonne istuc bellum piè susceptum fœlicitérque confectum, tam victis, quàm victoribus commodissimum putares, cùm tot hominum Myriades à tenebricosissima Mahometæ superstitione, in verum Euangelij nostri lumè atque spiritum vindicaret? Themistocles olim cùm è patria exul magno honore, magnisque muneribus à Persarum rege acciperetur, exilij socijs ita locutus dicitur: O comites, verè hercle cecidissemus, nisi nobis videremur cecidisse. Idem quoque Turcæ omnes, Mauríque iustissimis de causis possent dicere, cùm istuc eorum naufragium, maioris incolumitatis, & lætitiæ origo esset. Ista tandem aliquandò fruemur (vti spero) beatitudine, si Dei beneficio vixerimus, dum Engolismi regulus (quem superiori nocte Iulianus tantoperè laudauit) diademate Gallico potiatur: dúmque Henricus Walliæ princeps, rex Anglus fiat, qui nunc in omni virturis genere sub illustrissimo patre, non secùs quàm summæ spei surculus, sub arboris eximiæ umbraculo crescit, quasi eandem vberiore fœcunditate (cùm tempus erit) renouaturus. Nam sic ex Anglia Castilio noster scribit: (nóque cùm redierit certiores facturus est) Naturam in isto principe vim suam, ac peritiam mirificè ostendisse, cùm in vnum tot tantásque virtutes contulerit, quot infinitis propè hominibus sufficerent. Carolus etiam Hispaniarum princeps (inquit Bibiena) magna omnes spe tenet, qui decem vix dum annos natus, illud ingenij, modestiæ, atque

Themistoclis exilium fauti fuit.

Henrici octaui laus.

Carolus 5. imperator.

animi lumen ostendit, vt si illi Christianitatis imperium (vt speratur) contigerit, credibile est, antiquissimorum imperatorum gloriæ tenebras offusurum, præstantissimorum verò famam facilè æquaturum. Pergit deinde Octauianus. & credo (inquit) principes istos tam diuinos à Deo in terras emissos, similésque animis, indole, armis, membrorum compositione atque forma ab eo constitutos, vt hac tanta & tam excellenti in causa vno animo sint, eádémque voluntate. Quòd si aliqua fortè inuidia aut æmulatio obrepserit, non dubito quin huc spectet, certatim vt contendant, quis in re tam pia, & incepto tam honorifico, primas & potiores partes habeat. Sed istis intermissis, ad institutum sermonem redeamus. Tibi itaque (Cæsar optime) id respondeo, res illas quas tu in principe tuo desideras, magnas quidem illas esse & dignitatis plenas: verùm nisi illam prudentiam admisceat, quæ à me modò descripta est, nisi sic animum ad virtutis viam deflexerit, vix sanè, aut ne vix quidem magnanimus, liberalis, iustus, animosus, sapiens euadet. Nec istam illi in alium finem attribuo, nisi vt veræ virtutis vsum intelligat. Nam vt omnes qui ædificant, architecti periti non sunt: ita qui elargiuntur, non sunt omnes liberales. Nunquam virtus obesse potest: cùm interim multi vt alijs dent liberaliùs, alijs eripiunt iniuriosiùs; aliorúmque fortunis imminent, vt suas augeant. Alij in eos propensiores sunt, quibus non oportuit, eósque miseros & calamitosos relinquunt, quibus multum debuerunt. Alij adeò lentè & inuitè tribuunt, vt necessitate coactos videre liceat. Alij beneficia non modò non occultant, sed vel testes aduocant, vel apertis quasi præconijs agunt. Alij ipsos liberalitatis fontes, adeò subitò exhauriunt, vt ijdem deinceps sicci perpetuò appareant. Hæc itaque largiendi ratio (vt cæteris in rebus sit) prudentia quadam gubernanda est, tanquam omnium virtutum comite necessaria: quæ quoniam vniuersæ in medio consistunt, duobus extremis (quæ in vitio sunt) valdè sunt vicinæ & obnoxiæ, in quæ facilè quisque labitur, si nescius, & imprudens fuerit. Nam vt in circulis ipsum centri punctum difficile est inuenire, cùm in medio sit: ita minutissimum illud virtutis punctum, arduum est reperire inter duo vitia reposituum; quorum alterum deficit, alterum redundat. Horum nunc vni, nunc alteri procliuiores sumus: quod nostri in nobis dolores ac voluptates facilè declarant. Nam & vnius appetentia id facimus, quod non debemus; & alterius defectu id infectum relinquimus, quod facere debueramus. Periculosior tamen semper voluptas, quia iudicium ab ea nostrum faciliùs occæcatur. Sed quoniam difficile est intelligere, quantùm absumus à medio-

Mediocritas tanquàm punctum.

mediocritatis centro, ab illo extremo gradatim nos recipere oporteat, ad quod nos natura propensiores effinxit, vt illi solent facere qui ligna distorta, recta efficiunt. Hac vna siquidem industria proximè ad virtutem accedimus, quæ in ipso (vti iam diximus) mediocritatis puncto collocatur. Vndè illud euenit, vt ab eo deficere & declinare multis modis liceat: vna tantùm ratione officio satisfacere: vt sagittarij qui infinitis errant, vno tantùm loco metam pertingunt. Nonnulli enim principes, vt humani & affabiles videantur, multa præter decorum agunt, adeóque se demittunt, vt contemptiores fiant. Alij vt maiestatem quandam præ se ferant, crudeles & importunissimi existunt. Quidam vt eloquentes habeantur, tantis ambagibus, támque inaudito sermone vtuntur, vt dum se nimium audire delectent, reliquos audiendi defessos & fatigatos relinquant. Noli itaque Cæsar aliquid minutum aut exile appellare, quod principem quoquo modo meliorem possit efficere. Neque verò quicquam meis præceptis detractum existimari velim, cùm probum me potiùs gubernatorem, quàm regem dicas instituere. Nihil enim principi laudabilius potest contingere, quàm illud probi gubernatoris nomen. Quocirca si mihi edocendus esset, non solùm illi de istis præciperem (quæ à me iam antea recitata sunt) sed de rebus etiam multò inferioribus. Nihil enim eorum ignoraret (si fieri posset) quæ vel particulari aliqua ratione, ad vulgi commodum atque incommodum spectarent: nihil v[illegible] adeò cuiquam crederet, vt cùm laxas iustitiæ habenas intelligeret, liberiùs arbitrio priuato vti, aut abuti posset. Omnes siquidem homines ad omnia non sunt apti, & procliues. Et principes credendo, sæpiùs quàm diffidendo peccât. Timere siquidem & diffidere non modò non obest, sed valdè etiam sæpenumerò prodest: sed in eo iudicium præesse oportet. Absonum enim à principis prudentia esset, rectè non discernere, cui vel satis cõfidere, vel tutiùs diffidere possit. Magistratuum proinde actionibus, & interesse sæpiùs & aliquando præesse optarem, plebis controuersias dirimere, lites arbitrio finire, affinitatibus eam conglutinare, communi ciuitatis amicitiæ prouidere, eandem tanquam priuatam domum disponere, populi numerum Colonijs ordinare, inopię, quieti, artificibus, mercatoribus, vectigalibus consulere, omnibus liberalem esse, extraneis & religiosis hospitalẽ, denique luxum, & superuacanea summa industria præcidere. Quæ etiamsi parua videantur, maximas tamen vrbes demolita sunt. Rationi proinde consentaneum videtur, priuatis hominibus in ędificando, in epulis, in dotibus, in mulierum monilibus, denique in victu cultúque modum imponere: quem si

Pericula luxuriosa.

forte prætereant, atque excesserint, summæ stultitiæ, & penè amentiæ argumentum est. Nam præter ambitionem, inuidiámque quæ ex istis enascuntur, ita etiam patrimonium fortunasq; profundunt, ita sæpè fœminæ viros circumueniunt, vt non solùm res suas omnes, sed honestatem etiam venalem prostituant, si emptorem reperiant, gemmis & monilibus licitantem. Subridens hic Bibiena, tu mehercule (inquit) Octauiane, paulatim in Gasparri, & Phrisij sententiam sublapsus videre. Arriuit quoque leuiter Octauianus, & tota illa iampridem (inquit) sublata est controuersia: ego eandem rē conabor refricare, nec quicquam de mulieribus adijciam, sed ad principem meum reuertar. Immò illam quoque missum facito (inquit Phrisius) satis magna sunt, quæ illi iam antea inscripseras: facilius certè Iuliani mulierem reperies, quàm tuum principem: vereor ne Platonis Reipublicæ persimilis sit, neue illum vsquàm (nisi forsan in cœlo) videamus. Quæcunque possibilia sunt (inquit Octauianus) etsi difficillima sint, contingere tamen possunt: & proinde desperandum non est, quin nostris quoque temporibus, eundem in terris conspiciamus. Nam cœli, etsi adeò ieiuni, parcíque fuerint in bonis principibus efformandis, procreandisque, vix vt multis seculis vnum concedant, ista tamen ætatis nostræ poteſt esse fœlicitas. Ego quidem (inquit Ludouicus Comes) in magna spe sum, istuc aliquando fore. Nam præter tres illos magnos à nobis modò commemoratos (de quibus summa omnia sperari poterunt) sunt etiam nonnulli Italicorum principum filij, qui etsi minori potentia atque opibus aliquantulùm absint, virtute tamen, animíque magnitudine quiduis præstabunt: quorum facilè primus Fredericus Gonzaga est Marchionis Mantuani hæres, idémque Duciſſæ nostræ nepos. Nam & in ista tenera ætate singulari indole, moribúsque humanissimis videtur, & admirabilia etiam de eo illius institutores prædicant: de ingenij acumine, de honoris cupiditate, de magnanimitate, liberalitate, clementia, de iustitiæ amore, propè incredibilia pollicentur: adeò vt de principijs tam faustis, nihil nisi finis fœlicissimus expectandus videatur. Hic Phrisius, de istis (inquit) hactenus satis: Deus faxit, vt spei tuæ, & fiduciæ, omnia prosperè succedant. Tum Octauianus in Duciſſam ita conuersus, quasi nihil dicendum superesset: Audisti (inquit) spectatissima Domina, illa quæ de proposito Curialis fine dicenda habui: & quanquam omni ex parte vestræ expectationi non satisfecerim, sufficit tamen aliquid me attexuisse, quod ab istis nobilibus esset prætermissum. Neque tamen eos vel istuc, vel alia quæcunque credo omisisse, quia meliùs de his differere non poſſent,

sent, sed quia tantum laboris versutiis subterfugerent. Illis itaque per me procedere licebit, si quicquam vltrà adijciendum habuerint. Tum Ducissa: Quoniam serò iam est, nihil est cur aliuni sermonem orationi tuæ commiscere desideremus, in qua res tantas, tam diuersas, tam præclaras cumulasti, vt de vero Curialitatis fine, non solùm perfectum illum te Curialem (quem expetimus) nominare liceat, sed adiuuante etiã fortuna, probum illum principem de quo dixeris: quod patrię profectò tuæ magno emolumento erit. Arridens istis Octauianus quòd si ego (inquit) ad illos dignitatis gradus ascenderem, ita fortasse mecum ageretur, quemadmodum etiam cum alijs, qui meliùs loqui, quàm facere solent. Hic cùm inter omnes aliqua de re proposita altercatio esset, deinde laus aliqua orationi eius attributa, consensum est omni ex parte, nondum somni tempus instare. Tandem Iulianus, fraudi (inquit) atque dolis adeò sum ex professo hostis, vt non possum non aliquid in Octauianum dicere: qui quoniam nunc (quod ego semper dubitaui) tacitè cum Gaspare sentit, in geminum errorem incidit. Nam propter odium in mulieres inueteratum, dum suum Curialem Aulicæ fœminæ multis gradibus anteferret, ipsi etiam principi (quod est valdè absonum) longè anteposuit. Deinde eum finem, illas metas illi præscripsit, quæ semper difficiles, nonnunquam impossibiles videntur: eásque si aliquando pertigerit, Curialis viri nomen penitùs emittit. Ego equidem non video (inquit Æmilia) vel quorsum ad istum finem peruenirí non possit, vel quo modo eundem Octauianus principi prætulerit. Nihil est cur id concedas (inquit Octauianus) cùm à me commissum non sit: de fine verò perfectissimo nihil me cœcutire aut delirare ausim dicere. Istuc negare non potes (inquit Iulianus:) Propter quod vnumquodque tale est, illud ipsum magis tale esse. Curialis itaque cùm suis præceptis principem adeò præstantem & absolutum faciat, necesse est eum ipsum multò esse præstantiorem: quod cùm ita sit, regula Lesbia præcipi videtur. Quod verò de *Regula Les-* fine attulisti, tum locum habet, cùm vterque pari ætate fuerit, quo *bia præponihil difficilius.* Nam in ista annorum æqualitate, nulla plerunque *sera ratio-* cognitionis differentia est. Quòd si princeps ætate maturior fuerit, necesse est senem principem Curiali iuuene peritiorem esse, etsi non semper, at certè sæpè: & quotiescunque ita fuerit, actum est de fine. Sin verò princeps iuuenilis fuerit, Curialis ætate proiectior, haud facilè illis virtutibus quas tu illi attribuisti, regis beneuolentiam conciliabit. Arma enim, cæteráque iuuentutis exercitia, quæ illam ætatem cum primis decent, in senili ætate valdè

sunt indecora. Musica verò, saltatio, epulæ, ludicra, amor, omnia sunt in senibus ridicula, illique vniuersis qui principum animos morésque effingunt, quos annis atque authoritate (vti mihi videri solet) graues esse oportet, vsu atque experientia confirmatos, philosophos etiam (si fieri posset) ducésque belli egregios, rerum denique propè omnium scientia valentes. Curialis itaque appellandus non est quisquis principem instituet, sed nomine magis honorifico insigniendus. Dabis itaque mihi veniam Octauiane, si istam calliditatem tuam denudauero: quod ego mihi necessarium duco, si Aulicæ meæ dignitatem tueri velim, quam cùm tu minoris momenti esse optes, quàm tuum Curialem, ego mehercule id pati non possum. Arrisit hic Octauianus: & multò (inquit) Iuliane, Aulicæ tuæ honorificentius erit, ita seipsam erigere, vt æquis passibus cum Curiali incedat, quàm eundem sic deprimere, vt cum Aulica tua æqualis habeatur. Neque verò fœmina tua indignum erit, dominam suam sic instituere, vt ad illum Curialitatis finem tendant omnia, qui est à me vtcunque descriptus. Verùm plus tu moliris Curialem vt vituperes, quàm vt Aulicam laudes: itaque me est æquum à viro Curiali aliquantùlùm stare. Sed vt tuis calumnijs respondeam, illud meminisse debes, me sola Curialis præcepta sufficere non dixisse ad regis animum quoquò velit impellendum. Nam nisi natura ad virtutem propèdeat, irrita omnis illius cohortatio, atque inanis est futura. Frustrà mehercule agricola insudauerit quisquis in littoris arenis grana frumentaria disseminauerit, cùm naturalis eo loci sterilitas insit. Verùm quoties semini, solo fertili immisso, aëris primùm, & cœli temperies, deinde humana industria accesserit, magna hic segetis vbertas est: nec solum tamen agricolam in causa esse dicendum est, etiamsi sine illo reliqua parùm proficerent. Multi itaque principes sunt, qui satis probi essent, si eorum animi sedulò excolerentur: de illis instituta est oratio nostra, non de ijs, qui adeò iesum sunt, & à bonitatis natura adeò dissiti & disiuncti, vt nullis monitis, nullis præceptis eos in rectam honesti viam deducere possimus. Et quoniam agendo consuetudines, morésque probos acquiri diximus, virtúsque ipsa in actione consistit, minimè mirum est, si Curialis principem virtute potiùs instituere, quàm ipse secundùm virtutem operari possit. Iustitiam enim, liberalitatem, magnificentiam, rex (cui satis suppetit) quoties velit, ostentare possit, cùm alter interim istarum rerum neruis careat: ita princeps Curialis ministerio virtutibus assuetus, multò eodem præstantior quàm citissimè efficietur. Coticula enim etsi ferrum acutum reddat, eodem tamen

Diuitiæ & potentia virtutum organa.

tamen acutior non est dicenda: ita Curialis etiamsi principem, nunc cohortetur, nunc instituerit, excellentior tamen putandus non est. Quòd verò istum curialitatis finem semper difficilem, sæpè impossibilem dixeris, quòd Curialem suo nomine quoties illum assequitur, spoliaueris: ego quidem de difficultate tibi assentior (cùm non minùs arduum sit istum Curialem, quàm illum finè reperire) nec tamen in eo quod est à te allatum, rei impossibilitas cõsistit. Nam si ætatula tã iuuenili Curialis fuerit, vt earum rerum peritiam non habeat, quam habere debuerat, quid est quòd de illo verba faciamus, cùm idem non sit, quem nos iam inuestigamus? Neque enim fieri potest, vt paulò iuuenilior sit, quem tantarum rerum scientia valere oportet. Quod si fœliciter contigerit, vt ea prudentia, atque probitate princeps sit, vt aliorum neque consilijs, neque cõhortationibus indigeat, (quod quàm sit in se difficile omnes intelligunt) satis est, eam esse Curialis indolem, ac præstantiam, vt regi (si opus esset) ad virtutem suffragari possit. Tum enim alteri illi officij sui parti incumbere poterit, dum principem falli non patiatur, dum veritatem omni in re significet, dum assentatores, maledicos, & honesti animi corruptelas ab eo secludat. Ita quod est in illius proposito fine præcipuum pertinget, cùm totum assequi non poterit, quod illi vitio non erit, cùm id iustissimis rationibus faciat: medicus si forte interfit, vbi omnes sani ac viribus valentes sunt, nihil profecisse dicendus non est, cùm nihil sit in quo proficeret. Eadem omnino ratio est viri Curialis, in principum vitijs corrigendis, quæ medicorum est in morbis curandis, quia vtrisque satis est, insita hæc & infixa retinere, cùm subiectæ materiæ absentia, nihil sit in quo operentur. Verùm si ita ætate Curialis proiectus esset, vt musicis, epulis, iocis, armis, aliisque corporis exercitijs vti non posset, eorum tamen ope, atque opportunitate non posse illum cum rege gratiam inire, concedendum non est. Nam ætas etsi eorum vsum sustulerit, non tamen intellectum eripuit. Et si iuuenis illis in rebus exercitatior fuit, iudicium illius diuturna experientia confirmatum, id efficiet, vt multò faciliùs principem in ijs erudire possit, quantumuis nihil horum ipse per se exerceat. Illum si iam tum Curialem non appellaueris, mihi nulla ex eo fiet iniuria. Natura enim hominum dignitati tam angustas metas non præfixit, quin gradibus quibusdam ex alia in aliam ascendere liceat. Vnde gregalis miles post aliquot annos imperator: priuati, reges: sacerdotes, pontifices: discipuli postremò magistri fieri possunt, vnáque cum dignitatibus nomina quoque commutant. Minimè itaque absurdè quicunque

dixit: Principem instituere, Curialis finem atque officium esse: neque video, quid sit cur istam perfecti Curialis appellationem quisquam recusct, quæ meo iudicio nonnihil laudis, atque honoris prometetur. Homerus cùm duos viros egregios tanquam humanæ vitæ exemplaria depinxisset, alterúmque agentem, id est Achillem; alterum patientem, id est, Vlyssem, efformasset: ita quoque Curialem exactissimum (nimirum Phœnicem) describere volebat: qui cùm suos amores infinitos, aliáque iuuenilia demonstrasset, ad Achillem à Peleo patre missus dicitur, vt eundem in dicendo, faciendóque instrueret: quæ vtraque nihil sunt aliud, quàm præscriptus Curiali nostro finis. Neque verò adducor, vt existimem Platonem, atque Aristotelem Curialitatis nomen cum indignitate repudiasse, cùm alter apud Alexandrum Magnum, alter apud reges Siculos, verum illius officium præstiterit. Quod quoniam in eo potissimùm consistit, vt cognita principis natura, gratiam cum eo facilius ineat, ne vllus illi aditus in persuadendo intercluſus esset: Aristoteles adeò perlustratum Alexandri ingenium semper habuit, eiúsque voluntati ita se effinxit, vt eum pluſquàm patrio amore, atque honore prosecutus sit. Quod vt planiùs eluceſceret, Stagiram ciuitatem (vbi ille natus erat) paulò ante diruptam & exciſam restaurauerat. Aristoteles verò præterquàm quòd eundem ad finem omnium longè gloriosissimum subornaret, scilicet vt totum terrarum orbem vnam quandam vniuersalem omnium patriam efficeret, in qua omnes concordia, atque amicitia coniuncti, sub vno gubernatore, vnáque lege, tanquam vno communi solo viuerent: scientijs etiam naturalibus, animíque virtutibus instruxit, quæ illum sapientissimum, magnanimum, continentissimum, & philosophum verè moralem, non verbis tantùm, sed re ipſa effecerunt. Nulla enim nobilior philosophia est, quàm ferum illum, & immanem Bactriæ, Caucasi, Indiæ, Scithiæque populum ad vitam politicam & ciuilem traducere; matrimonium, agriculturam, parentum reuerentiam, à rapinis & cæde abstinentiam edocere, tot vrbes præclarissimas regionibus longinquis extruere, denique tot homines à feritate ad humanitatem reuocare. Harum rerum in Alexandro tam excellentium author & quasi fundator Aristoteles erat, dum veri Curialis officio fungeretur: quod Calisthenes facere non poterat, etsi methodum illi Aristoteles præscriberet. Adeò enim seuerus philosophus erat, adeò reprehensor intempestiuus, adeò inconditam suaui curialitate veritatem inculcauit, vt nihil profecerit, sed vita demùm cum summo Alexandri dedecore

Achilles. Vlysses. Phœnix.

Aristot. verè curialis.

Calisthenes reprehensor intempestiuus.

core priuatus sit. Hac ipsa Curiali Philosophia, Plato Dionem Siracusanũ informauit: cùm verò posteà idem in Dionysium tyrannũ, tanquam librum lituris, & maculis ita plenum incideret, vt omninò deleudus potiùs quàm corrigendus videretur: quoniam illam tyrannidis labem penitùs inhærentem euellere non poterat, omnem curialitatis rationem inaudem putauit. Quod nostro quoque Aulico faciendum existimo, sicubi fortè principi tam deprauatæ naturæ inseruierit: in eóque id obseruet, quod medici solent in morbo inueterato, seruitutem nimirum excutiat, atque deserat, ne vel regiæ turpitudinis ignominiam ferat, vel illos dolores sentiat, quibus omnes boni conficiuntur, dum malorum libidinibus parêre cogantur. Hic cùm paulùm respiraret Octauianus, non crediderim (inquit Gasparus) talem virum fuisse Curialem nostrum: nunc verò cùm Aristotelem, & Platonem comites habuerit, non est quòd quenquam illius nominis pudeat: valdè tamen dubitare mihi videor, num Plato atque Aristoteles saltatores satis periti, aut musici vnquam fuerint. Vix herclè fas est credere (inquit Octauianus) diuinissima istorum hominum ingenia, vllius vnquàm rei fuisse expertia: & propterea verisimile est, ijs vniuersis fuisse deditos, quæ veram Curialitatem illustrare putantur. Quoties n. ita res ferebat, vt de illis rebus scribendum esset, ita eadem ad viuum resecarunt, vt ipsi artifices, ex eorum scriptis facile intelligerent, ipsas rerum illarum medullas, atque radices eosdem tenuisse, Curialis itaque seu principis institutor (licebit enim quo libet nomine appellare) qui bonum illum finem, quem modò descripsimus propositum habet, illa etiam omnia quæ Aulico nostro ab istis nobilibus attributa sunt habere potest, etsi fuerit grauitate philosophus, sanctitate Theologus. Nulla enim ætate, nullo loco, honestatem, prudentiam, scientias excludunt. Memini tamen pace tua (inquit Gasparus) istos homines cùm hesterno vespere de Aulici viri officijs dissererent, amorem illi permisisse: quod si cum istis, quæ à te hactenùs dicta sunt commixeris, concludere licebit: Curialem qui & literarum scientia, & longo rerũ vsu (quod soli senectuti conceditur) principi grauissimè consulere debet, amatoriam etiam artem profiteri oportere: quod quidem qua ratione cohæreat non video, cùm amor (vti illi postridiè lepidè) cum senibus non conueniat. Illa enim iuuenilis agilitas, illæ deliciæ, illa humanitas tam curiosa, tam grata mulierculis, omnia sunt in sene incongrua, eúmque proponunt fœminis miserandum, alijs omnibus deridendum. Tuus itaque Aristoteles senex Curialis, idémque amator iuuenilis, si sic amaret, quomodo nos plerósque

Aristoteles & Plato, musici ac saltatores.

meminimus: vereor ne principis erudiendi penitùs obliuiscere-
tur, pueri fortasse absentem eluderent, fœminæ præsentem conui-
tijs infectarentur. Tum Octauianus: Cùm reliqua omnia Curialis
officia, eidem etiam senescenti conueniant, iniquum mihi videtur,
istam illi in amando fœlicitatem adimere. Immò æquum est (in-
quit Gasparus) & nescio an diuinum beneficium dicam. Quicunque
enim ab amore immunis est, idem multis ærumnis liberatus, fœ-
licior est. Hic Bembus, an non meministi (inquit) Gaspare, Octaui-
anum cùm superiori nocte suum iocandi genus excogitaret (etsi
ipse ea in re artifex non sit) quosdam amatores dixisse, fastidia, ira-
cundiam, inimicitias, cruciatus, in amore suauissima putare? dein-
de istius suauitatis causam à nobis edisce re voluisse? Curialis itaque
noster si illos amores degustauerit, qui nullam acerbitatem admi-
stam habent, nihil mali, nihil infœlicitatis persentiet: idémque
si sapiens fuerit (quod illum esse volumus) nihil sibi dissentaneum
putabit, quod iuuenibus consentaneum videtur: & quoties illi
cum amore res erit, adeò omnia prudenter. & consultò aget, non
modò vt nihil turpitudinis, sed multũ ex eo honoris illi contingat:
nulla hîc indignitas, nullum fastidium occurret, quod in iuuenili
amore perrarò cuitatur: nusquàm à principis institutione excluse-
tur, nusquàm puerorum conuitijs eludetur. Tum Ducissa: Gau-
deo equidem (Bembe) non mediocriter, nihil tibi laboris, aut
molestiæ, istius noctis disputationem attulisse: possumus sanè eò
confidentiùs disserendi tibi iam onus imponere. Magnoperè
profectò de isto tam fœlici amandi genere audire desideramus,
quod cùm nullam secum ignominiam, nullam notam, nullum
malum adferat, vnum fortasse est ex omnibus Curiali nostro maxi-
mè necessarium. Tu itaque amabò id quod scis hac in re, ne nos
celaueris. Arrisit hic Bembus, & nollem (inquit) dum ego amare
senibus licere dicerem, istæ proinde me domina: senem puta-
rent: quod ne eueniat, istuc obsecro munus alteri cuipiam dele-
gato. Non est quòd te doctrina senem diffiteare (inquit Ducissa)
licèt annis aliquantò fueris iuuenilior. Perge itaque obsecro, nihil
est quòd nobis te excuses. Quòd si mihi necessitas aliqua dicendi
incubuerit (inquit Bembus) Lauinellus heremita prius mihi con-
sulendus est. Hic Æmilia quasi subirata, nemo (inquit) omnium est
Bembe, quin te multò sit in istis obsequentior: benè herculè Du-
cissa fecerit si pœna aliqua plectare. Noli mihi (Optima) succen-
sere (inquit Bembus) ego quiduis potius dicam. Perge itaque (in-
quit Æmilia.)

Hic Bembus cùm aliquandiù siluisset, & quasi de re grauissima
dicturus

dicturus, seipsum composuisset, Ego (inquit) viri optimi de senili amore faciliùs vt dicam, eúmque non turpitudine solùm & crimine vindicem, sed iuuenili persæpè fœliciorem esse ostendam, longiùs fortasse oratione discurrere cogar, & ambagibus quibusdam explicare quid sit amor: deinde qua in re omnis omnium amantium beatitudo consistit. Oro itaque vt me attentè audiatis. Minimè enim dubitare mihi videor, quin facilè probari possit, nemini nostrum dissonum esse amorem, & minùs conuenientem, etiamsi Morello nostro quindecim aut viginti annis proiectior esset. Hìc cùm aliquandiù arrisum esset, procedit Bembus. Amor itaque (vti sapientibus antiquissimis videbatur) nihil est aliud quàm formæ ac pulchritudinis potiundæ desiderium. Et quoniam appetitus nisi rem cognitam non desiderat, necesse est cognitionem semper præcedere desiderium: quod etsi natura fortasse rectum expetat, ex se tamen occœcatum idem non cognoscit. Et proinde instinctu quodam comparatum est, vt omni virtuti cognoscibili, virtus quædam appetitiua coniungatur. Et quoniam in animis nostris triplex cognoscendi modus ineſt, nimirum per sensum, per rationem, per intellectum: ex sensu nascitur appetitus, qui nobis cum brutis animalibus est communis: à ratione proficiscitur electio, quę est hominis propria: ab intellectu (quem homines cum Angelis communicant) voluntas exoritur. Quemadmodum igitur sensus tantùm sensibilia cognoscit, ita appetitus eadem sola desiderat: & vt intellectus nihil nisi intelligibilia contemplatur, ita voluntas illa solis spiritualibus fouetur, ac sustentatur. Homo itaque naturæ instinctu ratione imbutus, tanquā horum medio inter duo illa extrema positus, electionis ope, vel ad sensum propendêre, vel ad intellectum se erigere poterit. His itaque modis desiderari pulchritudo potest, cuius nomen vniuersale rebus omnibus siue naturalibus, siue artificialibus porrigitur, iusta quadam proportione, & debito temperamento consistentibus. Verùm cùm de ea forma loquamur, quam nos nunc intelligimus (quæ in corporibus nostris, & facie præcipuè humana consistit, quæque ardentissimum sui desiderium nobis ingenerat) nihil aliud esse dicimus, nisi cœlestem diuinæ bonitatis influentiam. Quæ etiamsi per reliqua omnia tanquam solis lumen propagetur, tamen cùm in vultum inciderit, apta compositione iucunda colorum concordia, luminibus quibusdam, & quasi vmbraculis, spatijs, terminis, lineis affabrè constitutum: in eum confestim seipsam infundit, pulchritudinem admirabilem ostendit, subiectum exornat, gratia, suauitate, splendore illustrat, non secùs quàm radius solaris, cùm vas aureum,

De vero ac senili amore

Triplex cognoscendi modus.

gemmis vndique distinctum feriat. Vnde summa cum voluptate oculos ad se omnium allicit, quos cùm subtiliter penetrauerit, in animam se imprimis, eámque incredibili iucunditate commouens perfundit, cúmque paulatim accenderit summum sui desiderium in ea relinquit. Anima proinde cùm formæ tanquam boni alicuius cupiditate deflagrauerit; si sensus iudicio nitatur, in errores grauissimos descendit. Nam cùm corpus aliquod tantę pulchritudinis causam existimet: vt tanto bono fruatur, necessarium arbitratur, cum illo se corpore quàm fieri potest intimè vnire: quo nihil est à veritate disiunctius. Fallitur enim quisquis se forma frui existimat, cùm solo corpore potiatur: nec vera cognitione aut rationis electione mouetur, sed falsa opinione, & sensus appetitu decipitur, ipsáq; adeò voluptas quæ subsequitur, fallax omninò est, & errorum plenissima. In alterum itaque duorum vitiorum incurrunt vniuersi, qui amatis mulierculis vtuntur, vt suam libidinem expleant. Quoties enim optatum desiderij finem pertingunt, non solùm satietatem, & fastidium sentiunt, sed amatas etiam oderunt, quasi appetitum erroris sui pœniteret, planeq; ipsi recognoscerent, quantū falso sensus iudicio decepti essent, cùm illi credendo, malū pro bono amplecterentur. Aut si hoc tum primùm non agnoscunt, eadem cupidine, atque auiditate, præcipites in maiora mala feruntur, quasi metam propositam nondum contigissent. Et quanquam opinionis cœcitate, tanquam ebriosi hoc ipso temporis articulo voluptatem percipere videantur (vt homines ægroti qui claro se fonte bibere aliquando somniant) tamen nec illic consistunt, nec in eo sibi satisfaciunt: cùm interim verè bonum à nobis diù multúmque desideratum, si aliquando possideamus, summa in eo tranquillitas ineſt, summéque nobis satisfacimus. Quod illis itidem euenire, nisi boni specie decepti, ad effrœnem libidinem perpetuò redirent, ijsdémque molestijs, quas primùm sunt perpessi, in ignitam illam furiosamq; sitim illius rei prolaberentur, cuius perfectam possessionem frustrà delirantes aucupantur. Isto amantium genere nihil est infœlicius, qui vel nunquam potiuntur, vel si quando potiantur aliud ex alio malum incurrunt, paruáſque miserias, magnis sæpè accumulant. Nam istius amoris, neque principia, neque media, quicquam habent aliud, quàm molestias, dolores, cruciatus, defatigationes: adeò vt miserum, & squallidum esse, mœrore, gemitu, tristitia, sollicitudine perpetua torqueri, semper tacere, semper lamentari, semper mortē optare, denique in summa infœlicitate semper debacchari, certa amantium signa, certæq; actiones existant. Tantarū in hominum animis ærumnarum præcipua causa sensus est, qui ætate

Non fruitur forma, qui solo corpore fruitur.

Amantium mores.

tate iuuenili facillimè propterea dominatur, quia iam tum carnis & sanguinis tanta vis est, omnino mentem vt à ratione detorqueat, facileq; ad appetitum adducat. Nam cùm se reperiat terreno huic carceri religatam, & quasi sepultam, idque muneris ei à natura delegatum sit, vt corpus gubernet: cœlesti iam comtemplatione priuata, veritatem ex se perspicuè intueri non potest. Quocirca cùm aliquid cognoscere desideret, à sensibus primùm opem implorare cogitur, quibus cùm se crediderit, ab ijs circumueniri se patitur, præsertim cùm tanta illorum vis sit, vt iam non tam volentem ducant, quàm nolentem in errores, falsissimásque opiniones trahant. Vnde plerunque fit, vt iuuenes sensuali isto amore implicentur, infestissimo rationis inimico, séque ex illo indignos faciãt ea gratia, ijsque beneficijs, quæ amor solet in veros clientes suos conferre: nec vllas alias voluptates percipiunt, quàm bruta solent rationis expertia, sed maiores multò dolores, atque molestias. Hæc cùm ita sint (vt certè sunt) necesse est omnia istis contraria maturiori ætati contingere. Nam senes si pulchritudinis, & venustatis studio incendantur (cùm anima iam corporea mole oppressa non delumbetur, & calor ille naturalis deferuescere occœperit) omnis eorum cupiditas cum ratione coniungitur, nusquàm hallucinantur, nusquám offendunt, sed perfectissimam formæ possessionem obtinent, è qua omnis bonitatis vis enascitur: quoniam forma ex se ipsa bona est, ipsius quoque formæ amor purus, atque sincerus, nihil nisi castum, integrúmque eorum animis ingenerat, qui sensus nequitiam rationis frœnis cohibent: quod senibus in promptu est, iuuenibus rarò conceditur. Absurdum itaque non est amorem illis permittere, qui multò amant fœliciùs, quam iuuenes: non loquor de illis qui iam decrepiti, organa corporis adeò habent debilia, vt suas virtutes anima exercere non possit; sed de his, qui integris sensibus, ingenio, atque sapientia valent. Nec illud tamen tacere decreui, quòd etiamsi in omni ætate sensualis ille amor reprehensione dignus putetur, in iuuenibus tamen quodammodo excusandus, fortasse etiam tolerandus aliquando videtur. Nam illis etiamsi dolores, pericula, molestias, miserias adferat, multi tamen vt nobilis fœminæ cuiuspiam amore non indigni existimentur, multis virtutum actionibus incumbunt, quæ etiamsi ad finem bonum non tendant, ex se ipsis tamen bonæ sunt. Ita ex multa acerbitate dulcedinem aliquam eliciunt: & post multas res aduersas errorem agnoscunt. Vti igitur illos adolescentes qui appetitum imperando rationi subijciunt, pios dicerem, ita eos quoque excusatè, qui sensibus nimiùm amãdo indulgerent, cùm eodẽ illos humana

imbecillitas alliciat: dum tamen humanitatem, modestiam, magnanimitatem ostenderent, dúmque inclinante iam adolescentia appetentem istam affectionem, tanquam infimum veri amoris gradum deserent. Verùm si ingraue|scente iam ætate appetitus flammas frigidissimis cordibus etiamnum retineant, dominamq; rationem seruili sensui subijciant, vix dici potest, quàm grauiter sunt reprehẽdendi. Nam tanquam insensati, inter animalia rationis expertia enumerandi sunt, cùm amor illi qui ab appetitu defluxerit, proiectæ ætati valdè dissentaneus videatur. Hic cùm paulùm Bembus respiraret, summumq; vndique silentium esset: Quòd si senum aliquis (inquit Morellus) multis iuuenibus viridior & valentior fuerit, cur illi iuuenilem amorem non concedes? Iuuenilis amor (inquit Ducissa) si adeò infortunatus sit, quid est (Morelle) quòd istam senibus in amando infœlicitatem exoptes? quòd si tu reipsa senex fuisses (quod isti te esse affirmant) nunquà istuc mali senio infligeres. Si quid mali (inquit Morellus) id non à me, sed à Bembo proficiscitur, qui eis illum in amando modum prescribit, quem ego planè non intelligo. Nam ista sine corpore formæ possessio tantopere ab eo laudata, quid aliud est, quàm delirium & insomnium? Tum Ludouicus Comes: Túne (inquit) Morelle formam tam ingens bonũ existimas, vti est à Bembo descriptum? Minimè sanè (inquit Morellus.) Multas equidem mulieres formosas deprauati ingenij fuisse memini, crudeles, insidiosas: immò propè fatale hoc malũ est, vt cum forma superbia concurrat, ex superbia crudelitas enascatur. Tibi fortasse (inquit Ludouicus) crudeliores proinde videntur, quia votis tuis, & desiderijs non satisfaciant: sed effice (obsecro) vt id tibi Bembus explicet, qua ratione forma muliebris à senibus desideranda, quid ab amiculis expectare, quousque contenti esse debeãt: quibus nisi egressus fueris limitibus, facilè senties, nec fastidiosas esse, nec inhumanas, sed tuis semper desiderijs obsequentes. Hic paulùm commotus (vti videbatur) Morellus: Ego (inquit) id scire non desidero, quod me nulla ratione tangit: sed tu effice vt nobis commonstret, quomodo iuuenes, minùs sæpenumerò viribus valentes, minusq; ad amorem disposíti quàm senes, istam quam dicis formam expetere debeant. Tum Fredericus vt Morellum iam incalescentem mitigaret, istumq; sermonem aliò contorqueret, Ludouico responsum præripuit: & minimè mehercule (inquit) errasse mihi Morellus nostèr visus est, cùm formam semper bonam non esse affirmauerit. Pulchritudo siquidem muliebris, multarum sæpe calamitatum, odiorum, incendiorum, vastitatum, bellorum causa fuit, cuius flebile illud vrbis Troianæ excidium, testimonium esse

Ratio dominæ, Sensus ferus.

potest

potest longè amplissimum. Ipsæ verò mulieres formosæ vel plerunq; superbæ, vel crudeles, vel impudicæ sunt. Sed extremum hoc fortasse vitium Morello non videtur. Multi præterea homines cõsceleratí honesta facie sunt, itáque à natura fabricati videntur, vt ista aspectus iucunditate, tanquàm hamo sub esca recondito facilius decipiant. Tum Bembus, nolite (inquit) aliquando existimare, quin forma semper bona sit. Ludouicus vt ad superiorem quam primùm orationem rediret, eundem statim interpellauit: & quoniam (inquit) id Morellus intelligere non vult, quod illi adeò est necessarium; me (obtecro) in hoc fac erudias, quomodo istam in amando fœlicitatem, senes assequi poterunt. Nam id dum mihi prosit, ego nihil moror si omnes me senem existiment. Arrisit leuiter Bembus, & ego (inquit) istum priùs errorem nobilibus istis ex animo eijciam; tibi deinde satisfaciam.

Tum quasi de integro exorsus, Nollem equidem (inquit) amplissimi viri, cùm forma res adeò sancta & cœlestis fuerit, quenquã nostrûm, profano, impioq; de ea sermone diuinam maiestatẽ inconsultiùs lædere. Morellum itaq; & Fredericum admonitos velim, ne (vt Stesichorus olim) oculis priuentur. Dignum sanè illis supplicium qui in formam temerè inuehuntur, quæ ab ipso Deo proficiscitur, similisq; habetur circumferentiæ cuius medium ipsa bonitas videtur. Proinde vti nullus circulus sine centro consistit: ita nec forma, sine aliqua bonitate potest esse. Vnde in corpore benè constituto malus animus perrarò habitat. Exterior itaque forma, interioris boni indicium est. In corporibus verò ista venustatis effigies magis minúsue imprimitur, vt ex ista effigie atque charactere, extrinsecùs anima cognoscatur: vt in arboribus, quarum flores atque gemmula, quo pulchriores sunt, eo fructus meliores semper sperantur. Idem in nobis plerunq; contingit, vt in Phisiognomia licet animaduertere, qui ex vultu sæpenumerò mores nostros, cogitationesq; intelligunt: & quod mul. ὁ magis est, in ipsis belluis animos quosdam & spiritus inesse ex aspectu iudicamus, qui sese semper in corpore quantũ possunt, explicant atq; ostendunt. Ponite vobis ante oculos Leones, Equos, Aquilas; videte si in ipso eorum aspectu ira, ferocia, superbia, non emineat: in Agnis verò & Columbis simplex & aperta innocentia: in vulpibus atq; lupis, subtilis quædam & versipellis fallacia: quod ferè in reliquis animalibus licet obseruare. Informes itaque vt plurimùm mali sunt; formosi verò boni, ipsaq; adeò forma nihil aliud est, quàm facies quædam iucunda, hilaris, decora, tanquàm bonum aliquid appetenda: deformitas verò obscura, molesta, insuauis, tan-

Stesichorus poeta.

Formæ & deformitatis descriptio.

quàm malum fugienda. Quòd si omnia quæcunque à primis rerum initijs constituta sunt, animo euoluere placeat, planè perspicietis, in ijs omnibus quæ bona atq; vtilia sunt, formam quandam, pulchritudinemq; inesse. Intuemini (obsecro) ingentem illam totius vniuersitatis machinam, ad salutē & incolumitatem rerum omnium à Deo fabricatam. Intuemini cœlum rotundum tot diuinis luminibus vndiq; distinctum. Intuemini in horum medio terram, elementis omni ex parte circumscriptam, propriáque grauitate mirificè sustentatam. Intuemini solem, qui circumgyrando istæc illustrans vniuersa, in hyeme per signa inferiora fertur, deinde gradatim ad summum contendit. Intuemini Lunam quæ suam ab illo lucem mutuatur, clariórque apparet quoties ad illum propè accedit, obscurior verò quoties longiùs discesserit: denique reliquas illas quinque stellas intuemini, quæ vario & diuerso motu eundem omnino cursum conficiunt. Hæc omnia tam pulchrō ordine, tanta vi, tantaq; necessitate sunt connexa, vt vel minutissima parte commutata, consistere non possint siue totius interitu: tanta præterea pulchritudine, tantáque venustate sunt, vt pulchrius aliquid mortale ingenium ne excogitare quidem possit. Veniamus tandem ad humanam formam, quæ paruus mundus (nec iniuria) appellatur. Videte numnon omnes partes ea necessitate cohæreant, vt arte potiùs, quàm casu constituta videantur: tota deinde compositio tam concinnam in se harmoniam habet, difficile vt sit discernere, num oculi, nasus, os, aures, brachia, pectus, reliquáque membra, maiorem vultui, corporíque vtilitatem an dignitatem adferant. Idem in reliquis perinde animalibus dici potest. Volucrum deinde pennas animaduertite, folia etiam, atque ramos arborum: quę quantumuis ad earum conseruationem, necessitatémque à natura sunt data, aspectum tamen habent longè iucundissimum. Sed naturam paululùm omittamus, veniamus ad artem. Quid quæso potest in nauibus tam esse necessarium, quàm prora, ratis, antennæ, malus, vela, clauus, remi, anchoræ, amplustra? istæc tamen vniuersa ita oculis nostris arridēt, quasi ad voluptatem perænque atque vtilitatem essent fabricata. Columnæ etiam & trabes ingentissimæ quæ tecta nostra atque palatia sustinent, non minùs aspicienti iucunda, quàm ædificijs necessaria videntur. Cùm initio templa ac domos ædificare homines cœperunt, culmina in horum medio sic erexerunt, non tam ad ornatum quàm vt aqua vtrinque velociùs discurreret: & tamen (nescio quomodo) vtilitati statim ea venustas accessit, vt si fanum aliquod sub ea cœli parte extrueretur, vnde nec grando, nec plùuia decidit, si erectum

erectum in eum modum culmen non haberet, nihil neque pulchritudinis, neque dignitatis habere videretur. Inter omnes itaq; omnium rerum laudes, nihil nobis familiarius aut vsitatius est, quàm pulchram rerum vniuersitatem dicere, pulchrum cœlum, pulchram terram, pulchrum mare, pulchros riuulos, pulchras denique siluas, arbores, hortos, vrbes, domos, exercitus: nihil portremò est, cui sacra istæc & gratiosa pulchritudo incredibile quoddam ornamentum non attribuat. Neque sanè valdè absonum est, si formam, bonitatémque vno communi nomine appellemus, in corporibus præsertim humanis, in quibus si insit venustas, proximam illius causam, animæ venustatem ego quidem existimo: quæ diuinæ formæ particeps, illud omne informat atque illustrat quod contigerit, corpus præsertim in quo habitat, nisi adeò turpis atque obscœnæ materiæ fuerit, vt veram sui ipsius effigiem imprimere non possit. Formam proinde anima, tanquam verissimum victoriæ suæ trophæum relinquit, quando illa materialem naturam deuicerit, & tenebras corporeas diuinissima sua luce dispulerit. Neque verò dicendum est (etiamsi Morello ita videatur) formam mulieres superbas, aut crudeles efficere. Neque illarum calamitatum, bellorum, incendiorum, mulieres formosæ causa sunt, sed effrœnes virorum cupiditates. Nunquàm sanè negauerim, venustissimas quasdam impudicas esse, non tamen ratione venustatis (quæ illas semper dehortatur & ad virtutem sui similem impellit) sed vitiosa plerúnque educatione, amantium illecebris, inopia, spe, timore, fallacia, mille præterea artibus, quæ etiam sinceriſſimarum fœminarum constantiam labefactarent, immò optimorum hominum sensum iudiciúmque præstringerent. Hic Cæsar: quòd si (inquit) id verum sit, quod heri à Gasparo commemoratum est, dubium non est quin formosæ magis pudicæ sint, quàm informes. Et quid obsecro (inquit Gasparus) à me est dictum? Tu (si rectè commeminerim, inquit Cæsar) mulieres dixisti orantibus nunquam satisfacere: illas verò quæ à nemine rogantur, alios semper exorare. Hoc si ita sit, dubium non est, quin formosæ sæpiùs orentur: & tum si semper negent, quis dubitauerit, quin longè sint castiores quàm deformes illæ, quæ alios rogare coguntur? Arrisit vehementer Bembus, & huic (inquit) argumento responderi non potest, deinde sic pergit. Illud sæpenumerò fieri videmus, vt quemadmodum reliqui sensus, ita etiam visus decipiatur, vultúmque minimè venustum, formosum iudicet: & cùm in ipsis oculis, totoq; aspectu lasciuiam quandam & inhonestas blanditias depictas viderint, multi quibus ille obtuitus placet,

Vitio materiæ forma sæpè latet.

quiq; potiundi spe trahuntur, venustatem appellant, cùm re ipsa nihil sit aliud, quàm fucata quędam inuerecundia tam sacro & honorifico nomine multò indignissima. Tacuit hìc Bembus: verùm instabant vniuersi, vt de isto amore plura adijceret, deinde quomodo ista forma verè frui liceret. Tandem ille, satis (inquit) herclè probasse mihi videor, senes multò faciliùs quàm iuuenes amare posse: quod cùm mihi in istius sermonis initio propositum erat, non est quòd vlteriùs progredi velim. Tum Ludouicus: Multò certè lucidiùs adolescentum infœlicitatem, quàm senum beatitudinem aliquam expressisti, cùm eos minimè instituerís, quibus gradibus ad istum illorum amorem contendant. Solam illis magistram rationem concessisti, cùm communi omnium opinione, summa sit rationis cum amore contentio. Voluit hìc Bembus nihilominùs desistere, sed Ducissa cùm illum ad dicendum reuocasset, ille quasi denuò exorsus: Nimis (inquit) infœlix natura humana esset, si anima nostra, in qua vehementes isti appetitus facillimè oriuntur, eosdem hac vna parte foueret, quæ illi cum brutis est communis; nec vllum in eo subsidium haberet, quæ nobiliori vi consistens, propria est & sua. Quocirca cùm ita vobis visum fuerit, de re tam excellenti dicere, non recusabo. Et quoniam indignum me scio, qui de sanctissimis amoris mysterijs dicam, illum oro qui cogitationem, linguámque mouet, easdem vt ita dirigat, vt ego præstantissimo huic nostro Curiali amorem sincerum, non communem illum aut vulgarem ostendam. Et vt ego ab ineunte ætate totum vitæ anteactæ curriculum illi dicauerim, ita faxit vt & meo desiderio, & illius gloriæ, oratio mea respondeat. Cùm itaq; natura nostra florente adhuc adolescentia, adeò violenter à sensibus distrahatur, dabimus Curiali nostro, vt in illa ætate aliquid sensui concedat. Verùm cùm illi annorum maturitas accesserit, si illius amoris cupiditate incendatur, omni cura atq; diligentia caueat, ne in illas sponte miserias prolabatur, quæ in illo iuuenili impetu miserandæ potiùs, quã reprehendendæ videntur: in senili verò impotentia, deridendæ potiùs, quàm quoquo modo tolerandæ. Quoties itaq; in mulierẽ inciderit, quæ cum forma singulari, morum suauitatem coniunctam habet, cùm ille in amore expertus, suam cum illius natura Sympathiam animaduertat; cùm oculos persenserit, formę ad se imaginẽ cũ auiditate quadã rapere, cùm eandẽ ad cordis penetralia deferri, ab anima magna voluptate perlustrari intellexerit; cùm vim illam atq; influentiam se interim commouentẽ paulatim incalescere viderit; cùm subtiles illos spiritus in oculis scintillantes, noua semper fomenta incendio submi-

strare

strare perceperit: initijs prudenter obstare debet, rationē sopitam excitare, illius præsidijs cordis propugnacula munire, omnes illius aditus appetitui sic recludere, vt ad eandem neq; vi aperta irruere, neq; fraude, & insidijs subintrare possit. Ita restinctis iudicio incendijs, omne quoq; periculum rescindetur. Quòd si flamma aliqua etiamnū resterit, si casu aut incuria excreuerit; tum Curialis, cùm se deprehensum animaduertat, omnem vulgaris amoris turpitudinē abijciet: & sic ratione duce, sanctam quandā in amando pietatē ingredietur, vt corpus existimet, in quo pulchritudo apparet, venustatis fontē non esse, sed formam (cùm res incorporea & cœlestis radius fuerit) multùm de sua dignitate detrahere, cùm vili huic & mortali subiecto se coniunxerit: cum quo quanto se minùs cōmunicauerit, tanto est splendidior: cùm verò penitus disiuncta fuerit, tùm quidem multò est omnium perfectissima. Et quemadmodū nec palato audire, nec auribus olfacere conceditur: ita nec pulchritudine tangēdo frui, nec illis animi voluptatibus satisfacere possumus, nisi solo viuēdi sensu, cuius proprium obiectum forma est, Alios itaq; sensus in ea re cœcutientes declinet, eumq; tam admirabilem splendorē, gratiam, scintillas amabiles, risus, gestus suauissimos cætera denique formæ ornamenta, solis oculis percipiat: vocis suauitatem, verborum cōsonantiam, musicam etiam (si musicæ incubuerit) audiat, vt isto duorum simul sensuum tam dulci pabulo animū reficiat, qui cùm parū in se corporeę molis habeat, rationi faciliùs interuiunt, nec desiderio aliquo, nisi tantū honesto, per corpus ad appetitum transeunt. Deinde amatam mulierē colat, reuereatur, veneretur, eidemq; omnibus officijs placeat, omnia illius cōmoda suis præferat, vita denique propria chariorem habeat: ita tamen vt animi pulchritudinem, corporis anteponat. In qua excolenda ita euigilet, vt in errorem aliquem labi non sinat: sed inseruiendo, hortandoq; ad temperantiam, modestiam, honestatem, impellat, omnem cogitationum impuritatem, omnem vitiorum turpitudinem stirpitùs euellat. Ita dum virtutes in animi hortulo dilleminauerit, & fructus pulcherrimos percipiet, & dulcissimos degustabit, & veram tandem formam, veræ formæ imprimet, atque ingenerabit, qui verissimus amoris finis à quibusdam existimatur. Istis vestigijs si Curialis noster insistat, & dominę suæ gratissimus semper erit, & illa vicissim in illius desiderijs officiosa, dulcis, affabilis, nec minùs illi placere, quàm ab eodem diligi optabit: in vtroq; vna eadémque voluntas erit, vtriq; summa fœlicitas continget. Hìc Morellus: vera (inquit) forma, tum demum formę optimè imprimitur, cùm in muliere formosa, pulchra

Obstandum principijs.

proles ingeneratur: hoc ego manifestius amoris argumentum putarem, quàm si me millies, ista (quam dicis) verborum suauitate deliniret. Arrisit hîc Bembus: & minimè (inquit) oportuit Morelle, limites quosdam, isto modo transire. Non est (mihi crede) exiguum amoris signum, cùm formam muliercula (rem tanti momenti) amatori concedat, cùm per illos animæ meatus, id est videndi, audiendiq; organa, oculorum obtuitum, vultus imaginem, vocem, verba (quæ omnia illius cordi infunduntur) tanquàm beneuolentiæ testimonia liberè illi permittat. Falsi meherculè testes (inquit Morellus) aspectus, atque verba & sæpè sunt, & sæpiùs esse possunt. Quisquis igitur certiora amoris pignora non habet, is mihi stultè securus videtur. Expectabam sanè multò hanc tuam in Curialem nostrum humaniorem fore, quàm Iuliani fœminam: sed illis iudicibus persimiles vtrique videmini, qui vt sapientes habeantur, contra suos sententiam ferunt. Ego sanè (inquit Bembus) meam Aulicam, Curiali meo minimè iuuenili affabiliorem esse volo, quàm suam Iulianus etiam iuueni vult esse: quod eo cum ratione melùs conuenit, quia meus ille, nihil nisi honesta efflagitabit, quæ sine reprehensione concedi poterunt. Verùm Iuliani muliercula, cui de iuuenili modestia vix constat, honesta sola concedet, reliqua repudiabit. Multò itaque meus iste fœlicior, cui nihil denegatur, quàm ille, cui aliquid conceditur, aliquid non permittitur. Et vt planiùs perspiciatis, quantum ille amor qui ratione nititur, eo præstantior est, qui a sensibus oritur, illud audeo confirmare, illi permulta concedenda esse, cùm eadem ipsa huic posteriori deneganda sint: quoniam in altero turpia, in altero honesta existunt. Et proinde fœmina, vt fincerè amanti satisfaciat, non solùm iucundissimè cum eo ridere poterit, familiariter & priuatè colloqui, iocari, ludere, manu suauiter apprehendere, sed impunè etiam osculari: quod in illo sensuali amore non licet, si Iuliani regulis credamus. Osculum enim cùm & corporis, & animæ coniunctio sit, metuendum vehementer ne ille amator sensualis, corpori quàm animæ sit procliuior. Amator verò rationalis, etiamsi os corporis partem esse non ignoret, tamen cùm verba (quæ animæ sunt interpretes) ex eo tanquam illius vestibulo exeant, cùm spiritus etiam noster (qui anima à multis appellatur) illac effluat, suum cum amatæ mulieris ore coniungit, non vt illam honesto aliquo desiderio incendat, sed vt ex eo vinculo, animarum aditus vtrinque patefaciat: quarum cùm altera alterius studio efferatur, alternatim sese in vtriusque corpus infundunt, atque commiscent; vt è duabus vna fiat, quæ

Osculum quantæ virtutis.

quæ duo corpora mirificè gubernet: ita oſculum animæ potius, quàm corporis eſt connexio. Nam & iſtam ad ſeſe ſubtiliter attrahit, & ab omni fæce corporea quodammodo diſiungit. Vnde omnes pudicè amantes oſculum tanquam animarum catenam aliquam expetunt. Plato igitur diuino quodam amore incenſus, quoties oſcularetur, animam ſummis ſe labris, tanquam è corpore euolaturam tenuiſſe affirmat. Et quoniam animam à rebus ſenſibilibus ſegregare, nihil eſt aliud, quàm eandem cum intelligentibus vnire: quoniam iſta tam mirifica combinatio, nulla re aptiùs quàm oſculo exprimitur, diuiniſſimo illo Salomonis Canticorum libro ſic ſcribitur: *O vtinam osculetur me osculi sui.* Quod eſt ab eo dictum, facilius vt oſtenderet, quanto cœleſtis formæ deſiderio, anima illius quaſi in extaſin raperetur, quando (vt cum illa intimè coniungeretur) terrenum corpus exuere deſideraret. Stabant arrectis iam omnes auribus, & Bembum diuinitùs diſſerentem attentiſſimè audiebant: & quamuis paulùm iam ſtatim reſpiraret, omnes tamen quaſi illum admirati, ſiluerunt. Tum ille, quoniam vobis hortantibus (inquit) ſermonem iſtum de fœlici amore Curialis minimè iuuenilis ſum ingreſſus, eundem longiùs aliquantò inſequar, quoniam hic conſiſtere periculoſum eſſet, cùm animus noſter ad ſenſus ferè ſit procliuior. Et quamuis ratio benè cum deliberatione eligat, formamq; cognoſcat à corpore nunquam oriri, & proinde libidinibus frœnum imponat, tamen cùm ſemper illam in corpore defixam intueatur, cùm ſolam contemplari per ſe vix poſſit, ſenſim labaſcit iudicium, & longiore ſpatio ſæpenumerò corrumpitur. Et ſi nullum aliud incommodum perſentiſceret, ſola tamen amaræ abſentia cruciatur, quoniam formæ vis illa cùm præſens fuerit mirificè delectat, humores cordi ſuffuſos calefacit, ſopitas & quaſi congelatas in anima facultates reſoluit, atque excitat: quæ cùm interiùs ebullientes, cordi ſe profuderint, tum ſpiritus illos ſubtiliſſimoſq; vapores, id eſt puriſſimas ſanguinis partes per oculos emittunt; quæ cùm obuiam formæ atque pulchritudinis imaginem exceperint, eandem ſecum mille modis exornant, & effingunt. Quod dum obnixè & ſollicitè faciunt, anima nunc incredibili delectatione, nunc admiratione inaudita commouetur, dúmque ſola apud ſe lætatur, ſtuporem ſimul cum voluptate communicat: cumq; illum timorem & reuerentiam perſenſerit, quæ rebus ſacris & cœleſtibus attribuitur, tum ſe tanquam in campis Eliſijs poſitam, multò beatiſſimam exiſtimat. Quiſquis itaque amantium, corporis tantùm modò pulchritudini inhiat, illud citò tam fragile bonum, lubricám-

que fœlicitatē amittit. Nam ſimulatq; mulieris ſplendor ab oculis remouetur, animus tanta voluptate orbatus langueſcit: quoniā vis illa amoris, abſentes minùs, quàm præſentes vrit. Vnde omnes illi meatus appetitui deſeruientes, paulatim exareſcunt, reſtat tamen aliqua venuſtatis memoria, quæ virtutes animæ nonnunquā ſic mouet, vt ſpiritus exerere ſæpenumerò contendat: qui cùm omnes poros obſtipatos reperiant, exitum vndiq; aliquem exquirunt, dumq; ſete huc illuc fruſtrà concitant, quaſi ſtimulis quibuſdam animam exagitant, illamq; doloris acerbitatem admouent, quem infantes ſentiunt, cùm per gingiuas tenerrimas dentes enaſcuntur. Hinc lachrymæ, mærores, ſuſpiria, hinc omnia amantium tormenta. Anima enim malè ac moleſtè ſe habet, vixq; apud ſe conſiſtere poteſt, donec optatam effigiem denuò præſentem videat: quod ſi caſu aliquo fiat, ſtatim acquieſcit, in eamq; vnam intenta, illius aſpectu, tanquam paſtu ſuauiſſimo nutritur, nec eo vnquam (ſi fieri poſſet) carere deinceps vellet. Ab iſtis moleſtijs vt liberior Curialis noſter exiſtat, vt veram formam ſine perturbationibus cōtempletur, rationis ſubſidia adiungenda ſunt, ipſaq; adeò forma ab omni corporis deſiderio ſeiuncta, ſimpliciter & per ſe conſideranda eſt: cumq; illam imaginatio ab omni materia abſtraxerit, animæ familiarem charamq; faciat, ſecum noctes, dieſq; habeat, omni loco, omni tempore vnà gaudeat, nūquam amitti poſſe exiſtimet, ſemper denique meminerit corpus à forma alieniſſimum quiddam eſſe, cuius perfectioni non modò nihil prodeſt, ſed valdè etiam obeſt. Hac vna ratione Curialis iſte minimè iuuenilis ab illis malis immunis erit, quibus omnes plerunq; iuuenes ſunt obnoxij: quos ſuſpiciones, indignitates, iræ, deſperationes, furores eò inſaniæ redigunt, non ſolùm vt amatis mulierculis vim inferant, ſed vitam etiam ſibi ipſis aliquando auferant. Ab iſtis tam craſſis erroribus, ille noſter tantum aberit, vt nec amatæ mulieris marito, nec patri, nec fratribus, nec conſanguineis vllam iniuriam faciat, nihil committet, quod ad illius quam reueretur, ignominiam redundare poterit: linguam atque oculos ita vbiuis continebit, nunquam vt animi myſteria explorent: nunquam diſcedens in mœſtitiam, atque luctus incidet, quoniam illum tam diuinum theſaurum intimo corde repoſitum vnà ſecum ferat. Et quod multò magis eſt, conceptam iam antea formam, imaginationis virtute multò illuſtriorem reddet. Verùm præter iſtas tantas, & tam expectatas commoditates, vnam multò omnibus excellentiorem amantes percipient, ſi iſtum amorem, tanquam gradum aliquem ad diuiniorem ſuperiorémque accommodent.

Forma non eſt corporea.

Quod

Quod facilè quidem efficient, si altiùs secum agant, quanta illis vincula sunt iniecta, dùm vnius tantummodò formæ contemplationi sunt addicti. Ex istis se angustijs tandem aliquando vt euoluant, infinita rerum diuersarum ornamenta, cogitatione paulatim complectentur: cúmque omnes simul formas generali quodam mentis conceptu comprehenderint, multitudinémque immensam ad illam vnitatem reduxerint, quæ per vniuersum genus humanum diffusa est, tum non in diuiduam vnius mulieris pulchritudinem, sed vniuersalem illam quæ omnia simul corpora exornat, intuebuntur: istóque tam claro lumine stupefacti, in obscurius aliquod aciem non intendent: sed flammis quibusdam sublimioribus incensi, inferiores illas nihili pendent, quibus antea deflagrabant. Iste amoris gradus etsi planè heroicus sit, eiúsque dignitatis, vt eò pauci perueniant, perfectus tamen dici non potest. Nam phantasia, cùm potentia organica sit, ex ijsdé; solis principijs cognitionem habeat, quæ à sensibus deferantur, à tenebris tamen materialibus omninò peruagata non est. Proinde etiamsi formam vniuersalem per se abstractam intelligat, satis tamen perspicuè sine aliqua ambiguitate non discernit, propter eam quam habent phantasmata cum corpore conuenientiam. Vnde amantes istiusmodi, auiculis illis persimiles mihi videri solent, quæ plumis vix dum satis vestitæ, etsi paulùm se ad volatum attollant, à nido tamen discedere non audent, nec vento se, cœlóque aperto committere. Curialis itaq; noster, cùm hùc tandem aspirauerit, etsi fœlix appellari poterit, si cum illis conferatur, qui sensuali amore sunt immersi, hîc tamen illum nolumus consistere, sed semper progredi, illam viam, illum ducem insequi, qui eum ad veram demum beatitudinem adducet. Ita non modò in amentiam aliquam non incidet (quod illi fere faciunt qui corpoream tantummodò pulchritudinem adamant) sed in se sapienter recedens, illam formam aspiciet, quæ solis animi oculis conspici poterit: qui tum demum acuti atque perspicaces esse incipiunt, cùm corporis oculi hebetudinem quandam atque caliginem contraxerint. Anima itaque à vitiorum impuritate aliena, philosophiæ studijs exculta, rebus spiritualibus insistens, intelligendo exercitata, in sui ipsius contemplationem conuersa, tanquam somno altissimo excita, illos oculos aperit, quos omnes habent, pauci exercent. Cúmque in se illius luminis radium viderit, quem cum cœlitibus communem habet, cuius vel minimam vmbram cum corpore communicat: tum in rebus terrenis cœca fit, in cœlestibus multò oculatissima. Cùm verò virtutes corporis motiuæ, vel seria contemplatione

Abstractio.

abstractæ, vel somno sic ligatæ fuerint, nihil vt obstare, aut impedire possit: occultum quendam angelicæ pulchritudinis odorem sentit, illius lucis splendore rapitur, deinde paulatim inflammatur, eumq; adeò auidè insequitur, vt eodem nunc inebriata, nunc extasi correpta videatur: dúmque eum eo se vnire desiderat, ipsius Dei vestigia reperisse existimat, in cuius cõtemplatione, tanquam fine vltimo, atque beatissimo acquiescere desiderat. Ista tam fœlici flamma, cùm vndique incendatur, ad nobilissimam sui partem, id est, intellectum se erigit. & terrenis vmbraculis nusquàm amplius occœcata cœlestem pulchritudinem apertissimè intuetur: eádem tamé perfectè non fruitur, quoniam particulari tantùm intellectu contemplatur, qui vniuersalem complecti non potest. Amor itaq; cùm isto beneficio sibi non satisfaciat, maiorem animæ fœlicitatem attribuit. Nam vti è singulari aliqua forma, ad generalem illam omnium corporum perduxerat: ita ex infimo gradu intellectus particularis ad vniuersalis illius fastigium euehit. Ita anima veri, diuiníque amoris sanctissimis ignibus accensa, ad cœlestem naturam aduolat, nec sensus tantummodò commercium repudiat, sed rationis etiam momentis amplius non indiget, cùm in angulum transformata omnia intelligat, cùm omni velo, omníque nube discussa, amplissimum illud pelagus diuinæ pulchritudinis videat: eámque in se recipiens, ea fœlicitate gaudet, quam sensus percipere non possunt. Quòd si igitur illius formæ (quam oculis cœcutientibus indies tanquàm insomnium aut vmbram conspicimus) tanta vis sit, vt magnas sui faces in nobis commoueat, vt nullam cum ea voluptatem conferendam arbitremur, quam ex vnico mulieris aspectu percipimus: quanta quæso, & quam fœlix admiratio, quam beatus stupor, illas animas occupat, quę ad diuinæ formæ conspectum accedunt? quæ tam dulcis flamma, quod suauius incendium putandum est, quàm illud quod ex ipso fonte veræ & cœlestis pulchritudinis exoritur? cùm omnis venustatis principium sit, quod neque augeri, neque diminui poterit, cùm semper pulchra, semper eadem, semper sui similis appareat, nihil alterius participans, nulla ex parte inæqualis: postremò, cùm vndique suauis & formosa sit, cùm cætera omnia, quòd formam habeant, ab ista forma acceptam referant. Hæc illa pulchritudo est, quæ à summa bonitate separari, atque diuelli non potest, quæ sua luce omnia ad se attrahit, quæ & intellectum intelligentibus, & rationem rationalibus, & sensum sentientibus, & appetitum animantibus, & vitam, motum, instinctum (tanquam sui vestigium) plantis, lapidibusq; infundit. Tantò itaque amor iste reliquis præstantior

ſtantior eſt,quantò illius cauſa cæteris eſt excellentior. Et quemadmodum ignis omnes auri fæces exurit, mirificeq; diuidit: ita ſanctiſſimus iſte animarum noſtrarum ignis, illud omne quod in ijs impurum atque mortale eſt reſcindit, cœleſtem illius partem exornat atque excitat, quæ in illa iam antea ſenſus iniquitate obruta, atque ſepulta erat. Hic eſt ille ignis, quo Hercules in Oetæ montis vertice flagraſſe à poëtis fingitur, cuius incendio diuinus & immortalis eſt effectus: hic Moſis rubus igneus, hic diſſectæ linguæ ardentes, hic currus Eliæ inflammatus,qui gratiam, beatitudinémque illorum animis ingeminat, qui illius aſpectu dignantur,cùm terreno carcere, & pedore ſoluti, ad antiquum domicilium, id eſt, cœlum, reuertuntur. Huc itaque diuiniſſimæ luci omnes curas, cogitationéſque conferamus,quæ cœleſtem viam commonſtrat: eíque omnes affectus poſtponentes, quibus depreſſi fuimus,per illam ſcalam, quæ infimo gradu amoris ſenſualis vmbram habet, ſupremam illam ſtationem aſcendamus, vbi cœleſtis illa, amabilis, & veriſſima omnium forma habitat, quæ in intimis Dei penetralibus ita reconditur, vt eam mortales oculi intueri nõ poſſint. Ibi veriſſimum deſiderium noſtrorum terminum,laborum requiem, miſeriarum perfugium, ægritudinũ medicinam,deniq; tempeſtatum ac procellarum huius vitę omnium, portum tutiſſimum inueniemus. Quæ itaq; vox(ô amor ſanctiſſime) quæ tandem mortalis lingua tuas laudes ſatis dignè iuſteq; commemorare poſſit? Tu omnis pulchritudinis,bonitatis,ſapientiæ theſaurus,à diuina pulchritudine,bonitate,ſapientia deriuatus in eadem perſiſtis,& ab ea per eandem in circulum reuolueris. Tu dulciſſima mundi cathena, tu medio inter cœleſtia ac terrena repoſitus, ſuauiſſimo quodam temperamento ſuperiorum virtutes rebus inferioribus immittis, & animos mortales ad ſuum principium reducens, cum eodem mirificè coniungis. Tu concordia quadam elementa commiſces, tu naturam ad producendum excitas,rerumq; ſpecies ſucceſſione ſuſtentas. Tu res diſſitas,ac ſeparatas adunis,imperfectis perfectionẽ attribuis, diſſimilibus ſimilitudinem,inimiciſſimis amicitiam, terris fructum,mari tranquillitatem, cœlo lumen vitale. Tu veræ voluptatis, gratiæ,pacis, manſuetudinis parens es,eadẽ ruſticitatis, feritatis,ignauiæ hoſtis:omnis deniq; boni, & intium primum, & finis vltimus. Et quoniam te in ipſo flore pulchrarum mentium atq; corporum habitare delectat,non dubito, quin hîc apud nos verſere,eorumq; oculis atq; animis aliquando te commonſtres, qui tuo aſpectu non indigni putantur. Tu itaq; (ô ſumme Deus)votis noſtris attẽdere digneris,

cordibus te noſtris infunde, tuo ſplendore, tuo ſanctiſſimo igni caliginem noſtram diſpelle, tanquam dux fidus in iſto Labyrintho tenebricoſo, veram viam oſtende, falſos ac hallucinantes ſenſus corrige, & poſt iſtam tam inanem & deuiam peregrinationem, ſyncerã, rectámque lætitiam concede. Odores illos ſpirituales, qui intellectus virtutes viuificant, ſentiamus: harmoniam illam cœleſtem, concentúmque ſic audiamus, nihil vt loci in nobis perturbationum diſcordiæ relinquatur. Inexhauſto illo quietis & tranquillitatis fonte, nos inebriatos qui ſemper delectat, nunquam ſatiat, qui omnibus ex ea tam limpida aqua potantibus veræ beatitudinis guſtum miniſtrat. Lucis tuæ radijs adumbratam oculorum noſtrorum ignorantiam ita diſcutias, vt mortalem poſthac pulchritudinem contemnant, deindè intelligant res illas (quas primò vidiſſe ſe credunt) omninò nullas eſſe: eas verò quas nondum viderunt, eſſe veriſſimas. Accipe animas noſtras ſeſe tibi tanquam ſacrificium humillimè offerentes: illis eas flammis adure, quæ omnem ſcoriam, & ſpurcitiem expurgant, vt à corpore diſiunctæ, perpetuo dulciſſimoq; vinculo cum cœleſti forma coniungantur. Nos verò à nobis ipſis ſeparati, tanquam veri amatores in amatam commutemur, deinde à terra ſublati, ad conuiuium illud angelicum admiſſi, ambroſia & nectare ſaturati, fœliciſſimam illam, & ſemper viuentem mortem obeamus. Vt antiquiſſimi olim patres quorum animas Zelo ardentiſſimo contemplantes, tu è carcere corporeo eripuiſti, & cum ipſo deo collocaſti. Cùm hactenùs Bembus tanta vehementia peroraſſet, quaſi œſtro aliquo diuino percitus fuiſſet, ſtabat tandem tacitus, & immobilis, & oculis in cœlum eleuatis, in extaſim ſublapſus videbatur: cùm tandem Æmilia quæ vnà cum reliquis attentiſſimè auſcultabat, illum toga vellicans, quid eſt (inquit) Bembe? caue ne tute etiam iſta tam defixa cogitatione animam quoq; à corpore diſiungas. Id ſi fieret (inquit Bembus) ne hoc quidem primum in me amoris miraculum eſſet. Inſtabat iam valdè Duciſſa, cæteriq; promiſcuè omnes, vt in iſto ſermone longiùs progrederetur, nemoq; omnium erat, quin diuini illius amoris ſcintillam ſe aliquam iam nunc perſentiſcere putaret, pluribúſque vehementer inhiaret. At Bembus: Ego (inquit) hactenus viri optimi, id vobis diſſerui quod mihi ſanctiſſimus amoris furor, nec præmeditanti, nec opinanti dictauit. Nunc verò cùm nihil ampliùs ille ſuggerat, neſcio, quid ego adijciam. Neque verò ipſe fortaſſe amor, ſua vlteriùs myſteria proferri vult, nec Curialem illos limites præterire, quos ego illi demonſtraui: & proinde plura attexere fas fortaſſe non erit.

Sanè

Sanè verò (inquit Du illa) si Curialis noster minimè iuuenilis, illis vestigijs insistere possit, quæ tu illi expresseris, nihil est quòd tanta fœlicitate satisfactum sibi non putet, nihil quòd iuuenibus inuideat. Tum Cæsar, illa (inquit) via quæ ad istam beatitudinem adducit, adeò erecta, & difficilis est, vt verear ne eò peruenire non possit. Credo equidem (inquit Gasparus) id viris difficile, mulieribus impossibile esse. Subridens hîc Æmilia, si adeò sæpè (inquit) in nos deliqueris, nos tibi ampliùs non ignoscemus. Nihil herculè deliqui (respondit Gasparus) si dixerim fœminarum animas, à passionibus adeò liberas non esse, vti hominum mentes sunt; nec adeò contemplationi deditas, quemadmodum illis necesse est (vt Bembus confirmauit) qui cœlestem illum amorem degustare desiderant. Neque verò hoc vnquàm mulieribus contigisse legitur, sed viris nonnullis, vt Platoni, Socrati, Plotino, multisque alijs: sanctissimis item patribus, vt Diuo Francisco, cui ardentissimus amoris spiritus, sacratissimum illud quinque vulnerum sigillum impressit. Neque sanè alia virtus aliqua nisi amatoria sanctum Paulum ad illa mysteria rapere potuit, quæ reuelanda non sunt: nec sancto Stephano claustra cœlorum aperientia commonstrare. Hîc Iulianus: Ne ista quidem in re viri fœminis præstantiores sunt. Nam ipse Socrates omnia amorum arcana illi à muliere, nimirum Diotima, explicata fuisse ostendit. Idem quoque Angelus qui sacram illam effigiem diuo Francisco impressit, multas nostra ætate fœminas, eodem charactere dignas effecit. Illud etiam meminisse debes Mariæ Magdalenæ multa peccata remissa esse, quoniam multùm amauit. Eadem fortasse non minùs, quàm ipse Paulus angelico amore in tertium cœlum est euecta. Aliæ præterea innumerabiles (vt heri commemineram) quæ Christi nominis amore, vitam despicientes, pœnarum atrocitatem, mortémque omnibus terribilem nihili pendebant. Neque illæ sanè vetulæ erant (quod in nostro Curiali Bembus requirit) sed molles teneræque virgunculæ, in qua ætate (si illi credamus) amor ille sensualis tolerandus videtur. Hîc Gasparus plura dicturus erat, sed illi Ducissa orationem præripuit: & istius (inquit) rei Bembus iudex esto, num cœlesti illi amori mulieres æquè atque viri non sint aptæ, & idoneæ. Sed quoniam his illa longior fortasse futura est, præstat in crastinum differre, Immò hac nocte terminetur (inquit Cæsar.) At hoc quomodo fiat, non video (inquit Ducissa.) Rectè sanè (inquit Cæsar) nam iamdudum dies est, lucémque ostendebat, quæ iam tum per fenestrarum rimas penetrare cœperat. Attollunt sese confestim omnes, non sine summa

admiratione quòd iſtas diſputationes longiores non putaſſent: quod neceſſe fuiſſet, niſi & ſeriùs paulò, quàm ſolebant exorſi eſſent, & mira quadam ſuauitate, ita omnium animos iſta diſceptatio demulſiſſet, vt horas ſenſim labentes, animaduertere non poſſent. Nemo ſanè ſomni grauedinem aut ſtuporem aliquem perſenſit, quod illis ſolet euenire qui horam dormiendi conſuetam præterierunt. Cùm igitur feneſtræ omnes apertæ eſſent, quæ in illa palatij parte ſunt, quæ ad montem Catrium vergit, roſea iam ſe aurora per orientem oſtendit, omnéſque iam ſtellæ abierant, vna excepta Venere dulciſsima cœli gubernatrice, quæ diei noctiſque crepuſcula cuſtodiuit, à quibus aura ſuauiſſima perflare videbatur, quæ aërem tenui quadam frigiditate perfundens, aues ad cantillandum prouocabat, inter ſiluas murmurantes, colléſque vicinos. Vnde omnes, Duciſſæ ſereniſſimæ ſumma reuerentia valedicentes, cubitum ſine tædarum luce diſcedunt, cùm diei lumen ſufficeret. Cúmque Camera ingenti excederent, Præfectus in Duciſſam conuerſus, vt Gaſpari (inquit) & Iuliani litem componamus, citiùs hac nocte quàm fieri ſolet, coram Iudice conueniemus.

Hac conditione id fiet (inquit Æmilia) vt ſi Gaſparus mulieres (vti ſolet) falſò calumnietur, pignora aut fideiuſſorem det, rationis ſe iudicio ſiſti. Nam ego illum inconſtantem fore & fugitiuum ſuſpicor.

In

In Balthasaris Castilionis Aulicum

à Bartholomæo Clercko Latinum ex Italico factum.

QValem Plato REMPVBLICAM
Diuinus olim finxit, &
Qualem BEATVM prodidit
Regis magister maximi,
Et ille qualem RHETOREM
Descripsit omnium optimus
Rhetor Latinus Tullius:
Talem AVLICVM Castilio
Coloribus verissimis
Depinxit Hetruscis suis.
At illud ô factum malè,
Quòd non erat fas gentibus
Et cæteris cognoscere
Tam insigniter pictum AVLICVM
Donec Quirinalem togam,
Hetrusco ablato pallio,
Insigni huic dat AVLICO
Clercus Britannus aulicus:
Clercus, Minerua cui fauet,
Cui lingua, cui pectus sapit,
Vulgare qui profert nihil.
Ergo illud ô factum benè,
Quòd cæteris & gentibus
Nunc (Clerce) per te fas fiet
Illum AVLICVM cognoscere
Tam insigniter pictum AVLICVM.

T. Bingus.

Iulij Borgarucij Doctoris medici,

Carmen Hendecaſyll.

IStos, Docte, tuos labore ſummo
Præter, Clerke, animum omnium virorum
Factos, & ſalibus libros refertos
Non mirabitur omnis hæc pigra AEtas?
Factos dixerit ipſe noſter author
Qui ſi viueret, oſculis Latinos
Ornatos meliùs, iocis repletos
Fixis, in medio ſinu locaret:
Oh nunc Auſonia ipſa quid fatetur,
Priſcè cùm videat tuos loquentes
Aulæos? Decus omne conferendo
Priſcas (Clerke) tibi parat coronas.

TVllius, Oſorius, Clerckius, flos, gloria, laurus,
Florens, grata, virens, floret, abundat, onat:
Tullius Auſonij dicatur floſculus horti,
Oſorius patriæ gloria ſola ſuæ,
Clerckius & Angliaci meritur germen agelli,
Et meritò patriæ laurea lanta ſuæ.

Henricus Dethick
Oxonienſis.